

68 kop.

I. MERAS

KOLM ROMAANI

I. MERAS
kolm
romaani

ICCHOKAS MERAS

kolm romaani

LEEDU KEELEST TÖLKINUD
MIHKEL LOODUS

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» TALLINN 1971

N(Leedu)

M 39

Tõlgitud väljaannetest:

I. Meras

LYGIOSIOS TRUNKA AKIMIRKA

ANT KO LAIKOSI PASAULIS

«Vaga», Vilnius, 1968

MENULIO SAVAITE

«Pergalė» nr. 11, 12 1966

Kunstiliselt kujundanud H. Viires

viik kestab silmapilgu

ROMAAN

Мерас Ицхонас Ехудович. ТРИ РОМАНА. На эстонском языке.
Оформление: Х. Вийрес. Издательство «Ээсти Раамат», Таллин, Пяр-
нуское шоссе, 10.
Toimetaja A. Kerge. Kunstiline toimetaja P. Mudist. Tehniline toimetaja
J. Lepik. Korrektorid M. Sepp ja A. Nurmoja. Laduda antud 2. X 1970.
Trükkida antud 4. I 1971. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 3 — M. Gorki nim.
Paberivabrik, Leningrad. Trükipoognaid 22,0. Tingtrükipoognaid 18,5. Arves-
tuspooznaid 18,47. Trükiarv 24 000. Tellimise nr. 1803. Trükikoda «Pu-
nane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58. Hind 68 kop.

7-3-3

71-166

ESIMENE OSA

ALGUS

1

Kui kõik malendid olid oma kohal, vidutas Schoger silmi ja ootas pisut. Siis võttis ta ühe valge etturi ja ühe musta, surus peod tihedalt kokku ja raputas tugevasti.

«Kes teeb esimese käigu? Mina või sina?» küsis ta. Schogeri kõrvad ja peanahk tõmblesid.

Ta närvises.

«Kui ma oleksin indiaanlane,» mõtles Izaokas liigatavaid juukseid silmitsedes, «ihaldaksin ma väga seda liikuvat skalpi.»

«Sa ei tea?» küsis Schoger.

Ta oli juba käed välja sirutanud.

«Kui sa ei tea, siis ma ütlen sulle. Kõik on loterii. Male on loterii, maailm on loterii ja sinu elu on loterii.»

«Ta istub kõrgel, kuid närvitseb,» mõtles Izaokas.

«Tead mis? Sa võid valida. Ma annan sulle mustad. Loterii inimesed tavaliselt ei võida.»

«Vasak,» ütles Izaokas.

«Nagu soovid.»

Schoger avas vasaku peo. Nähtavale ilmus valge ettur.

«Juudi õnn,» muigas ta tighedalt. «Mina pole süüdi, ise valisid.»

«Kas ma tõesti pean surema?» mõtles Izaokas. «Ma ei taha surra. Ons maailmas ainsatki inimest, kes tahab surra?»

Ent valged malendid kuulusid talle.

Ta keeras malelaua ringi, heitis sellele pilgu ja tegi esimese käigu.

Kas te teate, kuidas särab kevadine päike? Te vististi ei tea, kuidas ta särab. Kust te võitegi teada, kui te ei ole näinud Buzia naeratust.

Kevadine päike särab nagu Buzia naeratus, ning tema naeratus on niisama kirgas nagu kevadine päike.

Ma tean, ma nägin teda eile, kui päev õhtusse kaldus. Mu süda võpatas, kui ma mõtlesin, kuidas ma teda varem ei ole märganud. Ta elab pimedä tänava sopis, teises geto otsas.

Selle ajani olin ma rumal. Ma ei teadnud, et teises geto servas elab Buzia.

Ta tuli koos sõbrataridega.

Vaatasin teda hämmeldunult, jäin seisma ega suutnud temalt enam pilku lahti rebida. Siis ta muigas. Ta kehtas oma ahtakesi õlgu, nagu ei saaks ta aru, miks ma seisan tema teel. Ta muigas ja läks edasi.

Siis pööras ta pead ja ma nägin jälle tema naeratust.

Nüüd ma tean, kuidas särab kevadine päike. Ta sädeleb nii nagu Buzia naeratus, ning Buzia naeratus — see on kevadine päike.

*

Eile ma veel ei teadnud tema nime. Kuid ma nägin teda ja mulle tuli meelde Šolom-Aleihhemi «Ülemlaul».

Mulle tuli meelde «Ülemlaul», esimene raamat, mida ma lapsepõlves lugesin, ja ma panin tundmatule nimeks Buzia.

Tahtsin olla Šimek, et tema oleks Buzia.

Tahtsin, et ümberringi ei oleks kitsaid tänavaid, getot, mis on piiratud kõrge planguga.

Tahtsin, et ümberringi ei oleks nii palju kollaste tähtedega inimesi.

Ma tahtsin, et me oleksime väikesed ja ainult kahekesi. Šimek ja Buzia. Et me istuksime suurel, ääretul ja otsatul aasal, istuksime pehmel murul, ja et ma saaksin jutustada...

*

«...Buzia on lühendatud nimi. Ester-Liba, Libuzia, Buzia. Ta on minust aasta või paar vanem, me mõlemad kokku pole aga veel kahtekümmendki. Nüüd olge head ja

arvutage, kui vana olen mina ja kui vana on Buzia. Kuid ma arvan, et see pole tähtis. Parem ma jutustan teile lühidalt tema eluloo.

Minu vanem vend Benia elas maal ja tal oli veski rendile võetud. Ta oli väga hea laskja, ratsutas nagu ratsaväelane ja ujus nagu kala. Ükskord suvel läks ta jõkke suplema ning uppus. Läks täide vanasõna: «Kõik head ujuvad upuvad.»

Ta jättis meile veski, paar setukat, noore lese ja sülelapse. Veskest me ütlesime ära, hobused müüsimise maha, noor lesk abiellus ja sõitis kuhugi kaugele, laps aga jäi melle.

See oligi Buzia.»

*

Teate, kus ma praegu olen?

Ma olen praegu teises geto servas, kitsa tänava lõpus, seal, kus elab Buzia. Ma istun siledal kivikünnisel. Sellest õhkub kummalist jahedust, mis haarab kogu keha, kuid ma ei tõuse. Võib-olla uhkab maast külma, mis on sinna jäänud talvest ja pole jõudnud kevade soojuses hahutada, kuid ma istun. Mul on soe. Kui minu ema oleks elus, kohendaks ta tihedalt ümber pea seotud rätikut ja lööks käsi kokku.

«Izia!» hüüaks ta. «Izia, sa oled juba suur poiss, võiks hoida juba peigmees, ja sa istud külmal kivil nagu jõnglane. Izia! Sa oled juba peaaegu mees, ega palju puudu ei jää, aga vaata ette, sa tuled veel koju, tõbi kallal, hoidku jumal!»

Ma istun. Mul on soe.

Just äsja jõudsin töölt koju. Pesin end, kahmasin käiku oma kõige parema, sinise särki, tõmbasin selga ja jooksin sinna, sellele kivikünnisele.

Ma ootan teda. Ma ootan, kuni ilmub Buzia.

*

Kui istud maja ees, selle kivisel künnisel, kuuled kõike: iga sammu, iga krabinat, vähimatki heli. Kui mürtsatab üks, näib mulle, et see on Buzia. Kui kostavad sammud, arvan ma, et see on Buzia. Kui nagiseb puutrepp, ootan ma — kohe ilmub Buzia.

Teda ei ole, ta ei tule. Vahest ei ole Buziat olemaski? Võib-olla viirastus mulle «Ülemlaul», esimene raamat, mida ma lapsepõlves lugesin?

Jälle kääksub uks, jälle kostavad sammud ja kägiseb vana puutrepp. Nüüd peab ta tulema. Teisiti ei saa olla. Jah, see on Buzia.

Hüppan püsti, vaatan talle otsa ega tea, mida öelda. Kõik sõnad on läinud peas segamini, sassi, ja ma ei suuda leida neist ühtki. Buzial on tuhakarva juuksed. Tema silmad, suured ja sinised, vaatavad mind vaikselt ja imes-
tunult.

Ma pean lausuma kas või üheainsa sõna.

Ja ma lausun selle.

«Buzia...» ütlen ma ja mul on tahtmine iseenese üle naerda.

Ta naerab. Tema valged hambad sädelevad nagu pärlid. Tema huuled on nagu säravpunased paelad ning põsed õitsevad nagu lilled.

«Kes sa siisugune oled, noormees?» küsib ta.

Ja naerab jälle.

«Olen Izia,» ütlen talle kiiruga. «Olen Izaokas Lipmanas, aga sina kutsu mind Iziaks.»

Ta ei naera enam. Kuulab.

«Lähme, tütarlaps Buzia,» ütlen temale, «ma jutustan sulle, kes ma olen.»

«Miks sa kutsud mind Buziaks?»

«Lähme, ma jutustan sulle kõik.»

*

Ta kõnnib minuga.

Ma tahaksin, et me läheksime kaugele, kaugele. Ma tahan, et me läheksime suurele aasale, istuksime pehmele rohule, teineteise vastu. Ma jutustaksin talle kõik, mida ta soovib. Kuid siin ei ole aasa, ja välja minna ei saa. Väravas seisavad valvurid.

Noh, olgu pealegi. Me võime istuda ka siinsamas õues. Siin ei ole inimesi, siin on maas pikk palk ja mingisugune puukast. Me võime istuda ükskõik kus, ikkagi kujutleme end olevat suurel, lõhnaval, õilmitseval aasal.

Eks ole tõsi, Buzia?

Ta vaikib.

*

Me läheme õue ja istume. Mina palgile, tema kasti otsa. Ta seab end kastile istuma, võtab jalgade ümbert kinni ja toetab lõua põlvedele. Ma naeratan. Ma tahan, et ta nõndaviisi istuks, põlved vastu rinda. Lai kleit katab ta jalgu, tuhakarva juuksed langevad õlgadele. Ma võiksin niiviisi istuda hirmus kaua ja vaadata Buziat. Rääkida ma enam ei taha. Milleks rääkida, kui võib nõnda istuda ja teineteist vaadata?

Kuid tema tahab kõnelda, tahab teada, kes ma olen.

«Kes sa seesugune oled, noormees Izia?» küsib ta ja tema suurtest sinistest silmadest vaatab mulle vastu kaks naervat kuradikest.

«Ma olen Izia,» ütlen. «Olen Lipmanas. Ma olen sündinud siin, selles linnas, minu isa on rätsep ja tema sõrmestates on niisama palju nõelauke kui liivateri mere ääres.»

Muidugi, ma võiksin jutustada, et minu vend' on peaaegu filosoof, et ta käis ülikoolis, ainult et ei jõudnud seda lõpetada — algas sõda.

Muidugi, ma võiksin lisada, et minu õde on Ina Lipman, kellel on haruldane hääli ja kes omal ajal, enne sõda, peaaegu kogu maailma läbi rändas.

Ma võiksin talle veel ja veel jutustada.

Parem ma ei räägi midagi. Ta mõtleb viimaks, et ma kelgin oma vendade ja õdedega, et ma ajan nina püsti. Ta saab veel pahaseks, tõuseb ja läheb ära, jätab mu üksi. Ja siis tundub mulle jälle, et maailmas ei ole üldse Buziat, et mulle viirastus «Ülemlaul», esimene raamat, mida ma lapsepõlves lugesin.

«Ina Lipman on sinu õde?» küsib Buzia.

«Jah...»

«Kee kuulus lauljatar?»

«Jah,» vastan kähku, «aga see pole ju tähtis, ega? Tema on tema — minu õde, aga mina olen mina — Izia.»

Ta noogutab heakskiitvalt pead ja ma olen rahul. Ta noogutab kähku-kärmesti ja tema tuhkjad juuksed laine-
tavad nagu veevood, nagu küpsenud viljaväli.

*

Ärge pahandage. Ma valetasin.

Ma ei tahtnud seda.

Ma ütlesin, et tema on minust aasta või paar vanem ning me mõlemad ei ole kokku kahtekümmendki.

See pole õige. Ma ainult tahaksin, et see nii oleks. Nõnda on kirjutatud «Ülemlaulus».

Tegelikult oleme juba küllaltki vanad. Ning vanem pole mitte Buzia, vaid mina. Tema on kuusteist, mina seitse- teist ja pool. Nüüd on kerge arvutada, mitu aastat tuleb meil kahe peale kokku. Me oleme juba kolmkümmend kolm ja pool aastat vanad. Küllalt palju, eks?

Me arvutame mõlemad.

Ma painutan alguses ühe, teise ja kõik parema käe sõr- med, seejärel kõverdan kiiresti vasaku käe omad, kuid sõrmi on liiga vähe. Siis võtan ettevaatlikult Buzial käest kinni ja painutan tema sõrmekesi, kuid ikkagi tuleb neist puudu, sest aastaid on väga palju.

Me naerame, et aastaid on palju ning sõrmedest tuleb puudu.

Ja ta ütleb:

«Kui neid ka jätkuks, ikkagi ei saaks me kokku arvu- tada. Üks sõrm on üks aasta. Kust sa võtad poole?»

Ma ei naera enam. Vaikin.

Me võiksime oma aastad kokku lugeda.

Mul on pool sõrme, ainult tema, Buzia, ei ole seda mär- ganud.

See oli ammu, aasta tagasi. Geto väravate juures vede- les suur raudplaat. Schoger kutsus mind ja käskis seda tõsta. Kergitasin veidi üht otsa kivisillutiselt. Tahtsin juba mõlemad käed alla pista, kui Schoger hüüatas midagi ja hüppas plaadi peale. Ma ei jõudnud vasaku käe keskmist sõrme välja tõmmata ning Schoger muljus pool sõrme otsast ära.

Me võiksime oma aastad kokku lugeda, kuid ma ei taha. Ma pigistan vasaku käe sõrmed rusikasse, ja Buzia ei saa teada, et lugeda võib ka poolt aastat.

*

Ma naeran jälle. Siis küsin: «Mis su nimi on, Buzia?»

«Mu nimi on Estera.»

Ta võtab jälle kätega jalgade ümbert kinni ja toetab neile lõua.

«Ma olen sündinud siin, selles linnas. Mul ei ole vendi ega õdesid. Mul oli vanem vend, kuid teda ei ole enam. Minu isa on arst ja ema halastajaõde. Nad töötavad väga palju, ööd kui päevad. Nad töötavad geto haiglas ja neil

on väga raske. Sa ju tead, et juutidel on keelatud põdeda nakkushaigusi. Kuid selliseid haigusi on tohutu palju, seepärast arstivad ema ja isa ja kõik teised seal inimesi nii, et kirjutavad vale diagnoosi.»

Ta kõneleb, kuid ma ei kuule midagi.

«Mis su nimi on?» küsin taas. «Sinu nimi?»

«Estera.»

Olen imestunud.

«Kas Liba ka?»

«Ei, ainult Estera.»

«Pole tähtis!» hüüan. «Pole tähtis! Sinu nimi on Ester- Liba.»

Tema silmis on jälle kaks naervat kuradikest.

«Sa tahaksid, et oleksin Buzia?» küsib ta ja kissitab silmi.

«Tahan, et sa oleksid Ester-Liba, Libuzia, Buzia... Ning mina jutustaksin sulle alati sedasama muinasjuttu «Ülemlaulust».»

«Aga siis pead sina olema Šimek?»

«Ma olen Šimek... Tahad sa kuulata?»

*

«... Minul, Šimekil, oli vanem vend Benia. Ta oli väga hea laskja ja ujus nagu kala. Ükskord suvel läks ta sup- lema ja uppus. Läks täide vanasõna: «Kõik head ujuvad upuvad.» Ta jättis maha vesiveski, paar setukat, noore lese ja sülelapse. Veskest ütlesime ära. Hobused müüsim- maha. Lesk abiellus ja sõitis kuhugi kaugele. Lapse võt- sime enda juurde. See oligi Buzia.» Kas sa kuuled, Bu- zia?»

Samal hetkel kuulen võõrast häält.

«Kust küll ilmus siia see noor Šolom-Aleihhem?» küsib hääl.

Meie ees seisab sileda peaga noor poiss, kollane täht rinnal. Seisab ja vaatab mulle kavalasti silma nagu vana- taat.

«Kust sai siia Šolom-Aleihhem?» küsib ta.

Ma tõusen, astun lähemale ja ütlen talle: «Ma olen Izia, Izaokas Lipmanas. Ma ei ole Šolom-Aleihhem. Näed isegi, mu juuksed on lühikesed ja prille mul pole. Aga kes oled sina?»

«Mina olen Janek.»

Nii ta vastab ja naerab.

«See on lühendatud nimi?» küsin.

«Hoo!» vastab tema.

«Sa oled vist Jankelis ja sind kutsutakse Janekiks?»

«Ho-ho-hoo!»

«Mis su õige nimi siis on?»

«Janek,» vastab tema.

«Ei ole kuulnud nii kummalist nime...»

«Tead, mis on *psia krew*? See olen mina,» lagistab ta naerda. «Olen poolakas ja minu nimi on Janek!»

Tõepoolest, tema juuksed on üsna heledad, nina lühike ja sirge ning silmad sinised. Ta räägib juudi keelt hoopis teistmoodi kui meie. Ta võib olla poolakas... Ent miks ta on getos?

Mõlemad naeravad. Neil on lõbus, aga mina ei taipa midagi.

Sel hetkel astub õue isa. Minu isa on murelik.

«Vaata kus sa oled,» ütleb ta. «Kõndisin kogu geto läbi. Aita mul Ina üles otsida. Kuhu ta võis kaduda? Lähme, Izia, lähme!»

Minu uued sõbrad ei naera enam, nad vaatavad meile järele. Ma viipan neile ja lähen oma isaga otsima Inat.

Tõepoolest, kuhu ta võis kaduda?

¹ *Psia krew* — koeraveri, koerapoeg (poola k.). Tõlk.

TEINE OSA

VIIES KÄIK

1

Schoger tõstis oda ruttamata edasi, kahe sõrmega, elegantse, otsekul kalli aarde.

«Ma alustasin partiid halvasti,» mõtles Izaokas. «Täna on raske. Kes on selles süüdi? Mina ise või teised?»

«Peaaegu aeglasest rünnakust,» rääkis Schoger. «Mõistagi, *blitzkrieg* ei õnnestu alati.»

«Ma ei suuda aru saada, mida ta tahab,» lausus Izaokas endamisi. «Kas ta rahustab ennast või mind? Schoger võiks mängida palju paremini, kui ta ei mõtleks kogu aeg, et ülekaal peab olema temal. Mida ta enne ütles? Loterii...»

Male on loterii, maailm on loterii ja elu on loterii.

Milleks ma istun tema vastas?

Risk ja loterii...

On see üks ja sama?»

2

«Ma sigitasin tütre Ina,» ütles Abraomas Lipmanas.

3

Suure värava juures seisab alati kaks valvurit. Üks on saksa sõdur, teine geto politseinik.

Nõnda ka täna. Kuid täna peab olema teisiti. Väravate juures ei pea seisma mitte sakslane, vaid tšehh. Tahan nii väga tema ees- ja perekõnnanime meelde tuletada, ent ei suuda kuidagimoodi. See nimi sarnaneb poola nimega, ning poola nimed sarnanevad selle nimega. Lõppude lõpuks pole see tähtis. Ma saan ta uuesti teada ja jätan endale

kindlalt meelde. Tähtis on, et eile oli tšehh nõus mind üheks tunniks linna lubama ega pärinud üldse, kuhu ja milleks ma sinna lähen.

Miks ma närvitsen?

Mu käed värisevad ja küllap väriseks ka hääl.

Minuga on alati nii, täiesti ilma põhjusest, kuni harjun. Laval närvitsen, inimeste hulgas närvitsen, ja praegu nõndasamuti.

Tšehh langetas eile lugupidavalt pea, kui ma temaga rääkisin. Küllap oli vist meie politseinik talle öelnud, et ma olen Ina Lipman. Võib-olla on ta Prahast, see noormees, ja võib-olla on ta kuulnud mind laulmas. Käisin Prahast kaks korda. Afišid olid ilmatu suured, tähed hiiglaslikud, kuid millegipärast oli neid liiga palju. Nad kirjutasid afišsidele: INNA LIPMANN. Mis siis ikka, kui neile nõnda rohkem meeldis. Nad hüüdsid mulle *viva, bis, viva*, Ina, ja ma laulsin neile veel ja veel.

Praegu seisan ma vastu maja nurka liibudes ja ootan, millal vahetuvad valvurid. Mulle on nad kõik vastikud, nagu polekski nad inimesed, vaid mingisugused rohelisse mundrisse riietatud kreatuurid, ja ma kardan alati neid kogemata riivata.

Nõndaks, ma näen, et tšehh juba tuli.

Ka tema kannab rohelist mundrit, kuid miskipärast paistab ta teistsugusena. Ma näen teda ennast, tema nägu, ega näe üldse rohelisi riideid, isegi püssi mitte. Mu jumal, kas see kõik oleneb tõesti inimesest, ja ei ole põrmugi tähtis, missugused riided tal seljas on? Nagu laval. Ükskõik, mida ma kannan, olen ma alati mina ise, Ina Lipman.

Ikkagi, hea on selles maailmas, kui siin ei ela ega kõnni mitte ainult sakslased, kui siin maa peal on palju inimesi.

Kui ma saaksin nad kõik koguda ühte tohutusse saali, niisugusesse, kuhu mahuksid kõik kuni viimseni... Ma läheksin lavale, ma ei ütleks üldse, kes ma selline olen. Ei oleks mingeid kuulutusi ega mingeid hiiglasuurte tähtedega afiše, ja tähti poleks siis mitte liiga palju ega ka mitte liiga vähe. Lihtsalt üks tundmatu, üks naine, samasugune inimene nagu nemad, tahab neile laulda. Ma laulaksin neile kaua, kõik oma paremad laulud. Nad istuksid vaikselt ja kuulaksid. Ma ei taha, et nad hüüaksid *viva*, braavo. Las nad istuvad vaikselt ja kuulavad. Ma lau-

laksin nelle nii, nagu ma veel mitte kunagi ei ole laulnud ja nagu ma ilalgi kusagil mujal ei laula. Ma laulaksin neile nii, nagu ma laulan siin, getos.

Tšehh märkas mind ja viipas käega.

Ma läksin.

Ta vaatas ringi.

«Võite minna,» lausus ta. «Kui te seda soovite... Mina sooviksin, et te kuhugi ei läheks. Parem jääge siia, ja kui teil linnas midagi vaja on, siis öelge mulle, ma ajan kõik korda.»

Ma raputasin pead.

«Tehke nii, nagu soovite,» ütles ta. «Ainult olge ettevaatlik. Kui tulete tagasi, vaadake hästi ringi. Schoger armastab õhtuti värava juures varitseda.»

«Hea küll, hea küll, ärge kartke,» vastasin. «Pole põhjust kartä.»

Läksin rutates mööda tänavat.

Olin tänaval esimest korda üksinda. Minu kollased lapid on õmmeldud kuue külge, ning kuub, vooder väljapoole pööratud, lebab mu käsivarrel.

Minust möödusid naine ja mees. Ma ei tunne neid, kuid nad vaatasid tagasi kaks korda ja isegi kolmandat korda. Mööda jooksid lapsed. Ka nemad silmitsesid mind. Sarnanen ma siis tõesti veel oma pildiga afišidel, mida enam ammu ei ole?

Ma tean, ma olen paha inimene. Ma tahan, et mind tunta. Jah, südamepõhjas ma tahan. On ju nõnda palju inimesi kuulnud, kui ma kunagi laulsin. Kuid mul ei ole õigust. Keegi ei tohi mind tunda. Minu südames redutab veel kunstnik... Varemalt oli Ina Lipman kuulsus ja talle näis, et ta kuulub ainult endale. Kuid tegelikult see nõnda ei olnud ja praegu on see nii veelgi vähem.

Astusin värava alla, tõmbasin kuuetaskust peegli, grimmi ja rätiku. Nüüd ei tunne mind tõesti enam keegi ära. Võin olla julge, hoida pea püsti ja kujutleda hetkeks, et olen vaba ja et ümberringi ei ole seda, mis tegelikult on.

Ei, ma ei suuda.

Kummaline, kuid ma ei suuda seda kujutleda. Vististi oskan ma mängida ainult laval. Aeg on vajutanud oma pitsi, väga karmi, ja grimm ei aita siin midagi. Parem ma ei ole üleliia julge. Teha on veel väga palju, ja see on praegu kõige tähtsam.

Neli kuud, öösiti, pärast töölt tulekut, töötasime me jälle — salaja, et keegi ei kuuleks ega näeks. Me harjutasime «Aidat».

Ja lõpuks täna öösel on peaproov.

Mu jumal! Ma olen nii palju kordi laulnud «Aidat», kuid see on minu elus nagu esimest korda. Meie kõik nägime tublisti vaeva. Kuid me töötasime nii, nagu inimesed harva suudavad töötada. Meil on kõik nagu tõelises teatris, isegi dublandid. Ei, võib-olla dublandid ongi kõige tähtsamad. Teatris on need olemas ainult peategelastel, meil aga kõigil: pea- ja kõrvaltegelastel, statistidel ja kooril. Igal inimesel on oma dublant, isegi orkestris. Aeg on vajutanud oma karmi pitseri ja teist väljapääsu ei ole.

Minu dublant on Mira. Mirka. Ta on üheksateistkümnepaastane. Temast saab hea laulja. Ma tahan, et ta oleks parem minust, tublisti parem, ja et Prahast või Viinis, Pariisis või Milaanos lisataks tema nimele palju tarbetuid tähti. Mina ise olen siis vanake, hallipäine, mul on külm, ma mähin ennast villasesse rätти, istun parteris esimeses reas ja kuulan Mirkat.

Hea, et ma tulin täna getost välja ja räägin ise kõigest Mariale. Ta rõõmustab, ma tean.

Lauljatar Maria Blažewska...

Varem öeldi mulle, et Maria Blažewska on peaaegu Ina Lipman, ning temale öeldi, et Blažewska ja Lipman on üks ja seesama. Tihti istusime tema kodus või minu kodus kohvitassi taga ja naersime koos selle üle, mida meile öeldi. Me teadsime rohkem kui teised ja sellepärast tegi see meile nalja.

Ka temal ei ole praegu kerge, kuid siiski on tal kergem kui meil.

Talle teatati, et ta ootaks mind täna, ja arvatavasti ta juba ootab. Me pole ammu teineteist näinud — pool eluaega! Ta palus, et ma ei tuleks. Ta ei tea veel, mida ma temalt palun, ta mõistagi ei aima seda, ning see pärast pean ma minema ise, täna ei saa mind keegi asendada.

Täna on peaproov. Lõpuks ometi... Ent täna, kui vaikib viimane akord, tuleb ronida lavale, tõsta partituur pea kohale ja hüüda:

«Siin on ooper, mida te tahtsite! Siin on «Juuditar»!»

Viivitada ei tohi ühtki päeva. Partituuri on tarvis täna.

Poisid otsisid kõikjalt, kuid ei leidnud «Juuditari».

Marial on see olemas. Praegu ma lähengi Maria Blažewska juurde «Juuditari» paluma.

Mariale kinkis selle Aronas Cvingeris. Ta oli tubli poiss ja hea sõber. Ilmselt teadis Maria rohkem kui teised. Ta tellis spetsiaalse, punase sametiga ületõmmatud laeka ja kandis pisikest võtit alati enesega kaasas. See oli vana antikvaarne prantsuse väljaanne Halévy enda paranduste ja autograafiga. Aronas müüs maha kõik, mis tal oli, ja ostis Mariale «Juuditari». Cvingerist nüüd enam ei ole, kuid sinna, tütellehele, on jäänud kaks tema käega kirjutatud rida.

Ma mõtlen, mis saaks, kui mina oleksin Maria ning tema tuleks minult paluma seda sametiga ületõmmatud laeka. Mis siis saaks?

Ei, ma ei suuda ka seda kujutleda. Ma võin mängida ainult laval. Aeg. Kõiges on süüdi aeg. Inimene võib teha palju, väga palju, ent ühte ta ei suuda — aega ümber pöörata, tagasi tuua, kella tagasi lükata.

Kas mul on õigus minna Maria juurde?

Siin ongi paraaduks, ja ma avan selle. Siin on lävi, ja ma astun sellest üle. Ma ronin mööda treppi kolmandale korrusele, seisatan ja annan kella. Kõpsuvad rutakad sammud. Avaneb uks. Minu ees seisab Maria Blažewska... Jumal, ta on erutatud, ta ei saa sõnagi suust, kuid ta silmad helgivad ja ma näen, et ta on õnnelik, kui ta aitab mul astuda üle oma madala künnise.

Teid huvitab, mis sai edasi. Ma mõistan. Kuid ka teie peate mõistma, mis sünnib siis, kui kohtuvad kaks kõige paremat sõbratari, kes pole teineteist näinud pool eluaega. Kui kohtuvad Maria Blažewska, kes on peaaegu Ina Lipman, ja Ina Lipman, kes on Maria Blažewska, ja nad pole teineteise häält kuulnud pool eluaega. Mitte lauluhäält, vaid tavalist, mis lausub poola keeles: tere, hüvasti, lahme, mina, sina.

Meie jutt oli lühike, ent võib-olla mulle ainult paistis nii, sest tšehhi oli andnud ainult ühe tunni ja ma pidin minema tagasi, koju. Tuli tõtata ja olla ettevaatlik. Tuli olla isegi väga ettevaatlik, ja peasi — juutidel polnud lubatud ilma märkideta käia, pealegi veel üksi ja pärast kella kuut öhtal. Getos aga on just täna öösi meie esimese ooperi peaproov.

Siis ma ütlesin, miks ma tulin.

Maria vaatas mulle otsa ja tõttas teise tuppa. Ta tõi partituuri, käänas seda kummaliselt käes. Mulle näis, et ta sõrmed veidi värisesid, kuid see vist ainult näis nii.

Ta avas tiitellehe, heitis sellele pilgu, sikutas seda õige pisut ja laskis kohe jälle lahti. Kas ta tõesti tahtis lehe välja rebida? Ei, mulle vististi ainult näis nii.

«Ma ei oleks tulnud, kui...»

«Ära räägi, Ina. Sa ju tead, me saame sõnadetagi teineteisest aru.»

«Vaata, Maria...»

«Ära räägi, Ina. Ma hakkan nutma, ja mis siis saab? Parema mõtle, mida ütleks praegu Aronas.»

«Me hoiame seda nagu silmatera...»

«Ma tean.»

Me jätsime hüvasti.

Maria otsis, mida mulle kaasa anda, ja leidis viimaks — kotikese herneid. Ma ei tahtnud võtta, kuid ei saanud teist.

Ma olin juba minemas, kui Maria haaras mul käest ja ütles:

«Tead, mida ma tahaksin? Ma tahaksin koguda inimesed hiiglasuurde saali, nii suurde, et kõik ära mahuksid. Ma läheksin lavale ja laulaksin neile kaua-kaua kõige paremaid laule.»

Ma kuulasin, silmad pärani, ja pidasin hinge kinni.

«Ja veel tahaksin... Tead, mida ma tahaksin? Et me oleksime vanaeidekesed, rätikud ümber, istuksime parteri esimeses reas, ja kuulaksime, kuidas laulab sinu Mirka, maailmakuulsus.»

Nüüd ma ütlesin:

«Ära räägi, Maria.»

Ma ei suutnud teda kauem kuulata ja lahkusin.

Nüüd ei vahtinud mind enam keegi, keegi ei vaadanud tagasi ega pööranud ümber. Ma tundsin ennast julgelt, kuigi teadsin, et tuleb olla ettevaatlik.

Siin ongi väike kitsas tänav. Geto värav ei ole enam kaugel, väravas seisab ikka veel tšehh, tähendab, ma jõudsin parajaks ajaks, tuleb vaid sammu lisada. Veel karme-mini... Tee lõpul jääb aeg alati seisma, venib. Ma jooksen, ja värav on üsna-üsna lähedal.

Järsku ma seisatan ja hakkan õige aeglaselt astuma. Seevastu aeg ruttab! Me vahetasime osad. Nagu laval,

Värava juures tšehhi kõrval seisab Schoger.

Ta siis ikkagi varitses.

Ma mõtlesin, et ta täna ei tule, kuid ta on siin, naeratab, tõmbab mind sõrmega ja ootab. Tema, Schoger, on nähtavasti õnnelik. Ta on tahtnud mind ammu tabada teolt, mis surma ähvardusel on keelatud. Ma märkan alles praegu, et kollaste lappidega kuub ripub mu käsivarrel. Võib-olla Schoger ei ole seda veel silmanud. Ma võiksin kuue selga panna, ja mind pekstaks herneste eest. Võib-olla ainult pekstaks... Kuid kuue sisse on keeratud partituur. Schoger näeks seda, näeks Halévy autograafi, Aronasi kaht rida, ja keegi ei roniks tänasel peaproovil lavale ega hütaksa!

«Naete, sõbrad! Meil on «Juuditar»!»

Schoger võib naerutada. Täna on tulnud tema tund. Alles hiljuti otsis ta mu ise läbi, kui ma töölt tulin, ja ütles:

«Minu jaoks teid ei eksisteeri, lugupeetav. Mul on ükskõik, kas te olete elus või surnud. Mind häirib ainult teie hääl. Häda talle, kui ta mulle kätte jääb. Ma loodan, et ta kunagi jääb, ja siis on ka teil ebameeldivusi, lugupeetav. Muidugi, mul on väga kahju. Kuid mis teha...»

Miks ma erutun?

Praegu ei tohi tõesti erutada. Ma pole laval ega inimeste hulgas. Nüüd tuleb mõelda ja jõudu pingutada, et käed ei väriseks, sest siis ei värise ka hääl.

Jätan kuue käsivarrele, teise käega raputan hernekotti. Niikuinii olen ma täna liiga palju patustanud, ma ei kannan kollaseid märke, ning hernestel ei ole enam tähtsust. Olen grimmis, ja meil on ju keelatud ennast värvida.

Lähenedasi kindlal sammul, püstipäi. Nüüd ma võin tööpoolest olla julge, mul on selleks õigus. Ma raputan kotti, herved kõrisevad nagu tuhanded kastanjetid, ja mul on lõbus.

Ma muigasin.

«Olete rahul?» küsisin Schogerilt.

Ka tema naeratas.

Ma kõristasin herneid kõrgel, peaaegu tema lõua all. Ja tuhanded kastanjetid plaksusid, tuhandete laskudena.

Ta rebis mul koti käest ja viskas maha.

«See ei ole minu kuub,» ütlesin talle. «Lubage kuub ära viia, ja ma olen teie käsutuses, härra komandant.»

«Vii ära, kuid kähku,» vastas Schoger.

Ma lipsasin getosse ja tundsin seljal Schogeri põletavat pilku.

Keegi tuli mulle vastu. Ma ei tea, kes, kuid tuttav. Pistin talle rutuga oma kandami kaenlasse ja ütlesin:

«Andke see Mirka Segalile. Kas te tunnete Mirka Segalit?»

«Jah tunnen.»

«Viige see otsekohe tema kätte, eks? See on Mirka kuub, ma laenasin selle.»

Nüüd olin ma vaba.

Ma nägin, kuidas tšehhi lõualuud liikusid ja krigisesid, otsekui näriks ta rauda. See veel puudub, et tema ennast ilmaasjata vahele segab. Seisku geto väravas pigem tema kui mõni teine, tehku ta seda, mida geto inimesed temalt paluvad, ja ärgu nähku seda, mida ei ole tarvis näha. Tema elu alles algab, tal on veel ees palju häid ja kibedaid hetki, nii nagu kõigil, nagu igal inimesel.

Ma vaatasin talle vihaselt otsa. Ta sai aru ning pöördus vastu tahtmist kõrvale. Mul oli veidi kahju, et ma ei jõudnud teist korda küsida tema nime. See meenutas poola nimesid, ning poola...

Võiksin teile veel edasigi jutustada. Veel on jäänud ivake aega. Kuid ma ei jutusta. Sellised lood lõpevad ühtviisi ja nad ei ole põrmugi huvitavad. Peaasi, et sul on dublant. Ma olen väga rahul, et minu dublant on Mirka, Mira Segal. Temast saab kuulus lauljatar, sellest minu Mirkast...

KOLMAS OSA

KAHEKSAS KÄIK

1

«Kui ma kaotan, tähendab see õnnetust teistele, mina jään ellu... Kui ma võidan, ei sünni teistega midagi, mina aga pean surema... Kui tuleb viik, siis on kõik rahul.»

«Kuule,» katkestas tema mõtted Schoger. «Oled sa mulle tänulik? Sul ei oleks ilal olnud võimalust mängida allsuguse auditooriumi ees.»

Suure ringina oli nende ümber kogunenud terve geto.

Nii oli käskinud Schoger.

Tohutu rahvamurd oli üle ujutanud hiiglasuure väljaku ja seisls vaikelt, õige pisut lainetades, sajad silmad kiindunud mängijaisse.

Izaokas nihutas etturit.

Schoger vastas kiiresti. Ta ei tahtnud viivitada.

«Millele ta praegu mõtleb?» küsis endalt Izaokas. «Sel-
lele, et ülekaal kaldub tema poole, või millelegi muule? Ta on rahul, et ümberringi on nii palju inimesi, — ta peab võitma. Ma tajun kogu kehaga nende silmi, sadu silmi. Need torgivad mind. Need teavad, mis pärast ja milleks ma mängin. Need tahavad viiki. Viiki... Aga mina?»

Ma kardan ringi vaadata... Inimesed häirivad mind. Nad on väljaku üle ujutanud... Niisamuti nagu kunagi silla, kui nad sammusid getosse, pilk maa külge naelutatud.

Ma ei taha, et ümberringi on inimesed...»

2

On möödas juba kuu, terve kuu tollest ajast, kui ma esimest korda nägin Esterat. Kindlasti olin teda ka varem

näinud. Ma lihtsalt ei taibanud, et see on tema. Et see tütarlaps ongi Ester-Liba, Libuzia, Buzia.

„Möödunud on kuu, kui ma teda tõeliselt nägin ja kui ma andsin talle nime. Kuu ei ole pikk aeg, eks? Seda on raske tajuda. Aeg — see on aasta, aastakümned, aastasajad.

Nii see näib.

Tegelikult on teisiti.

Kuu on väga pikk ajavahemik. Kui mind raiutaks piskesteks tükkideks, oleks neid siiski liiga vähe, et seda kuud kokku arvata päevades, tundides, minutites, sekundites.

Ma kõnelen ajast.

Ma tean, ma võiksin jutustada muust, geto elust, mis, nagu räägitakse, on raske. Ma võiksin jutustada meie tööst. See on raske töö. Võiksin jutustada sellest, mida me sööme ja mõtleme.

Ma ei taha.

Igaüks tegeleb sellega, mis talle on määratud. Kellele on määratud, läheb laagrisse tööle. Ka mina käin laagris tööl. Kes jääb getosse, töötab samuti. Nad tahavad, et kõik oleksid söönud, riides ja võiksid laagris tööl käia. Igaüks tegeleb omaenda tööga ning teeb seda, mida ta tegema peab.

Mina samuti nagu kõik teised.

Kuid keegi ei saa mul keelata meelde tuletada «Ülem-laulu» ning mõelda oma Buziale, Esterale.

*

Igal õhtul, kui ei ole kiiret tööd, pesen ma ennast ning panen selga nägusa sinise särki. Ma tõttan suure sileda kivist juurde, ootan. Siis me läheme koos õue, kus on maas pikk palk ja puukast. Mina istun palgile, Estera seab ennast kastile istuma. Ta tõmbab jalad keha ligi, võtab põlvede ümbert kinni, toetab lõua põlvedele, ning ma olen rahul, ma olen õnnelik, et me istume koos ja et tema istub just nõndaviisi, ja mitte teisiti.

Ma sulen silmad.

Ma unustan kõik.

Ma tahan väga, et me läheksime avarale õitsvale aasale, istuksime pehmele rohule ja et ümberringi ei oleks kedagi peale meie.

Võimatu.

Geto on piiratud plankaiaga.

Siin on värav.

Väravas seisavad valvurid.

Võimatu.

*

«Izia,» küsib Estera, «kas nii jääb alatiseks?»
Ta teab ise, kuid küsib siiski, tahab, et ma räägiksin.
«Ei,» vastan ma. «Inimesi on võimatu aiaga piirata. Igal õusel, kui kõik ümberringi vaikseks on jäänud, näib mulle, et ma kuulen kahurite kõminat. Need seal on meie omad.»

Estera vaikib.

«Kas varsti?» küsib ta hetke pärast.

Ma ei tea, kuid vastan nii, nagu tahan:

«Varsti.»

Ja kordan sõnu, mida ma täna väikeselt lehekeselt lugesin ja meelde jätsin.

*

«...Eile likvideeris meie armee edukalt sakslaste juulirünnaku piirkonnas Orjolist lõuna poole ja Belgorodist põhja poole Kurski suunas... Seega tuleb sakslaste suvisel rünnaku plaan lugeda täielikult läbikukkunuks.
... Igavene au kangelastele, kes langesid lahinguväljal meie kodumaa vabaduse ja kuulsuse eest.»

*

Nii me kõneleme ühtelugu.

Ent Janek ei ole rahul.

Ma näen, et ta tahab minuga rääkida nelja silma all.

Ta tahab, kuid ikka ei avane parajat juhust. Ma ei tea, kas mina tahan. Ent kui on tarvis, siis võib rääkida.

Täna ta ootas mind.

Me kõnnime nüüd kahekesi, kuid Janek vaikib. Me mõtleme millestki, tema ja mina.

«Sa oled seesama Lipmanas, kes mängib malet?»

«Seesama.»

«Schogeriga?»

«Jah...»

«Seda ma arvasin,» ütleb Janek. «Miks sa temaga mängid?»

«Ta käsib.»
 «Ainult sellepärast?»
 «Ei. Ma sunnin teda alistuma.»
 «Ta pole kordagi võitnud?»
 «Ei.»
 «Ka viiki pole ta saavutanud?»
 «Ei.»
 «Ma tean, et sa oled tubli poiss, Izia.»
 «Mina?»
 «Sina jah. Kuid sellest hoolimata on meil tarvis rääkida.»
 «Mulle ei meeldi malest kõnelda. Ma võin ka üksi olla ja iseendaga mängida,» ütlen ma Janekile. «Esiailgu ma suudan veel Schogerit alistuma sundida, kuigi see läheb iga päevaga aina raskemaks. Varem oli kerge. Ent nüüd kardan ma iga kord kaotada. Kuid siiski ma ei taha malest kõnelda.»
 Janek vaatab mulle silma.
 «Mitte malest. Aga rääkida on meil sellest hoolimata tarvis.»

*
 «Millest me räägime, Janek?»
 «Minust.»
 Ta langetab pea.
 «Tegelikult mitte minust. Minust ainult õige pisut.»
 Ma ei tea, kas ma tahan seda. Kuid ma ütlen:
 «Räägi, Janek.»
 «Näed...» ütleb ta.
 Ta seisatab ja toksab jalaga kivikest. See kivi on ümarmargune, sile. Me võiksime tõepoolest kujutleda, et see on pall, ja mängida jalgpalli. Mina seisaksin väravas ning Janek püüaks läbi murda. Või tema oleks kummargil väravas ja ootaks.
 «Näed,» ütleb Janek jälle ja ma mõistan, millest tuleb jutt.
 Võib-olla kõneleb ta endast, ma ei tea.
 Võib-olla kõneleb ta teistest.
 Võib-olla kõneleb ta sellistest asjadest, mida ma ei oska aimatagi.
 Ja ikkagi räägib ta Esterast.
 Ma ei tea, kas ma tahan seda, ja ütlen talle:

«Miks sa vaikid?»
 «Näed,» ütleb ta.
 Juba kolmandat korda ütleb Janek ühte ja sedasama sõna.

*
 «Tema vend,» ütleb Janek, «kelle nimi oli Mejer ja keda me kõik kutsusime Meikaks, oli minu kõige parem sõber. Me olime ühevanused ja kasvasime koos üles. Tema oskas poola keelt nagu poolakas ning mina juudi keelt mitte halvemini kui tema. Sa näed ise, eks? Me olime kõige paremad sõbrad. Ma ei hakka sulle seletama, sa pead sellest ise aru saama.»

«Pole vaja,» ütlen talle. «Niisugustest asjadest saab igaüks aru.»
 «Nii ma arvasingi,» ütleb ta.
 Ja vaikib.
 «Kas sa mäletad seda päeva, kui kõik aeti getosse?»
 küsib Janek.

Küsib ja vaikib; ning küsib uuesti — silmadega.
 Ma mäletan seda päeva. Ma tahaksin unustada, kuid mul on see meeles. See päev seisab mu silme ees nagu purustatud sild. See sild ongi see päev. Ma näen praegugi ümberpalsatud sillasambaid. Näen auke sillakattes. Sild on tulvil sammuvaid inimesi. All veepeeglis ripub sakslane, pea alaspidi. Ülal, toetudes raudtalale, istub mees.
 Ma mäletan seda päeva hästi. Ta seisab mu silme ees nagu purustatud sild.

«Ma mäletan silda sel päeval,» ütlen Janekile. «Ja sina?»

«Mul on silme ees kitsas tänav,» ütleb Janek. «Ka see tänav oli inimestest üle ujutatud nagu sildki.»

«Janek, kas siis olid kollased märgid juba olemas?»

«Olid. Kuidas saab unustada selliseid asju?»

Ma langetan pea.

*
 «Sellel päeval...» ütleb Janek.

Tundub, et ta räägib nagu tavaliselt, kuid ta lõug väriseb, laup tõmbub kortsu, hambad krigisevad. Ja mulle paistab, et Janek mälub iga sõna ning seepärast on tal raske kõnelda.

Vanemaid tal siis enam ei olnud. Nõnda jutustab Janek. Kolmekümne üheksandal sõitsid nad Varssavisse külla ega tulnud enam tagasi. Ta elas onu juures, kuid veetis ter- ved päevad koos Meika ja Esteraga.

Kõik teadsid, et asutatakse geto. Kõik olid ette valmis- tatud.

«Kas sa tead, et juutidega on keelatud rääkida? Sind võetakse kinni ja viiakse Saksamaale.»

Nõnda ütles Janekile onu.

Janek oli kurb. Janek käis noruspäi, sest Meikal on tähed, Esteral on tähed, temal aga pole mitte kui midagi. Siis leidis Janek kollast riidet ja õmbles oma rõivastele kollased lapid. See oli tollel päeval, hommikupoolikul.

«Sel päeval...» ütleb Janek jälle. «Ma ei uskunud ikka, et asutatakse geto ja et mind Meikast ja Esterast lahutatakse.

Sel päeval...»

Nii ütleb Janek. Tundub, et ta räägib nagu tavaliselt, kuid ta laup on kortsus ja hambad krigisevad.

*

Sel päeval astus nende õue sakslane. Seal, õues, nägi ta Esterat. Sakslane tuli lähemale. Ta naeratas ja tõmbas tüdrukut sõrmega. Estera taandus, taandus, tahtis ära joosta. Siis hõikas sakslane ja tüdruk jäi seisma.

«Komm her, komm her, kleine Jüdin,» ütles sakslane.

Ta haaras Esteral käest ja tiris ta puukuuri.

Esterat karjus appi.

Janek otsis, kuid ei leidnud käeulatuses midagi. Siis hüppas ta kööki ja kahmas kirve. Kuid Meika oli juba kuuri läinud. Ilma milletagi, tühjade kätega, kokkupigis- tatud rusikatega. Ta tahtis sakslase ära kähistada. Ta ei teadnud isegi, mida ta teha tahtis.

Kui Janek kirvega õue jooksis, kuulis ta kolme lasku. Sakslane lükkas kuurist välja Meika elutu keha.

Janek oli ettevaatlikum.

Ta läks ringi.

Ta läks ettevaatlikult, kikivarvul, ja sakslane ei mär- ganud teda.

Sakslane oli Estera pikali paisanud otse ukse alla, kün- nise ette, ja kiskus tal riideid seljast. Ühe käega hoidis ta tüdruku suud kinni ja teisega kiskus riideid seljast.

Ta istus Estera jalgade peal, veidi ettepoole kummar- gil.

Sakslane oli parasjagu ettepoole kummargil. Janek võt- tis hoogu ja virutas sakslasele kogu jõust kuklasse.

Ma valkin.

Mida ma võiksingi ütelda?

Ma tahan hüüda: Estera, minu Buzia! Kuid praegu ei tohi kõnelda. Praegu tuleb vaikida.

«Sel päeval...» ütleb Janek.

*

Ma läheme edasi, Janek ja mina. Ümarat kivikest ei ole enam. Ja ongi hea. See pole ju pall ning meie ei ole jalgpallurid. Ei mina ega Janek seisa väravas. Ta ei tungi minu väravasse, ja mina ei tungi tema omasse. Vära- vaid ei ole.

«Sel päeval tulid sa koos teistega getosse,» ütlen Jane- kile.

«Jah,» ütleb ta, «tuln. Ma ei saanud Esterat üksi jätta, ei saanud lahkuda tema isast ja emast. Ning ei saanud lahkuda Meikast. Mässisime ta voodilinasse ja ma kandsin ta getosse. Ma ei saanud teda maha jätta. Ma tahtsin, et ta oleks seal, kus teised inimesed. Ma tahtsin, et tema, Meika, oleks alati minuga. Näed, mis oli sel päeval.»

Tema otsaesine on veel kortsus ja lõug väriseb pisut.

Ma ei taha, et tema otsaesine oleks kortsus ning et tema hambad krigiseksid.

Ma otsin sõnu, mida Janekile öelda, kuid ei leia.

«Sa oled suur inimene, Janek,» lausun viimaks.

Kuid ta isegi ei naerata.

Siis ma mõtlen, et Janek ei pea sugugi getos elama. Ta võiks olla vaba. Ta võiks kõndida kõigil linna tänavatel, isegi kõnniteel, võiks saada dokumendid oma nimele. Ta võiks minna linnast välja, metsa. Ta võiks minna üle põl- dude, hiiglasuurele avarale aasale. Ta võiks istuda aasal pehmel rohul, noppida lilli ja keerata ennast siis selili ning vahtida taevasse. Taevast oleks sini-sinine, seal ujusid valged pilvelaevad. Ümberringi lõhnaks rohi, kõik lõhnaks.

Ma ise ei tunne, kuidas puudutan tähte Janeki rinnal.

Kõik nurgad on tugevasti kinnitatud, nii nagu eeskiri nõuab. Riie on lihtne, peaasi, et kollast värvi. Sellisest riid-
27

dest võiks vist õmmelda rätiku, võiks õmmelda särgi või veel midagi muud.

Janek vaatab mind oma sügava pilguga. Ta vaatab kavalasti nagu vanataat.

«Sa oled imelik noormees.»

Nii ütleb Janek.

«Sa oled suur maletaja.»

Nii ütleb Janek hetk hiljem.

«Kuid sa ei tea veel paljutki,» lausub ta ja naeratab.

Ma kuulan ja ei pööra pilku Janeki näolt.

«Sa mõtled, et ainult geto on geto,» ütleb mulle Janek.

«Sa ei mõtle õigesti, Izia. Mujal on samuti geto. Kogu vahe on selles, et meie geto on aiaga piiratud, see seal on aga ilma.»

Ma tahan jälle ütelda:

«Sa oled suur inimene, Janek.»

Kuid ma vaikin.

Me vaikime mõlemad.

*

Me läheme ja läheme.

Ma ei tea isegi, kuhu.

Esimesena hakkab rääkima Janek.

«Meil on vaja kõnelda, Izia,» ütleb ta.

Nüüd ei saa ma millestki aru.

«Me juba kõnelesime,» ütlen mina. «Mis sa veel räägid?»

«Ma pole veel midagi rääkinud, Izia. Näed...»

Jälle — näed. Mitmendat korda juba täna õhtul?

«Näed,» ütleb Janek ja langetab pilgu. «Ma tahan sulle öelda... Ma tahan sind paluda... Sa ei tee Esterale haiget? Meikat ei ole enam, ning nüüd olen mina Estera vend.»

Ma ei tea, mida vastata. Mul ei ole sõnu.

«Võiksin tema eest elu anda,» ütleb Janek. «Ära tee talle haiget, Izia. Ta on puhas, puutumatu tütarlaps.»

Mida ta räägib? Mida ta nüüd räägib, see Janek? Ma võiksin talle öelda, et mina olen ju Šimek ning Estera on Buzia. Me oleme Šimek ja Buzia. Kas siis Šimek võib Buziale haiget teha?

Ma võiksin talle seda öelda, kuid ütlen hoopis midagi muud.

«Ma võiksin vihastada, Janek,» ütlen talle. «Ma võiksin sulle isegi kallale tulla, kui sa poleks tema vend, Janek. Kuidas võid sa midagi niisugust mõelda? Kas sul haiget ei ole, Janek?»

Ta langetab pilgu veelgi madalamale ning laseb pea norgu.

Ta naeratab avalalt, lapselikult.

Siis tõstab Janek pea. Ta ei vaata minu poole, ent ma näen, kuidas liiguvad tema ripsmed — ta silmad pilguvad, otsustades, kas ta milleski süüdi ja paluks nüüd andeks.

«Muidugi,» ütleb Janek. «Ma teadsin kohe, et sa oled hea sõber ning ei tee ilal midagi halba. Kuid siiski pidin ma sinuga kõnelema. Eks ole, Izia? Me ju pidime kõnelema, mis?»

«Kõnelda oli tarvis,» kinnitan mina.

«Näed...»

Nii ütleb Janek.

Ma tõesti ei tea, mitmendat korda ta täna õhtul seda sõna lausub.

*

«Hea küll,» ütlen Janekile. «Nüüd ma pean jooksuma. Mul on väga kiire.»

«Jookse,» ütleb ta.

«Mul on tõesti väga kiire.»

«Mine, mine.»

«Homme näeme jälle.»

«Hea küll, homme. Jookse, jookse. Ta ootab sind juba ammu. Ma tean... Jookse, jookse.»

Janek vaatab mind kavalasti oma sügavate sinisilmadega. Ta ilme on nukker? Ei, ei või olla. Mulle vaid näib nii. Ta ju teab, et ma ei tee tema õele ilal haiget.

Buzia...

Nii hüüan ma mõttes ja jooksen.

Mul on kiire, väga kiire.

Mul on tõepoolest tuli taga.

NELJAS OSA

KAHETEISTKÜMNES KÄIK

1

«Ma pean saavutama viigi...» mõtles Izaokas.

Schoger tõmbas tooli lähemale, et oleks mugavam istuda. Ta toetas küünarnukid lauale ja pani käed risti.

Praegu ei olnud tema käik.

«Kuule,» lausus ta ja vidutas silmi nagu partii alguses.

«Sa ei närvitse põrmugi?»

Izaokas ei vastanud.

«Ma ei suuda kujutleda, et inimene, kes võib maha mängida iseenda, ei närvitse.»

Izaokas vaikis.

«Sa sunnid mind väga ettevaatlikult mängima. Kujutle, mis siis saab, kui ma kogemata hea juhuse maha magan ning sina teed endalegi märkamatu mulle mati. Kas sa mõistad, mis siis saab?»

«Ta ei lase mul mõelda, kuid see mind ei sega... Kui ma ohverdan etturi ja käin ratsuga nurka, seisab ratsu nagu kindlus, seda ei saa keegi paigalt liigutada. Ma mängin nõrgalt... Ma pean saavutama viigi...»

Äkki ütles Schoger tasa, peaaegu sosinal:

«Mis oleks, kui mina istuksin sinu asemel ning sina minu toolil... Tunnistan, et ma närvitseksin vist väga. Oh, mu jumal... Önn, et see on võimatu. Eks ole tõsi?»

«Seda ei saa tõepoolest olla, kuid ma ei tohi selle peale mõelda. Ma pean unustama kõik muu. Miks ma ei suuda unustada kogu maailma? Kas sellepärast, et Schoger istub oma toolil ja mõtleb, et kogu maailm kuulub talle? Kas maailm on tema oma? Kas ta võib sellega, kogu maailmaga, teha kõike, mida tahab?»

2

«Ma sigitasin tütre Rachile,» ütles Abraomas Lipman.

3

Aken oli lahti. Kerge tuuleõhk, mis tungis läbi marlist eesriide, lehvis toas. Tema paljusõrmeline käsi ulatus voodist. Üks selline jahe sõrm puudutas Rachile palavat laupa.

On hea, et lämmataval suvisel südapäeval puhub palatisse kerge tuul, hajutab alatise eetrilõhna ning kosutab naisi, kes viis päeva tagasi sünnitas poja.

Laps oli täitmatu. Ta imes tühjaks ühe rinna — suure, täidlast, ja ikka oli talle veel vähe. Rachile võttis teise rinna ja pistis talle suhu pundunud nibu, punetava, pingul nagu küpsenud vilja. Poiss muljus seda ja sulges hallid pilusilmad. Ta sõi rutates, näsis valusalt, otsekui näpistaks ta pisikeste nüride tangidega, kuid Rachile ei oianud, ei liigutanud.

Lapse näoke oli kortsus nagu raugal, nina kitsas, juuksed ja ripamed valged. Roosakal nahal näisid nad vanadusest hallid.

Rachile sulges silmad. Ta tahtis, et oleks möödas juba kuu või kaks, et võiks lahti päästa poja käed, et need ise otaksid ja pigistaksid ema rinda, jalutaksid seda mööda pisikeste roosade sõrmekestega.

«See ei loe, mis inimesed räägivad, nad ei tea midagi,» mõtles Rachile.

Ta kummardus, surus huuled õrnalt vastu lapse väikest kortsus otsaesist. Meelekohal silmas ta sinist soonekeest, mis nihkus paigast, väratles, nagu ruttaks ta kuhugi.

«Minu liha ja minu veri,» mõtles Rachile. «Tuleb aeg, sõda lõpeb, me jääme ellu ja ma kasvatan poja üles! Poja! Minu poega nad ei puuduta. Ükski ei puuduta. Nad ise lubasid sünnitada, nad ei puuduta.»

«Dovydas, Dovydas!» sosistas Rachile. «Sa tahtsid poega, eks?»

«Jah, Rachile, ma tahtsin poega.»

«Sa tahtsid, et maailma jääks inimene, kellel oleks sinu nimi?»

«Ei, Rachile.»

«Sa tahtsid poega, sest sinu vanematel oli poeg, sest sinu vanavanematel oli poeg ja nende vanavanematel samuti?»

«Ei, Rachile.»

«Ma tean, Dovydas, kõik tütreid hoiavad ema poole ja kõik pojad isa poole. Sa tahtsid, et meie laps hoiaks rohkem sinu poole.»

Vaikus.

«Dovydas, miks sa siis tahtsid poega? Kas sellepärast, et meie Meišale viidi Paneriaisse?»

Vaikus.

«Ütle, Dovydas, ka mina ise ei tea, miks. Ehkki ka mina tahtsin poega. Ütle, Dovydas.»

«Ma tahtsin, et meie mõlema armastusest sünniks poeg. Me armastasime teineteist väga, Rachile, seepärast pidi sündima poeg. Kas sa siis ei mõista?»

«Ma mõistan, ma arvan sedasama, Dovydas. Kuid miks sa ei saa tulla ja tõsta oma väikest poega oma tugevatele kätele?»

Vaikus.

«Sa ei ole pahane, et tema nina on nõnda kitsas ega sarnane ei minu ega sinu ninaga? Ja silmad on hallid. Sul on pruunid, mul sinised, aga temal hallid. Miks nad on hallid, Dovydas?»

Vaikus.

Aken oli lahti. Tuli veel üks jahe tuulesõrm ja liibus vastu Rachile niisket, kuumavat laupa. Elav punetav punadar, silmad kinni, tugevasti mähkmetesse mässitud, pitsitas valusalt rinda pisikeste nürde tangidega.

Rachile surus end vastu patja. Ta tahtis nutta, kuid silmad olid kuivad, pisaraid polnud. Raske on nutta ilma pisarateta, pealegi veel naisel, kes viis päeva tagasi sünnitas. Suu oli kuiv, kurk oli kuiv, suulagi ja nina olid nagu silmadki kuivad.

Ta surus mähkmeis last vastu rinda ning sosistas tasa-tasa nagu kerge paljusõrmeline tuuleõhk marlist eesriides:

«Minu liha, minu veri... Minu liha ja minu veri.»

See geto haigla palat oli tilluke, kaks sammu ühte- ja kaks sammu teistpidi. Siin oli voodeidki ainult kaks. Teises lamas Liza, kaheksateistkümneaastane tütarlaps. Ta oigas vaikselt. Tema sünnitus oli raske. Valud algasid enne seda ja kestsid siiaamaani.

Nad mõlemad toodi siia palatisse nädala eest. Varem

nad teineteist ei tundnud. Rachile elas getos, Liza aga oli pärit laagrist, mida nimetati «Nahaks». Liza sünnitas eile ja polnud veel oma last näinud. Ta oli üsna nõrk, ei rääkinud sõnagi, ainult ägas tasa. Ta ei kõnelnud ka enne sünnitust, aina magas või teeskles magamist. Ta ütles vaid, et tema nimi on Liza, et ta on laagrist, mida nimeatakse «Nahaks», ja et juudid elavad seal täpselt nõnda-samuti nagu siingi, getos.

Rachile küsis siis:

«Kas ka teie laagrist viidi lapsi kaitsesüstimisele?»

Liza noogutas.

«Tead viisid ka minu Meišale ära. Kust ma saaksin küll teada, mis temast sai?»

Jah, siis ei teadnud seda veel keegi.

Rachile sõitis hilglasuur, kollane, punase triibu ja suurte akendega autobuss. Getos polnud säärast veel nähtud. Kui siis midagi sõitis, siis oli see ikka must kinnine akendeta veoauto.

Autobussist ronis välja Schoger.

«Emad! Kuulake, emad!» hüüdis ta. «Linnas on difteeriahaud. Tooge oma lapsed, me viime nad sõjaväehaiglasse ja süstime neid. Te töötate tublilt ja ma ei taha, et teie lapsed sureksid. Emad, tooge oma lapsed!»

See autobuss oli kena, kollane, punase triibuga ega sarnanenud põrmugi akendeta musta veoautoga.

Kui Dovydas tuli töölt, ei leidnud ta enam oma poega eest.

Liza kuulas vaikides, ainult silmad põlesid.

«Näed,» ütles Rachile siis, «nüüd sünnitan ma jälle. Kui tuleb poeg, panen talle uuesti nimeks Meišale.»

«Meišale,» sosistas nüüd Rachile, surudes huuled vastu lapse kortsus otsaesist.

Seejärel pöördus ta Liza poole, silmitses tema hõõguvaid huuli ja sõnas:

«Kannata. Kannata veel veidi. Minul oli ju teine kord, mul oli kergem. Sinul on ta aga alles esimene. Esimene sünnitus on alati raske.»

Liza oigas tasa.

«Sa peaksid õnnelik olema,» ütles Rachile. «Getos on ju keelatud sünnitada. Kõik lapsed, kes on getos sündinud, tuleb hukata, sa ju tead. Aga meil lubati sünnitada. Kas sa mõistad? Ainult kümnel naisel kogu linnas, nõnda öeldi tookord. Sa peaksid õnnelik olema. Kannatad, oigad

natuke, ja pärast läheb kõik hästi. Nad ei puuduta meie lapsi, kui nad lubavad sünnitada. Rinne läheneb ja nad tahavad olla head.»

«Ma ei taha last,» vastas Liza. «Ma tahan, et ta oleks surnult sündinud. Ma tahan, et ta oleks surnud.»

Ta naeratas, paotas huuled:

«Vaata, ikka veel pole teda siia toodud, ta on kindlasti hinge heitnud. Ma suudlen maad, kui ta on surnud.»

«Ole vait,» ehmus Rachile. «Sa nead ära oma lihase poja. Sul on ju nüüd kergem, saad sa võrrelda oma praegusi valusid nendega, mis sul olid sünnitamisel? Sa peaksid olema õnnelik, sina aga... Sind ei võta kuulda jumal ega saatus.»

Tema Meišale oli rinna lahti lasknud ja uinunud.

Monotoonselt klapsus haak vastu aknaraami. Marlieesriie voogas nagu puri ning taevas oli sinine nagu meri Palangas. Tarvitses vaid tõusta, minna mööda liivast randa, hoides Meišalel kõvasti käest kinni, seisatada otse vee ääres, rehitseda kaldale uhutud kõntsas ja otsida til-lukesi kuldseid merevaigukillukesi.

«Dovydas,» sosistas Rachile tasa, «meil on jälle poeg. Ta lamab minu rinnal ja hingab nagu udusulis luigepoeg. Näed sa?»

Vaikus.

«Ta elab kaua ja palju õnnelikumalt kui meie. Ka Liza väetike jääb ellu. Liza on noor ega tea isegi, mida räägib. Inimene, kes nii valurikkalt on maailma tulnud, peab elama.»

Vaikus.

«Sa ei vasta, Dovydas. Ma tean, et ka sind viidi Pane-riaisse. Kuid ma ei näinud, kuidas sind maha lasti, ning minu silmis oled sa elus. Kas sa tahad olla elus?»

«Jah tahan.»

«Oli sul väga valus?»

«Ei. Ma olen ju elus.»

«Jah, sa oled ainult hirmus kaugel. See-eest on jumal või saatus kinkinud meile poja ning lasknud teda sünni-tada. Möödus ainult nädal sellest, kui sind ära viidi, ma ei teadnud seda veel isegi. Schoger viis mu haiglasse, seal olid mingisugused professorid Berliinist, nad vaatasid mind läbi, nad uurisid mind kaks nädalat. Ent see ei ole tähtis. Nad ütlesid, et ma saan emaks, ja Schoger lubas

mul getos sünnitada. Oled sa rahul? Ainult kümnel nai-sel kogu linnast lubasid nad sünnitada.»

Vaikus.

«Ma kõndisin getos suure kõhuga ja teadsin, et tuleb puud. Mul ei pruukinud ennast varjata, ma olin uhke oma saatus peale ja kartsin seda. Aga see, mis inimesed rää-givad, ei loe. Nad on kadedad, ja ma saan aru, ma oleksin ka ise musta kadedust tundnud. Eks ole tõsi?»

Monotoonselt klapsus haak vastu aknaraami, tuul pun-gitas eesriiet nagu purje ning pilvitu taevas aina sinetas nagu meri Palangas.

Liza ei oianud enam. Ta pööras vasakule küljele, vaa-tas Rachilet ja tema poega põleval pilgul ning ütles tasa: «Jätin oma sureb, ma tean.»

«Ära räägi kurje sõnu, karda jumalat ja inimesi. Sul ei ole enam valus, sa ei oiga enam, ja nõndaviisi rääkida on suurim patt.»

Avanes uks, sisse astus öde, kandes midagi väikest, sissehingatut, vaikivat. Ta läks Liza voodi juurde. Ta vai-les, kõh nad, kolm naist, valkisid, ainult haak klapsus vastu aknaraami, eesriie paisus purjena ja paljusõrmeline tuul lahutas ikka veel imeväikeses palatis, värskendades õhku, peimudes ümber kaela, jahutades rinda.

Liza tõusis pikkamisi kätele toetudes istukile ja nõjatus vastu patti.

Ta oli täiesti üpris noor, see Liza. Alles päris laps. Kõiges näoke, kahvatud aukuvajunud põsed, kastanpruu-nud kohevil juuksed — nagu miniatuurne maal. Ainult huuled olid kõrbenud, tursunud, ja silmad suured ning põlevad nagu kaks laternat; mille kohal turritasid imes-tunud kulmukarvakesed.

Ta oli tõesti üpris noor, see Liza. Alles päris laps. Aga lahtisest särgikaelusest ei paistnud mitte lapse- ega neiu-rinnad, vaid lopsakad, piimast tulvil, kahe priske punaka nina rinnad nagu küpsenud vili.

Liza sirutas käed ja võttis õelt selle sissemässitud nut-saku. Võttis kõheldes: elus või surnud?

«Poiss,» ütles öde ja lahkus.

Nagu luigesulg kōditas Meišale oma hingeõhuga Rachile rinda, ning Rachile ütles Lizat ja tema last vaadates:

«Näed, ta on elus. Sinu liha ja sinu veri.»

Alles nüüd hakkas Liza värisema.

«Ah, jumal!» öhkas ta.

Mähkmetest vaatas vastu kahe halli mittemidagi-nägeva silmaga näoke, kortsuline nagu vanaätil, kitsas nina, valged kulmud, valged ripsmed ja pikad valged juuksed, mis punasel nahal näisid vanadusest hallid.

Liza tõmbas käed tagasi, otsekui oleks teda miski kõrvetanud. Ta nõõpis rutates särki kinni.

«Vaata,» ütles ta Rachilele, kartes puudutada seda vah-tivat sissemähitud tombukest. «Vaata, ta on elus!»

«Sinu mees oli blond, eks? Heledajuukseline, jah?»

Liza raputas pead, raputas kaua, nagu ei saaks ta pi-dama, ja sõnas siis vaikselt:

«Mul ei ole meest. Ma ei teagi, mis on mees. Ma olen ainult ühe korra suudelnud. Aga sellest ju ei sünni lapsi.»

Veri tungis meelekohtadesse, seal lõi pekslema nagu lahtine luuk tuule käes, kuid Rachile neelatas ja küsis kiirustamata:

«Liza... On sul palavik, Liza?»

Liza raputas aina pead.

«Sa usud, et inimesed räägivad tõtt? Liza!»

Liza noogutas, siis aga hakkas ennast õõtsutama.

«Jah, kõik see on kunstlik,» ütles ta. «Ma teadsin seda juba tollal, üheksa kuud tagasi. Nüüd uuritakse jälle, tehakse jälle katseid — meiega ja nendega, sündinutega. Ma oskan saksa keelt, ma sain juba siis aru.»

Marlieesriie ajas end aknal puhevile ja tardus. Nõnda tardub puri, kui tuul puhatab välja oma viimase hinge-õhu ja vaikib. Pärast seda langeb puri alla, plagiseb korra ja jääb elutult ripnema. Tardus taevast, see sinine meri. Hakkas kaugenema, ähvardas päriselt kaduda, haak aga aina klapsus rahutult vastu aknaraami, klapsus sügaval rinnas, võib-olla koguni südames.

Rachile vaatas oma last ja Liza last — mitte enda oma ja mitte Liza oma. Need olid tõepoolest nagu kaksikud. Ühtemoodi valgejuukselised, ühesuguste ilmetute hallide silmadega, kitsa terava nina ja vanainimeselike punaste kortsudega. Nagu inkubaatoritibud — kõik nad on valged.

«Võõras seeme ja võõras vili,» ütles Rachile. «Võõras seeme, võõras vili. Ha-ha-haa! Nad lubasid meil sünni-tada!»

Ta sirutas käed välja, haaras selle elava nutsaku kaela pihku ja pigistas veidi. Laps karjatas ning Rachile tõm-bas käed tagasi. Ta tundis tülgaastust.

Siis ajas ta jalad sirgu, pani lapse enda kõrvale, viskas

taile padja peale ja heitis sellele otsa mõlema rinnaga, mis olid küpsed, tulvil piima, kõvade lopsakate nibudega, mis ümberringi punetasid nagu valminud vili.

«Võõras seeme ja võõras vili, Liza. Ha-ha-haa! Kas sa kuuled, Liza?»

«Kuulen,» vastas tütarlaps, kes oli kaheksateistkümne-aastane ja keda ainult üks kord oli suudeldud.

Sisus raskis Rachile sosinal. Vaikselt nagu kerge palju-gõrneline tuuleõhk eesriide taga, nagu udusulg, nagu lüüesulg.

«Dovydas, kas sa kuuled mind?»

«Kuulen, Rachile.»

«Sa ei tahtnud poega, eks ole, Dovydas?»

«Ei tahtnud, Rachile.»

«Ühesugust sa ei tahtnud, ma tean.»

«Jah, ei tahtnud.»

«Oota... Oota, Dovydas... Aga kui see on tõepoolest meie laps? Aga kui see on meie laps, Dovydas? Sa vai-kid... Hea küll, vaiki. Sa ju näed, et ma surun end veel rahule vastu patja. Näed?»

«Jah, ma näen.»

«Sa tean, sa oled rahul.»

«Sa olen rahul.»

«Siis, kas sa tuleid veel kunagi minu juurde?»

Vaikus.

«Dovydas! Tule, Dovydas... Tule!»

Vaikus.

VIIES OSA

KOLMETEISTKÜMNES KÄIK

1

Schoger ei näinud kahingut läbi.

Ta teadis, et Izaokas närvitseb, ja kõrvaldas mõnuga malelaualt selle etturi, tundis end hulga julgemalt ja ootas, millal vastane alla annab.

Täna oli tema päev.

Täna pidi ta korraga saavutama kaks võitu — võitma partii ja mitte kaotama partnerit.

Täna seisis ta ümber tumma ringina rahvahulk, kes pidi tunda saama tema, Schogeri võitu.

Sellist partiid nagu täna ei olnud veel iialgi mängitud.

«Tead, miks ei või olla nii, et sina istud minu toolil ja mina sinu kohal?»

Izaokas ei vastanud.

«Kui sa ei tea, siis ma ütlen sulle. Malenupud on puust ja elutud, kuid nad on nagu inimesed. Kuningaid on ainult üks. Teine peab alistuma. Meie, aarialased, oleme kuningad, kes võidavad. Mul on väga kahju, et sina oled see, kes peab alistuma.»

Izaokas vaikis.

«Saad aru? See on elementaarne tõde, ja sellepärast me istume kumbki oma kohal. Sina taburetil ning mina oma toolil. Teisiti ei saa see olla.»

«Ma ei kuule, mida ta räägib, ja edasi ei kuula ma üldse. Rääkigu, mida vaid tahab, ta teab, et keegi ei vaidle vastu.»

Tema on kuningas...

Tema sõna on kuninga sõna...

Minu asi on male.

On halb, et ma ei tohi võita ega kaotada. Viik... Kas see tuleb kunagi? Kuidas ma tahaksin tõusta, malendid laiali, paisata ja joosta siit suurele õitsvale väljale...»

2

Meil getos ei ole kusagil lilli.

Lilled on keelatud.

Neid ei saa ka kusagilt tuua.

Keelatud.

Kui on lilled keelatud?

Ma murrin tükk aega pead, ent ei suuda seda kuidagi mõista. Kui ma oleksin ka kõige suurem närukael, lubaksin ma siiski lilli kasvatada. Inimesed leiaksid seemned ruttu. Kiiresti leitaks istikud. Inimesed korrastaksid kõnniteed akende all, koristaksid kivid hoovinurkadest ja kühvelit tõstaksid raskeid päid mitmevärvilised pujengid, saltsad lilled, ümberringi lõhnaksid mõrkjalt kidurabastunud kressid. Neid oleks nagu helde käsi kõikjale püstitanud.

Kui ma oleksin isegi kõige suurem närukael ega lubaks kasvatada lilli, et takistaks ma siiski nende kaasatoomist pehmetest ja soosadest, kui inimesed tulevad õhtul töölaagritest. Kõnnivad tahaksid läbi linna väsinutena, kuid keegi ei püüa lonksu päid. Kolonnide kohal oleksid lilled — palju kiire, ja võiks mõelda, et inimesi üldse polegi. Lilled on jätutuna tulnud. Neil ei ole tarvis rutata, nad võivad astuda pikkamisi, samm sammu järel. On alles kell viis õhtul ja kella kuueks jõuavad nad kindlasti getosse.

Halvade suhtes on kõik selge. Sellest ei pruugi rääkida.

Ma mõistan, miks on getosse keelatud tuua toitu. Schoger tahab, et me nälgiksime.

Ma mõistan, miks ei lubata sisse tuua riideid. Nad tahavad, et me oleksime räbalais, et meil oleks külm.

Kuid miks keelas Schoger ära lilled?

Seda ma ei suuda mõista.

Lill, Peenike vars, värvilised õied ja erutav lõhn.

Kas võib keelata lilli?

*

Kui me istume Esteraga oma õuel, mina palgil ning tema puukastil, kui me oleme kahekesi, vaatame teineteise silma ja vaikime, siis kummardub Estera ning otsib

kivide vahelt läbipugenud rohukõrrekest. Ta leiab selle, sosistab midagi ja kitkub küljest tillukesilehti. Neid lehekesi on väga vähe ja seepärast Estera ei tõtta. Teravate küünekestega nappab ta kenasti lehekese, hoiab seda pihus, siis laseb lahti. See tiirleb alla, lendab minema nagu linnunääpsuke.

Ma tean, mida Estera vajab.

Estera vajab karikakraõit.

Estera tahab hoida käes lihtsat valget põllulille, kitkuda selle õielehti ja sosistada midagi nõnda, et mina ei kuuleks.

Ta töötab siinsamas getos, ta aitab oma vanemaid, ta on põetaja. Estera pole ammu põllul olnud ja on vististi unustanud, kuidas näevad välja lilled. Ent siiski tahab ta karikakraõit. Ma tean. Ta ise on täna valge nagu karikakraõis.

*

«Ära vaata mind nõnda,» ütleb Estera. «Ma olen täna väga kahvatu, eks? Pole viga, ma kosun varsti. Täna opereeris isa poisikest ja verd oli tarvis. Muide, kõik annavad verd, iseäralikku pole selles midagi. Aga täna oli just minu grupp ja isa kutsus mind. Ta räägib, et nii palju verd ei tohi korraga võtta, kuid ma olen ju terve ja minuga ei juhtu midagi. Poisil oli väga paha, aga nüüd ta kindlasti paraneb.»

Ta vaatab mulle otsa, kuid ma vaikin ega lausu midagi.

«Sa ei pahanda, et ma olen nii kahvatu? Ega?»

«Mis sa nüüd. Kas võib siis pahandada selle üle, et sa andsid poisikesele verd?»

Nõnda ma vastan, aga minu mõtted on juba mujal.

Ma sulen silmad. Mulle näib, et me oleme kaugel, väga kaugel. Me kahlame läbi kõrge rohu suurele, avarale aasale. Estera istub, nõjatub kätega vastu maad, mina aga lippan mööda luhta ja korjan lilli. Neid on imepärast palju. On valgeid ja kollaseid lilli, verkjaid ja siniseid, ühed lõhnavad õrnalt, teised helistavad oma kellukesti. Mul on juba terve sületäis lilli, kuid ikka on sellest veel vähe.

«Šimek!»

Nii kutsus mind Buzia.

«Tulen!» ütlen mina.

«Aitab! Šimek!»

«Veel kaks, veel üks, ja siis on küll!»

«Aitab... Las nad kasvavad... Nõnda ilusad...»

«Hea küll, aitab.»

Buzia kuulen:

«Jäia...»

Avan silmad. Ma näen meie kivisillutisega õue. Mina istun palgil ning Estera puukastil.

*

Me tuleme töölt. Geto väravad on siinsamas, ja süda tuisub katkendlikult. Kord hakkab pekslema, kord jääb seisma, tuisatab ja jälle seisatab.

Mul on pöues kimp lilli.

Ma palusin valvurit ja ta lubas mul minna kaugemale luhta, luht aga kirendas karikakraõitest nagu roheline laudlina valgetest laikudest ja kollastest täppidest. Mõnema pihuga katkusin ma lilli ja koos nendega rohtu, mille näis, et ma korjan tühjaks ja viin ära kogu aasa, mis teipasin, et aasa ära viia on võimatu. Ma puistasin lilled laiali. Mul oli kahju neid laiali puistata, kuid ma ei saanud korjata ainult väikese kimbu, sellepärast pidi see kimp tulema nägus, kõige valitumatest lilledest.

Me tuleme koju. Geto väravad on siinsamas ning süda tuisub väga katkendlikult. Hakkab pekslema, jääb seisma, tuisatab ja jälle seisatab.

*

Mehed vihastasid, kui nägid minu lilli. Ma tean, muidu nad ei oleks vihastanud. Kuid täna on neil selleks õigus. Täna viivad nad getosse saksa automaadi, mis neil õnnestus näpata naist ladudest, kus me töötame. Kaks päeva võisid nad seda automaati koost lahti ja varjasid. Mis saadi, keerati küljest, mis võimalik, murti ära. Pole viga, pean lohkama teevad korda. Täna jagasid nad kõik selle ümavahel ära ja viivad nüüd getosse.

Ma tean, miks nad vihastasid. Nad kartsid: kui keegi märkab minu lilli, võidaks meid nii läbi puistata, et mõnelt laetakse automaadiosa.

Ma palusin, et nad ei pahandaks. Ma ei suutnud teisiti. Ning nad jäid vaik, ei lausunud enam sõnagi, jätsid mu ainult kolonni sappa.

Oleme juba väravate ligidal.
Süda tuksub katkendlikult.
Väravas seisab Schoger.
Mul on külm.

Mulle näib, et tema pilk, mis on niisama terav nagu nõel, ronib läbi kuue ja torgib lilli. Ma ei pea vastu ja tõstan käe rinna ette, kaitsen lilli.

Kõik on juba õnnelikult getos, ning Schoger uurib mind ja pilgutab üht silma.

«Noh, härra Capablanca?»

Nõnda küsib Schoger ja otsib mu läbi.

Ta kisub kuue eest lahti, tirib särgi vöö vahelt, ning lilled pudenevad maha.

«Oo! Oh-ho-hoo!» imestab Schoger. «Nii palju? Misjaoks nii palju?»

Ma vaikin.

«Esimeseks korraaks piisab viiest,» ütleb Schoger nuudimeistrile.

Lilled virutab ta jalahoobiga geto värava taha.

Mulle räägib ta nõnda:

«Sa mõistad isegi... Sa oled minu partner ja nii edasi. Kuid seadus on seadus. Mul ei ole õigust, pole midagi teha.»

Ta osutab mulle sõrmega ja ütleb valvurile:

«Kas te vaatate teda iga päev läbi? On vaja, on vaja. Seadus on seadus, me kõik oleme jõuetud tema ees.»

*

Nuudimeister on Jaška Feleris.

Ta on pikka kasvu, punetava turja ja pisikeste rasvas ujuvate silmadega. Seesugune oli ta varem, kui tema isal oli veel oma vabrik, samasugune on ta ka praegu. Schoger nuumab seda meest hästi, tema käed on paksud nagu puupakud.

Jaška Feleris lükkab pingi lähemale. Ma heidan sellele ja ütlen talle:

«Rutem!»

Ta ei saa aru. Ta jõllitab mind pungis rotisilmadega.

«Rutem!» ütlen ma.

Kust võib tema, see nuudimeister, teada, mis ma mõtlen? Ta on harjunud peksma teisi, et teda ei pekstaks. Kust võib ta teada...

Ent minul on väga kiire. Ma kardan, et Estera mind

märkab. Ta võib ju mööda minna ja näha, Janek võib ju mind tähele panna ja talle ütelda, tema vanemad võivad ju sattuda värava lähedale, kus ma lamen ja kus meister loeb viit hoopi.

«Rutem,» kiirustan meistrit.

Ta töötab usinasti.

Ta on liiga täissöönud ja mõtleb, et nuut on väga tähtis asi.

Pole õigel!

Mis on nuut? Põimitud nahariba ja terasvits keskel.

Noh, mis see nuut ikka on... Kus alles asi, mõtle vaid.

Nahk ja raud.

*

Me tuleme töölt.

Süda aina tuksub.

Ülele võeti mult lillekimp, eile samuti. Kas tõesti ka täna?

Täna lähen ma kolonni eesotsas. Mehed tahavad proovida, võib-olla õnnestub mul läbi lipsata. Nad suruvad peale, nii et värav ragiseb. Nad tahavad mind lükata getosse, tahavad, et ma läheksin oma teed, lillekimp kaasa.

Valvur karjub. Schoger samuti. Ta on jälle väravas. Mehed on sünged. Nad ei suru enam peale. Täna toovad nad osade kaupa kaht saksa automaati, ja pole teada, mis nüüd saab.

«Noh?» pöördub Schoger minu poole. «Muidugi oled sa täna mõistlikum.»

Ta räägib ja puistab mu läbi pealaest jalatallani.

«Viisteist!» hüüab ta ja viskab lilled värava taha.

Kuid mind ta veel minema ei lase.

«Näed,» ütleb Schoger meelepahaga. «Täna tahtsin ma sinuga maha pidada paar partiid, kuid sina rikkusid kogu asja. Kehvasti... Nüüd sa ei saa enam istuda, aga seistest mängimisest ei tule midagi välja.»

«Hei, sina!» hüüab Schoger nuudimeistrile, ja tema hääl on veelgi nukram. «Sihi jalgadele ja selga, et ta võiks istuda. Pool jalgadele, pool selga. Mis? Ei jagune poolteks? Hea küll, olgu siis neliteist, mitte viisteist.»

«Kehvasti, väga kehvasti,» ütleb mulle Schoger. «Capablancaga nõnda ei sündinud, saad aru... Aga seadus... Me oleme tema orjad.»

*

Ma laman pingil. Täna on lugu üpris pikk. Neliteist.
«Rutem, rutem,» palun nuudimeistrit.

Ta käärib käised üles.

Kogu kolonn möödub. Õnnelikult.

Võib-olla oligi parem, et mind kinni nabiti? Schoger oli ametis ja teistel läks korda kergemini läbi lipsata... Võib-olla oli nii tõesti parem? Sest siamaani ei ole mehed mulle sissetoomiseks midagi andnud, isegi padrunit mitte.

... üheksa, kümme, üksteist.

«Rutem, rutem...»

Kolonn on juba getos, kuid ei lähe laiali, ootab midagi... kolmteist, neliteist. Kõik.

Kui võtad end kokku, siis pole tõusmine põrmugi raske.

Schogerit ei ole enam siin, valvurid on teisel pool väravat, ka nuudimeister lahkub. Mis temal — tegi oma töö, ja homseni rahu majas.

Ent koost lagunenud, hajuvil kolonn ootab. Ma lähen, ja ka nemad tulevad minuga kaasa. Ma seisatan, ja ka nemad seisatavad. Nad viivad mu endaga kaugemale, kõrge maja taha, ja piiravad igast küljest. Nad võtavad midagi põuest, särgi alt. Võtavad ettevaatlikult nagu liblika, et mitte selle tiibu vigastada.

Mu silme ees kirendab. Ma näen aasa, see on nagu roheline laudlina valgete laikude ja kollaste täpikestega.

«Võta,» ütlevad nad. «Võta rutem. Kassa arvad, et meil on aega siin sinuga seista?»

Nad annavad mulle lilled ja ma kogun need kimbuks. Igaüks annab ühe lille, kuid need on imekaunid, värsked ja mitte põrmugi muserdatud. Minu kimp on tohutu suur... Niisugust ei oleks ma saanud ialgi korjata. Iialgi.

Vaatan ringi, kuid mehed on juba kadunud.

Ma seisan üksi suure lillekimbuga.

*

Lähen koju. Pesen end pikkamisi, piserdan lilledele veidi vett. Tõmban selga oma nägusa sinise särgi. Ja taas — edasi, geto teise otsa, sileda kivistunud juurde.

Estera nagu on veel kahvatu, selle vaelevus meenutab karikakraõite värvi.

Me läheme oma õue.

Ma võin istuda, seepärast istun ma palgile, Estera aga

saab ennast oma puukastile. Ta laotab kimbu laiali, nii et ta ise jääb keskpäika, ümberringi on aga lilled.

«See pole mina,» ütlen talle, «vaid kõik need, kes minuga koos töötavad. Igaüks tõi ühe lille, ja näed, kui palju neid on?»

Ta vaikib ja noogutab pead. Kui ta noogutab, lainetavad tema tuhakarva juuksed nagu jõeveed, nagu küpse vilja põld.

Estera valib kõige suurema õie, hoiab seda käes ja vaatab mulle otsa.

Miks ta vaatab nõnda kaua ega puuduta õielehti?

*

«Kas me oleme juba suured?» küsib Estera.

«Muidugi,» vastan, «muidugi.»

«Me oleme juba peaaegu täiskasvanud, eks?»

«Muidugi.»

«Me mõlemad oleme juba kolmekümne kolme ja peale...»

«Muidugi, kahe peale oleme juba üsna vanad. Ja me võime aastad isegi kokku lugeda,» lisan vaikselt, surudes rusikasse vasakut kätt.

«See ei ole tähtis, et ma nii kahvatu välja näen?»

Ma saan pahaseks, kuid vastan talle siis nõnda:

«Ma pigistan silmad kinni, ja sina tee, mis süda soovib.»

Pigistangi nad peaaegu kinni, kuid ise piilun ripsmete vahelt.

Ma näen, kuidas Estera kummardub lille kohale, mida ta käes hoiab, ning asub siis ettevaatlikult õielehti küljest noppima.

Ta nopib lehti ja sosistab midagi. Ma ei kuule, mida ta sosistab, ent tean seda siiski. Ka tema vististi aimab, et ma tean.

Jah — ei, jah — ei...

Ma peaksin kartma, et äkki tuleb — ei.

Tema, Estera, kardab võib-olla tõesti. Õielehti pole enam palju ning ta nopib neid väga aeglaselt.

Tema ehk küll... Kust võib tema teada.

Kuid mina ei karda.

Ta oleks võinud võtta ka mõne teise õie, mitte kõige suurema, ta võib võtta kõik lilled, järgemööda, ning kõik lausuvad ühe ja sellesama sõna.

Jah, jah, jah, jah.
Lilled ei saa teisiti ütelda.
Lilled teavad.

*

«Izia...» hüütakse mind vaikselt.

Isa.

Minu Abraomas Lipmanas.

Tühja asja pärast ta ei segaks. Kui kutsub, on vaja.

«Tulen,» ütlen ma.

Tõusen raskelt oma palgilt ja lähen, ise lähen edasi, kuid mu silmad jäävad veel sinna, kus ma istusin. Ma näen Esterat. Ta on kahvatu, tema pea on norus. Kuid see pole tähtis. Ta on keskel, ning ümberringi on lilled.

Kes ütles, et lilled on keelatud?

Kes saab keelata lilli?

ENNE SEITSMETEISTKÜMNENDAT KÄIKU

KUUES OSA

1

Näüd oli tema hää helk ning vaade torkiv nagu nöel. Näis, et see võib läbistada riided, näo, rinna, tungida südameni.

Ta mõistis, et oli etturi ilmaasjata vastu võtnud.

«Kas sul on tüdruk?»

Izaokas võpatas. Ta oli juba sirutanud käe järgmiseks kaiguks, kuid käsi hakkas värisema. See tuli tagasi tõmmata.

«Ma tegin vea,» ütles Schoger. «Ei, mitte etturiga.»

Izaokas vaikis.

«Kui sa ei tea, siis ma ütlen sulle. Minu tingimused ei olnud täielikud. Ma pidin lisama... Vaat mida ma pidin lisama: missugune on sinu saatus, missugune on ka sinu tüdruku saatus. Eks?»

Izaokas võpatas jälle. Malelaud kadus, maa libises jalge alt ning silme ette tekkis tühjus — must, läbitungimatu ja mõistetamatu.

«Kas sul on tüdruk?»

«Sinu käik,» pomises Schoger.

«Kas sul on tüdruk? Kas sul on tüdruk?»

«Sinu käik,» kordas Schoger.

Izaokas sirutas käe ja puudutas malendit.

Ta tundis nikerdatud puu mõhnu, nõnda tavalisi ja tuttavaid, kuid seekord oli ta sõrmede vahele sattunud hoopis teine malenupp kui see, mida ta oli tahtnud tõsta.

Ikka veel malelauale vaatamata nägi ta seda taas niisama selgelt nagu varemgi. Tõepoolest, see oli teine nupp, mis oli igast küljest ümber piiratud ja mida ei saanud mingil juhul liigutada.

«Ma sigitasin tütre Basia,» ütles Abraomas Lipmanas.

Õhtuti, kui kõik olid töölt tagasi, riietus Basia ümber ja läks tänavale. Tal oli helepunane lahtise kaelusega pluus ja tume seelik, lühike ja kitsas. Ta riietus ümber ja läks geto tänavale. Naised silmitsesid teda etteheitvalt ning pahaselt või siis kadedalt. Ühed põlgasid teda, teised olid temast võlutud. Inimesed ei mõtle mitte kunagi ühtemoodi ega hakka iialgi ühtemoodi mõtlema. Basia elas nii, nagu talle meeldis. Ja kes oleks võinud öelda, kas see on õige või mitte?

Geto naistel oli keelatud värvida huuli, kuid temal, Basial, ei olnud seda hoopiski vaja teha. Tema huuled olid iseenesest punased nagu veri.

Basia oli kahekümneaastane.

Ta jalutas pikkamööda, pea püsti, kandes uhkelt tütarlapselikke rindu. Ta pani käed selja taha, seetõttu avanes lahtine pluusikaelus veel rohkem ning paistis pimestavalt valge nahk, mida nähtavasti keegi polnud veel puudutanud. Muidugi, tegelikult ei olnud see sugugi nõnda, ent Basia sihvakad, otsekui voolitud jalad vetrusid kergelt sammude taktis, ning kollane täheke ta rinnal nägi välja nagu ehe.

Kogu maailmas, igal pool, kus iganes soovite, seal, kus elavad naised ja mehed, leidub kõike. Kõike leidub. Kui õhtune hämarus muutus ööks, ei olnud Basiat enam tänaval näha. Ta tuli koju hilja, võib-olla teda saadeti, kuid ta oli alati õnnelik, et oli jälle möödunud üks tõeline päev, ning järgmisel õhtul, kui kõik olid töölt tagasi, läks ta taas tänavale, ning jälle helendasid seal tema verkjas pluus, paljas valge kael ja rahulolev, pisut pilklik naeratus.

Igal õhtul väljus kõrvalmajast ka Ruva, mustakulmuline seitsmeteistkümneaastane noormees. Ta kõndis aeglaselt ja pikkamisi. Tema ja Basia vahel oli alati kakskümmend sammu, ei rohkem ega vähem.

Basia teadis, et Ruva käib tema kannul. Algul tundus see talle imelik, siis oli tal häbi, pärast ta aga harjus.

Ruva oli noor, väga noor poiss, ja oli see ju tema enda asi, kui talle meeldis nõndaviisi Basia kannul käia. Vahemaa oli ikka ühesugune — kakskümmend sammu, ei rohkem ega vähem, ning Ruva ei seganud Basiat sugugi. Basia elas oma elu, nii nagu talle meeldis; ta tahtis, et iga päev oleks tõeline päev, sest kogu oma elu, olgu või neli-kümmend naise-aastat, tuli tal läbi elada üheainsa aastaga, isegi poole aastaga, ja võib-olla veelgi lühema ajaga. Ning kui ta vahetevahel tagasi vaatas, et näha Ruva nägu, ei näinud ta nägu, vaid ainult sasipead ja pakse tumedaid kulme, mis olid laubal vaheta kokku kasvanud. Basial ei olnud sellest sooja ega külma, et Ruva käib, pea norus ja silmad maas. Nagunii hiljem, kui videvikust saab öö, kui Basia ei lähe edasi enam üksi ja astub hulga hoogsamalt, aeglustab Ruva sammu ja jääb maha, kaob.

Basia silmad olid kirjud nagu kassil.

Kui ta hilja koju jõudis, märkas ta alati kedagi seisemas oma maja nurgal, ent kas see oli Ruva, seda ta ei teadnud.

Ruva kadus ka siis, kui getosse Basia juurde tuli veltveebel Hans Rosing, kui ta tiris Basia värava alla ning hakkas teda ägedalt milleski veenma, paristades läbisegi saksa-, leedu- ja juudikeelseid sõnu.

Ruva kadus, kuid Basia teadis, et ta on siinsamas, et ta kuuleb kõike ja ootab; et tarvitseb vaid karjatada, ja Ruva on otsekohe tema kõrval.

Viimasel ajal ilmus Hans järjest sagedamini ja tema palved olid järjest pealetükkivamad. Ta oli unustanud, et praegu on teised ajad, et geto pole gümnaasium, kus nad koos olid õppinud, ning Hans ei ole gümnaasist, vaid veltveebel, kes teenib Alfred Rosenbergi operatiivstaabi osakonnas.

Nõnda läksid nad tänagi jalutama oma tänavaid mööda, mõtlema oma mõtteid, elama oma elu, — Basia ja Ruva. Nad kõndisid juba neljandal tänaval, vahemaa oli kakskümmend sammu, ei rohkem ega vähem, õhtuhämarus tihenes ja rüütas end suveöö läbipaistmatuks pimeduseks.

Basia kiirendas sammu, teda oodati, ja aeg oli juba käes.

«Oota,» kuulis ta Ruva häält ning seisatas.

Basia oli tema häält kuulnud haruharva ning imestas nüüd väga.

«Basia,» ütles Ruva. «Hans tuleb siia. Võib-olla tahad sa ennast varjata? Ta otsib sind, sa ju tead.»

«Hans?» küsis Basia. «Ma ei taha ennast üldse varjata. Mulle teeb alati suurt lõbu temaga kohtuda. Kas sa pole seda märganud?»

«Hästi. Nagu soovid,» vastas Ruva.

Ta kadus kohe.

Basia pöördus ümber, ei leidnud teda enam, ning näis, et ta oli äsja rääkinud inimesega, keda ei olnudki olemas.

Ta märkas pruuni univormi ja punast sidet käisel — veltveebel Hans Rosing.

Hans jooksis tema juurde, haaras tal käest ja tiris ta värava alla. Ta hingeldas, ta ahmis õhku ja õgis pilguga Basia ümaraid põski.

«Sa oled jälle tänaval,» ütles ta hambaid krigistades.

«Ma olen jälle tänaval,» vastas Basia.

«Kas sa iga päev... niiviisi?»

Hans küsis, küsis väga rumalasti, sest ta teadis, mida Basia vastab.

«Iga päev,» vastas Basia.

«Ma palusin sind, ma olen sind mitu korda palunud,» laskis Hans pea norgu, ja tema punane tui, mis oli kaetud karvaudemetega, pinguldus nagu hüppeks valmistuval härjal.

Ta võttis Basia vasaku käe.

Alles nüüd tundis Basia, et tema parem käsi oli olnud kogu aeg Hansu pihus, ning tõmbas ära mõlemad käed.

«Lase...» ütles ta vaikselt, et Ruva ei kuuleks.

«Hea küll, see kõik pole tähtis,» alustas Hans jälle. «Ma ei tulnud sellepärast. Ma ei tee sulle mingeid etteheiteid ega meenuta iial midagi. Sa pead aru saama, et mul on raske. Niisugune oled sa... kogu aeg... iga päev. Ja mul ei ole õigust puudutada sinu kättki.»

Basia naeratas oma tavalist pilklikku naeratust ja vaatas Hansule otse silma. Ta armastas iga kord niiviisi naeratada ning vaadata Hansu laienenud silmateradesse, mis helkisid niiskelt.

«Ära vaata mind nõnda,» lausus Hans pahaselt. «Kui sa mind niiviisi vaatad, võin ma su tappa. Sa kuula parem, mis ma sulle räägin.»

«Hästi, ma kuulan. Ega vaata sind.»

Basia langetas pilgu, vaatas jalge ette maha ja nägi allutise kive — konarlikke, nurgelisi, pealt veidi siledaks kulunud kive.

«Ammu lamavad nad nõnda üksteise kõrval, kõvad nagu kivid ikka. Ja niiviisi lamavad nad veel tohutu kaua, kümneid aastaid, võib-olla ka aastasadu. Nende elu on pikk nagu aeg, nagu elu ise. Nende peal kõnnitakse, hobused trambivad neil kapjadega. Kuid nad lamavad liikumatult, surudes end üksteise vastu, kõvad nagu kivid ikka. Ning ainult inimene — kiviraiuja, ainult inimene raudsete lihaste ja hiiglasuure vasaraga suudab neid lõhki lõua, suudab kildudeks taguda, kuid mitte pihuks ja põrmuks purustada, ainult tükkideks raiuda, ning need uued killud võivad jälle niiviisi lebada, surudes end üksteise vastu, ja elada kaua, kaua ning olla kõvad nagu kivid ikka.»

Basia mõtles kividest. Miks just nendest? Sellepärast, et nad olid jalge all? Sellepärast, et ta lõi pilgu maha? Ta ei teadnud isegi, miks ta mõtles kividest, ja ta ei murenenud selle üle pead.

Hans kõneles ja vehkis kätega, ta kõneles palju, kuid Basia kõrv haaras vaid üksikuid katkendeid, ja tal oli ükstapuha, mida räägib Hans ja mismoodi tuleks talle vastata. Basia võis ühele ja samale küsimusele vastata nii jah kui ei, sellele üldse mõtlemata.

Ta kuulis katkendeid:

«Mu isa ju... ta nõustus, ta ei ole vastu... leppisime perenaisega kokku... ta peidab su väikesesse tuppa. See on kindel koht, seal on kaks väljapääsu... verekoeradki ei leia üles... ma tulen igal õhtul... raadio mängib kõike, mida ainult soovid... sinu kollased tähekesed põletan ära, sa unustad, et need olid kunagi olemas... Minu isa on kokku leppinud... sa saad ehtsad dokumendid, õigete pitseritega... kuu aja pärast saadetakse mind Itaaliasse... me elame Roomas, seejärel Veneetsias... Itaalias ei tarvitse sa ennast varjata... sa unustad kõik... Miks sa ei vasta midagi?»

«Hästi,» vastas Basia. «Jah...»

«Sinust saab itaallanna... sul on Itaalia pass... me valime sulle kõige kaunima itaalia nime... Roomas ei ole vaja ennast varjata ning me abiellume.»

«Jah,» ütles Basia.

Hans võttis tema mõlemad käed ja pigistas neid oma

kuumade sõrmedega, kuid Basia ei tundnud seda, sest ta mõtles kividest.

«Ma teadsin, et sa oled nõus,» ütles Hans. «Ma ei kahelnud selles hetkegi. Juba täna õhtul seame sinu uue toa korda. Ei, täna veel ei saa. Kuid homme õhtul ma tulen ja viin su getost välja. Kas sa kuuled mind?»

«Ma kuulen.»

«Oota mind homme siin, selles väravaaluses, kell kümme õhtul. Sa kuuled?»

«Ma kuulen.»

«Basia...»

Nüüd tundis Basia, et tema käed on Hansu kätes, ja tõmbas need ära. Ta tõstis pea ja puhkes naerma, ning seejärel, jätnud huulte oma pilkliku naeratuse, vaatas Hansule otse silma. Lausa kuratlikult meeldis talle iga kord niiviisi naeratada ja vaadata Hansu laienenud silmateradesse, mis helkisid niiskelt.

Basia mõttis tähelepaneliku pilguga Hans Rosingit pealaest jalatallani. Tolle pruun univorm oli sile, puhas, triigitud viimse kui niidini, alates läikivatest säärikutest, mis käimisel toredasti vastu kõnniteed kõpsusid, kuni veidi viltu asetatud mütsini, mis seisis oma kohal, mitte millimeetritki kõrgemal ega madalamal, — kogu pruun univorm istus Hansul nii kenasti seljas, et näis, nagu oleks see suureks kasvanud koos temaga, Rosenbergi operatiivstaabi veltveebliiga. Praegu oleks talle tarvis tribüüni. Talle oleks tarvis tribüüni, et Rosenbergi operatiivstaabi veltveebel Hans Rosing võiks sellele ronida, astuda oma uute pooltaldadega mööda nagisevaid trepiastmeid, et ta võiks väarikalt pöörduda publiku poole, tõsta hoogsalt punase sidemega käe ning karjuda, veel kord karjuda:

«Härrad ja daamid! Sõbrad! Kas te teate, kes on juudid? Juudid on meie kõige suuremad vaenlased! Härrad ja daamid! Sõbrad!»

Basia naeris jälle ja tungis oma kirjude silmade pilguga Hansu silmateradesse.

«Basia...» lausus Hans. «Basia, ära vaata mind nõnda. Kui sa mind niiviisi vaatad...»

«Mul on hea meel, Hans,» sõnas Basia «Tead, Hans, ma olen rahul ja mul on väga hea meel.»

«Muidugi...»

«Oota, Hans,» ütles ta. «Sa tead, miks mul on hea meel?»

Ma olen väga rahul ja mul on väga hea meel, et mitte sina ei olnud esimene mees, keda ma tundma õppisin. Kuigi oleks võinud ka nii juhtuda, eks? Ning sinust ei saa halba meest, keda ma võiksin tundma õppida. Kas sa mõistad, Hans?»

Veltveebel Hans Rosing koolutas turja ja lõi Basiale näkku.

«Libu!» karjatas ta. «Sa juudinärakas! Sa... sa... julg...» Ja lõi veel korra, teise käega.

«Mine ära! Kasi siit!» tõstis Basia pea uhkelt püsti.

Ta tundis, et siinsamas kõrval seisab veel keegi, kolmas.

«Sa oled libu... Sa tead seda ise väga hästi, et sa oled libu...» lõotsutas Hans Rosing, valmistudes Basiale uuesti näkku lööma.

«Mine ära! Kasi siit!» nihkus Ruva ettepoole. «Sa kuulsid, mida Basia ütles.»

«Sina ka veel!... Kes sa sihuke oled? Ta magab sinuga? Jah? See kirjusilmaline kaunitar... Jah?»

Ruva tõmbus küüru, tõstis rusikad ja lähenes Hansule. Ta lähenes ja kõneles tasa, selgelt, et Hans teda mõistaks:

«Kao siit, Hans Rosing. Ja ära puuduta oma kabuuri, Hans Rosing. Ma vilistan sõbrad välja, ja sinust jääb järele ainult märg plekk, veltveebel.»

Hans eemaldas käe revolvriskust ja taganes väravalt välja. Siis pistis ta mööda kõnniteed jooksma. Ta jooksis tulisi jalu kuni geto suure väravani ja hakkas siis arvavatavasti sammu astuma.

Ka Ruva tahtis lahkuda. Nad olid teineteisele liiga lähedal. Vahemaa oli ju teada — kakskümmend sammu, ei lähemal ega kaugemal.

«Oota,» ütles Basia ja võttis tal käest kinni.

Ruva käsi oli veel rusikasse pigistatud ning Basia imestas, et temal, siisugusel noorel, siisugusel üpris noorel seitsmeteistkümnepärasel poisil on nõnda suur, krobeline ja kõva rusikas.

«Sa töötad koos kõigi teistega, eks?»

«Jah,» vastas Ruva. «Ma töotan koos kõigi teistega.»

«Mida sa teed?» küsis Basia. «Oled sa käsitöeline?»

«Ei,» vastas Ruva. «Ma olen kiviraiuja.»

Nüüd mõistis Basia, miks poisi nägu näis hall — nahka oli sööbinud kivitolm. Ta paitas pihkudega suurt, krobe-

list, kõva rusikat ja vaatas jalge ette, sinna, kus kivid lebasid üksteise vastu liibudes, kivi kõrval kivi, kõvad nagu kivid ikka. Basiale meenus, et alles nüüdsama, just äsja oli ta mõtelnud kividele ja kätele, mis neid kive raiuvad. Talle tundus kummaline, et Ruva, nõnda nooruke, on kiviraiuja ning et isegi purustatud kivid lebavad veel aastasadu, nii kaua, kuni kestab elu, kuid teda, Ruvat, kes raiub kive, võidakse kinni võtta homme või koguni täna, siduda käed selja taha, visata musta veoautosse ja viia Paneriaisse. Teda, seitsmeteistkümneaastast, kes pole veel tundma õppinud naist ega tunda saanud tema hellitusi.

«Ruva,» ütles Basia. «Lähme. Kas sa tahad minuga kaasa tulla?»

Ruva silmitses teda hämmastunult ning tema tihedad kokkukasvanud kulmud kerkisid otsmikul kõrgemale.

«Ma käin ju alati sinuga kaasas,» vastas ta.

«Ei,» naeris Basia. «Ma ei lähe täna enam kuhugi. Ma ei lähe enam sinna, kuhu ma pidin täna minema, kas saad aru?»

Ruva vaikis.

Basia talutas teda kättpidi. Ta käis ees ning poiss pisut tagapool. Ruva ei näinud teed, ei teadnud, kuhu läheb. Ta silmitses Basiat ning talle paistis, et ta näeb esimest korda nii lähedalt Basia jalgu, mis vetruvad sammude taktis, kaela, pikka ja kuuma, silmi, mis kummaliselt helgivad, ja punaseid huuli, erkpunaseid. Basia vaatas ühtelugu tagasi ning Ruva mõtles, et oleks tore osta mingi kallid, sädelev, helklev kingitus ja kinnitada see Basia rinnale selle tavalise ehte — kollase tähekesse asemele.

«Lähme rutem,» ütles Basia. «Muidu veel keegi näeb meid.»

«Las näeb,» vastas Ruva. «Mida sa kardad?»

«Ma ei karda,» naeratas Basia. «Mida ma peaksin kartma. Võib-olla sa ei taha minuga tulla. Ma olen juba vana, aga sina oled veel nii noor.»

«Sa oled kahekümneaastane,» ütles Ruva.

«Ei, ei! Ma olen juba kolmekümne, aga võib-olla isegi kolmekümne viie aastane. Sa ei teadnud, et ma olen nii vana?»

«Ükstapuha, sa oled ainult kahekümneaastane. See pole tähtis. Ükstapuha, sa oled kahekümneaastane.»

Basia naeratas jälle ja välgutas oma kassisilmi.

«Kas ma meeldin sulle?» küsis ta.

«Jah. Väga,» vastas Ruva.

«Oleme juba lähedal,» ütles Basia. «Kas sa tead seda maja?»

«Ei tea.»

«Seal all on väike nurgake. Seal pole keegi olnud. Ainult mina üksi istun seal mõnikord. Kui ma tahan olla üksinda, siis tulen siia.»

Nad laskusid mööda kiiva kiskunud astmeid, tõukasid lahti kriiksuva ukse.

«Ära kuku,» ütles Basia, «ja ära lase mu kätt lahti.»

Ruva vaikis.

«Seal nurgas, akna juures, kas näed? Seal all seisab pink. Minu pink. Tule istu.»

Nad istusid kõrvu ja vaikisid.

«Kas sulle meeldib siin istuda?»

«Väga meeldib.»

«Ma ütlesin sulle, et siin ei ole keegi olnud.»

«Ma tean,» ütles Ruva. «Kas sa arvad, et ma ei tea?»

«Näed?» lausus Basia. «Miks sa siis niimoodi istud?»

«Ma ei tea.»

«Kas sa armastad mind, Ruva?»

«Armastan.»

«Puuduta mind. Miks sa ei puuduta mind?»

Basia liibus tema vastu ning poiss embas kohmakalt tüdruku õlgu. Ruva tundis Basia kaela soojust ning kartis liigutada. Ta puudutas ettevaatlikult kollast ehet — tähekest — ning tahtis seda maha rebida, et selle asemele kinnitada oma kingitus, mida tal ei olnud.

Basia pöördus, võttis ise Ruval tugevasti ümber kaela kinni ja suudles teda huulte. Poiss tundis tema huulte magusust ja vaatas silmadesse, mis olid kirjud nagu kassil.

«Büülele mind tugevamini,» ütles Basia.

«Ei taha,» vastas poiss ja tõmbas käe ära.

«Sa ei armasta mind?»

«Armastan.»

«Miks sa siis...»

«Seda ei ole tarvis,» vastas Ruva tõtates.

«Ei ole tarvis?!» hüüatas Basia.

«Ei, ei ole tarvis.»

«Kuid rohkem ei saa ma sulle midagi anda. Rohkem ei ole mul midagi.»

«Pole tähtis. Ikkagi ei ole tarvis.»

Siis võttis Basia pea käte vahele, vajus kummuli ja puhkes nutma.

Ruva istus tema kõrval, embas Basia vappuvaid õlgu, paitas tema juukseid ega rahustanud teda, ta ei tahtnud teda sugugi rahustada.

Ruva vaikis ning ainult vahetevahel kordas tasa ühte ja sedasama:

«Ära nuta, Basia. Nutta ei ole tarvis. Eales ei ole tarvis nutta.»

SEITSMES OSA

SEITSMETEISTKÜMNES KÄIK

1

«Rutem, rutem,» ütles Schoger juba mitmendat korda, kuid Izaokas ei liigatanud.

Käsi ise tõmbus eemale malenupust, mida ei tohtinud puudutada, Izaokas tõstis uuesti käe, kuid see tõmbus jälle eemale.

Schoger naeratas.

«Mida liigutasid, sellega käi,» ütles ta.

«Jah,» mõtles Izaokas ja loovutas nupu, mida ei tohtinud puudutada.

«Kui ma teen veel ühe niisuguse vea, pean ma tõepoolest alistuma. Ma jään ellu vea tõttu... Naljakas...»

Schoger oli rahul ja muheles.

«Sa kurvastad?» küsis ta. «Ilmaasjata. Täna on kõik nõnda, nagu olema peab. Ise oled süüdi, et õpetasid mind nii hästi malet mängima. Peab ju saabuma aeg, kunas ma võidan. See päev on täna. Pole midagi parata.»

«Ma mõtlen kogu aeg viigile... Ma hakkasin liiga vara vilki taotlema. Esiteks tuleb saavutada võiduseis ja siis võib hakata viigile mõtlema. Ka täna pean kõigepealt püüdma võita, ja siis... Ma pean kõik unustama... Maailma ei ole olemas, inimesi ei ole, minu ees on ainult malelaud, nupud ja Schoger. Ja ma pean püüdma võita...»

2

Me tuleme jälle töölt. Tee on pikk ja käia on raske.

Hommikul on hoopis teine asi. Tee on seesama, kuid käia on hulga kergem.

Need, kes on esimeses reas, püüavad sammu aeglustada. Tihti see õnnestub, kuid mitte alati. Valvurid kiirustavad

koju ning tahavad, et ka meie kiirustaksime. Nad ei tea, et hommikul on hulga kergem kui õhtul.

Kui naased õhtul töölt, tuleb mõelda, kogu aeg mõelda. Mitte tööst, mitte toidust, mitte vendadest ja õdedest, vaid niisama midagi, hoopis millestki muust. Kohe unustad tee, väsimuse ja kõik teised ebameeldivad asjad maailmas.

Ma mõtlen Esterast ja Janekist.

*

Täna segab mind Punapea. Tal on teine nimi, kuid kõik kutsuvad teda Punapeaks. Ta on tõepoolest üleni punane. Juuksed nagu tuli, nagu kui lipukangas, kõrvaldatis ja õhukesed, nii et valgus paistab läbi. Ta on hiiglasuur nagu post, kaks peajagu minust pikem. Ta läheb ees, vaatab alalõpmata tagasi ning mõõdab mind pealaest jala-tallani. Me läheme edasi. Mõne aja pärast pöördub ta jälle ja silmitseb mind.

Punapea räägib minuga haruharva, ainult vahetevahel teeb ta nalja. Ta on tõepoolest naljakas. Kui ta suu ammuli ajab, mokad torru seab, käelabad latis kõrvadele lisaks paneb ja klähvima hakkab, võid end lõhki naerda. Peni mis peni. Päril punast karva peni.

Ma ei suuda mõista, miks ta mind kogu aeg tunnistab.

«Ära sega, Punapea,» ütlen talle hääletult, üksnes huultega.

Ta saab aru, krimpsutab kuidagi koera moodi nagu ja pöördub kõrvale.

*

«Ära pahanda,» ütleb mulle Janek.

See oli eile.

«Ära pahanda,» ütleb Janek, «et ma segan sind ja Esterat. Ma tean, te tahate õues omaette istuda. Ma tulen, ronin kaksiratsa palgile ja segan teid.»

«Mis sa luuletad,» ütlen Janekile, «pole tarvis.»

«Ma ei luuleta. Aga pärast seda, kui me matsime Meika maha, ei suuda ma teda kuidagiviisi jälle leida. Siin on palju tublisid poisse, ka sina oled nüüd minu sõber. Kuid ära pahanda, isegi sina ei suuda Meikat asendada. Ma tunnen temast alatasa puudust. Estera meenutab mulle

kogu aeg Meikat, nad olid väga sarnased, vahe oli ainult selles, et üks oli tüdruk ja teine poiss. Ma ei näe Esterat terve päev, sellepärast istun õhtuti kaksiratsa palgil, vaatan teda ja tuletan meelde Meikat.»

«Sa ei sega meid põrmugi, ära luuleta.»

«Ma tean, mida räägin. Ma palun ainult, et sa ei pahandaks. Sest ma käin siin nagunii edasi.»

Ta ei mõista või ei taha mõista, kuid meil on paremgi, kui Janek kõrval istub. Me ei häbene siis teineteist põrmugi ja võime rääkida millest tahes, võime oodata, kuni ka Janek oma sõna sekka ütleb.

Ma ei tea, kuidas Janekit veenda.

Vaevalt teda saabki veenda, kui ta selle mõtte endale nõnda pähe on võtnud.

«Kui Meika oleks siin,» ütleb Janek, «mõtleks ta midagi välja. Me ei istuks, käed rüpes, ega vahiks üksteisele otsa. Me teaksime, mida teha.»

Mul on väga valus.

«Ära pahanda,» ütleb Janek, «sa oled tore poiss ja hea sõber, kuid Meikast tunnen ma siiski puudust.»

*

Ma tahan väga, et saabuks niisugune aeg, kus Janek mind embab ja kõrva sosistab:

«Sa oled täpselt nagu Meika...»

Mida teha, et see aeg tõepoolest tuleks?

Täna õhtul ma jutustan talle oma sõbrast Chaimasest. Ütlen, et ka mina võiksin toimida nõnda nagu Chaimas. Muidugi ma valetan. Kuid Janek võib uskuma jääda, ja siis... Ma ei taha valetada, ent Janekil on raske, ta ei suuda leida Meikat.

Täna õhtul jutustan ma kindlasti Chaimasest.

*

Chaimas oli minust kaks aastat vanem. Ta oli lühike, lalaõlgne, kotkaninaga. Kui ma teda meenutan, seisab ta alati elavana mu silme ees.

Chaimas ei saanud rahulikult elada, ta pidi olema kõikjal esimene, nii naljategemises kui kaklemises. Ta oli endale pähe võtnud, et gestaapo tuleb õhku lasta. Talle meeldi, et nii tehaksegi, et kõik on vaja läbi mõelda, hästi

ette valmistada ja kõigil koos tegutseda, oodata sobivat momenti. Kuid Chaimas naeris.

«Oodata?» küsis ta. «Aituma. Täna teid väga. Ootamisega ma ainult tegelengi. Ma ootan eluaeg. Ma olen ootamisest tüdinud.»

Kord, kui töötasime linna taga ladudes, toodi sinna lõhkeainerong. Chaimas roomas viimase vagunini, kaksas plommi küljest ja ronis sisse. Välja tuli ta üsna kõhukana — ta oli riiete alla riputanud toolipakikesi. Talle paistis, et keegi ei vaata, ja ta tahtis plommi uuesti külge kinnitada.

Kuid Chaimast märgati ja sakslased asusid teda piirama. Ta silmas sakslasi liiga hilja ja pistis jooksmas põlde suunas. Ta kargas üle roobaste, üle mätaste ja sööstis edasi mööda lagedat välja.

Sakslased hakkasid jalamaid tulistama ja tabasid.

Nad ei lasknud Chaimast maha.

Ta võeti elusalt kinni, viidi vangla haiglasse. Schoger käis Chaimase juures iga päev. Parimad arstid püüdsid teha kõik, et ta paraneks, ja ta sai tõepoolest terveks. Schoger aga silitas tema niiskeid juukseid ja palus ainult üht:

«Ütle, Chaimas, kellele sa selle lõhkeaine pidid viima?»

Chaimas vaikis, aina vaikis.

Schoger oli kannatlik, käis iga päev teda vaatamas.

«Ütle, Chaimas, kellele sa selle lõhkeaine pidid viima, ja sa lähed getosse tagasi.»

Kord ei pidanud Chaimas vastu ja ütles.

«Teile pidin viima,» sõnas ta. «Kas te olete tõesti nii rumalad ega taipa? Kui ma saaksin tagasi getosse, viiksin ma jälle. Ja jälle teile. Meie omad lähenevad, Schoger... Ma laseksin teid kõiki õhku, et meie omad kiiremini siia jõuaksid. Me lammutame geto tara, sinu aga riputame värava põikpuu külge.»

Kõigest sellest jutustas meile halastajaõde, leedulanna. Ta oli eile olnud geto haiglas.

Jah, täna ma jutustan Janekile ilmtingimata Chaimasest. Ma valetan, et mina võiksin täpselt samuti toimida. Janek peab jääma uskuma, sest tal on väga raske, ta ei ole siiani leidnud oma sõpra Meikat.

Ma tahan, et Janek leiaks oma sõbra.

Punapea segab mind jälle. Ta pöörab alatasa ringi ja möödab mind pealaest jalatallani. Mida on talle tarvis, sellele Punapeale, seda ei suuda ma kuidagi mõista. Ta on minuga rääkinud haruharva, ainult vahetevahel. Nüüd konetab ta mind tihti. Sellest ajast peale, kui me viisime getosse lilli. Mida ta tahab?

Ma mõtlen Esterale.

Kohe, kui jõuan koju, pesen end, tõmban selga nägusa sinise särgi ja ruttan suure sileda kivikünnise juurde. Kui istun niisugusel künnisel, kuuled kõike, mis majas toimub, kõige nõrgematki heli. Uksed kriuksuvad, vana puutrepp nagiseb, sammud sahisevad...

Me läheme oma õue.

Minna õue, sellesse suurde puukasti kandsime mulda ja kaatsime seda. Estera võttis pihutäie karikakraõisi, torakas vartpidi maasse. Ja kastis lõi õitsema imeilus lilleaed — valged laigud, kollased täpid. Kas Estera tõesti mõtleb, et nopitud lilled hakkavad uuesti kasvama... Ma ei lausunud talle sõnagi, ehkki teadsin, et homseks on kõik karikakrad närtsinud.

Ma ei suutnud Esterale vastu vaielda, kui ta tahtis istutada lilleaeda.

Isegi siis, kui karikakrad närbuvad, saab nende õielehti ikkagi rebida. Jah — ei, jah — ei, jah.

Kõik lilled peavad ütlema sellesama sõna.

Telsti ei või olla.

*

Punapea silmitseb mind.

Nüüd ta mind enam ei sega. Me oleme juba getos, just praegu läbisime värava. Kohe jooksen koju, pesen, ajan selga sinise särgi, ruttan kivikünnise juurde.

«Izla...» hüüab Punapea mind tasa ja võtab tugevasti käest kinni. «Lähme,» ütleb ta.

Ta ilme on salapärane ning ma ei taipa, missuguseid ühiseid tähtsaid asju võiks meil Punapeaga olla. Ta on minuist hulga vanem ja me pole sugugi lähedased sõbrad.

Me jääme seisma sellesama maja taga, kus mehed mulle lilli kinkisid — igaüks ühe lille. Punapea nõjatub vastu seinale, sirutab oma pika käe ja keerutab sõrmedega mu kuu nõopi.

Ootan.

«Ma rääkisin sinu isaga, nüüd räägin sinuga.»
Nõnda lausub mulle Punapea, ja sellest, et ta on nii tõsine, hakkab mõistma, mida ta edasi räägib.

«Sa tead, et getos on partisanide organisatsioon?»

«Tean.»

«Oled sa komnoor?»

Ma kehitan õlgu.

«Jajah, muidugi,» taipab äkki Punapea. «Ma unustasin, et sa olid liiga noor.»

«Nojah, noor.»

«Kas sa tead, Izia, mida partisanidele on tarvis?»

«Ei tea... vististi relvi.»

«Ka relvi. Kõigepealt aga võitlejaid.»

Mu süda hakkab puperdama, sõrmed värisema. Ma olen ammu oodanud, et mind just nõndaviisi kõnetataks, kuid ma ei teadnud arvata, et seda teeb Punapea.

«Kuule, Punapea,» ütlen talle, kui olen sügavasti hinged tõmmanud. «Kas sa tõesti arvasid, et ma niisugust lihtsat asja ei taip?»

Ma vaikin ja ootan, mis tuleb edasi.

Punapea naeratab vaevumärgatavalt.

Hullupööra naljakas on see Punapea. Kui ta niimoodi naeratab, pane talle vaid vurrud ette, ja ta on täitsa nagu kõuts. Kohe paotab suu ja pistab näuguma.

«Nõnda ma mõtlesingi, et sa kõigest aru saad,» ütleb Punapea ja lisab: «Meie kõik oleme jaotatud kolmikuteks. On tarvis, et teidki poleks vähem.»

«Jah... Jah! Meid on just kolm. Janek, Estera ja mina.»

«Näed, kui toredasti kõik välja tuli!» rõõmustab Punapea. «Üks teie seast hakkab vanemaks, nii-öelda juhiks. Mõttele järele. Kellest saab juht?»

Ma mõtlen. Mõtlen vististi liiga kaua, sest Punapea, kes seisab seinale toetudes ja hoiab üht jalga kõveras vastu seinale nagu kukk, jõuab jalga vahetada, isegi kaks korda. Ma mõistan, et üleliia kaua mõelda ei või, seepärast ütlen:

«Juhiks hakkab Janek. Eks?»

«Hästi.»

«Sa tunned Janekit?»

«Tunnen. Hästi.»

*

Punapea saadab mind koduni.

«Kas sa tead, kus ma elan?» küsib ta.

«Tean.»

«Tulge kõik kolmekesi poole tunni pärast meile. Hakame õppima.»

Punapea lahkub.

Läppan oma ukse juurde. Täna on mul veel kiirem kui igal päeval. Ma ainult pesen end, tõmban selga nägusa särki ja lausa lendan kivikünnise juurde. Haaran Esteral käest, mis kutsume Janeki. Ma jutustan neile, ning nemad värisuvad rõõmust. Ah, kuidas nad värisuvad!

Janekile ma Chaimasest ei räägi.

Milleks rääkida? Mina pole ju niikuinii tema.

Ma ei oska valetada, ning Janek ei jää uskuma.

Kas ma oleksin toiminud nõnda nagu Chaimas?

Ma ei tea...

Ma ei räägi. Milleks seda vaja on?

Me oleme nüüd — kolmik.

Kolmik!

*

«Izia... Izia!» kuulen häält, mida ma siin küll ei oodanud.

«Estera? Buzia? Kust sa siia said?»

Me oleme koridoris trepi ees.

Estera ootab mind.

Vaigust on siin vähe, kuid ma näen, et tema silmad on punased. Ta naaldub vastu mind, paneb pea minu rinnale. Tema tuhakarva juuksed kõditavad mu põske, ja ma kardan ennast liigutada.

Estera nutab ja räägib tasa:

«Izia... Janekit ei ole enam. Täna viidi palju inimesi minema ning ka Janek viidi ära.»

Ma tardun, ja külmad tumedad trepiastmed hüplevad mu silme ees.

Raputan Esterat õlgadest.

Hammustan huule veriseks.

Ei!

Beda ei või olla!

Janekit ei võidud ära viia...

Võidakse ära viia mind, võidakse viia Esterat, aga mitte Janekit. Janekit ei saa ära viia, sest ta on Janek. Ta otsis Meikat. Ta ütles, et linn on samuti geto, ainult taraga ümbritsetud. Ta...

«Viidi minema... Janekit ei ole enam. Ma seisan siin ammu ja ootan sind.»

«Ära nuta, Estera. Janekit ei võidud minema viia.»

Ütlen talle nõnda, kuigi hakkan taipama, et räägin mõtetusi, et Janek on tõepoolest ära viidud ning mul polegi millegagi trööstida ei Esterat ega ennast.

«Küll näed, me leiame Janeki üles.»

Nõnda ütlen Esterale ja endale veidi hiljem.

«Tõsi? Me läheme teda otsima?»

«Läheme otsima. Kuidas siis teisiti. Janek õmbles ette kollase märgi... Ta oleks võinud jääda teisele poole tara, kuid ta tuli otsima oma sõpra. Me ei tohi istuda ja oodata... Me peame Janeki üles otsima.»

«Läheme koos, eks, Izia?»

«Jah, koos.»

«Me käime maha sadu kilomeetreid...»

«Käime.»

«Ja leiame ta, eks ole, Izia?»

«Leiame. Peame leidma.»

«Izia... Aga kui... kui nad viidi Paneriaisse?»

«Ei... Janekit ei saa viia Paneriaisse. Ta põgeneb, mehed aitavad teda, mehed ei lasa Janekit Paneriaisse viia. Ta on ju Janek!»

*

«Miks on teid ainult kaks?»

Nii küsib Punapea. Ta ootas meid, nüüd aga küsib.

Me vaikime.

«Kus on kolmas?» küsib Punapea.

«Meid on kolm. Sulle vaid näib, et on kaks,» ütlen talle.

Punapea pingutab silmi. Tal on heledad ripsmed ning seepärast näib, et tema pilk on alati imestunud.

«Ma ei näe Janekit,» ütleb Punapea.

Siis ei kannata Estera enam välja.

«Ta viidi täna ära,» lausub ta, pea norus.

«Halvasti, et ära viidi,» langetab pea ka küsija. «Aga kolmik on kolmik. Vaja on kolmandat inimest, ja teil tuleb otsida veel üks.»

«Ei,» raiun Punapeale, «meid on kolm, ja sulle ainult näib, et me oleme kahekesi. Janek on siin praegu ja ka edaspidi.»

«Siiski on vaja kolmandat,» ei anna Punapea järele. «Kolmik on kolmik...»

«Ei,» hüüatame Esteraga ühest suust. «Meid on kolm!»

«Ma ütlesin, et Janek on meie juht, ja nii jääb.»

Ogin Punapead tigea pilguga. Kui ma oskaksin, paneksin käed kõrvade juurde, kõverdaksin suud, ajaksin huled torru ja klähviksin nagu koer, nõndamoodi, nagu teeb Punapea. Aga mitte selleks, et nalja teha, vaid et ärritada, vihastada Punapead.

Punapea seisab, mõtleb hetke.

«Hea küll,» ütleb ta. «Mulle ainult näis, et te olete kahekesi.»

*

Ta viib meid sügavale keldrisse. Me ronime läbi lõhede, läbi lõhutud seinte, kuni jõuame väikesse tuppa. Siin seisab madal laud, seinal on klassitahvel. Punapea tõmbab kussagilt kaks automaati. Üks on meie, teine saksa oma.

«Alustame...» lausub ta aeglaselt. «Teie kõik — Janek, Estera ja Izia,» räägib Punapea, «olete võitluskolmik.»

Ja mulle näib tõepoolest, et me oleme kolmekesi, et Janek on meiega.

«Meie eesmärk on vajaduse korral getot kaitsta ja viia võimalikult rohkem inimesi metsa. Esialgu on igal kolmikul getos oma valvepost. Pange tähele ja pidage hoolt mees — kui kuulete signaali «Algus», asuge koheselt oma postile. Kus see on, ütlen hiljem. «Algus»... Pidage mees.»

Me kuulame ja jätame meelde.

Estera puudutab minu kätt, seejuures Punapealt pilku pööramata.

«Te olete nüüd võitluskolmik.»

Nõnda kordab meile Punapea. Ta tahab, et me peaksime mees, kes me oleme.

«Te olete võitluskolmik.»

Me peame mees.

Punapea nimetab meid kõiki nimepidi, ja mulle näib tõepoolest, et me kõik oleme siin: Janek, Estera ja mina.

PÄRAST SEITSMETEISTKÜMNENDAT KÄIKU

1

«Nüüd võib puhata,» ütles Schoger. «Teeme vaheaja.» Ebavõrdne võitlus malelaua taga vaibus veidiks. Izaokas jäi oma kohale, ent Schoger tõusis ja hakkas jalutama, vahtides enda ette maha ning hoides käsi selja taga.

Ta astus pisut liiga pika, kuid tugeva sõjamehesammuga.

Inimesed, hulk inimesi, kes ümbritsesid malelauda ja mängijaid igast küljest, tõmbusid eemale, ring muutus suureks ja selle keskpaik meenutas nukrat tsirkuseareeni, ning sellel areenil tammus tige, tundmatu mustkunstnik. Sa oled sunnitud teda vaatama, kuid sa ei tea ega oska hetkekski aimata, kuhupoole pöördub tema läikiv must kepp. Võib-olla lendab sellest välja kraaksuv kaaren, võib-olla jääb õhku kõlkuma inimene, kes ei ulatu maapinnani, ent vahest purskub tema avatud suust, liikuvaist kõrvust ja ninasõõrmetest tuld — lausa leeki.

«Kas ka mina võin puhata?» küsis endalt Izaokas. «Midagi meenutada, millestki muust mõelda?... Vististi ei või. Ma puhkan hiljem. Sest partii lõpeb ju kord ikkagi, kätte jõuab öö, kell lööb kaheteistkümnendat tundi... Ma pean unustama kõik. Maailma ei ole, inimesi ei ole, minu ees on vaid malelaud ja nupud. Ma pean võitma, et saavutada viiki...»

Schoger sammus ringi liialt pika, tugeva sõjamehesammuga.

«Aitab?» küsis ta veidi aja pärast.

Izaokas vaikus.

«Alustame?»

Izaokas vaatas lähenevat Schogerit ja mõtles:

«Tema saapad on rautatud ja taovad valusasti sillu-

hise kive. Kui oleks öö, näeksin vististi sädemeid. Need tuleks kustutada... Tema on võlukepiga mustkunstnik, mina aga tahan olla indiaanlane ja võtta maha tema skatli.

Ta ei suuda võita.

Ta ei tohi võita.»

2

«Ma sigitasin poja Kasrielise,» ütles Abraomas Lipman.

3

Praegu on öö. Pime. Ma tean, talvel on ööd pimedamad. Oigemini mitte talvel, vaid sügisel, kui ümberringi on kõik must. Katused on mustad, taevast on must, tindi ta. Kuidas tunneb end sel ajal inimene, kelle hing on samuti must?

Ma tean, kuidas tunneb end sel ajal musta hingega inimene. Ta võib maailma avasilmi risti ja põiki läbi käia, ta kuulab ühte maailma tumedate värvidega, tal on kerge, sest ta ei näe ennast ega näe maailma. Pole värvide erinevust. Kõik on ühesugune. Seepärast ei paista miski silma. Ei hing ega taevast ega mustad katused. Hüva...

Praegu on suveöö. Pimedus paistab läbi nagu hallikas-sinine klaas. Aga kui tahad, et oleks pimedam, võid sulgeda silmad. Inimese silm on oiuline instrument. Võid teda pilukil hoida, võid lahti teha, võid päriselt kinni katta. Terve diapsoon alates piano pianissimost kuni forte fortissimoni. Terve diapsoon! Kas sellest on vähe?

Kuu paistab ja tähti on palju. Kuu keerab ühelt küljelt teisele, otsib mugavamat asendit. See on tema igavene mäng — kulub üks külg, kasvab teine, keera ja pööra nii palju kui soovid, liigutamata oma laia asiaadinina. Milleks liigutada — nohu ta ei põe, ninarätikut tarvis ei lähe.

Ainult tähed torgivad silmi nagu nõelad. Nad säravad hullumoodi erisuguselt: punaselt ja roheliselt, siniselt ja kuldse, ent võib-olla on nad kõiguni sellist värvi, mida me üldse ei teagi.

Siis tuleb sulgeda silmad. Ennää! Midagi ei ole enam. Ei mingeid tähti, ei mingit kuud.

Minuga on raske vaielda, kuigi ma ei jõudnud lõpetada

ülikooli. Minul endalgi on raske enesega vaielda, tram-tara-ram!

Ma pigistan silmad kinni, midagi ei ole enam, ja nüüd võin öelda: reaalsed maailma pole olemas, kõik on illusioon. Kuidas tahan, nõnda näen. Kes ütles, et öö on must, et kuu paistab? Mina ütlen, et öö on valge nagu paber ning kuud ei eksisteeri üldse — see on banaalne, tarbetu laik. Aga kui must öö on valge öö ning kuu ei ole kuu, vaid lihtlabane kollane pannkook, siis järelikult mina ei ole see olevus, keda nimetatakse inimeseks, vaid olend, keda nimetatakse üliinimeseks.

Jah, ma olen üliinimene.

Getos on vaikne, kõik magavad, kõik puhkavad, oiates või karjudes unes, — nad teavad, et homme, niipea kui on hahetama löönud, tuleb vantsida mööda tolmuseid teid töölaagritesse; nad ei tea, missugune on homme päev — võib-olla pommitatakse getot või viiakse kõik Paneriaisse. Võib-olla nad oigavad, võib-olla karjuvad, võib-olla lamavad teineteise kaisus, ihates jätkata oma sugu. Ma ei kuule neid, ma ei näe neid. Nemad on hall tolm, kuid mina olen üliinimene ja võin teha kõike, mida iganes tahan.

Ma lähen ruttamata mööda geto vaikseid, uinuvaid tänavaid. Ma lähen väikese jalgvärvani, mis on ennast surunud kitsasse lõhesse kahe kivimüüri vahel. Kui olen seal, koputan viis korda, seejärel kuuendat korda. Mulle avab valvur. Seejärel juhatab ta mind Schogeri juurde. Schoger igatseb mind näha, ta ootab kannatamatult. Nagu võrdne võrdsel käsib ta mul nurka visata kollaste tähtedega kuue, kutsub mind madala ümmarguse laua äärde. Ta patsutab mulle sõbralikult õlale ja ütleb:

«Istu, Kasrielis, võta midagi hamba alla. Pärast räägime, aega on.»

Laua seisab prantsuse konjak, tšehhi õlu ja vene vodka. Teises toas ootab poola kaunitar, kelle reiele on põletatud number, et ta ei põgeneks, kaunitar väikesest majast, millel on silt: «Ainult saksa ohvitseridele.»

Schoger hõõrub käsi, ning tema hallid, radiaalsetest kiirekestest kirevad silmaterad löövad kiiskama nagu võltsid, jämedalt järeletehtud kalliskivid.

Jah, ma lähen ruttamata, pea norus, mööda uinuvaid tänavaid geto jalgvärvade juurde. Ma olen üliinimene, sest must öö on valge ning kuu on visklev pannkook. Mina —

üliinimene — lähen geto värvade juurde ja pean koputama, et mulle avataks.

Minuga on raske vaielda, kuigi ma ei jõudnud lõpetada ülikooli. Tram-tara-ram!

Ma ei tunne mitte ainult Nietzschet, ma tunnen Schopenhauerit, Spinozat ja Freudi, tunnen Kristuse apostleid, ma olen lugenud pühakirja ja Karl Marxi. Karl Marx ütles: mida me võime kaotada peale ahelate? Jah, kui sul midagi muud ei ole, siis sa ei saa midagi muud kaotada. Ma võiksin teda täiendada, seda spinozat Karl Marxi. Ent ma täiendan teda teisiti. Ta ütles veel midagi mingisugusest sammust, mis on veel millestki tähtsam, ja minu sõbrad, minu vennad ja õed tahavad teha selle sammu, nad valmistuvad ülestõusuks, nad valmistuvad partisanivõitluseks, nad valmistuvad paljukski. Iga päev toovad nad töölt tulles getosse relvi ja padruneid. Isegi Schoger ei suuda neid tabada ega leida peidupaiku. Selles sammus ma täiendan Karl Marxi. Praegu ma lähen Schogeri juurde, ta ootab mind ülima kärsitusega. Ma tean, kes toob getosse relvi ja kus neid varjatakse.

Must öö on minu jaoks valge öö. Niisugusel valgel ööl korjab Schoger kõik relvad kõigist peidikutest ja laseb siis maha need, kes sobitavad ennast ühte ritta selle spinoza Marxiga. Minul ükspuha. Ma ei näe ega kuule midagi, järelikult pole kõike seda olnud. Ma istun ümmarguse madala laua äärde, joon vene vodkat, rüüpan prantsuse konjaki, loputan hambaid tšehhi õllega ja silitan poola iludust, kelle reiele on põletatud märk.

Schoger on nutikas mees. Ha-haa! Mind valides ta teadis, keda valida. Ta luges mu mõtteid nagu avatud raamatist. Kui ta oleks valinud minu isa, mõne õe või koguni noorema venna Izaokase, oleks ta näinud trääsa oma peenikese nina all. Ta oleks võinud nad tükkideks raiuda nagu lihunik loomakere, ja ikkagi oleks ta kuulnud vaikust, mida ka mina ei oskaks teisiti nimetada.

Schoger on nutikas mees. Ta valis minu.

Ma lähen praegu mööda geto vaikseid, uinuvaid tänavaid, neidsamu tänavaid, kus ma käisin täpselt nädal tagasi. Ümmargune laud oli juba siis kaetud.

Schoger oli äärmiselt lahke.

«Istu, Kasrielis, võta midagi hamba alla,» lausus ta sõbralikult.

«Ma olen söönud, tänan,» vastasin.

«Istu, Kasrielis, joo lonksuke.»

«Täna, mul pole janu.»

«Ära tembuta, Kasrielis, ja astu lähemale. Pane käsi lauale. Nii, peopesa allapoole. Nüüd vaata mind.»

Ta võttis kabuurist väikese musta brauningu.

«Ära karda, ma ei lase,» ütles ta.

Ta haaras brauningu torust, tõstis käe ja lõi tõmbikäepidemega vastu minu põialt, küüne pihta. Seejärel võttis ta uuesti hoogu ja lõi järgmise pihta. Ta sihtis ainult küüsi. Ta tegi oma töö nii meisterlikult, et ei rebestanud mu sõrmedelt tükikestki nahka.

«Istu, Kasrielis, võta midagi hamba alla, mis siin ikka,» lausus ta sõbralikult.

Ma istusin kohe ja hakkasin sööma.

Sõin kaua, veeretades suus iga pala.

Schoger istus minu vastas ja vangutas nukralt pead.

«Näed, ma teadsin, et sa oled näljane.»

Kui pühkisin huuled puhtaks, sõnas ta vaikselt:

«Nüüd joo. Alustame vodkast, eks? Ma armastan vene vodkat.»

«Täna, mul pole janu.»

Schoger vihastas:

«Või nii! Noh, hea küll, anna käsi.»

Sirutasin ette teise käe ja panin selle lauale, peopesa allapoole.

Ta imestas.

«Kasrielis!» hüüatas ta. «Sa tahad vigastada teist kätt? Seda ma ei luba. Anna seesama, esimene. Või on sul juba ükskõik?»

Ma sirutasin välja teise käe ja panin selle lauale, peopesa allapoole. Schoger võttis hoogu ja lõi. Ta tabas lauda, klirisesid ja kõlisesid taldrikud, pudelid ning klaasid, kuid ta ei saanud pahaseks, et ma olin oma siniste küüntega käe alt ära tõmmanud. Ma hoidsin selles klaasi vene vodka, ma tahtsin juua.

«Näed, Kasrielis, ma tean, et sul on janu,» lausus ta.

Seejärel rüüpasin Champagne'i konjakit ja loputasin hambaid pilseni õllega.

«Jadze!» hüüdis Schoger. «Jadze!»

Kõrvaltoast tuli Jadze, sihvakas, graatsiline, kahupeaga ilus poolatar.

«Näed?» küsis Schoger. «See on Jadze. Tubli tüdruk. Eks ole, Jadze?»

Jadze naeratas, näidates oma ühtlasi pärlitaolisi hambaid.

«Nüüd mine, Jadze.»

Jadze lahkus.

«Tema jätame teiseks korraks. Eks ole, Kasrielis?»

«Jah,» vastasin mina.

«Mis siis ikka, oleme kokku leppinud,» lausus Schoger. «Kui tahad, võin sulle näidata fotosid. Tahad? Sa näed maharalutud sõrmedega käsi, mida ei lubatud kinni siduda, sa näed...»

«Pole vaja,» vastasin ja jõin järjest veel kolm klaasi vene vodkat.

«Ma teadsin, et me jõuame kokkuleppele,» rõõmustas Schoger.

Nõndaks, me leppisime kokku, et kohtume nädala pärast.

Nüüd ma lähen tema juurde.

Ma astun aeglaselt, pea norus, geto vaikselt, uinuvail tanavail. Ma lähen jalgväravani, mis on surunud ennast kahe kiviseina vahele, koputan viis korda, seejärel kuuendat, mulle avatakse ja valvur saadab mind Schogeri juurde.

Schoger ootab juba. Ootab kärsitult. Väikesel ümmargusel laual on vene vodka, prantsuse konjak ja tšehhi õlu, ning teises toas kaunis poolatar Jadze, tubli tüdruk, kellel on märk reiel.

Ma tean kõik. Ma tean, kes toob relvi ja kuhu nad on peidetud. Sellel nädalal sain ma kõik teada. Enne sedagi teadsin ma palju, ning Schoger andis mulle tõesti liiga palju aega. Ha-haa! Tobu! Miks andis ta mulle nii palju aega? Ta võinuks siis, esimesel korral, jätta mind sööt-mata ja jootmata, ta võinuks vaid maha raiuda paar sõrme, ja ma oleksin jutustanud kõik. Tobu! Ta arvab, et kui ta ise midagi ei tea, siis on teisedki samasugused tohmanid! Ja kaht sõrme ei olekski ehk tarvis olnud, ühest oleks piisanud küll.

Tollel esimesel korral oli ta oinas, see Schoger. Nüüd on ta seevastu rahulik. Tõsi, ta ootab kannatamatult, kuid ta teab kindlalt, et ma tulen, et ma koputan viis korda, seejärel kuuendat, ja et ma astun tema ette.

Schoger on nutikas mees.

Ma lähen tööpoolest.

Ma kõnnin juba kaua, ja mind on juba ammu tüüdanud

kollane kuu, mis pöörleb nagu pannkook, ning miljardid kõige erisugusemates vikerkaarvärvides tähed, mis torgivad nagu nōelad.

Ma olen väsinud, ma peaksin veidi puhkama.

Siinsamas maja nurga taga on sissevarisemisest tekkinud auk, mida varjavad nōgesed ja kuhu on pillutud vana koli. Seal on minu vaikne nurgake. Seda ei tea keegi. Seal võib istuda päev läbi, võib istuda terve öö, mõtelda enesest, relatiivsest maailmast ja igat sorti spinozadest.

Mitte kusagil kogu maailmas ei saa paremini puhata kui selles minu kõrge laega keldris, kuhu viib sissevarisemisest tekkinud avaus, mida veel keegi ei ole leidnud. Seal võib mõtelda kõigest — loomadest, keda nimetatakse inimesteks, ja inimestest, keda nimetatakse loomadeks.

Ma pean ilmtingimata puhkama. Ja värava juurde ei saa praegu minna. Seal seisab kusagil vastu sein nōjatudes minu isa Abraomas Lipmanas, seisab ja ootab oma poega. Ta seisab, pilk valvas, vanad kõrvad püüdnud iga krabinat. Ta seisab liikumatult nagu raidkuju ja ootab Kasrielist, oma poega.

Mida ta küll ütleb oma pojale? Mida võib Abraomas Lipmanas ütelda pojale, kes on üliinimene ja kardab, et tal raiutakse sõrmed otsast.

Isa teab, et ma tulen, ja teab, kuhu ma lähen.

Üsna hiljuti oli meie vahel väike kõnelus, millest on üpris kerge jutustada.

Nōnda oli...

Ent kõigepealt pean ma puhkama, mul tuleb maha istuda ja suitsu tõmmata. Seal, keldris, on üks sigaret, on küünal ja tikud, on ümberlūkatud puupakk.

Ma lähen oma keldrisse, süütan küünla, istun ja tõmban suitsu. Jah, nüüd saan ma puhata ja mul on hea. Pole seda kuud, pole neid tähti. Küünlaleek — see väike tuluke — vilgub, ja kahte seinatatab minu vari, hiiglaslik, mõõtmatu, tõelise üliinimese vari.

Kauaks ma siia istuma ei jää. Suitsetan oma sigareti lõpuni ja lähen edasi.

«Isa,» laususin ma oma Abraomas Lipmanasele. «Isa, ütle poistele, et nad peidaksid relvad mujale. Ja las varjavad ennast kõik need, kes tõid relvi. Kuue päeva pärast, öösel, lähen ma Schogeri juurde, ta raiub maha minu sõrmed, ja ma räägin talle kõik ära.»

«Kasrielis,» vastas isa, «mu laps, kas sa mõistad, mida sa mulle räägid?»

«Ma mõistan, mida räägin. Ma võin korrata, kui soovid.»

«Sa ju tead, et relvad on peidetud kõige parematesse peidukohtadesse ja teisi selliseid ei leia, ja et inimesi, kes tõid relvi, on nii palju, et neid ei peida kuhugi.»

«Ma tean, kuid mind hakatakse piinama, ja ma räägin kõik ära. Tee, kuidas soovid, isa.»

«Ka mina tõin ju relvi, sinu vend ja sinu õed tõid.»

«Ma tean, kuid ma räägin kõik ära, isa.»

«Ma olen Abraomas Lipmanas,» vastas tema.

«Hüva, ma võin korrata. Ma räägin kõik ära, Abraomas Lipmanas. Ma ei saa midagi teha.»

«Kuule, Kasrielis,» ütles Abraomas Lipmanas. «Sa saad teha. Mina olen šu sigitanud, mina võiksin su ka tappa. Kuid ma olen juba vana, ja sa pead ise tõstma käe enda vastu. Sa mõistad?»

Ma pahvatasin naerma. Kuidas võib inimene tõsiseks jääda?

«Muidugi, ma mõistan, Abraomas Lipmanas,» vastasin. Nuisugune oli meie kõnelus.

Kuidas võib inimene tõsiseks jääda? Ma naeran praegu. Abraomas Lipmanas, vaene paljulapseline rätsep Kolgata tänavalt, kelle sõrmedes oli nōelaauke nagu liivateri mere ääres, kes igal laupäeval jalutas aegamisi sünnipäevapöörde poole, seesama Abraomas Lipmanas lõi korra majja kõigi nietzschede ja spinozade hulgas ning lausus oma viimase sõna.

Aitab puhkusest. Ma olen juba puhanud. Suitsukoni on lühike ja põletab sõrmi, põletab huuli. Tuleb tõusta ja minna edasi. Et ma vaid ei unustaks küünalt ära puhuda.

Tuleb minna, pole midagi parata. Schoger ootab juba ammu. Ta teab, et ma olen teel ja et ma tema juurde jõuan. Küllap ta kattis juba õhtul vara ümmarguse laua; vene vodka, prantsuse konjak, tšehhi õlu ja kaunitar Jadze. Ta on nutikas, see Schoger, ta teadis, et tarvis oli valida mind, ja mitte minu isa, või venda, või õde.

Ma hakkas kohe minema, jalgvärav pole kaugel. Ma lükkas kõrvale oma isa. Koputan viis korda, siis kuendat, valvur avab mulle, viib mu Schogeri juurde ja näitab, missugune näeb välja maailm, kui must öö on valge.

Schoger on nutikas mees, kuid ta andis mulle liiga palju aega. Ta andis mulle nädala, seitse päeva. Seitsme päevaga lõi jumal terve maailma, ja Kasrielis leidis keldri, mida keegi ei tea, müüris lakke konksu ja punus peenikestest nõõridest jämeda köie. Köis on seotud konksu külge, silmus ei ripu kuigi kõrgel. Pakk on kohale vee-retatud. Silmus on siinsamas, ja köis ei tundu kare, kui ma seda kätega puudutan.

Konile astusin juba peale.

Küünal...

Ma puhusin küünla ära.

Jää hüvasti, Abraomas Lipmanas, minu vana isa.

Jääge hüvasti, inimesed, keda praegu nimetatakse loomadeks.

Ma olen puhanud, küünal on kustutatud. Mul on aeg minna. Mind ootab ees kogu elu, terve maailm — vene vodka, prantsuse konjak, tšehhi õlu ja kaunitar Jad...

ÜHEKSAS OSA

KAHEKÜMNE KAHEKSAS KÄIK

1

Valged olid juba kaua mänginud pärast seda, kui olid loovutanud etturi eest viguri.

Schoger vaikis.

Ta püüdis vastu panna valgete rünnakule ja läbi murda paremal tiival.

Valgetel oli raske kaitsta paremat tiiba, kuid nad tungisid siiski peale.

Ring tõmbus jälle koomale. Inimesed nihkusid lähemale.

Nende pilgud ei torkinud.

«Nüüd ma ei karda inimestele otsa vaadata. Nad ei sega.

Miks nad nüüd ei sega?

On hea, et ma pole üksi, et ümberringi on nii palju inimesi.

On hea, kui ümberringi on inimesed.»

2

Me seisame minu isa ees. Estera ja mina. Me oleme teda juba kaua palunud, kuid ta ei anna järele.

«Ma ei või teid ära lasta,» ütleb ta.

«Sa võid.»

Nii ütlen mina.

«Te olete veel lapsed, te saate mõttetult hukka.»

«Sa ei taha...»

«Mu kallid lapsed, kuidas ma võin tahta?»

Estera vaikib, ta ei julge vaielda Abraomas Lipmanaga.

«Sa ju tead, et me lõime uue kolmiku, sa tead.»

«Tean.»

«Kolmiku jaoks me ei ole lapsed?»

«Kolmiku jaoks te ei ole lapsed.»

«Näed...» ütlen. «Aga kolmandat ju ei ole.»

«Mul on väga valus, et teda ei ole.»

Nõnda ütleb isa. Ma tean, et tal on valus. Ja mitte ainult Janeki pärast. Kuid ta ei taha meid siiski lubada. Kes teab, kas meestel õnnestus Janekit päästa. Kes teab... Ning kui ta ongi elus, siis ei ole teada, kus ta praegu on. Janekit leida on raske.

«Nõndaks,» ütleb minu isa. Ja lisab: «Nad viidi minema Paneriai suunas.»

«Tähendab, Janek on elus,» vastan mina. «Mõtlen järele, isa... Kas mehed lasksid Janeki tõesti Paneriaisse viia? Ta põgenes, mehed viskasid ta autost välja... Isegi haavatuna, isegi poolsurnuna. Mehed ei lasknud teda Paneriaisse viia. Sa mõistad ise, teda ei saadud ju niisama lihtsalt viia, ta on ju Janek.»

Isa vaikib langetatud päi. Ta mõistab, kuid vaikib.

«Sa ju tead...» ütlen talle. «Sa ju mõistad... Me peame Janeki üles otsima.»

«Hüva...»

Nõnda lausub minu isa ja sõrmitseb mõtlikult Estera juukseid. Tema silmad on sügavad, kuid tuhmid, ja nende ümber on juba hulganisti kortse. Ma ei tea enam isegi, kas mu isa on vana või ei. Kuid kortse on tema silmade ümber väga palju.

*

Ma teadsin, et ainult isa võib meid aidata. Ta teadis iga-suguseid viise, kuidas getost välja saada, ilma et sind keegi näeks, kuidas ennast varjata, ilma et sind keegi leiaks. Ta tundis kogu getot nagu oma läbitorgitud sõrmi, ja mul oli mõnikord kogunisti kummaline tunne, et kuidas võib inimene nii palju teada. Vististi tead ainult siis palju, kui ümber silmade on kortsude kimbud.

«Hüva...» kordab isa. «Ühe päeva võid jätta tööle minemata. Ma ütlen, et sa jäid haigeks. Ent lepime kokku — ainult üks päev.»

«Sellest meile piisab,» ütlen isale. «Meile jätkub pool-
lest päevast, küll näed.»

Isa naeratab nukralt.

«Kas ma olen õnnelik, kui teid kõiki jälle näen? Mis te arvate?»

Ta vaatab vaheldumisi otsa Esterale ja mulle, temale ja minule. Ma tean, mida ta mõtleb, ja langetan pilgu. Mil-
leks on seda vaja, isa? Milleks veel seletada, Abraomas
lõpmanas?...

«Homme hommikul,» ütleb isa, «sõidab getosse kuivade
küttepuude järele kinnine sõjaväeauto. Autojuht viib teid
linna taha, ja sealt hakake otsima. Tagasi peate tulema
isa. Ärge unustage tähekesi maha võtta. Ka nōela ja
niti ärge unustage. Ainult olge ettevaatlikud... Annaks
jumal.»

Isa seletab meile veel kaua, kuidas käituda, kust otsida
ja millal tagasi tulla.

Me teame, kust otsida. Ma ei taipa ainult üht.

«On see tõesti sõjaväeauto?» küsin.

«Sõjaväeauto.»

«Ja juht?»

«Hödur.»

«Sakslane?!»

«Sakslane, mis siis?»

«Ma ei taipa, miks ta meid välja viima peaks...»

«Ha-ha-haa!» naerab isa. «Kas siis sakslane ei või viia?»

«E-e-ei...»

«Näed,» ütleb isa, «see on sakslane mis sakslane, ainult
veidi teistsugune. Oled sa nüüd rahul?»

«Hm... Olen.»

*

Naabub hommik.

Kohale sõidab kinnine sõjaväeauto.

Sellesse laaditakse puid ja jäetakse meie jaoks väike
tühi nurgake. Ronime sinna. Sakslane suleb ukse. Ta ei
räägi sõnagi. Ta on pahur ja tusane.

Autos on pime. On vaikne, sest mootor ei käi veel. Me
kuuleme oma hingamist, puud lõhnavad vaigust ja mul-
juvad külgi, ning kusagil kaugel, auto õhukeste kül-
giste taga on vahetevahel kuulda kellegi häält.

Mootor lööb undama, auto värisema.

Hoidame.

Me tunneme konarlikku kivilillutist ja puid, mis mul-
juvad külgi. Me ei pane tähelegi, et istume kääras,
olgu õla vastas, põsk põse vastas.

Mida mõtleb praegu Estera?

Mina mõtlen, et on hirmus sõita siisuguses pimeduses,
kui sa istud kinnises sõjaväeautos, kui juht on saksa

sõdur, kui puud muljuvad külgi, ähvardavad pähe variseda, kui tunned konarlikku kivisillutist, uks aga on väljastpoolt suletud. Me sõidame ja vaikime. Me vaikime vististi sellepärast, et puudub Janek, et teda tuleb otsida. Kui see poleks olnud tema, ei oleks ma iial nõustunud ronima pimedasse, kinnisesse sõjaväeautosse ja kuulama oma kõrvadega, kuidas uks väljastpoolt riivi kõlksatab — nii lööb raud vastu rauda.

«Ester, millele sa mõtled?»

«Mul on hea meel... Meie juba sõidame, aga Janek ei tea arvatagi, et me juba sõidame.»

Mul hakkab äkki kurb.

Miks Ester mõtleb Janekist?

Miks mina mõtlen kõigepealt pilkasest pimedusest ja alles siis Janekist?

Janekil oli õigus, kui ta mulle ütles:

«Ära pahanda, Izia... Sa ei saa pahaseks? Ära pahanda, aga ma ei suuda kuidagi leida Meikat. Sa oled hea sõber, aga Meikat ei ole ikkagi...»

*

Auto jääb seisma.

Kõlksatab raudriiv.

«Ronige välja,» ütleb sakslane saksa keeles.

Me ronime. Sõdur ootab. Ta võiks ukse kinni lüüa, autosse istuda ja edasi sõita.

Mis ta seisab? Mida ta ootab?

«Me oleme nüüd linnast väljas,» ütleb sakslane saksa keeles. «Linnas ei ole teie Janekit tõepoolest. Kui leiate, siis siit. Kas näete seal kaugel metsa? Kaugemale ärge mingil juhul minge. Seal ei ole Janekit. Seal algab Panerriai.»

«Hea küll,» vastan. «Ei lähe. Janekit seal ei ole, ta peab olema siin lähedal.»

Sõdur seisab ikka veel.

«Kui tulete tagasi,» ütleb ta, «minge otse mööda sedasama teed ja hiljem otse mööda tänavat. Kiriku juurest pöörake paremale, siis vasakut kätt neljandasse tänavasse. Kui olete natuke maad allamäge läinud, jääge väravaalusesse ootama. Inimesed tulevad sealtkaudu töölt, ja geto on üsna lähedal.»

«Ma tean.»

Sakslane noogutab. Ta on rahul.

Ta seisab ikka veel, ei löö ust kinni, ei istu kabiini ega sõida minema.

Mulle on harjumatu temaga kõnelda. Minuga raagib ainult üks sakslane — Schoger, kui me mängime malet. Mul on raske kujutleda, et minu ees seisab teine sakslane ja tema jutt on hoopis teistsugune.

Ta ei ole enam noor, see sõdur. Tema kämblad on hülgasuured, sõrmed konksus. Habe on tal ajamata, põskedel, lõua otsas ja nina all kollendavad hõredad karvad. Silmad on hallid, väsinud, nende ümber on palju kortse, need kortsud ei ole ainult nii sügavad kui minu isal. Muidegi, sõdur on noorem minu Abraomas Lipmanasest.

Sakslane silmitseb veel tükk aega Esterat ning mina rohelist pleekinud mündrivarrukat ja rasket kätt, mis lebab mu õlal.

«Tema on tütarlaps, aga sina oled juba mees,» naeratab sõdurist autojuht, «ja sul tuleb kõigepealt meeles pidada, et ettevaatus ei ole häbiasi.»

Viimased sõnad ütleb ta leedu keeles, asetades rõhke kummaliselt, üpris naljakalt. Mul hakkab lõbus ja ma pahvatan naerma.

Siis tõstab ta käe mütsi juurde, lööb ukse kinni, istub kabiini ja pöördub tagasi linna poole.

Ta avab ukse ja hüüab, püüdes mootorimürinast üle karjuda.

«Sõidaksin teile õhtul järele. Aga ma ei saa. Tõesti ei saa.»

Koos Esteraga lehvitame talle kätt ega mõista isegi, miks me soovime head teed saksa sõdurile.

*

Inimesi ümberringi peaaegu ei ole. Keskel on maantee ning mõlemal pool seda on hajali majad, aiad, aasad.

Ester käib mööda üht kraavi, mina mööda teist. Me oleme veendunud, et Janek lamab kraavis või kusagil maantee lähedal. Kui kraav lõpeb, läheme üks ühele, teine teisele poole. Me kõnnime üle aasade, läbi juurvilja-aedade, astume aeglaselt kaharate kartulipealsete vahel. Mulle tundub, et Ester ei vaata kõike hoolikalt üle, ning temale näib, et mina ei tee seda. Me vahetame kohad ja otsime jälle — tema minu ning mina tema poolel.

«Izia,» küsib Ester, «eks ole hea, et me tulime otsima?»

«Jah,» ütlen, «me ei võinud teisiti.»

«Kas sa mõistad, mis siis saab,» küsib Estera, «kui me nõndaviisi läheme ning äkitselt kohtame Janekit? See on kohutav, eks?»

«See pole põrmugi kohutav, mis sa nüüd.»

«Kohutav... Kas sa mõistad, mis siis saab? Oi, kui see ainult rutem tuleks.»

*

Teel astume igasse tarre, küsitleme põldudel töötavaid inimesi. Kui on tarvis rääkida poola keeles, räägib Estera. Kui leedu keeles, siis räägin mina. Kuid tihti räägime mõlemad, katkestades teineteist, ja inimesed silmitsuvad meid hämmeldunult ja kaasatundvalt.

Me koputame arglikult uksele.

Tavaliselt avab naine.

«Kas te ei näinud eile kahte autot inimestega?»

«Autosid käib palju, lapsukesed, nõnda palju.»

«Seal oli noormees, säherdune heledapäine.»

«Kuidas ma võisin näha, lapsukesed?»

«Üsna noor, Janek nimi.»

«Autod sõitsid. Ja küllap sõitsid ka need kaks. Ma ei ole Janekit näinud.»

«Võib-olla polnud teda autos? Võib-olla ta tiirutas siin ringi? Võib-olla läks mööda?»

«Ei, ei läinud, me pole näinud.»

Me tahame edasi minna.

Siis pakutakse meile süüa. Ma ei tea, miks meile igas tares süüa pakutakse. Naine tõttab kuhugi, toob käterätti mässitud leiva. Lippab sahvrisse ja toob savikannuga piima.

Igas tares pakutakse meile süüa.

Meil on juba kõht täis, oleme söönud juba kolm korda. Kuid naised ei tea seda, jooksevad kuhugi, rutavad sahvrisse, toovad leiba, toovad piima ja tahavad, et me istuksime laua äärde, tõmbaksime veidi hinge ja võtaksime midagi hamba alla.

*

Me peame minema, peame minema.

Kinnitanud keha, sammume jälle edasi.

Naine seob valge rätiku pähe ja saadab meid.

Päike on veerenud juba teisele poole, meil tuleks rutata, kuid rutata me ei taha. Metsani on jäänud veel kaks talu: siin, lähedal, suur plekk-katusega maja, ning seal, metsa ääres, väike tareke. Siis peab tagasi pöörduma. Kaugele minna ei või, Janekit seal ei ole.

Estera heidab pilgu päikesele, uurib ümbrust.

«Vaata,» ütleb ta, «Izia, vaata, lilled...»

Tööpoolest, akna all on lilled. Pikavarrelised, suurte õitega, haljendavate lehtedega.

«Lilled? Jah,» ütleb naine, «need on minu punased pujengid. Ma kannan nende eest hoolt ja nad õitsevad imetoredasti igal aastal, isegi tänavu.»

Estera silmitseb kummalisel ilmel punaseid pujenge, justkui näeks ta neid esimest korda.

Naine ei püsi paigal.

Ta ei püsi paigal nagu ennistki, kui ta tõi käterätikus leiba ja kannuga piima. Juba valgub tal käes lühike puupeaga nuga, ta käib akna all edasi ja tagasi. Ta valib, valib, kuni leiab pujengi, kauneima kõigist, kõige ühtlase mate õielehtedega, tumepunase.

«Pole tarvis!» hüüab Estera. «Las ta õitseb, pole tarvis!»

«Pole tarvis,» ütlen ka mina. «Meie tee on pikk, lill närtsib nagunii ära.»

Naine ei kuula meid. Ta löikab selle kauneima pujengi ja ulatab Esterale. Estera võtab lille, surub selle vastu põske, siis paitab lillega minu põske ja annab naisele tagasi.

«Pange vette,» palub ta. «Mõnda potti või klaasi. Meie tee on pikk ja lill närtsib tõesti ära. Me läheme veel tollesse majja, metsaäärsesse tarre ning pärast seda tagasi.»

Naine võtab lille, vaikib ja vaatab meid silmi vidutades. «Sinna parem ärge minge... Ärge minge plekk-katusega majja. Parema minge kohe sellesse tarre metsa ääres...»

Me mõistame.

«Aitäh... Aitäh...» ütleb naisele Estera.

Naine vangutab pead.

Me läheme edasi.

*

«Kaks autot inimestega?» pärib ta meilt.

Me noogutame.

Me oleme viimase majakese lävel metsa ääres.

«Sõitsid, sõitsid...» ütleb eideke. «Nägin.»

«Ja heleda peaga noormees?»

«Heleda peaga? Oli, oli,» räägib eideke.

Me ootame. Ootame...

«Siinsamas, üsna ligidal,» jutustab eideke. «Oli, oli... Heledapäine noormees hüppas autost välja, siis veel üks tumedat verd mees. Autod sõitsid kiiresti, väga kiiresti. Need kaks meest kukkusid teele ning sakslased hakkasid tulistama ja said neile pihta. Autod jäid vist eemal seisma, üks sõdur tuli ja veeretas nad kraavi, ja autod sõitsid minema. Oli, oli... See heleda peaga poiss oli teie vend, või mis? Kartsiime kohe vaatama minna, praegu on sihukesed ajad. Öösel aga läksid mehed sinna ja ei leidnud neid enam. Küllap nad viidi kuhugi. Oli, oli, lapsukesed.»

Mis on meil vastata? Mis on meil veel küsida?

«Astuge sisse, astuge sisse,» kutsub eideke. «Istuge lauda, puhake, sööge. Mida jumal on meile andnud, seda pakume ka teekäijaile kehakinnituseks. Astuge sisse, astuge sisse.»

Eideke satub ärevusse, kohendab rätikut. Tema lõug tudiseb kogu aeg, küllap vist vanadusest.

«Astuge sisse, olge lahked, lapsukesed...»

Me ei saa sisse astuda. Me ei saa istuda lauda, puhata ja süüa musta leiba, juua valget piima.

Meil on aeg koju minna.

Praegu on paras aeg getosse tagasi pöörduda.

Edasi on mets, sinna ei või minna. Meie teekond on lõppenud. Ja nüüd ei olegi enam kuskile minna. Nüüd me teame kõike.

On ülim aeg tagasi pöörduda. Ülim aeg.

*

Me sammume mööda tolmust teed linna. See tee on pikk, pikk ja üksluine.

Mida mõtleb praegu Estera?

Ei tea...

Ma ei tea, mida ma ise praegu mõtlen.

Algab tänav. Samuti pikk, väga pikk. Meile jõuab järele väike salgake — kolm poissi ja kaks tüdrukut. Kõik nad on kompsude, kottide, korvidega. Nähtavasti tulevad nad külast, toovad toitu. Neil on kiire, nad mööduvad meist, kuid üks tüdruk vaatab kogu aeg meie poole

ja ütleb siis midagi oma kaaslastele. Nad jäävad seisma ja ootavad meid.

«Kas te oleté maalt?» küsib tütarlaps.

«Ei, me pole maalt.»

«Kus te käisite?»

«Me otsisime oma sõpra Janekit.»

Rohkem ta ei küsi, sest ta näeb, et me oleme kahekesi ega ole leidnud Janekit.

«Ta viidi eile ära,» ütleb Estera kõlatult.

Ma mõistan, et tal on raske vaikida, ta räägib sellepärast, et ta peab valjusti lausuma mõned sõnad ja ise kuulma oma häält.

«Lähme koos. Seltsis on lõbusam,» ütleb tütarlaps.

«Ei, meil tuleb minna väga kaugele,» ütlen mina.

Ja ma jutustan, et seal peame keerama paremale, seal vasakule, ja siis läheme taas otse.

«Oo!» ütleb tütarlaps. «Meil on siis täiesti üks tee! Kuni kitsa tänavani.»

Ta vaatab oma kaaslastele otsa ning need on vaikides päri: jah, kuni tolle tänavani.

Me oleme salga keskel, ja me läheme kõik koos.

Meil on tõepoolest parem, kui ümberringi kostavad inimeste hääled.

*

Väravaalune.

Siin tuleb meil oodata.

Balk saatis meid väravaaluseni ja läks tagasi. Kes teab, kas neil oligi meiega üks tee.

Me poeme teisele poole väravat. Seal ei näe meid keegi. Me otsime välja oma nõelad, niidid ja õmbleme kollased lapid jälle kuue külge.

Varsti sammuvad mööda kolonnid, me poetame ennast teiste hulka ja läheme koju.

Aeg venib väga pikkamisi, kuid meil ei oleks siiski nõnda raske oodata, kui me ei kuuleks oigamist. Keegi oigab kusagil, ja meile näib, et see on Janek.

KÜMNES OSA
KOLMEKÜMNE ÜHEKSAS KÄIK

1

Schoger kindlustas end paremal tiival.

«Romantika...» ohkas ta.

Ja jätkas vastust ootamata:

«Jah, romantika... Ümberringi on pime, ainult meie malelaud on valgustatud. Nagu lõkke ääres. Kujutle, et me oleme karjused, oleme Tiroomis ja malenupud on meie kari. Me valvame karja, istume lõkke ääres. Keegi puhub kusagil kaugel vilepilli ja mina laulan tiroomi laule. Ehl See on alles elu, eks?»

Schoger ajas selja sirgu, nõjatus toolileenile, heitis pea selga, pani käed puusa ja laskis kurguhäälel lahti tiroomi trilleri:

«La-lo-li-luu... La-lo-li-luu...»

Siis kallutas ta end malelaua kohale, heitis vastasele pilgu ja puhkes naerma.

Tõepoolest, õhtune taevasklaas oli selge, sinine, ja näis, nagu paistaks kõik läbi sinaka klaasi. Päike oli varjud pikaks venitanud ja vajus ööhõlma. Kohe ilmusid välja tähed — miljonid kauged eri värvi tulukesed. Jalge all olid kivid, kõvad ja igavesed nagu kivid ikka, ning kusagil lähedal kangutas kerge tuuleõhk aknaluuki.

Tõesti, kõik oli nii salapärase.

Ent selles salapärases õhtuvaikuses olid inimesed. Olid tillukesed karbiidilambid, nende keskel malelaud, nupud, elutud malenupud ja kaks teineteise vastas istuvat kuju — Izaak Lipmanas ja Adolf Schoger.

Malenupud olid elutud, puust.

Võitlesid elavad.

2

«Ma sigitasin tütre Riva,» ütles Abraomas Lipmanas.

3

Terve kuu — kolmkümmend päeva — elasid nad mõlemad selles pisikeses majas, mis asus kiirevoolulise jõe käärus, seal, kus lõppesid aiad. Majauberik oli väga väike — esik ja üks tuba. See-eest oli tänav kaugel, keegi ei tulnud ega toppinud sinna ilmaasjata oma nina. Toas olid laud, kapp ja kaks voodit. Nad magasid riides nagu rindel. Nad tegid näo, et ei märka — ja võib-olla nad tõepoolest ei märganud —, et üks on naine ja teine mees.

Antanas astus koidukumas läbi lopsaka kastemärja rohu ja rõõmustas, et tema ees lookleb kitsas jäljerada. Jäljed olid värsked ja Antanas naeratas, silmitsedes puhtaid, justkui pestud kõrsi ja rohulehti, mis olid maadligi paindunud, ühegi kastetilgata, ja andsid märku, et Riva oli just äsja siit möödunud.

Antanas läks tasa, jalgu kõrgele tõstes ja ringi vaadates.

Ta astus ettevaatlikult üle esiku läve, pani ukse riivi, lükkas ukse ette vana puukapi.

Siinsamas esikus võttis ta kingad jalast, riputas niisked jalarätid kuivama ja läks kikiarvul tuppa. Tõepoolest, Riva magas juba. Magades olid tal ikka käed pea all ja huuled pruntis. Antanasele tegi alati suurt lõbu silmitseda uinuvat Rivat.

Ta ringutas, kohendas õhukest tekki ja tahtis juba pikali heita, kuid Riva magas nii tugevat lapseund, et Antanast haaras äkki rahutus.

Toal oli kaks akent — üks jõe, teine aedade poole. Ta tegi lahti seestpoolt avaneva luugi ja märkas otsemaid sakslasi. Nad tulid kummargil, piirates maja laia kaarena. Ta lõi luugi kinni ja jooksis teise akna juurde, ja kaal silmas ta laia piiramisrõngast — kummargil sakslasi.

«Riva! Riva!» hüüdis ta.

Riva ärkas kohe ja taipas.

Riva teadis, et see võib juhtuda. Nad mõlemad teadsid ja olid selleks kogu aeg valmis. Nad ei pannud imeks, et lõpuks niiviisi läks, kuigi nad tõtt öelda kogu aeg olid

lootnud: vahest ei juhtu midagi, ei pea ju alati halvasti minema. Nad ei olnud arvanud, et see aeg nii kiiresti kätte jõuab. Kuigi õigupoolest mitte just väga kiiresti — nad olid selles majakeses jõe kaldal elanud terve kuu, kolmkümmend päeva, ja kogu see aeg ei olnud neid keegi tülitanud.

Nad kükitasid kumbki oma akna alla, ammu luugi sisse lõigatud pilude juurde ja jäid ootama.

Kummalgi oli seitsme kettaga automaat, revolver ja üks granaat. Eile oli neil olnud hulk granaate, kuid öösel nad olid need andnud seltsimeestele getost. Seal, getos, läks tarvis tohutul hulgal granaate, ja nemad kahekesi ei võinud endale liiga palju jätta.

Nad ootasid, kuni sakslased tulid parasjagu lähedale, ja alustasid siis üheaegselt tulistamist.

«Kui nad ainult ei ligineks sellest küljest, kus pole aknaid,» mõtles Riva, «kui nad ainult katusele ei roniks.»

Antanas vaatas vilksamisi Rivat, kes oli end vastu pilu surunud, ja mõtles:

«Kui nad ronivad katusele ja purustavad lae, siis pole enam midagi teha ja lugu lõpeb kähku. Väga kähku.»

Sakslased tõusid, ja jälle võis lasta. Nad tulistasid jälle ja rõõmustasid, et neil on ikkagi parem — sakslased neid ei näe, kuid nemad näevad sakslasi.

Lahing kestis tükk aega.

Kui sakslased uuesti tõusid, avasid Riva ja Antanas hetkeks luugi, viskasid granaadi ja löid luugi taas kinni.

Siis tõmbusid sakslased tagasi. Neil ei olnud kiiret. Nad ei püüdnud ka katusele ronida. Nad tõmbusid eemale ja istusid maha suitsu tegema. Maja oli niikuinii piiramisrõngas ja sellest ei pääsenud kuhugi.

Ka Riva ja Antanas võtsid istet. Neilgi oli vaja puhata. Nad istusid põrandale, selg vastu seina, silmitsesid teineteist vaikides ja heitsid aeg-ajalt pilgu läbi pilu: kas sakslased ei lähene. Kuid sakslastel polnud kiiret. Vahetevahel saatsid nad mõne üksiklasu aknaisse. Kuulid olid juba ammu aknaklaasid purustanud ja puurisid nüüd puud, lõhestades aknaluuke. Kuid see ei hirmutanud neid. Sakslased mängisid ja nemad kahekesi võisid hinge tõmmata.

«Kas sa tead, mida ma praegu mõtlen?» mõtles Riva endamisi, vaadates vastasistuvat meest. «Ma mõtlen, et

me pole veel tuttavadki. Ma ei tea isegi sinu liignime ning sina ei tea minu oma.»

«Ma tahan, et sa mõtleksid minust,» lausus Antanas mõttes, pööramata pilku vastasistuva naise näolt. «Kui sa teaksid seda, siis sa vististi mõtleksid minust. On ju kohutav ja naljakas kujutleda — me oleme elanud koos terve kuu, kolmkümmend päeva, ja sina ei tea minu liignime ning mina ei tea sinu oma. Sa ei tea, kas minu tõeline nimi on Antanas, ja mina ei tea, kas sa oled tõesti Riva või ei...»

«Minu nimi on Lipman. Riva Lipman,» ütles Riva valjusti.

Antanas naeratas ja ütles:

«Mina olen Jankauskas. Antanas Jankauskas.»

Riva aknast vihises sisse kuul, sumises hetkeks nagu mesilane ja puistas Antanasele pinde näkku. Nad võpatasid. Siis raputas Antanas pead ja naeratas, kuid see naeratus oli nukker, ja Riva mõtles:

«Me tegime vea, ehkki meil ei olnud õigust eksida. Me oleksime pidanud minema mujale, me ju teadsime, mis meid ähvardab. Me tegime suure vea. Ja ilmselt eksisime veel kuskil, sest nuhiti välja, et me siin elame. Kunagi saavad meie sõbrad teada, kus, millal ja kuidas me tegime selle vea, ent meie istume siin teineteise vastas ega tea sellest midagi.»

«Kui nad oleksid oodanud kas või kolm päeva,» arutles Antanas, «ei oleks nad meid leidnud, me oleksime rahulikult elanud teises linna otsas ning koos Riva ja teiste poisitaga taas öistest operatsioonidest osa võtnud.»

«Kas meie omad võivad varsti metsa minna?» küsis Riva.

«Sergei tegi ettepaneku viia välja kõigepealt noored.»

«Getos on relvi juba rohkesti.»

«Kõiki ikkagi korraga välja ei vii. Mets tuleb vallutada. Mõnest muldonnist on partisanivõitluseks vähe. Sergei ootab sealtpoolt täiendust. Tulevad Mark ja Jevgeni. Mõistad? Ja getot peab ju hoidma. Neil on väga raske. Neil on liiga raske. Kui Mitenbergas elaks, oleks kergem.»

«Jah, kui Mitenbergas elaks...»

Rivale tuli meelde Hiršas Mitenbergas, ja ta tõmbus kühmu. Ta ei tahtnud selle peale mõelda, kuid mõtles siiski.

Mitenbergas tabati getos, kuid tal õnnestus põgeneda ja

ennast ära peita. Teda otsiti igast tänavast, igast majast, kuid ei leitud.

Siis kutsus Schoger väeüksuse, piiras geto ümber ja ütles:

«Kui Mitenbergas välja ei ilmu, hävitan geto.»

Põrandaalune komitee istus ühes oma juhi Hiršasega viis tundi koos ja otsustas, et ta peab alla andma.

Hiršas läks geto väravasse ja andis alla.

Ta piinati surnuks gestaapo piinakambrites.

«Antanas, miks on mul meeles ainult meie vead?»

«Me ei taha, et meie vigu korrataks,» vastas Antanas.

«Kellelgi pole õigust niiviisi eksida, Antanas.»

«Meil ei ole kogemusi.»

«Jah... Muidugi... Kui istungil oleksid viibinud Mark, Jevgeni või Sergei, ei oleks nad seda lubanud.»

«Ei oleks... Kuid neid polnud. Punapea üksi ei suutnud midagi teha.»

Riva oiatas.

Antanas silmitses Rivat tähelepanelikult. Riva käsi oli verine.

«Istu,» lausus Riva, «ainult kriimustus, see oli juba varem. Ega ma sellepärast...»

Antanas istus uuesti maha.

«Kui me ännaksime elusalt alla, võib avaneda juhus põgenemiseks. Pole oluline, et mõlemale, tähtis on, et temal avaneks selline võimalus. Ta peab põgenema... Ta peab ellu jääma. Ta põgeneb kindlasti... Siia jääda on vist samuti viga?» mõtles ta.

Riva vaatas Antanase unelevatesse silmadesse ja raputas pead.

«Neid on palju. Me ei põgene. Praegu ei tohi niiviisi mõelda. Me võitleme nendega kaua, nii kaua kui vaid jaksame. Eks, Antanas? Praegu me puhkame, meil pole põrmugi paha. Sa parem kuula, ma näen praegu oma isa. Ta on nagu vana murdumatu puu. Ta seisab, juured kindlalt mullas. Ei ole enam Inat, ei ole enam Rachilet, Basiat, Kasrielist — need on minu õed ja vend. Kuid tema seisab. Nüüd lahku... Ei, see pole tähtis. Puu seisab edasi. Ta jääb ainult veel ühest oksast ilma. Vaata, Antanas. Tema on vana, aga meie oleme noored. Temal on raskem. Praegu me puhkame ja kõneleme teineteisega. Meil polegi nii paha. Aga sina mõtled säherdustele asjadele, millele pole vaja mõelda, mitte põrmugi...» mõtles Riva.

Antanas naeratas.

«Ma ei tunne sinu isa,» ütles ta.

«Ta pole enam noor. Tema habe on samasugune nagu sinul, ainult suurem ja hall.»

Siis vaikisid nad jälle.

Nüüd tuli Antanasele mõte, et peaks Rivalt pärima, kas ta jõudis Gitele rääkida sellest uuest saksa kuulipildujast, mille nad kaevasid jõe kaldal maasse ja mille luku nad keerasid nartsu sisse ning peitsid vana pärna õõnde. Ta pidi küsima, kuid kartis seda Rivale meelde tuletada. Kui Riva ei jõudnud, siis pole enam midagi parata, ning parem on jätta küsimata.

Riva nägu säras.

Ehk ta oli siiski jõudnud?

Või kes teab, mis mõtted tal praegu peas on...

Antanas vaikis. Talle piisas sellest, et Riva näol oli helge ilme.

Nüüd tungis kuul Antanase aknasse, sumises pilguks nagu mesilane ja riputas Riva üle halli puruga, kuid Riva ei pööranud sellele tähelepanu.

«Kas sa ei mõista, miks ma rahul olen? Ma näen, et sa ei mõista. Ma mõtlen sinust, mul on hea meel, et ma tunnen sind nõnda kaua, juba terve kuu, kolmkümmend päeva. Mul on hea meel, et sa tookord, kui me nägime teineteist esimest korda, avasid värava, lasksid mu elektri-jaama õue, tulid koos minuga, lahkusid koos, ja Kolme Histi mäelt nägime mõlemad, kuidas elektri-jaam õhku lendas, nägime esimest leeki, mille süütasid inimesed getost. Ja sa ütlesid:

«Hiršas Mitenbergase eest...»

Ja võtsid mütsi peast.

Mina aga kahmasin sinu käe ja suudlesin seda.

Siis läksime kaugelt ringi, sa juhtisid mind, ja me jõudsimme selle majakeseni, kiirevoolulise jõekese äärde, mis vuliseb päeval ja öösel, veeretab ja hällitab oma vooge, isegi praegu on seda vulinat kuulda, kui me nõnda istume ja teineteist silmitsime,» mõtles Riva.

Antanas pöördus akna poole.

«See on hea, Riva, et sa ei tea, kes ma olen,» mõtles ta. «Sa ei tea, et siin lähedal, meie linnas, elab veel üks inimene sama perekonnanimega — minu vend. Sa ei tea, et ta kannab valget sidet ja võtab Paneriais osa mahalaskmistest. Mul on väga hea meel, et sa ei tea. Kuid mul on

hirm, et me mõlemad istume siin teineteise vastas, et ümberringi on sakslased ja mul jääb nägemata, kuidas sina, sinu vend ja mina omaenese kätega tapame minu venna, selle, kellel on sama nimi mis minulgi. Ma tean, et sa ei aima praegu minu mõtteid, Riva, ja ma tunnen sellest rõõmu, kuigi mul on kahju, et ma ei näe seda, millest ma unistan.»

Antanas vaatas ikka veel akna poole.

«Miks ta äkki nii tusaseks jäi? Peaks talle midagi rääkima... Mida küll teha, et ta meel rõõmsamaks läheks... Mu jumal, ma pean otsekohe midagi meelde tuletama... Otsekohe...»

Rivale meenus midagi ja ta naeratas.

«Antanas, kas kuuled, Antanas?» lausus ta. «Eile räägiti mulle, et poisid koristavad ära kaks valgesidememeest ja geto nuudimeistri. Need kaaberdasid öösi getos ringi, äratasid inimesi ja nõudsid raha. Nad visati kaevu. Ma tean isegi nende nimesid: Barkus, Jankauskas ja Feleris. Oled sa rahul?»

Antanas võpatas ja pöördus ümber. Nüüd lõi tema nagu särana.

«Näed,» mõtles Riva, «ma leidsin, mida sulle jutustada, ja nüüd oled sa õnnelik. Mis sellest, et valge sidemega mees oli Jankauskas nagu sinagi? On ta sinu sugulane? See pole tähtis, see pole põrmugi tähtis. Feleris võis ju olla minu sugulane. Ons sellel mingit tähtsust nüüd, kui me oleme elanud terve kuu — kolmkümmend päeva — siin, kiirevoolulise jõe kaldal, kus on alatasa kuulda, kuidas sulisevad ja vulisevad lõputud veevood.»

Antanas pöördus uuesti akna poole, tahtes varjata oma habetunud nägu, kuid samas kükitas ta maha ja haaras automaadi, ning Riva mõistis, et sakslased tulevad jälle, ning seekord nad juba tagasi ei tõmbu.

Riva hüppas oma akna juurde ja nägi, et nad tööpoolest tulevad. Jälle kummargil, kuid seekord rutates.

Riva ja Antanas lasksid sakslastel lähedale tulla ja avasid uuesti üheaegselt tule. Sakslased heitsid maha. Nad ootasid, millal sakslased tõusevad, kuid need ei tõusnud enam kõik korraga, vaid hakkasid edasi jooksmas ühekaupa, ning seepärast pidi ikkagi tulistama, kuigi padruneid oli juba napilt, nii et varsti jäid järele ainult revolvrivid.

Nad hüppasid nüüd akna ühest nurgast teise ja lasksid

lühikeste valangutega, et näidata, nagu poleks nad siin mitte kahekesi, nagu oleks neid palju.

Siis Antanas kukkus.

Riva kuulis seda, ja talle näis, et kõrva ääres sumiseb meesilane — kuul, mis oli Antanase maha niitnud. Talle näis nõnda, ja ta ei suutnud sellest mõttest vabaneda, kuigi kuule oli palju, kõik nad vihisesid ja sumisesid, olid juba mõlemad luugid auklikuks puurinud ning need näidid nüüd lõhutud meekärgedena. Ning Antanast ei olnud pikali paisanud mitte üks kuul, vaid hulk tinatükke, mis olid tema rinda tunginud.

Riva pöördus tema poole, kuid suurima tahtepingutusega kortsutas Antanas kulmu, ja Riva laskis lõpuni Antanase viimase ketta läbi Antanase akna.

Uuesti tahtis Riva tema juurde põlvitada, kuid Antanas osutas teisele poole, ja Riva roomas oma akna alla ning tühjendas seal oma viimase, seitsmenda ketta.

Nüüd oli juba ükstapuha.

Kuna oli ükstapuha, põlvitas Riva keset tuba ja tulistas Antanase revolvrivist läbi tema akna ning seejärel oma revolvrivist läbi oma akna.

Kui Antanase revolver tühjaks sai, surus ta tugevasti oma relva karedat käepidet ja mõtles vaid ühte, ainult ühte: ei tohi välja lasta kõiki padruneid, üks padrun tuleb jätta enda jaoks.

Saabuski see aeg, kui järele oli jäänud üksainus padrun.

Kohe kummardus Riva Antanase kohale.

Antanas naeratas ühe suunurgaga. Nähtavasti oli ta sel ajal, kui Riva üksi tulistas, pingutanud kogu jõudu, kogu tahet ja oodanud, millal Riva nõnda tema kohale kummardub ja talle otsa vaatab.

Antanas liigutas huuli. Ta tundis, et nad liiguvad, ja ütles:

«Ma armastan sind, Riva... Ma armastasin sind.»

«Ma tean...»

Siis lahkus temast jõud ja Riva sulges ta silmad.

Sakslased olid juba üsna lähedal ja Riva ei teadnud, kas teha seda kohe, nüüdsama, või oodata veel veidi. Ta ei teadnud isegi, miks ta peaks ootama, kuid mõttes aina keerles:

«Nüüd? Kas kohe? Või oodata veel?»

Siis märkas ta sakslast — siinsamas, tema akna taga.

Sakslane tõstis pea, tõmbas tagasi, tõstis uuesti ja tõmbas jälle tagasi. Riva kiskus end kõssi, hoidis hinge kinni ja ootas. Seda sakslast ei tohtinud ta ellu jätta. Ta ei võinud vaadata, kuidas sakslase pea aknale kerkib ja siis tagasi tõmbub, ikka ja jälle. Kogu elu tundus talle tühisena, kui ta jätab ellu selle sakslase, kes mõne aja pärast leiab jälle kusagil jõekaldal samasuguse majakese, jälle tulistab, tulistab, tulistab, siis aga pistab pea aknast sisse, tõmbab tagasi ja pistab jälle sisse aknast, mille luugid on auklikud nagu meekärjed.

Ta istus kühmus, ta püüdis rahuneda, et käsi ei väriseks. Kui järele on jäänud üksainus padrun, ei tohi käsi väriseda. Ta peab olema terasest, kivist. Käsi peab olema raiutud graniidist ja ootama.

Riva ootas, ja pea kerkis taas akna taha. Siis surus ta külmalt päästikule, tema käsi oli tõepoolest graniidist ja ükski kivistõva lihas ei väratanud.

Siis kargas Riva püsti, haaras automaadi, lõi aknaraami riismed välja, hüppas aknalauale ja sihtis, sihtis tühjast, padruniteta automaadist, kuid siiski sihtis. Talle näis, et see on laetud, ja ta sihtis automaadist, sihtis kõiki neid rohelisi sineleid, kuni need vastasid kümnete valangutega.

Nüüd oli kõik hästi.

Riva langes seljakile tuppa ja imestas, et ümberringi on nõnda vaikne. Jälle oli kuulda, kuidas seina taga suliseb jõe vesi, ent nüüd oli öö. Riva leidis kobamisi Antanase jahtuva käe ja lausus mõttes:

«Tead, Antanas... Ma armastasin Hiršas Mitenbergast. Armastasin väga.»

Ja jälle vulisesid seina taga veevood — lõputud, kiired, hoogsad ja selged.

ÜHETEISTKÜMNES OSA

NELJAKÜMNES KÄIK

1

.....
.....
.....

2

Ma laman teeäärses kraavis. Mul on raske tõusta, nähtavasti tuleb kas või natukenegi veel lamada ja jõudu koguda. Ma laman kraavis, keegi ei sega mind mõtlemast.

Jah, ma olen Janek.

Ma olen poolakas Janek, sugugi mitte Jankelis, kuid minu rinnale ja seljale on tugevasti õmmeldud kollased tähed, ning juudi keelt vuristan ma niisamuti nagu poisikesena palveid, niisamuti nagu minu sõber Meika vuristas poola keelt. Meika on maetud getosse, kuid ma otsin Meikat ja tean, et leian ta. Kui poolakad oleksid suletud getosse ja kui mind poleks enam elus, siis oleks ka Meika tulnud ühes teistega ja otsinud kaua Janekit.

Ma olen Janek.

Ma laman teeäärses kraavis. Keegi ei sega mul taevasse vaatamist ja mõtlemist.

*

Täna läks kõik üpris kähku.

Getosse sõitis kaks veoautot. Sõdurid hüppasid maha ja hakkasid jooksujalu kinni võtma mehi, kõiki, kes aga kilelatusse sattusid. Ka mind topiti autosse. Mõlemad autod said peagi täis ja kihutasid läbi geto värava tänavale.

Mul on raske tõusta, kuid ma mäletan kõike suurepäraselt, viimse kui pisiasjani. Ma vaatan sinisesse taevasse ja näen seal kõike nagu kinos, algusest lõpuni.

*

Me oleme autodes.

Meie auto sõidab taga ja püüab esimesest mitte maha jääda. Kastis on üksteise kõrval palju mehi, enamikus eakad inimesed, kes töötavad getos ega käi iga päev töölaagrites. Kõik on hunnikus nagu silgud tünnis, mõlemal pool ääres ülestõstetavatel pinkidel istuvad aga sõdurid.

Mina istun eesotsas, keegi litsub mu jalgu, kuid kõigel sellel pole mingit tähtsust. Ma näen, kuidas auto taga lookleb kitsas tolmutpilvedes tee. Ma mõistan, et nüüd on kõik lõppenud. Janek elas oma elu nagu teisedki inimesed, aga nüüd on tulnud tema tund.

Kui tuleb sinu tund, pead nähtavasti järele mõtlema kogu oma elu üle. Ka mina tahan seda teha, kuid see ei õnnestu. Ma näen tolmutpilvi auto taga, ning pähe tikuvad igasugused tarbetud mõtted: kui taheti ära viia vanemaid inimesi, miks nad siis võtsid kinni minu? Meie autos olen mina üksi nõnda noor. Kui nad tahtsid kinni püüda noori, miks siis meie autos on nõnda palju eakaid mehi ja ainult mina üksi olen noor?

Ma ei pahanda põrmugi, et mehed mind nügivad. Võib-olla on neil paha istuda, võib-olla neile ei meeldi, et mina, kõige noorem, kükitan auto esiosas. Sõiduk rappub, kõik hüplevad. Millegipärast nihkun ma tasapisi nende eakate meeste hulka. Mulle näib kummalisena, et kõik nad jäävad oma kohale, ainult mina üksi nihkun edasi. Ma ei näe enam, mis toimub auto taga. Nüüd ma näen juba veidike, mis sünnib ees. Sealt kostab esimese auto undamist ja on näha puulatvu. Varsti jõuame metsa.

Mis on seal metsas? Miks me sõidame metsa?

Jälle tulevad pähe tarbetud mõtted ning ma ei suuda keskenduda, oma elu üle järele mõtelda, nii nagu see on sünnis igale korralikule inimesele, kui läheneb tema tund.

*

Mind tõugatakse päris tahaotsa. Mu selg toetub vastu laudu. Need on autokasti tagalauad. Minu kohale kummardub habemik mees ja pilgutab silma. Ma mäletan teda getost, kuigi ma ei tea, kes ta on, ma ei tea tema nime.

Miks ta mulle silma pilgutab? Tahab ta mind lõbus-tada? Et mul poleks kurb.

Mees ütleb midagi. Ma ei taipu esiotsa. Ahah! Ta räägib poola keeles. Muidugi, poola keelest ei saa sõdurid sõnakestki aru. Ta räägib katkendlikult, mõne sõna kaupa, vaikib ja sosistab siis jälle, sest rääkimine on keelatud, ja ma püüan kinni need üksikud sõnad ning seon nad ter-viklikeks lauseteks:

«Kui jõuame metsa ligi, tuleb mäekallak. Autodel on hoog sees ja nad ei saa kohe peatuda. Siis hüppa teele. Mina hüppan sinu järel. Ära karda. Hüppa ainult peh-melt, et sa ennast surnuks ei kuku.»

Me vaikime jälle, ning metsariba läheneb ähvardavalt nagu hiigellaine, mis langeb sulle kaela ja matab su.

See habemik on mu ära nõidunud. Ma tean, et tuleb teha nii, nagu tema käsib. Ma kuuletun talle ega mõtle enam millestki muust, ei elust ega surmast.

Kas nüüd?

Veel mitte.

Nüüd?

Ta toksab rusikaga.

Nüüd!

Ma lendan läbi õhu, nagu pööratud auto poole, ja näen laia selga, mis varjab minu eest kogu horisondi. Ma kuulen laske, tunnen, et minu kõrvale kukub inimene, ja kuulen jälle laske.

Ma tahan justkui tõusta, kuid pea pööratab, kõik käib suure rattana ringi. Mulle näib, et meie juures nagu sei-satab keegi, veeretab meid kuhugi. Ma langen mingisse pimedasse sügavikku. Mis see on? Miks ma langen? Kas selles sügavikus saabubki minu viimne tund?

Minu viimne hetk?

*

Ma lamen teeäärses kraavis. Keegi ei sega mul tae-vasse vaadata ja mõtelda.

Vististi on sellest lamamisest küllalt.

Tõusen ja näen enda kõrval seda habemikku, kes pil-gutas silma, aga mina ei suutnud mõista, miks ta pilgutab, ja kes rääkis poola keeles, et sõdurid aru ei saaks.

Veri tema näol ja riietel on hüübinud.

Ta on surnud, see habemik mees.

Pean siit lahkuma, kuid ma ei saa teda maha jätta. Ta lamab ebamugavas asendis, tema käsi on murdunud.

Võtan kuue seljast. Tähed kollendavad. Kas kiskuda nad küljest? Suruda nad pihku, hoida pisut ning siis minema visata? Nüüd on nad tarbetud, kuid nad ei sega. Laotan kuue maha, tirin sellele habemiku mehe ja hakan teda ettevaatlikult mööda kraavi edasi vedama. Mu pea käib ringi, kuid tuleb kiirustada.

Me liigume mööda kraavi metsani. Seal, metsaserval, leian pika, veel sissevarisemata kaeviku. Me liigume selle kaeviku juurde. Ma lasen sellesse habemiku mehe, asetan tema käed rinnale. Katan tema näo ja käed oma kuuega. Nüüd näib mulle, et ta magab.

Mul on hirm.

Ma pean matma magavat inimest.

Esimest korda elus on mul hirm.

Korjan kuuseoksi, rapsin haljaid lehti ja heidan need kaevikusse. Heidan üha rohkem ja rohkem, inimest pole enam näha, kuid mul on hirm.

Kohutav on matta inimest.

Siinsamas kõrval on hunnik kaevikust väljavisatud liiva.

Puistan pihkudega liiva ja kardan alla vaadata. Siis heidan pikali, toetun jalgadega vastu põõsaid ja lükkan kogu liivahunniku kaevikusse.

Nii.

Matsin inimese.

Alles hiljuti pilgutas ta mulle silma, varjas oma laia seljaga kogu silmapiiri, mina aga tirisin ta kaevikusse, viskasin peale lehti ja oksi ning katsin ta liivaga.

Ma matsin inimese.

*

Laman kaeviku serval. Miks olen ma siin? Kas täna on täna või alles eile?

Ma ei tea.

Kuid ma olen nüüd üksi ja täiesti vaba. Koos kuuega jäid kaevikusse minu kollased tähed. Ma võin minna teele ning käia seal kedagi kartmata. Olen Janek, ma lähen oma onu juurde. Ma võin astuda tollesse tarre vett jooma.

Mul on kohutav janu.

Sealt saaksin ma vett. Kui onu mind näeks, rõõmustaks

ta väga. Ta pole mind juba ammu näinud. Ta haarab mind tugevasti embusse. Ta võib isegi nutma puhkeda ja läbi pisarate rääkida:

«Sa oled suuremaks kasvanud ja aru saanud, et kõigepealt tuleb hoida omaenese elu. Eks, lapsuke? Sa oled kõhnaks jäänud, kuid tühi sellega. Lõpuks ometi tulid sa tagasi, Janek...»

Onu juures on mul hea. Pole tarvis iga hetk karta enese ja teiste pärast. Ma ütlesin Iziale, et geto ei ole mitte ainult getos, vaid ka ümberringi. Võib-olla. Kuid geto on tõesti ümbritsetud kõrge planguga, linna ümber seda aga ei ole.

Onu... Ma igatsen teda näha. Kuid veel rohkem tahan ma juua. Ma võin minna tollesse tarre ja mulle antakse vett, palju külma vett. Kui ma saaksin kustutada janu, ei pööritaks mul pea ja ma võiksin astuda mööda seda sirget teed kartmatult linna poole. Ma olen peaaegu vaba.

Ma lähen onu juurde, jään sinna elama ja ei leia siis kogu oma elu jooksul Meikat, ükskõik kui kaua ma ka ei kõnniks. Ma ei leia iial oma sõpra. Ma ei näe enam Estera nagu. Nad on Meikaga nagu kaks tilka vett.

Ma ei näe Esterat...

Izia on veidrik. Ta arvab, et ma armastan Esterat, oma õde. Ta ei saa aru. Kuid võib-olla...? Ei, ma ei tea.

Ma hoian Esterat, sest Meikat ei ole. Kui ta elaks, ütleks ta, kuidas hoolitseda Estera eest.

Mul on janu.

Ma võin minna kaevule. Vesi ei ole vististi mitte ainult külm, vaid ka selge ja kosutav. Ta valgub kehas laiali, voolab kõigisse soontesse, tõstab mu üles ja viib mind mööda seda sirget teed linna, onu juurde.

Ainult tema juurde... «Kõigepealt tuleb hoida omaenese elu.»

Miks on nii raske, kui inimene tahab juua?

*

Ma ei läheks kaevule.

Pöördaksin tagasi sinna, kust mind ära viidi.

Ent kui homme sõidavad sinna jälle autod... Kui sõdurid nabivad kõik järgemööda kinni, võtavad kinni Estera, püüavad kinni Izia... Ja minu. Me istume siis autokastis, pinkidel istuvad sõdurid. Me näeme teed, kitsast

tolmupilvedes teed. Tahame mõlgutada mõtteid oma elu üle nagu kõik korralikud inimesed, kui läheneb nende tund.

Kas mind tõugatakse jälle veokasti tagumisse otsa?

Mulle sosistatakse seosetuid poolakeelseid sõnu, kuni öeldakse:

«Nüüd!»

Siis hüppan välja ning näen jälle laia selga, mis varjab minu eest silmapiiri.

Miks peaksid laiad seljad varjama mind?

Kuid Estera?

Izia?

Kõik need habemikud?

Ma ei taha, et habemikud mehed varjaksid oma seljaga minu eest silmapiiri.

Mul on jälle hirm.

*

Küllap ütles Punapea õigesti:

«Ühte inimest on võimatu kaitsta. Kaitsta saab ainult kõiki inimesi.»

Ta nähtavasti teab, mida räägib.

Kuule, Punapea! Need padrunid, mis ma kogu aeg hoidsin enda käes, annan ma nüüd ära. Olgu nad kõigi omad. Eks?

Üksinda ma ei suuda Esterat kaitsta.

Ma lähen tagasi, annan ära kõik padrunid ja saan oma osa. Me läheme getost välja ühes teistega, kõik kolm: Estera, Izia ja mina. Punapea viib meid metsa, partisanide juurde. Koos nendega me tõkestame tee, ja autod ei saa enam vedada habemikke mehi, ning neil ei tarvitse vaadata tolmutpilvi ja mõelda oma viimasele tunnile.

*

Mul on kohutav janu.

Väikese tare ees seisab õõtsuva kooguga kaev. Kuid siinsamas kõrval on ülearu sirge tee.

Tarest ja kõrgest kaevukoogust tuleb mööda kaugeid põlde ringi minna. Seejärel lipsata linnatänavale ja sammuda otse kuni kirikuni. Kiriku juurest tuleb keerata paremale, siis piki neljandat tänavat vasakule. Tuleb lasta kuida mäest alla. Seal all on kitsas tänav ja lai väravaalune. Seal võib oodata. Kui lähed värava taha, mis on

alati valla, ei näe sind keegi, keegi ei märka sind. Sa ei istuda nurgas kas või eluaeg. Kuid nii kaua istuda pole tööpoolest mõtet. Öhtul enne kuut läbivad selle kitsa lanava töölt tulevad kolonnid. Värava alt võib ennast helpsasti poetada ükskõik missugusesse kolonni, vantsida koos teistega ja minna läbi geto värava, mille juures alati seisavad valvurid.

Ma ei taha juua.

*

Ma lähen vist küll väga pikkamisi. Mis sellest, aega on laialt. Peaaegu kogu päev on veel ees. Mul ei tarvitse tõtata, niikuinii jõuan õigeks ajaks. Tee on tuttav, tunnen seda nagu oma viit sõrme. Piki tänavat otse kirikuni, seejärel paremale, mööda neljandat tänavat vasakule, mäest alla, ning seal ongi kitsas tänav ja lai väravaalune.

Ma lähen, lähen peatumata.

Aeg läheb.

Ma lähen koos ajaga.

Päike liigub.

Ma liigun koos päikesega.

Me läheme kõik koos.

Aeg.

Päike.

Mina.

Kui kell ligineb juba kuuele, siis pole midagi hirmsat.

Laman värava taga, surun ennast vastu külma kiviseina. Üni tikub peale, ja läbi hammaste tungivad kummalised oiged. Oiata ei tohi, ma tean. Keegi võib kuulda, märgata. Keegi ei tohi mind märgata. Ma pean ootama töölt tulevat kolonni. Mul pole vähimatki tahtmist istuda terve elu värava taga nurgas. Isegi magades kuulen ma kolonni samme. Need on aeglased, rasked ja iga päev ühesugused. Seal lähevad inimesed, kes on päev otsa teinud rasket tööd. Lähevad sajad inimesed.

On vaja istuda, oodata ja mitte oiata.

Miks tungivad oiged isegi läbi kokkupigistatud hammaste? Ma ei oleks iial uskunud, et tegelikult elus võib nõndaviisi juhtuda. Mulle vist ainult näib nii. Võib-olla oigab miski minu sisemuses ning teised ei kuule seda?

Kas ma oigan või ei? Ise ma seda ei tea.

Tean ainult, et tahan kohutavalt juua.

Kui saaksin kustutada janu, ei oigaks ma sugugi.

KAHETEISTKÜMNES OSA
NELJAKÜMNE ÜHEKSAS KÄIK

1

.....
.....
.....

2

«Ma sigitasin tütre Taibale,» ütles Abraomas Lipmanas.

3

Sellesse peidupaika oli raske pääseda. Tuli läbida kelder, tõsta selle põrandast välja lai luuk, seejärel minna küürutõmbunult mööda ümmargust käiku, pöörata paremale, pärast seda minna otse, avada saviga üleplätsitud uks, ning siis võis peidikusse sisse astuda. See oli korralikult sisustatud tuba, ainult ilma akendeta. Valgust andis elektrilamp. Kogu aeg undas üksluiselt ventilaator. Väikesel laual seisis raadio.

Selle peidupaiga olid kaevanud kaks venda. Nad peitsid siia oma halvatud ema ja raadio, mis iga päev võttis vastu Nõukogude informatsioonibüroo teadaandeid. Vana naise jalad olid halvatud, kuid kätega võis ta üht-teist teha. Ta lebas voodis ja kirjutas üles Nõukogude informatsioonibüroo teadaandeid. Raadio oli kogu aeg sisse lülitatud ning töötas pidevalt ühel ja samal lainel.

Eile toodi siia peidikusse Liza. Ta kisendas, ta ei tahtnud tulla, siis suruti tal suu kinni ja toodi ta siia. Ta pidi siin elama vana naise seltsis ja koos temaga üles kirjutama Nõukogude informatsioonibüroo teadaandeid.

Muidugi, eile ega täna ei võtnud Liza kätte paberit ja pliiatsit. Ta ei kuulnud üldse, mida räägib raadio, ega saanud, mis toimub ümberringi. Ta oli tihti sügavasti mõttes ja unustas, et ta pole siin üksi. Tema silmad nägid ainult üksluiselt helendavat elektrilampi ning kõrvad kuulsid vaid monotoonselt sumisevat ventilaatorit.

Liza on veel üpris noor, ta on plika, laps. Ainult rinnad pole tal enam lapse omad. Liza rinnad on lopsakad, halvavad pluusi pingul, nad on tulvil piima ning küpsed nagu valminud vili.

Seal, palatis, ütles Rachile Lizale, lamades kogu kehaga padjal:

«Sa vaatad suuril silmil ega taipu midagi. Anna mulle oma laps. Kähku.»

Ja Liza andis Rachilele selle elava sissemässitud nutu.

«Nüüd mine,» lausus Rachile. «Tule minu voodist mööda ja roni aknast välja. Ainult vaikselt, et sind tähele ei pandaks. Jookse kõrvalmajja ning sind peidetakse ära. Sa pead ennast varjama.»

Liza tegi pikemalt mõtlemata nõnda, nagu kästud, ega mõelnud üldse, mida teeb üksi jäänud Rachile.

Ta ronis aknast välja, jooksis teise majja. Ta seletas midagi — praegu ta ei mäletanudki, mida — ja siis toodi ta peidikusse. Toodi ja hoiti suud kinni, et ta ei karjuks.

Peidikusse tehti veel üks ase.

Sellel istus nüüd Liza ja nägi üksluiselt helendavat elektripirni ning kuulis monotoonselt undavat ventilaatorit.

«Ma ei suuda nii elada,» ütles ta, haarates kätega rindadest, mis olid pundunud ja pingutasid pluusi. «Ma ei suuda nii elada. Ma nägin kogu öö unes, et ta imeb. Piim aina jookseb, kõik riided on lausa märjad, ma ise olen üleni märg.»

«Tule lähemale,» ütles vana naine, «ja ulata käterätik. Ma seon selle sulle ümber, ja sul hakkab parem.»

«Ei, ei! Ma kardan...» ütles Liza. «Nagunii tundub mulle, et ta imeb, ja piima hakkab jooksuma veelgi ohtramalt, see ei jää pidama.»

«Tule'nd ma aitan sind,» lausus vana naine.

Kuid Liza ei läinud. Ta istus oma asemel ja hoidis kätega rindu kinni.

Vana naine vaikis. Tema jalad olid halvatud, ja roh-

kem ei suutnud ta midagi teha. Ta võis ainult üles kirjutada Nõukogude informatsioonibüroo teadaandeid, sest tema käed olid vabad ning kätega võis ta teha kõike, mida tahtis.

«Ma ei suuda enam kunagi lapsi vaadata, ei omi ega võõraid,» ütles Liza. «Nad on jõledad, ma ei või nendele mõteldagi. Kui vähemalt piimgi ei jookseks... Kui rinnus ei rõhuks...»

Vana naine vangutas pead, aga ei lausunud midagi.

Samal ajal rippus linna suurel väljakul, seal, kus polnud geto piirdeaeda, kolm poodut — kaks täiskasvanut ja üks tütarlaps. Need olid advokaat Jonas Klimas, tema naine Ona Klimiene ja Taibale Lipman. Taibale oli Abraomas Lipmanase viimane tütar. Ta oli perekonnas noorim, ta oli üheksa-aastane.

Kõik kolm rippusid juba teist päeva, kuid kellelgi ei olnud lubatud neid maha võtta. Klimaste riiete külge oli kinnitatud suur tahvel ning postid olid nende tahvliga nagu õigeusklike ristid. Tahvlitele oli leedu ja saksa keeles kirjutatud: **NAD VARJASID JUUTI.**

Taibale elas Klimaste juures juba ammust ajast. Getot ei olnud veel, sellest ainult kõneldi, ning Klimas läks Lipmanase juurde ja ütles talle:

«Kuule, Abraomas,» ütles tookord Jonas Klimas, «pole teada, mis tuleb. Head vist loota ei ole. Las sinu Taibale tuleb meie juurde elama. Lapsi on sul rohkesti, praegusel ajal pole sul kerge. Tema, Taibale, on kõige noorem. Las ta elab meie juures. Milleks ta peab kollaste tähtedega ringi kõndima? Meil ju lapsi ei ole ning Taibale on meile nagu oma tütar, kuni aeg muutub.»

Lipmanas mõtles, mõtles ja nõustus.

Kui siin, getos, oli üliraske, tundis Lipmanas rõõmu, et tema pesamuna elab mujal, et ta on Klimaste juures nagu oma kodus, et tema, Taibale, on Abraomas Lipmanase suurim trööst.

Taibale ei käinud majast väljas, kuid kodus oli ta päris perenaine. Töölt tulnud, andis Ona Klimiene talle tunde, neidsamu mis kooliski. Vahetevahel, kui avanes võimalus, käis oma noorimal tütre külaskäik. Abraomas Lipmanas.

Taibale oli närb sööma ja sõi alati hirmus pikkamööda.

Klimased istusid harilikult teine teisel pool, lugesid, mitu lusikatäit ta on söönud, ja ükstupuha kui palju neid

tähti ka oli, ütlesid nad alati, et on tarvis veel üht, seejärel veel üht, ning sellele ei paistnud üldse lõppu tulevat. Kui supist jäi veel üht-teist taldriku põhja, manas Klimas ette kurja näo ja tõstis häält.

«Aga supipaks? Aga supipaks?! Sulle anna ainult vedelat, mis? Et oleks kergem alla ludistada? Kes siis paksu saab? Ei, sa ütle mulle: kes? Ütle!»

Vana Bronislava, kes oli kodus teiseks perenaiseks ja kes oma kätel oli üles kasvatanud Ona Klimiene, pomises alul ainult midagi nina alla, keegi ei suutnud mõista, mida ta pomiseb, ja vahest ei mõistnud ta seda isegi.

Köögis, kui kedagi lähedal ei olnud, kõneles ta iseendaga:

«Vaata, muudkui hellitavad ja tillitavad. Viisteist aastat on nad abielus olnud, viisteist aastat pole nad endale pisi-keest saanud, nüüd siis hellitavad ja tillitavad. Kes teab, kas sellest on head, kes teab...»

Ta oli Taibale vastu vali.

Läksid päevad, möödusid nädalad, kuud. Ja ühel päeval tundis Ona Klimiene, et maailma tahab tulla veel üks inimene, keda nad Jonasega olid viisteist aastat oodanud.

Nad olid hämmeldunud, kohkunud ja rõõmsad.

Kuid kõige rohkem imestas vana Bronislava. Ta pani selga oma kõige paremad riided, mässis ümber püha-päevapärit ja põlvitas kaks päeva kirikus.

«Ma tean, miks sa saatsid meile nõnda suure tröösti,» kõneles Bronislava Kristusele. «See tüdruk Taibale tõi meie majale õnnistust. Olen ilmas elanud hulga aastaid, aga nüüd nägin imet ja tuletan surivoodilgi meelde sinu suurust.»

Bronislava unustas, et tema ei tahtnud Taibale hellitada.

Kui Klimased istusid tüdruku kõrval ja lugesid lusikatäisi, mida alati oli ülearu vähe, tuli vana Bronislava tasa nende juurde, vaatas pealt ja hüüatas, asja ees, teist taga:

«Aga supipaks?! Või jäta selle mulle?»

Baabus aeg ja Klimiene sünnitas tütre.

Nüüd oli majas kaks tüdrukut — üks juba suur ning teine pisike nagu elav nukk.

Beltse päeva hiljem tulid sakslased, tulid veel mingid valge käesidemega mehed ja viisid ära Klimase, Klimiene ja Taibale.

Bronislava varjas oma laia kehaga kätkit ja pomises endamisi, vahtides tulijaid kohutaval pilgul:

«Ärge tulge, kurjadvaimud... Ärge lähenege, te saatavad põrgu pimedusest... Jumal sirutab oma võimsa käe ja lööb teid pihuks ja põrmuks... Ärge lähenege, kurjadvaimud...»

Ning Bronislava jäi üksi, laps kätel. Laps tihkus nutta ja tahtis emapiima, kuid ema rippus suurel väljakul posti otsas, seal, kus ei olnud geto piirdetara, ja ema rinnal oli viltu kinnitatud tahvel kirjaga, ning post ühes selle tahvliga oli nagu õigeusklike rist.

Vana Bronislava ei teadnud, mida peale hakata. Ta ootas õhtuni, otsis kitsal tänaval üles koos teistega töölt tuleva Abraomas Lipmanase ja kurtis temale oma häda.

Lipmanas langetas pea.

Kui Lipmanas langetas pea, kattis tema vana, kulunud mütsi nokk silmad, ja Bronislava, kellel oli mõttes ainult imik, unustas täiesti, et see meesterahvas on isa, et Taibale oli tema kõige noorem tütar ja suurim trööst raskeil päevil. Vana Bronislava mõtles ainult Klimaste tillukesele tütrele, kes tihub nutta ja tahab emapiima.

«Me tuleme, Bronislava,» ütles Lipmanas.

Sel ööl läks Abraomas Lipmanas linna ning koos temaga tuli üks kolmik. Nad läksid mööda oma teid, läbi keldrite ja tunnelite, läbi kanalisatsioonitorude, kus on tohutu raske minna vastu voolu, sest vool kisub tagasi, ja siis näib, et sa ei suuda astuda sammugi, sest sina astud, aga vool kannab sind tagasi, ja nõnda on kogu aeg, mine kas või terve kuu, aasta, hulk aastaid.

Bronislava ootas neid ja andis neile Klimaste tütre.

Priske elav nukk mähiti ja mässiti sisse, vana Bronislava tegi kolm ristimärki tema ja nende nelja mehe kohal, kes olid lapsele järele tulnud. Kuid tüdruk kisas ikkagi, ta tahtis süüa, ta tahtis emapiima.

Abraomas Lipmanas surus pisikese vastu rinda, kuid ta kartis kõvasti suruda ja seepärast kõlas lapse vali kisa üle kogu kitsa tänava; neli meest ei jõudnud joosta lahtise auguni, kust läksid ästmed kanalisatsioonikraavidesse, kui äkki ilmusid politseinikud. Kolmiku juht käskis teistel alla ronida, ise aga hakkas vastu tulistama. Ja siis, kui tema kaaslased ja Lipmanas koos tüdrukuga olid juba all, kui neil oli juba kerge edasi minna, sest nad läksid päri-

voolu, langes kolmiku juht surnult maha ja tema keha kattis kanalisatsiooniva.

Neljast mehest jõudsid getosse tagasi ainult kolm, ent nad olid siiski neljakesi, sest Lipmanase kätel lebas väetike, kes tahtis süüa. Ja kõik nad läksid neljakesi geto kõige paremasse ja ohutumasse peidupaika, sirma, kus elas vana halvatud naine, kus raadio võttis vastu Nõukogude informatsioonibüroo teadaandeid ja kus vaevles Liza, kes nägi üksluiselt säravat elektripirni ja kuulis monotoonselt undavat ventilaatorit.

Liza kiljatas, teda haaras õud.

Ta nägi Lipmanast, kes teda silmitses ja talle lähenes, nuttev nutsak kätel. Kuid Lipmanase-taat ei teinud selget väljagi, et Liza kohkus. Ta astus lapsega ikka edasi ning Liza sirutas käed ette, et neid kõiki eemale tõugata. Kahel teisel mehel ei olnud siin tõesti midagi teha. Kuid nende juht oli selle pisikese kisendava inimesehakatisest pärast jäänud heitluspäigale ning seetõttu tahtsid nad oma silmadega näha, kuidas see inimesehakatis maitseb emapiima ja jätab nutmise.

Liza hüppas püsti ja palus:

«Viige ta ära, ma ei või lapsi näha.»

Ta vaatas vilksamisi mähkmeisse ning nägi kortsus näokest ja heledaid juukseid.

«Viige ta ära!» karjus Liza. «Mul on hirm, ma suren, kui puudutan teda.»

Siis kutsus Lipmanas mehed. Nad panid Liza istuma ja hoidsid tal õrnalt ümbert kinni. Lipmanas nõõpis Liza pluusi lahti ja asetaski lapse põlvedele. Liza värises ja oigas.

«Sule silmad, Liza. Ma jutustan sulle ühe muinasjutu,» ütles Lipmanas. «Mina jutustan, sina kuula, siis kaob sul tahtmine nutta, kaob hirm.»

Liza sulges silmad ja jäi vait.

Laps haaras ahnelt rinna, mis oli pundunud, pakitsev, küps nagu vili. Ta näsis oma hambutu suuga, tal oli külm, ta matsutas valjusti, ning kõik jäid hetkeks vait ja kuulasid, kuidas sööb pisike, alles hiljaaegu sündinud inimene.

Ning Abraomas Lipmanas jutustas Lizale.

Ta jutustas sellest, et elas isa, kellel oli tütar Taibale, et Taibale oli isa lastest kõige noorem. Et kaks inimest, kellel polnud lapsi, võtsid ta enda juurde ja tahtsid, et

Taibale sööks võimalikult rohkem lusikatäisi suppi ja et ta mingil juhul ei jätaks paksu põhja. Nõnda läksid päevad, nädalad ja kuud, jumal tegi imeteo ja need kaks lastetut inimest sünnitasid veel ühe inimese. Ning see vastne inimene tahab süüa, talle on tarvis anda emapiima, sest emapiim toidab inimest nõndasamuti, nagu maa toidab oma mahladega haljast puud. Ning seda pisikest inimest tuleb hoida, suruda vastu rinda ja paitada, sest tal ei ole enam ema, tal ei ole enam isa, ning ka Taibalet ei ole enam.

Liza vabastas aegamisi käed.

Ta kartis veelgi vaadata, seepärast piilus ta üsna ettevaatlikult.

Ta puudutas last ja võpatas jälle. Ta pigistas silmad kõvasti kinni, kuid siis avas nad — oma suured mustad silmad. Kohmetult kohendas ta mähkmerulli, milles tukkus elu, ja pistis lapsele suhu teise rinna.

Siis puhkes Liza nutma.

Ta nuttis tasa, üsna tasa. Jälle oli kuulda, kuidas tiluke tüdruk söömisega kiirustab. Hääletult veeresid ja langesid pisarad. Pisaraid oli palju, need olid suured nagu hommikused kastepiisad.

Mehed nägid pisaraid ja ohkasid. Nad istusid, kuulasid, kuidas sööb pisike, alles hiljaaegu sündinud inimene, ja tundsid rõõmu, et Liza nutab.

On hea, kui naine nutab. Tal tuleb tihti nutta.

On halb, kui naine ei suuda nutta.

KOLMETEISTKÜMNES OSA

VIEKÜMNES KÄIK

1

«Mis?!» hüüdis Schoger. «Kas sa tead, mis sa teed?!»
«Viik on käega katsuda ...» mõtles Izaokas. «Ma teadsin, et kui ma saavutan võiduseisu, siis suudan viigistada. Ma teadsin ... Aga ... Aga ... kui ma võidan?! ...»
«Mis?!» hüüdis Schoger uuesti.

2

«Izla ...» sosistab Estera mulle kõrva. «Keegi oigab silmsamas, päris lähedal.»

«Jah, üsna lähedal.»

Ka mulle näib, et keegi oigab meie kõrval.

«Istu vaikselt, ma vaatan järele.»

Ta kahmab mu kää, ei taha seda lahti lasta, kuid mu käsi libiseb pikkamisi välja ning ma võin juba minna.

«Ära karda,» ütlen talle, «ja istu tasa.»

Väravaalune on üsnagi ruumikas. Heidan pilgu kõigisse nurkadesse, näha pole kedagi. Jälle oiatakse. Nüüd taipan kus. See kostab tollest nurgast, mida varjab värava teine pool. Lähenen ettevaatlikult, tõmban raskelt kriikuvat väravat. Seal lamab vastu seinatootudes inimene. Ta vististi magab. Ent see inimene on üpris tuttav ja ma ei usu oma silmi.

«Estera ...» kutsun vaikselt.

Ta tuleb, jääb mu kõrvale seisma ja ahhetab.

Meil on hirm.

«Janek?» küsin mina.

«Janek?» küsib tema.

Janek.

Estera sööstab lamaja juurde, mina võtan pihku Janeki mullased sõrmed.

Janek võpatab ja tahab püsti hüpata, kuid ma ei lasa.

«Kas ma magasin?» küsib ta. «Ma vist magasin õige kaua?»

Ta ei taipa veel, et meie oleme meie, Estera ning Izla. Ta hõõrub silmi. Algul on ta nagu murelik. Siis püüab Janek naeratada.

«Teie...» ütleb Janek. «Teie mõlemad... Käisite otsimas?»

Me noogutame.

«Ma teadsin... Ma teadsin kogu aeg...» naeratab Janek kummaliselt. «Ma ainult kartsin sellele mõelda.»

*

Las ta räägib, mis tahab, meie Esteraga uurime teda üksisilmi.

«Kus on sinu tähed?»

«Tähed? Nad on kaugel. Nad on väga kaugel, metsaserval. Mis siis?»

«Nendeta ei tohi. Sa ometi tead, mis siis juhtub, kui sind tähtedeta kinni nabitakse?»

«Jajah, tean küll.»

«Mis nüüd saab?» küsib Estera.

Ta on väga mures, ta on unustanud kõik olnud hädad, tal on meeles ainult tähed. Ta on unustanud, et alles äsja ei olnud Janekit. Ta on unustanud, et me läksime ise läbi linna ilma tähtedeta ja iga politseinik oleks meid võinud maha lasta. Ta on unustanud, et mööduvasse kolonni tuleb ennast nõndaviisi poetada, et valvurid ei märka. Ta on unustanud kõik, tal on meeles ainult tähed.

Ma mõtlen veidi, siis aga harutan lahti tähe oma rinnalt.

«Saad sa käia?» küsin Janekilt.

«Raske on, aga saan. Saan, muidugi saan!» ütleb ta.

Õmblen oma tähe tema rinnale ja seletan:

«Sina lähed ees,» ütlen talle, «ja toetud vastu mind. Üks täht on sinu rinnal, teine minu seljal.»

«Aga kui märgatakse?» küsib Janek.

Jah, kohe näha, et Janek on haige. Tervena ta ei esitaks nõnda imelikke küsimusi.

«Ei märgata. Mingil juhul ei märgata!» seletan temale ja Esterale korraga. «Käies sa ju toetud vastu mind...»

Ta mõistab. Ta naeratab jälle.

«Järjekordne kombinatsioon. Väga keeruline, otse malelaualt,» püüab Janek naljatada ja oiatab jälle.

Vaatan tema kõrbenud huuli.

«See on niisama,» seletab Janek. «Pole midagi...»

*

Sammud...

Sammud!

Naised.

Esimesena väljub Estera.

Liibume vastu pilu.

Ta on kolonnis. Teda pole enam. Ta on teiste hulgas.

Jälle...

Sammud.

Meeste rasked sammud.

On tulnud meie kord.

Nüüd!

See on minu kolonn. Siinsamas astub küljelt küljele mõtsudes Punapea. Ta vaatab ülalt alla mind ja Janekit, Janekit ja mind. Tema silmad on suured, kollased ripsmekarvad vibavad õhus, tal on hämmeldunum ilme kui muidu.

Ta müksab rusikaga oma naabrit, see müksab järgmist, too — veel ühte. Palju inimesi müksab üksteist rusikaga, nad lükkavad meid keset kolonni ja suruvad igast küljest peale.

Missugused tähed? Kus on tähed?

Kas tähtedest on puudus?

Neid on küllalt. Igal mehel on kaks. Kas sellest ei piisa?

Neid on nõnda palju, et neid võiks üldse mitte olla. Kas on vähe tähti taevas? Seal on miljoneid, ja nad pole mitte üksnes kollased, nad oskavad vilkuda kõigis värvides, nad säravad nagu vikerkaar.

Neid on tohutu palju.

Kas tõesti on tähtedest veel puudus?

*

Me läbime värava.

Oleme getos.

«Otsi vett,» palub Janek. «Nüüd võib otsida vett.»

Punapea ootab meid. Ta tahab midagi öelda, kuid Janek toetub tema vastu, ja mina lippan vee järele.

Toon terve ämbritäie, panen maha.

Janek tormab ämbri kallale.

Ta joob, joob, aina joob.

Siis tõmbab hinge.

«Vesi...» ütleb Janek. «Mis on maitsvam veest?»

Ja joob jälle, aina joob.

«Tead, mis ma tahan ütelda?» küsib minult Punapea.

Ta on ilmselt juba unustanud, et alles üsna hiljuti me olime ainult kahekesi, et meie kolmik ei olnud täielik ja et tema ise soovitas kedagi asemele otsida. Ta on kõik unustanud. Tema silmis on tähtsad ainult asjaajamised. Temal, sellel Punapeal, on alati tarvis ilmtingimata midagi ütelda, seal, kus vaja, ja seal, kus pole vaja.

«Tead, mis ma tahan sulle ütelda?» küsib Punapea uuesti. Ta vaatab mind, vaatab Janekit, vaatab kõrval seisvat Esterat ja kõneleb edasi. «Teie kõik peate kähku hakkama tegema ettevalmistusi. Viie päeva pärast, öösel, lähete kõik metsa.»

Talle meeldib nalja heita, sellele Punapeale, eks ole tõsi?

Ta oskab klähvida nagu peni ja näuguda nagu kõuts.

«Sa teed niisama nalja, eks, Punapea?» küsin temalt.

Punapea saab pahaseks.

Kui Punapea saab pahaseks, siis on tal järelikult tõsi taga.

Meie?

Metsa?

Seda on raske mõista. Väga raske.

Punapea oleks ju võinud seda tasa ja targu, pikemalt selgitada... Ent tema laseb nagu kuulipildujast — vuristab välja mis tarvis, ja valmis.

Meie?

Metsa?

Jah.

Viie päeva pärast, öösel.

*

Ma mõistan, Janekil on raske kõnelda. Ta kõverdab huuli. Naeratab. Ta tahab midagi ütelda.

«Ma teadsin, et nii läheb.»

Vaat mida tahtis ütelda Janek.

Kõike ta teab...

Olgu ta parem vait, ärgu rääkigu ja paranegu rutem.

«Bäh,» torkab Punapea mulle lahkudes paberi pihku. Teen selle ettevaatlikult lahti. Paber on kortsunud. Kuid ma loen ilma vaevata, mis sinna kirja on pandud.

*

«... Meie armee forsseeris edukalt Dnepri ja asus tugialadele põhja pool Kiievit, lõuna pool Perejaslavi ja kagu pool Krementšugi.

Vitebski, Mogiljovi ja Gomeli suunas peale tungides jõudis Punaarmee laial rindel Valgevenesse.»

NELJATEISTKÜMNES OSA
VIIKÜMNE ESIMENE KÄIK

1

«Kuule... sina!» ütles Schoger pahuralt, pildudes üht malendit pihust pihku.

Izaokas naeratas vaevumärgatavalt.

«Kuule... sina! Ära unusta, mille nimel sa mängid. Sa ei mängi poti õlle ega haiseva heeringa peale. Sa paned mängu kõik, mis sul on, — oma elu.»

Schoger pigistas pihus malenuppu. Puu pröksatas, ja odamehe ümmargune pea veeres mööda lauda.

«Täna peab tulema viik,» vastas Izaokas.

Schoger kummardus peaaegu vastu lauda. Kaela painutades vahtis ta Izaokasele otse silma ja kõneles tasa:

«Mõtles järele... Sa võid veel kaotada... Täna on minu päev.»

2

«Ma sigitasin poja Izaokase,» ütles Abraomas Lipmanas.

3

Nad läksid kahekesi.

Ees, sõiduteel, ruttas Abraomas Lipmanas, käed seljal. Taga, kõnniteel, lonkis politseinik.

Nad läksid kahekesi, Lipmanas aina kiirustas; politseinik pidi samuti kiirustama, sest ta ei tohtinud ju maha jääda. Tal oli palav, raske püss rõhus paremat õlga, politseinik aina sõimas ja vandus.

«Kuhu sa tormad, kuhu sa tormad, vana tolvane?» ähkis ta.

Lipmanas tegi, nagu ei kuulekski. Ta pidi ruttama.

Küllap oli väljas kena sügisene pealelõuna, küllap venitas üle taevakummi veerenud päike pikaks puude, majade ja inimeste varjud, küllap õitsesid kusagil linna-serval väikestes aedades või niisama akende all lõhnavad sügislilled, jõe kohale aga oli kogunenud õhtu-udu — õieti mitte veel udu, vaid ainult soe loor, mis imeb endasse veepiisakesi.

Lipmanas ei vaadanud ringi, ei näinud midagi, ja tal polnud mõtteski sügis ja lõhnavad sügislilled. Ta astus edasi, külmus aastate koormast — ja mitte ainult sellest —, lisas sammu, hoides valgekirju habemega lõuga uhkelt püsti, ja seepärast oli püsti kogu pea, mida kattis vana kulunud müts, ning mütsinokk ei varjanud Lipmanase musti, kortsudest piiratud silmi.

Geto nõukogu teadis, et Schoger ei ole saanud mingeid juhtnööre laste äraviimiseks, et ta on selle ise välja mõtelnud, ning saatis seepärast Abraomas Lipmanase geto komandandi juurde. Aega ei olnud enam tõesti kuigi palju. Kõik lapsed getos, kes olid kümneaastased või alla selle, pidid hommikul ootama värava taga, nad pidi ära viidama. Kuhu nad viiakse, seda teadsid kõik.

«Kui juba mina olen läbimärg, kuidas siis tema vastu peab, see vana saatan,» mõtles politseinik Lipmanase kannul käies ning ütles:

«Ära jookse, ära jookse, küll jõuad. Sa arvad, et Schogeril on kutsumata külaliste üle hirmus hea meel? Ha-ha-haa! Vaata, et sa sealt, jalad ees, välja ei tule. Ha-ha-haa!»

Ja mõtles:

«Mõistmatud inimesed. Imelikud inimesed. Jookseb otse surmasuhu. Ha-ha-haa!»

«Aga kui ma äkki võtan kätte ja saadan su teise ilma?» küsis politseinik õlalt vajuvat püssi kohendades. «Kell on juba kuus läbi ja sul on tänaval käimine keelatud.»

Abraomas Lipmanas teeskles jälle, et ei kuule, kuid pööras siis pead ja vastas lõõtsutades, veidi kähiseval häälel:

«Ma ei saa sulle vastata, sest meil on keelatud tänaval mittejuutidega kõnelda.»

«Hm! Vana saatan,» pomises politseinik ja pühkis rohelise kuue käisega näolt higi.

Nad läksid kahekesi, komistasid tihti, Lipmanas aina ruttas, ning politseinik püüdis mitte maha jääda ja sörkis

tema järel kord kiiremini, kord aeglasemalt, vahetevahel vandudes.

Küllap oli kena sügisene õhtupoolik, küllap öitsesid kusagil rõõmsavärvilised lilled, veeresid kiired jõevoos, kogudes oma turjale õhtust uduvinet, kuid see kõik oli päratu kaugel, ning siin, siinsamas sõiduteel kõndis Abraomas Lipmanas, kõnniteel sörkis politseinik, ja Schogerl maja, väike kahekorruseline villa, oli juba üsna lähedal, see paistis otse sealt kõrge tara tagant, uhkeldades värskest värvitud seinte ja punase katusega.

Värava ees seisatas Lipmanas, et hinge tõmmata.

Lõpuks toibus ka politseinik.

Nad helistasid, kuid keegi ei vastanud. Siis lükkasid nad jalgvärava lahti ja astusid aegamisi mööda kiviplaadidega kaetud teerada, mille äärde oli istutatud nurgeliseks põetud hekk.

Ukse avas valvur.

«Mind saatis nõukogu,» ütles Lipmanas.

Valvur lahkus, tuli siis tagasi ja juhatas kätte toa, kus ilmselt ootas Schoger. Lipmanas oli seal juba korra käinud, teadis seda tuba ja astus kõhklemata, kindlal sammul kõrgete kahekordsete uste poole, mille valgevasest lingid läikisid.

Politseinik jäi koridori, tal oli hea meel, et ei pea Schogeril silma alla ronima, ent Lipmanas läks sisse ning sulges enese järel suured, rasked ukse.

Tuba oli ruumikas, sisustatud pähklipuust mööbliga.

Need Schogerile kingitud mööbliesemed olid geto parimate meistrite kätetöö.

«Mispärast me need talle kinkisime?» pingutas Lipmanas mälu. «Me oleme talle palju kinkinud, kuid mööbel...»

Ta kortsutas laupa, viimaks tuli meelde.

«Eesti pärast... Jah, Eesti pärast. Ta tahtis osa töövõimelisi mehi saata ühte Eesti laagrisse. Me kinkisime talle pähklipuumööbli ja ta ei saatnud neid mehi. Jah, Eesti pärast...»

Seina lähedal, kus kõrgusid kolm avarat akent, seisis pikk laud, mille pinnale oli inkrusteeritud kümme malelauda. Hele pöögist ruut, tume punasest puust ruut, hele pöögist, tume punasest puust.

«Selle laua kinkisime talle hiljem,» meenutas Lipmanas. «Jah, siis, kui ta tahtis vähendada toiduportsjonit.

Tal oli tookord kuratlik tahtmine vähendada toiduportsjonit, kuid ta ei vähendanudki nii palju.»

Praegu istus laua taga ainult viis Rosenbergi staabi ohvitseri. Kõik nad olid kummargil ja uurisid pingsalt enda ees seisvaid malendeid. Schoger kõndis teisel pool lauda ühe ohvitseri juurest teise juurde ja tõstis naerata-des nuppe. Ta andis simultaani.

Kui üks avanes ja sulgus, heitis Schoger pilgu üle öla.

Ta ei vaadanud Lipmanast, vaid tema vana, kantud mütsi.

Lipmanas kõhkles hetke, kuid ei võtnud mütsi peast.

Esimene kord, kui Lipmanas ei võtnud mütsi maha, määras Schoger talle kümme vitsahoopi. Vits — see on nahast nuut, terastraat keskel.

«Niisugune on meie traditsioon,» vastas Lipmanas. «Ma ei või teisiti.»

Teine kord, kui Lipmanas jälle ei võtnud mütsi peast, määras Schoger talle viisteist hoop. Vits oli seesama.

«Niisugune on... meie traditsioon,» vastas Lipmanas. «Ma ei või teisiti.»

Ka kolmandal korral ei võtnud Lipmanas mütsi maha. Siis määras Schoger talle kakskümmend vitsahoopi ja luges neid ise.

Kui Lipmanas tõusis pingilt, vastas ta Schogerile:

«Niisugune on... meie ... traditsioon... Ma ei või... teisiti.»

Siis luges Schoger juurde veel viis hoop, naeris ja läks minema.

Nüüd vaatas ta jälle Lipmanase mütsi, kuid Lipmanas kõhkles ainult silmapilgu ega võtnud mütsi peast, ning Schoger ei lausunud midagi.

Schoger mängis malet nagu lapsenägu, astus naerata-des ühe partneri juurest teise juurde, tegi käike peaaegu mõtlemata, ning tema vastased alistusid üksteise järel.

Schoger tänas, mehed löid kannad kokku ja lahkusid.

Siis istus ta laua taha, sinna, kus oli üks malelaudadest — esimene või siis kümnes —, sinna, kus olid väikesed ruudud, heledad pöögist ja tumedad punasest puust, ning vaatas Lipmanasele otsa.

«Astu lähemale,» lausus ta.

Lipmanas tuli lähemale.

«Vaata, missugused koerapojad nad on,» jätkas Schoger. «Mitte ükski ei võitnud partiid.»

«Ei võitnud,» vastas Lipmanas.

«Sa nägid, kuidas ma korra majja seadsin? Sa nägid, kuidas nad alla andsid? Issand küll! Üks oleks võinud ju võita, see, kes istus keskel. Kas sa tunned teda?»

«Ei, ei tunne.»

«Ta oleks võinud võita, tarvis oli kahida lipp, kuid tema lõi kartma. Ha-ha-haa! ... Kas sa tead, mis ma sulle ütlen, Lipmanas? Male mängimiseks on vaja juudi pead.»

Ta lagistas veelgi valjemini naerda.

«Minul nähtavasti on juudi pea. Eks, Lipmanas? Mis sa arvad?»

Lipmanas langetas vaikides pilgu.

Schoger vaatas vana kulunud mütsi, mille nokk ei varjanud kortsudest piiratud silmi, ja ütles:

«Ma teadsin, et te täna minu juurde tulete. Kas sa tulid ise või saatis sind nõukogu?»

«Mind saatis nõukogu.»

«Härra komandant!» käratas Schoger.

«...härra komandant.»

«Mida sa minult tahad?»

«Ma tahan teilt paluda, et te lapsi ära ei viiks, härra komandant.»

«Me viime nad siiasamasse lastekodusse,» vastas Schoger. «Seal on neil parem. Seal on nad söönud, riides ja teil pole põhjust muret tunda.»

«Nõukogu soovib, et nad jääksid getosse. Nõukogu palub, et te lapsi ära ei viiks, las nad elavad oma vanemate juures, härra komandant.»

Schoger vaikis ja Lipmanas lisas:

«Kõik loodavad, et te jätate lapsed getosse, härra komandant. Me teeme teile...»

«Mida te teete?» katkestas Schoger. «Mida te võite veel teha? Mul on juba kõik olemas, mul pole midagi enam tarvis.»

«Me teeme teile...»

«Lipmanas... Ole parem wait, jäta mangumine. Nagunii viin ma homme lapsed ära. Tead sa, millele ma mõtlen? Praegu mõtlen ma hoopis millelegi muule. Ma teadsin, et te täna tulete, kuid ma ei arvanud, et saadetakse sind. Ma ootasin, et tuleb Mirskis. Lausa lust on teda naerma ajada, seda teie Mirskist. Tema habe on üleni valge, ainult siin-seal on musti tutikesi. Kui mõne musta

habemekarva välja kisud, naerab ta sulle otse näkku, see Mirskis.»

Lipmanas vaikis.

«Miks nad siis sinu saatsid? Sul pole ju väikesi lapsi ega lapselapsi. Ma ei mõista, miks sa tulid, Lipmanas.»

Lipmanas vaikis.

«Miks sa tulid? Sul pole ju väikesi lapsi, Lipmanas?»

Abraomas Lipmanas vastas:

«Kõik lapsed on meie lapsed ja minu lapsed. Mul on palju lapsi...»

«Härra...»

«Jah, härra komandant...»

«Siiski palud sa asjatult.»

«Me teeme...»

«Oota, oota. Kas sa tead muinasjuttu kuldkalakesest? Kuula siis, kui ma praegu püüaksin kinni kuldkalakese, ei teaks ma, mida temalt paluda. Äärmisel juhul mängiksin temaga partii malet. Ha-ha-haa...»

«Ma palun teid väga, härra komandant. Ärge viige meie lapsi ära. Need on meie viimased lapsed, härra komandant.»

Schoger seisis vastu lauda nõjatudes, jalad ristis, käed rinnal vaheliti, aarialase pea püsti.

Lipmanas võttis mütsi maha.

Ta võttis mütsi aeglaselt peast ja muljus seda käes. Ta langetas pea madalale ja ütles:

«Härra komandant, jätke meile meie viimased lapsed.»

«Hea küll,» vastas Schoger. «Olen nõus, Lipmanas. Kuid mina pole kalamees ja sina ei ole kuldkalake. Lapsed, lapsed, lapsed! Ma olen nõus, kui sinu laps Izaakas minuga malet mängib. Me mängime ainult ühe partii, ja kui...»

Lipmanas võpatas, kuid ei pööranud pilku Schogeri näolt.

«Me lepime niimoodi kokku, Lipmanas. Kuula tähelepanelikult. Kuula väga tähelepanelikult. Kui ta võidab, jäävad lapsed getosse, aga sinu poja lasen ma maha. Oma käega. Kui ta kaotab, jääb tema ellu, aga lapsed käsin homme ära viia. Kas sa said aru?»

«Ma sain aru, kuid Izaakas... ta on ju minu ainuke...»

«Mina pole süüdi, Lipmanas,» vastas Schoger. «Kas siis mina olen süüdi, et täna tulid siia sina, ja mitte see naljahammas Mirskis? Ära heida meelt, Lipmanas! Izaakas

võib mulle kaotada ja kõik jääb nagu ennegi, nagu praegu. Ma ei sunni sind, sa võid ära ütelda, võid järele mõtelda. Ma ei sunni sind, ma esitan ainult oma tingimused.»

Lipmanas mõtles.

«Kuidas sa küll sigitasid sihukese lapse, Abraomas, ah? Temast võiks saada suur maletaja. Ta võiks pidada duelli isegi Capablancaga, tead sa? Noh?... Sa pead vist aru, Lipmanas?»

Lipmanas pidas aru.

Ta vaatas ikka veel Schogeri tardunud näkku ja pani siis mütsi pähe.

«Hea küll,» lausus ta. «Ma olen nõus. Kuid teie, härra komandant, unustasite veel ühe võimaluse — kui tuleb viik?»

«Sa ei taipu malest midagi, Lipmanas. Sinu poeg ei oleks niiviisi küsinud. Viigistada on raskem kui võita või kaotada. Ei, viiki ei tule. Aga... hea küll, seekord ma annan sulle järele, Lipmanas. Kui tuleb viik... Kui sinu poeg suudab viigistada, jääb ta ellu ning ka lapsed jäävad getosse. Oled sa rahul?»

«Jah,» vastas Lipmanas.

«Sa võid minna, Lipmanas.»

«Kas Izaokas peab tulema teie juurde?»

«Ei, seekord sõidan ma ise getosse. Las kogu geto näeb, kuidas me malet mängime.»

«Hästi, härra komandant.»

Lipmanas pöördus minekule.

Ta oli juba uksel ja haaras lingist kinni.

Schoger jõudis talle järele ja patsutas talle õlale.

«Kuule, Lipmanas,» ütles ta. «Ma annan sulle sõbra-mehe poolest nõu, ja sina kuula mind. Kui oled hoidnud oma mütsi, hoia ka oma poega. Hoia tema mütsi ja tema pead. Eks, Lipmanas?»

Abraomas Lipmanas vaikis.

Tema jalge all oli jälle konarlik, auklik tänavasillutis.

Lipmanas läks getosse tagasi pikkamisi, aeglasel sammul.

«Hei, sina vana tolvani!» hüüdis politseinik. «Võiksid ennast kiiremini liigutada. Minu valvekord on ammu läbi ja mul pole vähimatki tahtmist sinuga nagu daamikesega ringi jalutada.»

Lipmanas teeskles, et ei kuule.

Politseinik võttis püssi õlalt ja tonksas Lipmanasele habaga selga. Kuid Lipmanas ei lisanud sammu.

Küllap oli ilus sügisõhtu, küllap päike oli juba ammu taevavõlvilt alla veerenud, venitanud pikaks puude, majade ja inimeste varjud, küllap õitsesid kusagil väikestes linnahärsetes aedades või akende all kirevad sügislilled, ning jõe kohale oli kogunenud õhtuudu — tihe, tulvil tillukesti veepiisakesi.

Jõudnud tagasi getosse, kutsus Abraomas Lipmanas oma poja.

Izaokas kuulas vaikides.

«Said sa kõigest aru, poeg?» küsis isa.

«Jah,» vastas poeg.

«Sa ei pannud vist hästi tähele. Ma kordan.»

«Ei ole tarvis.»

«Ega sa pole pahane, poeg?»

«Kuidas ma võin oma isa peale pahane olla?»

«Tule lähemale,» lausus isa, «ma tahan sulle veel kord silma vaadata.»

Izaokas tuli lähemale.

Poeg ja isa vaatasid hinge kinni pidades teineteisele otsa.

«Isa,» ütles Izaokas, «kas sa mäletad, kuidas sa mind lapsepõlves kõditasid?»

«Mäletan,» vastas Abraomas.

«Siis ei olnud su habe veel hall!»

«Kõik inimesed vananevad, pojake.»

«Su habe pole praegugi päris hall. Ainult natukene.»

«Ma tean, missugune ta on. Noh, kergita lõuga.»

Poeg tõstis pea.

Isa võttis oma halli habeme pihku, astus lähemale ja tõmbas sellega üle poja kaela.

«Kõditab... Sinu habe teeb kõdi. Täpselt niisamuti nagu siis,» ütles Izaokas, kuid nüüd ei kihistanud ta naerda nagu kunagi ammu.

Isa embas poega tugevasti ja lausus talle:

«Pea meeles, sa pead ennast hoidma. Sa ju suudad viigistada, eks?»

«Ära karda, isa, ma teen nii, nagu on kõige parem.»

«Ma tean,» ütles Abraomas Lipmanas.

Ta ajas enese sirgu, võttis poja pea käte vahele ning suudles tema otsaesist ja silmi.

«Ma tean, et sa teed nii, nagu on kõige parem,» kordas ta.

VIETEISTKÜMNES OSA

VIIKÜMNE TEINE KÄIK

1

Izaakas ei kuulanud Schogerit. Ta nihutas etturi edasi. Nüüd jäi teha veel viimane käik. Aga tegelikult oli neid kaks. Sellest seisust võis tulla viik — igavese tule abil. Ja samal ajal võisid valged võita — ratsukäiguga. Valgetel oli kaks viimast käiku.

2

Ma ootasin kaua oma isa. Kui ta läheb geto nõukogusse või Schogeri juurde, pean ma alati kannatlikult istuma ja ootama.

Ta tuli, me ajasime juttu. Tunnen veel laubal tema kuivi huuli, mida piirab habe. Aga ma pean tõttama. Mind ootab suur sile kivikünnis. Mind ootab Estera. Meid mõlemat ootavad õu, palk, puukast.

Olen ennast juba pesnud, mul on seljas nägus sinine särk.

Kõik see pole tõsi.

Ümberringi ei ole kedagi.

Olen Šimek.

Estera on Buzia.

Šimek jookseb oma Buziaga kohtama.

*

Täna istume kõrvuti. Mina istun palgil ja ka tema istub palgil. Tunnen, et mu käed on pikad ja tarbetud. Nad segavad, neid pole kuhugi panna. Buzia istub minu

kõrval, tema pea on minu õlal ning pikad tuhakarva juuksed langevad minu rinnale.

«Ma ei taha...» ütleb ta. «Ma ei taha, et sina oleksid Šimek ning mina Buzia. See jutt lõpeb kurvalt. Kas sa mäletad, kuidas see jutt lõpeb?»

«Mäletan. ... Ärge sundige mind jutustama oma romaani lõppu. Lõpp — isegi kõige parem lõpp — on kurb akord. Algas — isegi kõige kurvem algus — on hulga parem kõige rõõmsamast lõpust. Sellepärast on mul palju kergem ja meeldivam jutustada teile seda lugu algusest peale... Mul oli vend Benia, ta...»

«Aitab!»

Estera raputab mu kätt.

«Aitab, Izia...»

«Hea küll.»

«Sa pole enam Šimek, ega?»

«Ei ole.»

«Ja mina pole Buzia?»

«Ei.»

«Sina oled Izia, minu Izia, ning mina olen Estera.»

«Minu Estera.»

*

Ta liibub veel tugevamini vastu mind. Ta sasib mu lühikesi juukseid. Ta surub näo vastu minu õlga ning küllap on tal valus, sest minu õlanukid on teravad.

Miks tunduvad mu käed ikka tarbetud ja pikad? Nad segavad ja mul pole neid kuhugi panna, ning ma kardan neid liigutada.

«Estera...» lausun.

«Tahad sa mulle midagi ütelda?»

«Jah.»

«Ütle siis ometi, miks sa vaikid?»

Olen otsustanud.

Ma võtan tema pea oma käte vahele. Mu kämblad on laiad, karedad, ning tema näoke on väike, silmis pole tal enam ühtki kuradikest, ei naervat ega nutvat.

Tema huuled lähenevad mulle iseenesest ning ma sosistan väreleval häälel:

«Estera... Ma lubasin Janekile, et ma ei tee sulle haiget.»

«Kas sa teed siis mulle haiget?»

Nõnda ta küsib, ning tema huuled on siinsamas. Nad on punased nagu verevad paelad, nad on nii lähedal, et ma tajun nende lõhna.

«Estera...» ütlen veel kord.

Me vaikime jälle.

Kõnelda pole enam tarvis.

Me vaikime kaua.

Estera huuled on mesimagusad.

Estera palged on sametpehmed.

Estera silmad on niisked ja pisarad soolased.

Mu käed embavad Esterat tugevasti. Neid on väga tarvis, neid minu käsi, ja ma ei saa neid ära võtta. Kuid peab. Peab, peab, peab... Ma kuulen vaikset häält, mis mind kutsub.

*

Jah, see on Janek.

«Izia,» kordab Janek tasa. «On juba aeg... Tuleb minna.»

«Miks?» küsin niisama vaikselt.

Ma tean, miks, ma küsin lihtsalt sellepärast, et ei peaks tõusma ja siit lahkuma.

«Laud on juba valmis seatud, inimesed ootavad, ja Schoger on kohal. Sind otsitakse kõikjalt ega leita.»

«Lähme,» ütlen Janekile. «Lähme, vennas.»

Me läheme.

Ma ei vaata tagasi, et mitte näha palki ja üksildast Esterat.

Ma ei julge Esterat vaadata, et mitte meenutada niiskeid silmi ja pisarate maiku.

*

«Lähme, lähme,» ütleb Janek.

Ma ju lähen, mis ta mind taga kihutab?

Me astume vaikides ja ma näen, kuidas Janeki pea longu vajub. Ta tahab midagi ütelda, kuid ei söanda.

«Räägi, räägi, Janek,» ütlen talle.

Ta vaatab mulle otsa tõsiste taadisilmadega.

«Ära unusta, Izia,» ütleb ta, «et täna öösel kell kaksteist tuleb meil metsa minna.»

«Ära karda, ei unusta.»

Janek langetab jälle pea, ning ma tunnen, et ta tahtis ütelda midagi muud.

«Räägi, räägi, Janek,» ütlen talle.

«Izia,» lausub Janek aeglaselt. «Ma räägin sinuga hiljem, praegu ei ole enam mahti... Metsas räägin. Ma tahan sind ainult paluda... Ära tee nõnda, et ma peaksin ka sind otsima...»

«Ära karda. Tahad sa viiki, Janek?»

«Jah, ma tahan viiki.»

«Ma püüan, püüan kogu hingest, ära karda.»

«Hästi,» ütleb Janek.

Ta on rõõmus, ta on rahul.

Muidugi, ma pean saavutama viigi ja minema täna öösel kell kaksteist metsa.

Viik!

Elagu viik!

VIIMANE KÄIK

Valgetel oli kaks viimast käiku.

«Kui ma võiksin sulgeda silmad ning keegi nähtamatu, mõni minu kaitseingel tõstaks edasi selle malenupu, mida on tarvis edasi tõsta... Seekord ei tohi ma eksida. Mul ei pruugi rutata. Ma võin rahulikult mõtelda ja valida: viik või võit. Ma ei rutta. See sai alles praegu aru, et ma võin võita...»

Schoger vaatas oma vastasele otsa, kargas toolilt püsti ja karjus ümberseisjaile:

«Kasige oma lampidega kaugemale! Kasige kaugemale! Kaugemale!»

Inimesed ei liikunud paigast ja ring ümber laua ei suurenenud. Inimesed vaikisid ega pööranud pilku kahelt vastaselt.

Schoger tõmbas kiirustades tooli lähemale, heitis pea-aegu rinnuli lauale ja ütles tasa, et ainult Izaokas kuuleks:

«See pole enam loterii... Nüüd on kõik selge, ja sul pole enam valida, anna igavene tuli.»

Schogeri kõrvad, otsaesine ja kogu skalp tõmblesid.

«Ma võiksin praegu püsti tõusta ja sulle näkku sülitada,» mõtles Izaokas Lipmanas. «Ma võiksin täis sülitada kogu sinu aaria näo ja need punakad liigatavad juuksed. Kuid sülitada on kerge. Ma tahaksin olla indiaanlane ja võtta sinu liikuva skalbi, siis ma oleksin rahul. Ära karda, ma ei sülitata. Tähtis on see, et täna — nii nagu alati — kuulub ülekaal mulle. Mul on kaks käiku ja ma võin valida, kumba tahan. Ma ei tohi ainult eksida, seekord ei ole mul selleks õigust.»

Schoger oli rinnukil laual.

Schogeri nägu oli allpool kulmukaari rahulik, tardunud. Huulenurgad ei värelanud, lõug ei vöbisenud, ripsmed ei liikunud, silmad sädelesid jäiselt. Ainult skalp tõmbles lakkamatult.

«Ma ei teadnud, et on nõnda raske valida ühte käiku kahest...» mõtles Izaokas.

Ta nägi enda ees Schogeri liigatavaid kõrvu.

Ta pööras pilgu ära. Kui ta uuesti üles vaatas, nägi ta närviliselt tõmblevat otsaesist.

«Ma ütlen sulle tõtt...» lausus Schoger pidulikult, unustades ümberringi seisvad inimesed. «Lapsi ei päästa sa niikuinii, sa võid päästa ainult iseenda.»

Izaokas sulges silmad.

Vaimusilma ees, kujutluses liikusid kõik eraldi: kõrvad, peanahk, otsaesine.

Ta avas silmad, nägi jälle enda ees tõmblevat skalpi ning ümberringi mehi, kes olid ettepoole kummargil, ootasid ja nihkusid vähehaaval ligemale.

Ta mõistis, et on üksainus õige käik.

Käsi, mis kõhkles kahe malendi vahel, haaras ratsu — valge ratsu, elutu malenupu, surus selle sõrmede vahele ning asetaski tühjale ruudule vasakul. Ta pidi Schogeri ütlema: «Šahh ja matt», kuid kurgus oli kuiv, sinna takerdusid teised sõnad, mis tuli ilmtingimata välja ütelda.

Izaokas Lipmanas tõusis, ajas end sirgu ja ütles rahulikult:

«Sa kaotasid.»

Schoger kargas püsti ega suutnud kuidagi leida oma kabuuri.

Kui ta viimaks kabuuri leidis ja selle lahti tegi, laskus linnale ja kogu maailmale kohutav vaikus.

Siis tundis Schoger, et ta asub ringi keskel. Tema ümber oli müür. Elav müür, inimküür. Niisugusest müürist ei suuda keegi läbi minna.

Ta sulges silmad, tegi need uuesti lahti ja märkas, et ring tõmbub koomale. Tsirkuseareen libises äkki jalge alt. Kadusid mustkunstnik ja võlukepp. Elav müür lähenes, keegi ei suutnud seda enam peatada, ja see polnud enam ring, vaid silmus, mis kohe kokku tõmbub.

Keskel seisid ikka veel malelaud, kaks heledat karbiidilampi...

Schoger jõudis veel korra oma laupa puudutada.

Siis ei olnud enam lauda ja lampe, inimtüür ühines.
Ring kadus.

Kas lõpp on kurb akord?

Kas algus — isegi kurb algus — on parem kõige rõõmsamast lõpust?

Mõnikord võib algus olla lõpp ning lõpp algus.

Kas te teate, kuidas särab kevadine päike? Te vististi ei tea, kuidas ta särab. Te ei ole näinud, kuidas naeratab Estera.

Kevadine päike särab nagu Estera naeratus, ning tema naeratus on niisama kirgas nagu kevadine päike.

millele toetub maailm

ROMAAN-BALLAAD

Kolmele valaskalale?
Neljale elevandile?
Vägevatele meheõlgadele?

.....
Millele toetub maailm?

Mina ei ole kohtunik, ning tema ei ole kaebealune.
 Mina esitan vaid küsimusi ning tema vastab.
 Võib-olla mitte just niisuguseid küsimusi nagu kohtus,
 sest ma ei ole ju kohtunik, ning tema ei ole kaebealune.
 Tegelikult me ei räägigi omavahel.
 Ma küsin pilguga, ning ta saab aru.
 Ta on kogu aeg vait, kuid tema silmis näen ma vastust.
 «Teie perekonnanimi?»
 Ta vastab.
 «Eesnimi, isanimi?»
 Ta vastab.
 «Sünniaasta, sünnikoht?»
 Ta vastab.
 «Kas olete armastanud?»
 «Kas olete valetanud?»
 «Kas inimest tohib tappa?»
 «Kas olete olnud õnnelik?»
 «Kas maailma tohib needa?»
 Ma ei jäta pärimist.
 Mul on väga palju küsimusi.
 Ta aina vastab.
 Ta vastab.
 Minu küsimused võite jätta lugemata.
 Lugege tema vastuseid.

«Ei,» vastas ta, «ma olin ise süüdi.»

ESIMENE PEATÜKK

Munakivisillutisega turuplatsil vedeles heinu, õlgi, paberäbalaid ja hobusepabulaid.

Noor naine istus turuplatsi servas suurel kivil, väike kamps süles, ning tema jaoks lõhnasid nii hein kui ka sõnnik. Veel märgade silmadega vaatas ta ümberringi, nähes — ei tea mitmendat korda — laia munakivisillutisega turuplatsi, poodi sildiga KANGAD ja seal, kaugemal, kõrget punast kirikutorni.

Kirikus oli ta käinud.

Turuplatsil, kivi otsas, istus ta juba ammu.

Võib-olla minna poodi?

Jah, kindlasti peaks minema poodi, ja tuleb rutata, sest pood võidakse kohe sulgeda, siis pole enam kuhugi minna, üldse mitte kuhugi.

Ta kohendas kiiruga rasket paksu kollast patsi, mis oli keeratud ümber pea, seadis selle kindlamalt, pani kinni pruunide kingade rihmad. Nahast nööbid, pisikesed, ümmargused, ei tahtnud minna läbi kitsaste aukude — tal olid need kingad alles teist korda jalas —, kuid viimaks kuuletusid nad ruttavaile, värisevaile sõrmedele.

Tuleb tõtata, sest pood võidakse sulgeda.

Turupäev lõppes.

Viimane vanker põrises platsilt minema. Sasipäine mehenäss võttis vankri kõrval pikki samme, vehkis ohjatatega.

«Nöö! Nöö! Kõrvike!»

Miks ei istu sassis peaga mehike vankrisse? Miks ta sõrgib kõrval?

Võib-olla oli tal nõnda, vankriservale toetudes, muga-

vam, võib-olla oli kergem. Küllap ta oli maha müünud põrsa, tosin muna, võib-olla aga jõi niisama — võlgu.

«Nõõ! Nõõ! Kõrvike!»

Tal oli mõnus ja kerge joosta vankri kõrval, äärele toetudes.

«Nõõ!»

Peab kiirustama, muidu suletakse pood kohe.

Ta pühkis peoga kingadelt tolmu. Need muutusid tuhiks, siis aga löid järsku läikima. No muidugi, kas ta siis ilmaasjata kogu tee, üheksa kilomeetrit, palja jalu oli käinud? Põldude vahel oli kaste, maanteel tolmu. Linna serval aga pesi ta jalad puhtaks, pani uued kingad jalga. Pani jalga juba teist korda.

Esimest korda olid tal need jalas siis, kui ta läks Bernotase tallu Antanas Bernotast otsima. Esimest korda. Isa ei pidanud enam vastu — oli sellele ammu mõelnud — ning tõi linnast need pruunid kingad, aetas ettevaatlikult pingile ja lausus vaikselt, tütrele otsa vaatamata:

«Võta, võta. Ega sa ju palja jalu altari ette saa minna.»

Nõnda ta neid siis esimest korda kandiski, kui Bernotase Antanast otsima läks.

Ta polnud mitte kunagi avanud Bernotase õueväravat. Ei sõandanud ka seekord.

Isahani, nähes võõrast inimest, kaaksatas, ning kogu hanekari pistis kaagutama. Rämédalt hakkas haukuma koer ega jätnudki enam järele.

Ta oli tasaselt, kiirustamata tulnud talu suunas, üle luhtade, värava ees pruunid kingad jalga pannud, nüüd aga nõjatus vastu savipotti, mis kuivas aiateibas, surus lauba vastu selle jahedat pinda ning sulges silmad.

Oli laupäev, saunapäev. Tarest kostis kära, hüüdeid. Ju vist lasti hea maitsta kartulikoogil — külma piima või koorega, võib-olla võeti ka midagi kangemat keelekas-teks.

Ta ootas tasaselt, pea langetatud ja silmad suletud, niisama tasaselt, nagu oli tulnud siia, selle talu juurde, üle põldude ja luhtade.

Hanekari kisendas, koer klähvis üha vihasemalt ja vihasemalt, keegi oleks nagunii pidanud õue tulema. Kõige parem, kui tuleks Antanas. Jessuke, tulgu tema ise, Antanas... Püha Maria, halasta... Et tuleks vaid Antanas, mitte keegi teine.

«Kes seal on? Kes seal koeri õrritab?»

Antanas tuli toast.

«Mina...»

Ta tõstis pea ning Antanas nägi teda.

Nad seisisid vaikides.

Seisisid kaua.

Siis kehtas Antanas õlgu, ning naine mõtles, et perepoeg läheb sedamaid tagasi, astub tarre, ning sealt ei välju enam kedagi, ükskõik kui kaua ta siin ka seisaks, koeri haigutaks ja linnuparve ärritaks.

«Antanas!»

Antanas tuli. Seisatas teisel pool tara, siis avas jalgvärava, tuli välja.

Ta oli pikk, õlakas, rõõsk pärast sauna, särk eest lahti, ning kui ta nõjatus vastu tara, nagises see.

«Noh?»

Antanas vaatas talle ülalt alla, ning tema, tõstnud pea, ei teadnud, mida öelda.

«Ilus tots oled, kurat sind võtaks.»

Antanas haaras tal kätest ja tõmbas ligi.

«Lähed aina ilusamaks, mis?»

Ta ei tõrkunud.

«Ehk lähme hullame veel natuke,» naeris Antanas.

Siis sai naine lõpuks julguse tagasi. Libises Antanase käte vahelt välja, vaatas maha, et ka tema märkaks uusi pruune ümmarguste nööpidega kingi.

«Antanas, võta mind naiseks... Võta mind naiseks, Antanas.»

«Nool!» nagistas Antanas uuesti tara, tõmbudes eemale.

«Meil on ju lapski, ilma laulatuseta, ilma milletagi.»

Antanas ei vastanud. Mõne hetke pärast poetas vaid:

«Asjata tulid.»

«Meil on ju laps, sa pole teda ainustki korda näinud.»

Antanas tiris särgikaeluse veelgi rohkem eest lahti.

«Kust võin mina teada. Ehk polegi minu. Kuidas minuga, nõnda võisid ka mõne teisega. Miks sa ta Juozaseks ristisid, kui isa on Antanas?»

Ta naeris. Nüüd ta teadis, mida vastata.

Naisele aga meenus metsaserv, meenusid heinasaod ja küpsed rukis, lopsakad aasad ja lõhnav ristik. Kolm aastat, tervelt kolm aastat. Meenus ait, kus käis Antanas — purjus, kuid julge, just nagu peremees, ning käkerdas teda, palju tahtis, tema aga vaikis alati. Ta oli alati kuu-
lekas.

«Võta mind naiseks, Antanas. Isa tapab mu, tapab siin-samas.»

«Ei ta-pa!»

Ta vaatas Antanasele näkku. Nägu oli külm, rõõsalt külm pärast sauna, ning külmad huuled ei oleks nüüd enam paotunud: «Ilus tots oled, kurat sind võtaks, lähed aina ilusamaks, mis? Ehk lähme hullame veel natuke?»

«Asjata tulid.»

Ka silmad olid tal külmad, ning ta pöördus, et minna.

Naisele meenus taas ait, ta sirutas käed Antanase poole ja vajus põlvili, haaras tal jalgade ümbert kinni.

«Võta mind naiseks. Isa tapab mu. Isa tapab mu...»

Antanas tõrjus teda nagu tüütut kärbest, nagu mingit parmu.

«Jäta. No jäta ometi.»

Siis kuulsid nad kohutavat kähinat. Nad pöördusid ümber ja nägid paluja isa. Ta tuli suurte sammudega, kaigas pea kohal.

«Löön maha! Mõlemad! Liiderdajad... Võta naiseks, võta!»

Antanas ei lausunud musta ega valget, lõi värava kinni, jooksis õue ja jäi seisma koerakuudi juurde. Rahulikult, just nagu poleks midagi juhtunud, tegi ta keti koera kaelarihma küljest lahti ning läks seejärel sõnagi lausumata tarre.

Tarest kostis ikka veel kära, küllap lasti seal hea maitsta kartulikoogil — piima ja koorega, võeti midagi kangemat keelekasteks.

Siin aga, teisel pool väravat, punerdas koera kurk ning välkusid õhku järades pikad valged kihvad.

«Löön maha...» kähistas isa rammetul häälel, viskas kaika käest, andis sellele jalahoobi ning hakkas astuma üle väljade.

Ta läks isa kannul, unustanud uued pruunid kingad jalga. Pärast jäi isast maha. Jäi siis, kui see ümber pöördus, urisedes talule rusikaid näitas ning tütrele karjus:

«Sina oled kõiges süüdi, lipakas! Sina oled süüdi...»

Siis jäigi ta maha.

Tõepoolest, ta oli süüdi.

Ammu, kolme aasta eest, oleks pidanud minema teenijaks, põgenema kodust ja aidast, kuhu ta sel ööl oli lasknud Antanase, kuulatades hirmunult roostes uksehingede kriginat. Kas polnud see isa, kes seisis tare nurga taga ning

kõhatas rahulolevalt? Läks seejärel rahu minema, viskas end asemele, nagistades voodilaudu ja sahistades õlgkotti.

Juba ammu oli isa, kui tütreka kahekesi juhtus jääma, kogu aeg rääkinud, talle otsa vaatamata, algul sõbralikult, naljatades, hiljem tõsiselt ja vihaselt:

«Kas sa ei näe või, et Bernotase Antanas su ümber keerleb, mis? Ma ei mõista, oled sa tüdruk või puunott? Pealtnäha tüdruk missugune, sirge nagu pärnapuu, hinge asemel on aga vist tühi koht, saa sellest siis tolku. Ei nad saada isameest, ei nad võta aru niisama pähe, ole rahulik. Enne ei saada, kuni sul kõhtu ette pole tulnud...»

Bel kohal hammustas ta huulde, vaikis pisut ja lisas:

«Oled sa tüdruk või puunott? Mis? Või on Bernotas sinu jaoks liiga vilets, talu liiga kehv? Võib-olla on sulle vaja printsi?»

Vaikis taas.

«Tean, keda sa ootad. Ameerika leedulast, miljonäri. Hoidab üle ookeani, lehvitab kuuesiilu, mauhti altari ette, krauhti kõik minu vekslid — säh, äiapapa, ära nuta, võid veel tolle metsatuka lisaks osta, kui süda ihaldab.»

Isa sülitas. Suure lärtsu, just nagu oleks terve päeva sülg kogunud.

«Niisugused ameeriklased on ammu maha kärvanud. Maha kärvanud, kuuled!»

Isa ei maininud Vincase nime, ent tõepoolest — sest saadik kui Jatautase Vincas tookord, varasel hommikul, päikesetõusu ajal, ära läks, pole temast mingeid teateid. Ei mingisuguseid.

«Oled sa tüdruk või puunott... Ei nad isameest saada, kuni sul kõhtu ette pole tulnud...»

Tares ägas ema, tihkusid nutta veel kolm last, ning õhtuti enne magamaheitmist rögises nurgas isa. Bernotased ei lausunud midagi, olid väga lahked naabrid, ainult ostsid isa vekslid üksteise järel. Nende Antanas aga, ainus poeg, ripsutas tiiba, ripsutas nii hommikul kui õhtul, alati, kui tuju tuli.

Vincasele tüdruk enam ei mõelnud. Öösel, avades aida uat, kuulis ta roostes hingede kriginat, kuulis, kuidas ägab ema, nutavad lapsed ja rögiseb oma nurgas isa.

«Ei nad isameest saada, kuni sul kõhtu ette pole tulnud...»

Nõndaviisi nad mõlemad koju jõudsidki. Isa esimesena,

tema hiljem, uued pruunid kingad jalas. Ema vaatas neid ehmunult, tahtis midagi öelda, kuid vaikis. Isa seisis laua ääres ja mudis käes vallamajast saadetud kirja — homme oli oodata kohtutäiturit.

Ta teadis, mida isa ütleb, sellepärast mähkis ta Juozukase kiiruga sisse, haaras kaasa pluusi, villased sukad, sidus rätikusse, ka uued kingad pani kompsu.

Nüüd teadis ta jälle, et uute kingadega mööda põldu käia ei tohi.

Võttis lapse süle, haaras kompsu.

Isa mudis laua ääres kirja, siis aga kähistas:

«Kao mu silmist. Meile pole lipakat vaja. Mine. Kähkul Lapsega tüdruk...»

Isa oleks võinud vaikida. Tütar teadis, mida ta ütleb. Oleks võinud vaikida, mudida vallamaja kirja ja oodata kohtutäiturit. Tütar pani ju asjad kähku kokku. Ise.

Ema vaatas neid ehmunult, tahtis midagi ütelda, kuid vaikis.

Isa tammus laua juures...

«Nõõ! Nõõ! Kõrvike!»

Sasipäine mehenäss ei sattunud tee ja tegi ringi — ümber kogu turuplatsi. Hobune laskis traavi, mehike aga jooksis, toetudes vankriservale ja naerdes selle üle, et tee ei sattunud, et teeb ringi, ja veel nõnda suure.

Vististi jõi ta võlgu.

«Nõõ! Kõrvike!»

Naine hüppas kivilt maha.

Pood suletakse kohe!

Tuli kiirustada, sest pärast pole enam kuhugi minna. Sasipäine mehenäss pöörab nagunii tee, ka hobune ise tirib kodu poole. Siis jääb ta siia päris üksi.

Kohe suletakse pood.

Ta jooksis poodi.

Jooksis, hingeldades nagu siis, kui lahkus kodunt, jätnud ukse lahti, lahkus, Juozukas ja komps süles.

Ta ei püüdnudki siis mõelda, kuhu läheb, kuid teadis, et tee viib Jatautaste juurde. Kuhu ta võiski minna? Kes teda ootas?

Jatautaseid oli kaksteist. Tõsi küll, nüüd oli neid jäänud üksteist — Vincas sõitis õnne otsima, Ameerikasse.

Õnne otsima?

Kust võis seda õnne leida?

Jatautaseid oli kaksteist. Igale teisel, igal kolmandal aas-

tal tuli ilmale uus. Viimased olid kaksikud. Kui kõik magama pistsid, olid nii tared kui ka õu neid täis.

Ta ei mõelnud, kuhu läheb, aga teadis ikkagi, et on vaid üks tee — Jatautaste tallu. Kuhu siis veel?

Jatautas ise läks välja ning ajas ka lapsed tarest minema. Mis sa ikka naisi segad, ütled veel midagi, millest nii- või naamoodi aru saadakse. Parem neid juba mitte segada. Ta võttis vikati ja läks õue — pinnima. Üks-koik, kui mitte täna, siis homme tuleb see töö ikkagi ära teha, keegi seda sinu eest ei tee, peab ise tegema.

Tares valitses vaikus, pikk tee oli Juozukase magama lähtunud. Naised võtsid istet laial, kogu seinäärt täitval pingil, kus nii istutakse kui ka magatakse. Võtsid istet, vaatasid teineteisele otsa. Siis pööras Jatautiene pead, silmitses last. See magas magusasti — mis temal viga.

«Kuhu siis nüüd?» küsis Jatautiene.

«Ei tea.»

«Pole sellele mõelnud?»

«Ei tea...»

«Mine linna. Pole vaja vähemalt sõnnikus koperdada.»

«Linna?» Ta kartis linna, ei tahtnud linna.

Talle näis, et seal krigisevad kõik ukseid nõnda, nagu tol õõl aida uks.

«Linna. Milleks sind siin praegu tarvis on? Kibedal tööajal ehk võetakse abiks, aga hiljem — kes teab. Ka ulu- alust sul ei ole.»

«Linna...»

«Elad, teenid pisut, eks siis vaata edasi. Kui ainult satuksid heade inimeste juurde.»

«Kus need head inimesed on?»

«Ei tea. Aga küll leiad. Jumal ei jäta sind hätta.»

«Aga kuidas...»

«Võtan Juozukase enda juurde, võtan. Veel üks lisaks, kus mul asi. Ise ma neid enam, jumal tänatud, ei saa.»

«Ma... tasun ära, tõesti tasun.»

Ta haaras Jatautiene käed ja hakkas neid suudlema.

«Aitäh... Tänan... Aitäh...»

«Mis sa nüüd... Piima ikka kuidagi saab, ja leiba-suhkrut nämmutan talle ka. Paljudest sihukestele vaja! Eks ju?»

«Aitäh... Tänan...»

«Homme on turupäev, täna magad siin, hommikul aga lähed päikesega koos, ja küll leiad, mis vaja. Ainult

suhkrut too mõnikord kaasa. Suhkrut, tead isegi, meil ei ole.»

Nõnda nad siis leppisidki kokku.

Nõnda leppisidki.

«Nõõ! Nõõ! Kõrvike!» kostis teelt.

Tähendab, jõudis tee. Tähendab, turuplats on juba täiesti tühi.

Mu jumal, vaja on minna poodi.

Pood suletakse ju kohe, töepoolest suletakse!

Ta jooksis, hingeldades nagu siis, kui lahkus kodunt, lahkus, kops käe otsas, Juozukas süles.

«Ei,» vastas ta. «Ma jõin ju teed.»

TEINE PEATÜKK

Ta surus Juozukast vastu rinda.

Ta pandi sohvale mugavalt istuma.

Ta istus sohval ja toitis last.

Ta ei teadnud veel, mis on lapse nimi.

Niipea kui ta aralt siia tuppa astus, niipea kui ta last nägi, lõi süda lausa pööraselt pekslema. Talle anti laps, ning ta otsis pilguga, kuhu istuda.

Ta pandi istuma sohvale.

Sohva oli pehme ning laps väike ja soe. Ta asetas lapse kohe põlvedele ja asus pluusi lahti nõõpima. Tegi seda kiirustades, sõrmed käisid kähku, nõndasamuti nagu turuplatsil, kui ta pruunide kingade nõõpe kinni pani.

Perenaine ja peremees, istunud tema kõrvale, vaatasid teda üksisilmi, siis aga meenus mehele midagi ja mees läks ära. Mis temal sellest, mees oleks võinud ju ka jääda. Tema asutas last imetama.

Peremees aga läks kööki, seisatas suure kausi ees, mis oli täis sooja vett, segas seda vett sõrmega ja naeratas endamisi.

Lapse imetajale ei tulnud pähegi, et oleks pidanud end pesema, nemad aga ei ütelnud samuti midagi, ehkki perenaine oli suure emailitud kausi sooja vett täis valanud.

Nõõpinud pluusi lahti, märkas ta jälle, et see oli eest marg. — rinnal olid kaks suurt märga laiku. Tõtates veelgi rohkem, tõstis ta rinna üles, tundes alles praegu, kui raske ja pingul see on.

Poisike haaras kinni suuga, kätega, ning näis, et ta ei lase enam iialgi lahti.

Naine ohkas ning sulges silmad.

Ta ei näinud enam perenaist, kes istus ettevaatlikult

sohva veerel, ning peremeest, kes seisis ikka veel köögis, naeratas ja segas emailitud kausis sõrmega sooja vett.

Silmad kinni, surus ta last enese vastu.

Ta surus oma rinnale Juozukast.

Nüüd naeratas ta ise.

Tema laps oli nii näljane! Ta tahtis nii väga süüa ja ootas teda nii väga! Tema laps, tema Juozukas. Kas mitte sellepärast pole poisu nii tugevasti tema rinna külge liibunud?

Tema aga oli nii kaua ära olnud. Ta oli teinud tohutu suure ringi, enne kui viimaks koju tagasi saabus...

Ta jõudis ikkagi poodi, kui sasipäisest mehenässist polnud enam kippu ega kõppu. Miks ta nõnda poodi tormas?

Ta astus südame värisedes kuuest, võib-olla ka seitsmest kiviastmest üles ja hakkas aeglaselt ust lahti lükka. Ning uks andis järele, avanes, kõrvetades teda valusasti kellukese kõlava helinaga.

Kui hea, et ta jõudis õigel ajal.

Kauplus oli suur, laiad letid kolme seina ääres. Ning kangad, kangad! Nõnda peened... Ja mitte ühtki elavat hinge, ei siin- ega sealpool letti.

Aina rullid, aina rullid...

Ta puudutas ettevaatlikult üht rulli. Riie oli libe, sädelev ja nõnda õhuke, et paistis läbi.

Oleks temal niisugune kleit — sädelev, libe, roheliste ristikulehtedega! Oi, kuidas sobiksid selle juurde uued pruunid kingad! Igaüks võtaks ta kohe tööle.

Ei, ta ei tahagi mujale. Ta tahab olla siin, kaupluses, seista leti taga, sõrmitseda libedat õhukest riidet ja pakuda kõigile: ostke! ostke!

Kunagi ammu käis ta siin, selles kaupluses. Koos Vincasega. Ka siis silitasid nad värvilisi rulle.

«Ma teenin raha, tulen tagasi ja ostan sulle kõige ilusama kleidi. Valge, looriga.»

Siis sõitis Vincas ära.

Nüüd tahtis ta seista leti taga.

Ostke, ostke kangaid!

«Mida preili soovib? Mida teile näidata?»

Ruumi lõpus oli raske eesriie, selle taga uks. Sealt tuli poodnik ise, lühike kõhukas, vestiga mees. Keskmisest nõõpaugust rippus alla jäme kollane uurikett. Vististi kul-

Poodnik ronis nobedasti väikesele redelile, tõmbas kiult ühe kangarulli, viskas lauale, tõmbas teise — ja viskas samuti. Lauale kukkudes kahisesid need otsekui elavad.

Ta tõmbus eemale.

Poodnik kummardus üle leti.

«Võib-olla on preili juba mehel?»

Ta raputas pead.

Poodnik vaatles teda teraselt, seejärel, peatanud pilgu tema rinnal, vidutas kavalalt silmi.

«Võib-olla ehk midagi ristseteks, preili?»

Ärutanud välja käe, langetanud pilgu, läks ta küljetsi pikki leti äärt, paitades kangarulle — need olid õhemad või paksemad, kuid alati pehmed.

«Mida te's, preili, soovite?»

Ta vastas, tõstmata pilku:

«Otsin tööd.»

«Tööd...»

Ta tõstis pilgu.

«Ma teeksin kõike... Kõike, mida tarvis...»

Nüüd oluks ta nõus loobuma leti taga seismisest, nõustunud vaid kaupluse pühkimisega. Oleks pühkinud ja pühkinud, ning näinud, kuidas inimesed riidet ostavad.

Poodnik vaatas, silmad kavalalt vidukil.

«Niisuguse ilusa preili võtab igaüks vastu. Ka mina võtaksin, kuid meil on väga kehv teenida. Igasugu rumalad poisid hakkavad inetusi rääkima, keegi ei kutsu randevuule. Mina võtaksin küll, aga mul on kahju nii ilusast preilist...»

Tööküsija nõjatus mõlema käega letile, kaldus ettepoole.

«Ei, ei. Ei saa. Nii ilus preili... E-ei.»

Poodnik silmitses taas tema rinda ja muigas kavalalt.

«Minge Liepaitiste juurde. Nad otsivad teenijat. Väga head härrased, soovitan.»

Poodnik näitas talle maja, ning ta lükkas ukse lahti.

Valusalt kõrvetas helisev kelluke.

Ta jooksis alla kuuest või seitsmest kiviastmest.

Mu jumal, milleks ta üldse poodi läks? Kogu aeg oli nii kiire! Ta vaid pikendas oma koduteed...

Juozukas hakkas valusasti närima. Ta avas silmad ja andis lapsele teise rinna. Kui janune, kui näljane! Rabeleb, pehme ja soe. Kui janune, kui...

Liepaitistel oli kivimaja, punase katusega. Ees, tänava pool, helkis klaasveranda.

Ta koputas pelglikult veranda uksele.

Kedagi ei tulnud.

Ta ootas ja koputas uuesti.

Ta kartis avada ust, niisamuti nagu oli kartnud lahti teha Bernotase talu jalgväravat.

«Kes seal on? Ke-es sea-al o-on?» kargas lauldes verandale poisike.

Viimaks ometi avas poisike ukse.

«Mis vaja?» küsis ta, pea viltu. «Mis teil öelda on, madam?»

«Sooviksin minna Liepaitiste juurde... On see siin?»

Ta kartis, et laps lööb järsku ukse kinni ja jookseb lauldes tuppa tagasi.

Poiss ei jooksnud.

«Ema! Üks maatädi tuli! Tu-li! E-ma-ma!»

Ilmus Liepaitiene.

«Tere... proua... Teile on teenijat vaja...»

«Mine sealtpoolt ringi.»

Ta läks ümber maja ning seisatas õuepoolse ukse ees. Teda raputas värin. Ta tõmbus kühmu. Tahtis end rätikuisse mässida, kuid sinna olid keeratud tema piskud asjad.

Uks avanes.

Teisel pool läve seisis proua Liepaitiene ja härra Liepaitis. Nende vahel — noorsand. Kõik nad silmitsesid teda pikalt. Ta ei pidanud vastu — hirm kannustas teda:

«Ma... võin teha kõiki töid... Kõike, mida vaja...»

Liepaitis lausus poolihääli:

«Ajasid mu sohvalt üles... Terve päeva jändasin talumatsidega, nüüd jälle.»

«Paps, paps! Kas oli tore oksjon? Mis kõige enne müüdi? Lehm? Pa-aps...»

«Vait!» hüüatas Liepaitiene ja lisas poolihääli: «Näed ise, teenijat ei olegi nii kerge leida.»

«Ja sellepärast ajasid mind sohvalt üles? Sa ju näed, kui räpane ta on, üleni märg. Nakatab veel poisi millesegi...»

«Sa ei taipu tuhkagi. Ta on ilmselt lapsega tüdruk.»

Ja lisas valjusti.

«Kas sul mees on? Oled abielus?»

Pearaputus.

«Aga laps on?»

Ta vaatas, silmad pärani, siis aga hakkas kiiresti-kiiresti pead raputama.

Liepaitiene lausus taas poolihääli:

«Valetab...»

«Ja sellepärast ajasid sa minu üles, sellepärast?»

Liepaitiene ei vastanud mehele. Ta ütles valjusti:

«Võid minna. Meil pole teenijat vaja. Meil on juba. Seal, kaugemal, ühed otsisid. Tõsi küll, juudid. Mine vaata, ehk võtavad vastu.»

Poisi pea, mis oli surunud end isa ja ema vahele, vaatas kord üht, kord teist.

«Memme, kui vastu võtavad, kas ma siis võin teda nime-tada...?»

«Ära sega, kui vanemad inimesed räägivad.»

Ta vaatas kõiki kolme — prouat, härrat ja noorsandi — ning igatses tagasi turuplatsile. Seal oli ta rahulikult istunud kivi otsas, teda ei tülitanud keegi, ning ka tema ei tülitanud kedagi.

«Paps, kõige enne lehm?»

«Jäta, ma olen surmväsinud.»

Ta seisis ikka veel selle kolmiku ees, värisedes üleni.

«Mine, mine. Meil on juba teenija olemas.»

Ta läks uuesti ümber maja. Õue muru oli liiga pehme. Ta tahtis rutem oma jalge all tunda kõnnitee kõvu plaate.

«E-ma! Kui temast saab juudi toatüdruk, kas siis teda võib nimetada lapsega tüdrukuks? E-ma!»

Ta sammus, aina sammus mööda kõnniteed.

Ta igatses turuplatsile, kuid jalad kandsid teda mujale, ta käis läbi ühe tänava, siis teise.

Kui suure ringi ta koduteel tegi!

Ta ei tahtnud kusagil seisatada ning ainult ühes kohas, laegi teadmata miks, peatus ta ning vaatas ümber.

Kõrgel linna kohal laius selge suvine õhtutaevas. Valged ja kohevad, kuid üksildased pilveköksiid liikusid aeglaselt edasi, otsides midagi. Just nagu temagi praegu. Ainult et nemad liikusid kõrgel taevas, tema aga — mööda aiaveeri, kõval kõnniteel.

Ohtu laskus linnale.

Maa peal, siin, kus seisis tema, tara taga, õitsesid lilled. Jalgvärava juurest viis majani tee, mõlemale poole teed olid istutatud roosipõõsad.

Kodus, kust ta lahkus, oli aias samuti lilli. Kuid mitte roose. Siin aga õitsesid punased, kollased ja valged roo-

sid, mõned nii tumepunased, et näisid peaaegu mustadena.

Ta tundis rooside mõrkjat lõhna, kuid ei mõelnud sellele.

Ta ihaldas puudutada kas või ühtainust õit, kas või ühtainukest nuppu — punast, kollast, valget või mustjat-punast. Ta tahtis sõrmedega paitada lõhnavaid õielehti nõndasamuti, nagu oli tahtnud äsja, veidi aja eest, minna poodi, siis oli ta läinud, oli jõudnud.

Ümberringi polnud kedagi, mitte ühtegi hinge.

Ta avas värava ja astus roosialleele.

Ta puudutas kõige esimest — punast roosi. Puudutas ühe käega, ehkki oli tahtmine emmata mõlema käega iga lille, katta nad peopesadega, otseku käda neid pihus.

Komps libises maha.

Nüüd olid käed vabad.

Ta läks mööda rada.

Ta ei kuulnud, et tema järel käib mees. Paljaspäine, kühmus, kohver käe otsas.

«Minu juurde?»

Ta pöördus ehmunult, tormas kompsu üles tõstma.

«Ei...»

«Sa ei tunne mind?»

«Ei...»

«Ma olen arst. Elan siin.»

«Meie ei käi arstide juures,» vastas ta.

Arst tunnistas teda, tõmbas vestitaskust kella, seejärel silmitses teda uuesti ning küsis:

«Miks sa ei sõida koju last toitma? Vaata ennast, üleni märg! Vaata, kuidas piim jookseb.»

Alles nüüd heitis ta pilgu oma rindadele ja nägi kaht märga laiku. Ta kattis rinnad kätega — riie oli kleepjas, niiske.

Ta raputas pead, aina raputas.

Ei, ta ei või midagi rääkida. Tal ei ole last, Juozukast pole üldse olemas, ning ka kodu ei ole, koju ei saa sõita ega minna jalgsi.

Ta nõksatas tahapoole, otseku kavatseks mees teda rünnata, lüüa, ja lausus, võtmata käsi rindadelt:

«Minu laps... suri... eile... Ma otsin tööd.»

«Tööd?» kordas arst. «Kui tarvis, leiame tööd...»

Siis tahtis ta küsida, vaiksest, et mees ei pahandaks:

«Kus? Kelle juures?»

Arst vaatas tema poole, naeratas, ning ta ei küsinud.

«Lähme,» ütles arst.

Nad läksid otse üle õue naabermajja.

Läve ees, enne kui uksele koputada, küsis arst:

«Kas võõrast last hakkad imetama?»

«Ei tea... Vist küll...»

Viimaks sai laps isu täis.

Hoidis veel rinda suus, kuid nõrgalt, tukkus, juba olid silmadki kinni.

Laps oli temaga ikka veel kokku kasvanud, ta oli soe ja pehme. Juozukas...

«Aitäh...» lausus perenaine tasa.

Võttis siis poisi ja viis magama.

«Pidage... Pidage!» tahtis ta hüüda, kuid tundis, et ei latu mitte kõval pingil, vaid pehmel sohval. Rinnad ei pakitsenud enam, kuid see, kes kogu piima ära jõi, polnud Juozukas.

Juozukas oli kaugel.

Jatautiene nämmutas talle leiba.

Tema rinnad aga olid juba tühjad. Võõras majas.

Peremees, kes seni oli kausis vett seganud, tuli köögist tagasi.

Püüdes mitte tema poole vaadata, kuni ta nõõbid kinni paneb, ütles peremees, naeratades nagu ennagi:

«Andestage, et me sellele kohe ei tulnud. Küllap te olete väsinud ja tahate süüa.»

Nüüd vaatas mees talle otsa.

Ta langetas pilgu ja noogutas.

Jah, ta tahtis süüa. Võib-olla mitte süüa, vaid juua...

Teed... Talle peab antama teed. Linnainimesed on nõnda harjunud. Tal on janu.

«Otsekohe toon. Otsekohe. Istuge laua äärde, ma toon. Me oleme nii erutatud...»

Ta tõusis sohvalt.

«Pole vaja. Ma süüa seal, köögis.»

Ta järgnes peremehele.

Hiljem, istudes akna all laua ääres ja mugides suutäit, mis oli kurku kinni jäänud, nägi ta, et linnale laskuv, seda endasse mähkiv selge õhtu on veelgi pimedamaks läinud. Kohevad pilveköksi, valged, üksildased, liikusid kuhugi, otsisid midagi.

Köögis oli ta üksi.

Keegi ei seganud teda.

Ta vaatas kaua aknast välja.
Siis jõi teed.
Kaks lusikatäit suhkrut puistas ta rätikusse. Esimesed
kaks lusikatäit.
«Nämmutan talle leiba suhkruga...»
Esimesed kaks lusikatäit.
Tee pidanuks ikkagi olema magus. Aga ei — see oli soo-
lane. Ta jõi soolast teed ja vaatas aknast välja.

«Ei,» vastas ta, «ma ei armastanud.»

KOLMAS PEATÜKK

Igal pühapäeval lahkus ta hommikul ja tuli tagasi alles
öhtul. Igal pühapäeval ilmus Jatautaste perre veel üks,
kolmeteistkümnes inimene.

Lausa jooksnud kõik üheksa kilomeetrit, kahmas ta
Juozukase süle, ning kui see magas, äratas ta ja jootis
teda, jootis oma piimaga. Sulges silmad, unustas kõik.

Nõnda õitsesid pärnad kaks korda.

Kõige enne, kevadel, puhkesid õide sirelid, ning hiljem,
juba suvel, lõid kõikjal ümberringi lõhnama pärnad.

Ka nüüd käis ta pühapäeviti Juozukase juures.

Nädala teistel päevadel, varahommikust alates, koristas
ta rahulikult, ruttamata, kärsituks muutus aga alles pärast
lõunat. Ta kiirustas lapse magama panemisega ja nõude
pesemisega. Pererahvas heitis samuti pikali. Siis oli ta
vaba.

Kõige parem oli kevadel. Ta käis õues sirelipõõsaste
juures ning otsis õnne — viielehelist õit.

Mõnikord leidiski.

Sirelipõõsaste taga, teisel pool tara, naabermaja aias
istus vahel notari poeg Rimantas ja luges raamatut. Paar
aastat tagasi oli ta lõpetanud gümnaasiumi. Enne lõunat
abistas vanemaid, pärast lõunat aga läks aeda raamatut
lugema.

Tema juuksed olid tumedad, lokkis, lõual aga lohuke.

Vincase juuksed olid samuti tumedad, lokkis, ainult
lohuke lõual polnud nii sügav.

Noor naine otsis õnne — viie lehega õit — ning vaatas
Rimantast.

Sel päeval tulid lõunaks külalised, ning ta jäi hilja
peale.

Perenaine ei heitnud pikutama nagu tavaliselt.

Ta tuli kööki.

«Sa ruttad sel ajal alati. Mine. Küll ma pesen.»

«Ei, ei, ma ei rutta, ma ei rutta üldse kuhugi.»

«Mine. Ma pesen ise.»

Ta läks.

Sirelid olid ammu ära õitsenud. See-eest lõhnasid pärnad. Ta astus kähku sirelipõõsaste juurde, lükkas haljad oksad laiali ja nägi otse enda ees, teisel pool tara, kaht halli silma.

Vincase silmad olid samuti hallid.

«Miks nii hilja täna?» küsis Rimantas.

Ta ei vastanud.

Ta vaatas halle silmi, Rimantas aga — rasket kollast patsi, mis oli keeratud ümber pea, õhetavaid põski ja valget, siledat kaela.

«Tule minu juurde,» ütles poiss üsna vaikselt, ehkki keegi neid ei näinud ega kuulnud. «Aia lõpus on kolm lahtist lauda. Vaata ainult, et keegi ei näeks.»

Nad läksid piki tara äärt. Tema ees, Rimantas järel.

Ta vaatas ringi, nihutas kolm lauda kõrvale ja pugenes notari aeda. Siis kükitas maha ja heitis pilgu enda ümber. Kõrge rohi piiras teda igalt poolt, siit ei paistnud midagi, ainult taevast pea kohal. Ta istus, tõmbunud kerra, põlved surutud vastu lõuga, käed ümber jalgade. Ehmus, lõi kartma iseennast. Miks ta siia tuli? Miks ta ronis võõrasse aeda, miks vahtis ringi, kartes, et keegi näeb?

Rimantas istus sinnasamasse. Puudutas tema kätt ja ütles Vincase häälega:

«Ära arva, et sina ise... Mina ju vaatan ka iga päev sind, ootan üha kärsitumalt, et sa tuleksid sirelipõõsaste juurde.»

Rimantas silitas ettevaatlikult tema käsi, õlgu, kaela. Ta sulges silmad, ning poiss suudles teda. Iga suudlus, iga puudutus ja paitus erutas. Ta ei tõrkunud. Ta puudutas ise Vincase tõmmusid lokkis juukseid, kartis ainult avada silmi. Tal oli kinnisilmi parem. Kinnisilmi ei paistnud lohuke poisi lõual põrmugi sügavana. Iga suudlus ja puudutus kõrvetas. Ning ta ei tõrkunud. Ei lubanud vaid puutuda rindu ja emmata pihta.

Siis kargas ta püsti ja sööstis minema, lükkas kolm lauda kõrvale ning tõttas, pea longus, pooljoostes piki aia-äärt, hoides käega paksu kollast patsi, mis oli lahti läinud.

«Kas sa tuled veel?» hüüdis Rimantas. «Kas homme tuled?»

Ta noogutas ja lippas veelgi kiiremini.

Lõhnasid pärnad ja sumisesid mesilased, korjates mett, kõige paremat, pärnamett.

Ta tuli jälle.

Ja käis iga päev.

Tal oli veelgi suurem rutt pärastlõunase nõudepesemisega, lapse magamapanemisega.

Nüüd polnud talle sireleid enam vaja.

Kui olekski kevad ja need õitseksid, vaevalt asuks ta valgeist ja violetseist põõsast otsima viielehelist õit.

Ta lükkas kolm lauda kõrvale.

Rimantas juba ootas kõrges rohus, lohukesega lõug üles tõstetud ja hallid silmad taevasse suunatud.

Nüüd julges ta vahetevahel poisile näkku vaadata.

Üha enam tundis ta temas ära Vincase.

Poiss suudles teda, tema aga ei tõrkunud.

Sel päeval — pärnad olid ära õitsenud — lubas ta, silmad kinni, emmata oma pihta.

Kuid Rimantas hüppas ise eemale.

Kostsid sammud.

Ta kuulatas samme, siis aga küsis:

«Sa kardad kogu aeg, eks?»

«Tasem... Ole vait!» pahandas poiss. «Olen's mina süüdi, et sina... sina... ei ole vallavanema tütar?»

Ta tõusis püsti, lükkas kolm lauda kõrvale ja lahkus, seekord ruttamata, pea püsti.

Nüüd sumisesid mesilased kõikjal ümberringi, korjates mahlu igalt õielt.

Ta läks ja istus akna alla. Ja nägi Rimantast, kes veel kaua seisis sirelipõõsaste taga, nõjatudes vastu tara.

Ta ei pahandanud poisi peale. Aga kui oleks kevad ja taas õitseksid sirelid, ei tormaks ta enam otsima viielehelist õit — ei valget ega violetset.

Kui oleks suvi ja lõhnaksid pärnad, ei tõttaks ta aiasügavusse, et tõsta kõrvale kolme lahtist lauda. Isegi siis mitte, kui mesilased sumiseksid, korjaksid mett, kõige paremat, pärnamett.

Hiljem nägi ta notari juures tõepoolest vallavanema tütar. See oli ilus ja temast hulga noorem. Muidugi... Muidugi.

Ta tuli lausa lennates, kirjus kleidis, mis oli sama kerge,

peaaegu läbipaistev nagu riie poes sildiga KANGAD. Lal õlgkübar, lint ümber, ja kaks seljale ulatuvat patsi.

Muidugi...

Birute tuli ikka lennates, vaatas ringi pikkade ripsmete alt, põimis lahti ja taas kokku patside otsi. Kui ta keeras maja nurga taha, siis ilmus alati kuskilt järsku Rimantas. Hiilis lähemale, küürus, hääletu, kattis äkki peopesadega Birute silmad ja surus ta vastu rinda — mitte midagi nägeva, abitult kätega vehkleva tüdruku. Siis võtsid nad teineteisel käest kinni nagu lapsed ja jooksid aeda. Kedagi kartmata, ennast varjamata lippasid nad aiateedel.

Tema aga, pesnud pärast lõunat nõud ja pannud poisu magama, ronis alati pööningule. Liibus õhetavate pöske-
dega vastu tolmust pööninguakent. Konutas seal tunni, kaks, toetanud lauba vastu tolmust klaasi.

Teda ei näinud keegi, ja kiiret polnud kuhugi.

Ta ei pahandanud Rimantase peale.

Ta ei pahandanud isegi siis, kui Rimantas Birutet esimest korda suudles.

Nad olid kaugel, aia teises otsas. Rimantas võttis Birutet ümbert kinni. Tütarlapse piht oli vististi peenike nagu mesilasel. Birute vajus tahapoole, toetas käed vastu poisi rinda, kuid see ei lasknud lahti. Ta tõmbas, tõmbas tüdrukut lähemale, kuni selle käed alistusid, kuni näod liginesid ja pikad sõrmed hakkasid liikuma poisi kaelal.

Mõnikord peatus notari maja ees kaless. Suurte ratas-
tega, kõrge nagu troon ja pehme nagu troon. Ta kaldus kohe küljele, niipea kui keegi astmelauale tõusis. Pingul valjastega Must painutas läikivat kaela, tagus kärsitult tänavakive oma tugevate rautatud kapjadega.

Naerdes, tõugeldes vajusid nad kalessi nagu süngi ja põristasid minema.

Ta ootas nende tagasitulekut.

Ta käis sageli õues — puid või vett toomas. Põikas tihti köögist tubadesse — veel kord tolmu pühkima. Või siis — hea, kui oli aega! — läks poisuga jalutama.

Peremees oli õpetaja. Ja tahtis väga, et ta lugema õpiks.

Ostis talle aabitsa ja veel mõned raamatud.

Mõnus oli minna aabitsaga verandale, istuda pingile, seada täht tähe, silp silbi kõrvale ja oodata.

Meeldivat magusat raugust oli selles ootamises.

Rimantas ja Birute jõudsid tagasi vahule aetud Mustaga.

Hobu tõusis värava ees tagajalgadele ning otsekui tardus. Läikis must karv, valendasid vahutordid suuraudadel.

Nad hüppasid alla kõrgelt troonilt, mis oli pärjatud karikakarde, võilillede või nõmmelilledega.

Tema vaatas verandalt, õuest või läbi tolmu klaasi aga pahandanud põrmugi.

Kui ta käis lapsega jalutamas ja vestis talle muinasjutte, elas neis muinasjuttudes ikka tumedate lokkis juus-
tega, hallide silmadega kuningapoeg, kuningatütar aga põimis kogu aeg oma palmikuid ja tal oli lindiga õlgkübar.

Kärrarikkas pulmas oli palju külalisi. Kuid külalised teda ei huvitanud.

Ta seisis kannatlikult pööningul tolmu klaasi taga, vaatas alla naabermaja valgesse tuppa, laia üleskohendatud voodisse. Ta ootas. Üpris hilja, aga võib-olla ka vara — hommiku eel — tuli tuppa Birute. Ta võttis peast ja heitis eemale valge loori koos pruudipärjaga. Seejärel vajus valge sõõrina põrandale pulmakleit. Nõtke keha lipsas kärmelt voodisse ja kadus kuni silmini teki alla.

Siis tuli Rimantas.

Hiljem, juba hulga hiljem, unustasid nad valguse kustutamata.

Tolmune aknaklaas tõmbus uduseks.

Ta ei vaadanud enam — sulges silmad.

Sirelid aga puhkesid jälle igal kevadel öitsele. Oleksid nad kas või korragi öitsemata jäänud!

Samas toas ilmus maailma väike Rimukas. Ta ise nägi, kuidas laps arsti käte vahel rabeles.

Igal suvel levitasid pärnad erutavat kollast lõhna. Kui nad oleksid kas või korragi lõhnamata jäänud!

Iga päev surus ta üha tugevamini südame vastu pererahva poisut — oma poisut. Surus sama tugevasti, nagu pühapäeviti Jatautaste tares Juozast, oma Juozast.

Ning vestis talle niisuguseid muinasjutte, mida keegi teine ei teadnud. Ning vastas kõigile küsimustele — nendele, mida poisu esitas, ja nendele, mida ta ei esitanud.

«Näed? See on härra Rimantas.»

«Näed? See on proua Birute.»

«Ja väikemees? Näed? See on noorsand. Nende poeg Rimukas.»

Siis küsis poisu mõnikord:

«Kus on sinu mees, sinu härra?»

«Mulle pole vaja...» vastas siis tema.

«Pole vaja? Miks?»

«Milleks mulle... Mul oled sina ja on veel mõni... kui suureks kasvad, siis räägin.»

«Hea, et sul ei ole meest ega härrat. Ta segaks meid. Sa peaksid ühe muinasjutu jutustama minule, teise aga temale... Hea...»

Hiljem, pärast esimest tutvust läbi tarapilude, viis ta oma poisu naaberõue, ning poisu mängis Rimukasega. Või siis tõi ta Rimukase oma õue, ning lapsed mängisid taas.

Vahel võttis ta väikemehe, surus vastu rinda ja laskis kohe lahti.

«Mina ka, mina ka!» hüüdis siis tema poisu, kobides talle kohe põlvedele.

Siis lausus ta tavaliselt:

«Muidugi, sina ka, ja...»

Kui veel Juozukas siin oleks.

Oli see's halb?

Mitte enam pööningult, läbi tolmu aknaklaasi, vaid verandalt või õuest armastas ta vaadata härra Rimantast ja proua Birutet.

Tema pilk oli siis kummaline.

Mis oli tema pilgus?

Kevaditi aga õitsesid sirelid.

Valgete ja violetsete neljaleheliste õite keskel leidis alati viielehelisi — vististi oli õnne palju.

Suviti aga lõhnasid pärnad. Ning kollaste, kaharate puude vahel sumisesid mesilased. Nad korjasid mett. Pärnamett.

«Ei,» vastas ta. «Ma pole mitte kunagi inimesi haletsenud.»

NELJAS PEATÜKK

Rimukas oli nösuninaga, siniste silmadega ja käharate valgete juustega — emasse. Kõik kolm — notar, Rimantas ja Birute — istusid igasugust majakraami täis laotud vankril ja kaisutasid Rimukast.

«Kui saaks ehk rutem, mis siin's...» pomises vahetevahel talupoeg, tirides ohje ning vaadates ainult hobuste poole.

Talupojal olid omad mured. Ta ei tahtnud aega viita. Jaamani on niigi viisteist kilomeetrit. Linnast väljasõidul oli teda peatatud ning öeldud talle üsna lühidalt:

«Sõida.»

Hüva, ta sõitis siia, sõidab jaama. Kuid milleks nõnda kaua oodata?

«Kui saaks ehk rutem, mis siin's...»

Tuku siin, endal ja hobusepaaril hakkab vilu.

«Tpruul! Et pagan teid...»

Naine sirutas käed:

«Tule siia, Rimutis, tule siia.»

Vankrile hüppasid kaks meest.

Viimaks hüüdis talupoeg:

«Nöö!»

Laskis ohjad lõdvaks, tõusis püsti, keerutas neid pea kohal, ning kahehobusevanker hakkas tänavakividel põrisema.

Naine viibutas kätt. Rimukas samuti, nood samuti — vankrilt.

«Ta armastab väga...» hüüdis Birute püsti tõustes, kuid ei lõpetanud, ei öelnud, mida, vajus vaid kummuli kompsule ja puhkes alles nüüd nutma.

Rimukasel hakkasid samuti pisarad voolama.

«Kas nad kauaks ära sõitsid?» küsis poisu.
 Ta oli kogu aeg vaikselt naise kõrval seisnud.
 Naine ei vastanud midagi.
 «Siberisse?» küsis poisu.
 «Jää vait! Võta Rimukas, ja minge mängima.»
 Poisu võttis Rimukasel käest ja lausus:
 «Lähme, ma annan sulle oma suure ratsu.»
 Siinsamas on notari maja. Uksed pärani, aknad valla.
 Ou täis prahti, rämps. Otsekui pärast rüüstamist.
 Miks ta võttis Rimukase enda juurde?
 Kas ehk omadest ei piisa?
 Mullu mattis undav mürin mesilaste sumina pärnapuu-
 des. Linna sõitsid tankid, punased tähed külgedel. Tanki-
 des istusid laialt naeratavad noormehed, ning neiud vis-
 kasid nendele lilli.
 Ühed ütlesid:
 «Nõukogude võim!»
 Teised:
 «Venelased tulid...»
 Ta ei teadnud, mis on see nõukogude võim ja kes on
 need venelased.
 Tõsi küll, vallavanem lasti lahti.
 Tänavail lauldi palju. «Sõda homme kui on...»
 Olid valimised. Ka tema käis hääletamas.
 Ilmusid komnoored, lapsed aga sidusid kaela punased
 rätid.
 Pererahvas küsis temalt:
 «Kas sa jääd meile? Poisu on nii harjunud...»
 Muide, naabermaja härrased hakkasid teda tänaval
 teretama.
 Poodnik KANGASTEST lausus:
 «Näete? Ma ütlesin teile juba tol vanal verisel ajal, et
 nii ilusa preili võtab igaüks tööle. Ja võetigi. Mäle-
 tate?»
 Ta mäletas.
 Varsti tuli ema. Esimest korda pärast nii pikki aastaid.
 Nad istusid verandal, vaikisid kaua. Liiga kaua oli
 kestnud nende lahusolek. Nad olid kurvad. Nii see pidigi
 olema.
 Kuid ema ei pidanud vastu:
 «Me saime maad...»
 Ema nägu säras.
 «Võib-olla tuled koju tagasi, tütreke? Ma ise ei oleks

ehk siia tulnud. Isa saatis. Ja Juozukase võtaksime
 samuti...»

Isa?

Hea, et nad maad said.

Ta ei taha koju. Kui veel see suvi läbi saab, üürib ta
 linnas toa, võtab Juozukase enda juurde. Tema poisu
 läks juba mullu kooli. Ka Juozukasel on aeg minna.
 Ning poisut ta maha jätta ei saa. Eks ole ju poisu tema
 pilnaga üles kasvanud? Eks ole ju tema käed last kand-
 nud? Eks ole ju poisu niisama kallid nagu Juozukas? Ta ei
 teadnud seda isegi. Ükspäev läksid nad mõlemad jõe
 äärde suplema. Poisu sulpsas vette, sukeldus ja — oligi
 kadunud. Ei ilmu ega ilmu välja. Ta tormas kaldal edasi-
 tagasi. Last ei olnud. Alles siis märkas põõsas pisikest
 miilavate silmadega koonukest. Poisu jooksis tema
 juurde, sööstis sülle, üleni märg, lõi märjad käed ümber
 kaela. Ta surus lapse enese vastu.

«Kas ma ehmatasin sind? Ütle, kas ehmatasin?»

Ta tahtis anda mõned laksud pehmele kohale, kuid
 käsi ei tõusnud. Ta puhkes nutma. Nuttis, varjas pisa-
 raid ja surus last veelgi tugevamini vastu rinda.

Ta silmitses lapsi. Nad mängisid poisu suure ratsuga.
 Rimukas oli nösuninaga, siniste silmade ja valgete juus-
 tega — nagu ema. On tal siis lapsi vähe? Milleks ta võttis
 Rimukase? Poisu, mängides väiksema seltsilisega, vaatas
 teda kogu aeg. Ta ei vastanud poisu küsimusele, seepärast
 küsis laps uuesti:

«Siberisse?»

Jah, muidugi Siberisse. Kuid ta vaikis. Ei tahtnud, et
 Rimukas kuuleks. Siber oli kohutav sõna, ning kohutav
 oli seda välja öelda. Siber oli ääretult kaugel, otse maa-
 ilma lõpus, kus ei ela ühtki inimest, kus terve aasta pau-
 gub pakane, kus on läbipääsmatud metsad ja hiiglasuu-
 red valged karud.

Rimukas poleks seal vastu pidanud, muidugi poleks.
 Võis ta siis niisugusel nääpsukesel minna lasta?

Eile seisis ta tänaval ilusa, punase katuse ja klaasve-
 randaga kivimaja vastas. Siin oli ta kunagi sees käinud.
 Ta vaatas, kuidas Liepaitiseid' ära viiakse. Samasugune
 kahehobusevanker värava ees ning talupoeg, kes kiirus-
 tas koju.

«Kui saaks ehk rutem, mis siin's...»

Seejärel taas:

«Tpruu! Et pagan teid...»

Keegi ei abistanud neid. Ise kandsid asju ja ladusid koormasse. Taha upitasid sohva, raske, ümarate käetuge-dega sohva. Võib-olla sellesama?

«Miks sa mind ilmaasjata sohvalt üles ajasid?»

«Paps, kas lehm kõige enne?»

«Näed ise, kui raske on leida head teenijat!»

«Ema! Kas teda võib nimetada lapsega tüdrukuks?»

Kuidas hakkavad inimesed elama ilma kohtutäiturita?

Ta seisis eile klaasverandaga maja vastas ega liikunud paigast, kuni nood koorma peale said, oma kraami otsa kobisid ja talumees, ohanud kergendatult, hüüdis:

«Nöö!»

Talumehe aeg polnud raisata. Jaamani on viisteist kilomeetrit.

Ta seisis liikumatult nagu külm kivikuju, kuni koorem tänavanurga taha kadus.

Täna aga peatus samasugune kahehobusevanker notari maja juures. Olid ajad — kaless nagu troon. Nüüd — kahehobusevanker. Kui veel kõis ja koormapuu ka oleks, siis võiks vankri heina või rukist täis laduda. Kunagi oli kaless nagu troon. Enne seda olid loksus juuksed ja Vin-case hallid silmad.

Ka täna vaatas ta eemalt, seejärel läks lähemale, veel lähemale, kuni sirutas käed:

«Tule siia, Rimutis, tule siia.»

Siis ootas, pea longus — üles põimitud paks pats vajutas seda allapoole —, ootas, kuni nemad lapsega hüvasti jätavad.

«Tule siia, Rimutis, tule siia.»

Võttis lapse, just nagu omasid vähe oleks — on Juozukas, on poisu. See keerutas praegugi aina pead ja päris:

«Jah?»

Ta sulges silmad ja noogutas.

Jah.

Poisu ütles Rimukasele:

«Sa hakkad minuga alati mängima, eks? Minu suurel hobusel on ehtne lakk, nagu elusal ratsul, näed?»

Ta andis lastele süüa. Siis ütles perenaisele:

«Ma ööbin täna notari majas, eks?»

Täna...

Ta ei teadnud veel isegi, mis nüüd saab.

Rimukas vahtis oma kodus ringi, kõik oli siin nii imelik.

«Tädi, miks nad juba tagasi ei tule? Miks on kõik sega-mini?»

Ta ei hakanudki kraamima, sulges vaid aknad, ukсед ning tegi voodi üles — selle laia voodi, mis paistis põõsist tolmu-aknast. Ta kattis Rimukase kinni, tahtis juba ka ise kõrvale sirutuda, kuid mingi tugev käsi hoidis teda tagasi, ei lasknud. Ta leidis üht-teist, tegi endale aseme ja heitis põrandale voodi juurde.

Nüüd tahtis ta pisut mõelda, mis saab edasi, mida teha, kui kuulis järsku avatavat ust, seejärel samme. Meenutades, et kõik ukсед jäid lukust lahti, tõmbas ta kleidi selga ja läks vaatama.

Büütas tule.

Tema ees seisis suur, õlakas mees. Mees vaatas teda ülalt alla.

«Kogu päeva ootas, millal pimeneb,» lausus mees. «Siia ei tule vististi kedagi, mis?»

«Vististi mitte...»

«Muidugi, kui juba ära viidi, siis enam ei tule. Ega sina välja aja?»

Ta vaikis.

«Oleksin vaid mõned päevad, kuni vaikseks jääb. Pärast leian endale midagi. Eks?»

Ta ei vastanud.

«Vanemad viidi ära. Või tahad, et mind ka?»

Kes oli see inimene, kes seisis tema ees ja palus alandlikult ulualust? Kes? Bernotase Antanas?

Mees nuusatas.

«Ma armastasin sind... Kasvatad ju minu last...»

«Vaiki!» vastas ta.

Ta silmitses Antanast aeglaselt, pealaest jalatallani.

Kui Juozukas pahandust tegi, seisis poiss täpselt samamoodi, käed rippu, jalad koos ning pea kõrvale pööratud.

«Millal ära lähed?»

«Juba mõne päeva pärast, võib-olla ka varem.»

Ta osutas sohvale ja läks ust lukustama.

«Oota,» lausus Antanas. «Vahest pole tares hea, mis?»

Kui ehk minna puukuuri?»

Ta leidis eeskojast vana mantli, rätiku, veel midagi, ja ütles:

«Lähme.»

Õues vaatas Antanas ringi. Polnud kedagi. Ühtki elavat hinge.

Antanas viskas riided ühtlaselt laotud haluridadele. Pimeduses kogus ta end taas.

«Kuule... Ehk jääd minuga? Mis?»

Naine vaikis.

«Sa oled siiski ilus tots, ohoo! Ei lähe vanemaks... Mina aga pole veel abielus. Noh?»

Antanas tiris teda käest.

«Tuletame meelde, mis?»

«Jäta...»

Ta tõmbas tugevasti kätt.

«No-noh! Nüüd oled sina sadulas. Mina olen kodutu, võim on sinu käes. Ehk pean põlvili langema?»

Antanas embas teda.

«Või olen ma sulle võõras? Või ehk pole ma sind küllalt kõvasti kallistanud?»

Ta lükkas Antanase eemale ja väljus kuurist.

«No-noh!» kuulis veel.

Miski tõusis kurku, tõusis aina kõrgemale ja kõrgemale. Ta jooksis tuppa, istus põrandale oma asemele, ning tundis, et puhkeb kohe nutma.

Voodis liigutas Rimukas.

«Ma kartsin üksi,» ütles poiss tasa. «Sa olid nii kaua ära.»

Ta ei suutnud lausuda sõnagi.

Milleks ta selle lapse enda juurde võttis?

«Kas nad veel kauaks ära jäävad?»

Ta vaikis.

«Kas nüüd oled sina minu ema?»

Ta sirutas käe, paitas poisu valgeid juukseid ja ütles vaid üheainsa sõna:

«Maga...»

Rimukas heitis pikali, võttis teki peale ja rahunes.

Ta kartis iseenesele tunnistada, et ei too veel Juozukast enda juurde, ei saada veel kooli, vähemalt aasta mitte, kuni see siin suuremaks kasvab.

Miski tõusis kurgus, tõusis üha kõrgemale. Ta vajus patja ning hakkas nuuksuma.

«Ei!» ütles ta.

VIIES PEATÜKK

Järelejätmatult piinas teda üks ja seesama mõte:

«Miks ma läksin külasse?»

See mõte aina näris ja näris ega andnud rahu.

Taas õitsesid pärnad. Kollane lõhn summutas mustade ahervaremete leha, mis püsis ikka veel nagu vina haisva soo kohal.

Mida on inimesele kõigepealt tarvis?

Süüa.

«Ta on vististi näljane, see minu poisu. Miks ma läksin külasse?»

Kui ta poleks läinud, oleks kõik teisiti. Võib-olla, ehkki seda on raske öelda... Kas juutidele poleks külge kinnitatud kollased tähed? Kas neid poleks aetud laagritesse, mehed — eraldi, naised, lapsed ja vanakesed — eraldi?

Ei, ei! Midagi poleks muutunud, kas siis tema üksinda oleks midagi suutnud. Ei. Ta oleks poisu enda juurde jätanud, nii nagu jättis notari lapse, ja teda toitnud — niisugusel lapsel, kes mullu kooli läks, niisugusel sirguval väikemehel on tarvis kõigepealt süüa.

Kui ta poleks läinud külasse!

Kui ta oleks kas või pühapäevani oodanud, nagu tavaliselt.

Seekord läks ta laupäeval, võttis Rimukase kaasa. Ta tahtis Jatautienega nõu pidada.

Pühapäeval aga algas sõda.

Ta tahtis kohe tagasi joosta. Kuid teda ei lastud. Siin oli tal kaks last, aga seal, linnas, ainult üks poisu, pealegi oma isa-emaga.

Ent tagasi jõudis ta liiga hilja.

Ta otsis, otsis kõikjalt — kust sa leiad, kui neil klätti külge õmmelda kollased tähed (miks kollased, ja miks tähed?), eraldati mehed ja aeti linnast välja, laagrisse.

Mis see laager on?

Küllap oli tema poisu näljane.

Ta seadis end sisse hüljatud majas sepikoja juures.

Talle räägiti: siin olid enne laagrisse ajamist elanud tema pererahvas ja poisu.

Ta korjas kokku kõik, mis tal oli — suure tüki leiba, viilu pekki, kaks muna, mitmest mahajäetud aiast porgandeid — ümaraid, siledaid, magusaid, nüride ots-tega.

Alles lähedale jõudes nägi ta, mis on laager. See oli suur talu, okastraadist aed ümber. Tohtu puur, milles polnud loomad nagu tsirkuses, vaid inimesed. Need inimesed olid märgistatud kollaste laikudega, et neid ei aetaks segi teiste inimestega.

Ta tuli põldude kaudu, hiilis aia juurde selles kohas, kus polnud näha valvureid, kükitas nõgestesse, tundmata, kuidas need kõrvetavad paljaid jalgu, ning silmas oma poisut.

Ta hüüdis last vaikselt nimepidi.

Poisu vaatas hämmeldunult ringi, kuni kohtas tema pilku.

Poisu nägu oli kõhn, sugugi mitte kaval, ainult tumedaks tõmbunud — võib-olla päikesest.

Ta sirutas käed ette, laps tormas tema sülelusse, kuid mõlemad pörkasid vastu traati — tema kätega, poisu näoga.

«Sa leidsid üles...» sosistas väikemees tasa, klammerdunud traataia külge, liibunud vastu okkaid. «Näed... Sa tulid... Ma ootasin sind ammu...»

Ta sõlmis kompsu lahti.

Murdis jämedat rukkileiba ja toppis tükid läbi aia, poisu kätte.

Kümned silmad vaatasid neid, ning ta mõistis, et oli toonud vähe. Ainult lapsele.

Ta püüdis teisi mitte märgata, ehkki nende pilgud torkisid valusasti. Mitte märgata. Nagunii tal rohkem ei ole. Ta võttis välja porgandi, kõige suurema. Ulatas juba poisule, kuid tõmbas tagasi, hõõrus pihuga mullast puhtaks ja andis siis. Laps haaras mõlema käega, hammustas; nä-

ria peeneks, väga peeneks, pisikesed silmad hiilgasid ning kollane porgandimahl nõrgus suunurgast alla.

Selles väikeses mustendavas näos, neis hiilgavais silmis, poisu kuivetonud kehas oli kogu ta piim ja pool kätesoojusest — ema piim, ema soojus.

Siis jooksis ta minema.

«Ma tulen veel... tulen...» ütles ta poisule.

Ta jooksis.

Miks ta ometi läks külasse... Jumal!

Ta vaatas aina tagasi ning nägi tohutut okastraadist puuri. Nägi inimesi selles puuris, nägi oma poisut.

Ta pidi ruttama.

Ta ronis üle kraavi, vett täis, savise, kleepja kraavi, ning lippas mööda teed. Ta pidi ruttama. Külasse. Tooma endaga kaasa Juozokase ja Rimukase. Nüüd ei tohi olla lahus. Kui inimesed on okastraadist puuris, ei tohi enam olla lahus.

Praegu piinas teda mõte: «Miks ma läksin külasse?»

Aga mis siis, kui hiljem hakkab teda piinama veel üks mõte:

«Miks ma tookord külasse ei läinud?»

Ta ruttas, sest pidi ilmtingimata ruttama.

Ta toob lapsed külast kaasa, seejärel läheb oma poisut vabastama. Ta palub, langeb põlvili, ning väikemees antakse tagasi. Milleks seda last neile tarvis on? Pisikest, mustendava koonukese ja hiilgavate silmadega?

Vastu sõitis jalgratas.

Ta tõmbus kõrvale, kuid jalgratas peatus, sellelt ronis maha pikk õlakas meesterahvas.

«Kuhu sa jooksed, nina maas?»

Alles nüüd tõstis ta pea.

«Kas ei tunne enam, mis?» küsis Antanas.

Antanasel oli valge käeside ja pikk saksa püss.

«Kas käisid nende juures? Mis? Sa oled ehtne juudi pilka,» naeris.

Ta vaikis.

«Kui kena tots! Vaata peeglisse. Peaksid kas või korragi veidi elama. Aastad lähevad, tagasi neid ei saa. Mäletad vist ainult aita, muud midagi. Mis?»

Antanas oli purjus ja tahtis lakkamatult rääkida.

«Kus sa nüüd elad?»

Ta vastas.

«Astun ehk vahel sisse, mis? Oota! Kingitusi toon ka,

ära karda. Mõne kiviga sõrmuse või kõrvarõngad. Kul-
last!»

Nüüd oli kõige parajam hetk. Oli tarvis teda paluda.
Jälle paluda nagu vanasti. Oli tarvis... Milleks neile see
laps, pisike, mustaks tõmbunud? On teda vaja?

Ta nihkus lähemale ja pidi juba avama suu, kuid Anta-
nas vaatas teda ülalt alla, nii nagu ta alati oli vaadanud, ja
ütles:

«On sul neist kahju või mis? Kas sind on kunagi keegi
haletsenud? Kas on?»

Ta nägi Antanase külmi silmi ja külma nägu. Nagu siis,
tal juures, kui ta Antanase ees põlvitas, tema jalgu
embas. Külma nägu, rõõsk pärast sauna.

Ei, teda pole vaja paluda.

Parem juba mõne sakslase ees maani kummardada.
Sakslase ees on parem!

Ning ta kummardas.

Ainult enne tõi ta lapsed külast ära. Mis siis, kui hil-
jem oleks hakanud närima, vaevama ja piinama mõte:
«Miks ma tookord külasse ei läinud?» Kui inimesed on
puuris, ei tohi enam olla lahus.

Tõi lapsed ära, läks sakslast kummardama.

Ta käis kaua, paljudes majades ja tubades, kuni teda
lubati linna komandandi juurde.

Ta seisis hiiglasuure, elevandijalgadega laua ees, kuid
eemal, otse läve kõrval. Sakslast ei näinud ta üldse, nägi
vaid laia leegitsevat armi paremal põsel.

«Was? Was willst du?!»

Sakslane lagistas naerda.

Tal oli hirmus lõbus. Isegi pisarad purskusid silmist.

Sakslane liigutas sõrme, kutsudes teda lähemale. Siis
tuli ise tema juurde, uuris teda, naeratas.

Tema kõneles, sakslane ei kuulnud, aga ütles siiski:

«Ach so!»

Ja kergitas kahe lõhnastatud sõrmega tema lõuga, see-
järel patsutas ümarat põske. Vaatas tema selgeid sinisilmi,
rasket patsi, mis oli keeratud ümber pea, ja kõrget
rinda.

Sakslane plaksutas, ning ilmus veel üks.

«Räägi talle. Ma ei armasta plikakesi. See on liiga hal-
jas vein. Ütle, et ma armastan küpseid naisi.» Ta nipsutas
kergelt sõrmi. «Isegi tsipakese üleküpseid... Kirsidki on
siis kõige magusamad.»

Ta vaatas sakslast, rind aga kerkis ja vajus kiiresti,
ahmides õhku.

«Ütle talle, las tuleb täna õhtul... minu tube kraa-
mina. Eine anlockende Frau, ja...»

Parem kummardada sakslase ees...

Ta tundis taas poisut oma embuses, nii nagu tollal jõe
ääres, kui põõsastes lõi särama kaval koonuke, kui poiss
välja kargas ja läbimärjana tema vastu liibus, märgade
kätega kaelast kinni võttis, tema aga istus, nuttis ning
kõsi ei tõusnud kas või paari laksugi andma.

See oli ju tema ihu, tema käte soojus!

Ta suudab poissi toita.

Inimesele on kõigepealt tarvis süüa.

Nüüd on nad varsti kõik koos — kolm last ja tema.

See õõ oli kõige pikem.

Sakslane jäi ruttu magama ja hakkas norskama. Tema
nägi sakslase paremal põsel punast armi. Ta oli olnud
vagur ja kuulekas. Ta oli hea, nõnda nagu aidas Anta-
nase vastu, kui see tuli joobnult, julgelt nagu peremees,
ning tegi, mis tahtis.

Ta ei suutnud silmi sulgeda. Või siiski suutis?

Ei suutnud aga tõusta ja lahkuda, pidi ootama hommi-
kut, kirja, et poisu vabastataks. Pole kirja, ei usu keegi.
Kas Antanas usuks?

Nüüd ei rõhunud enam nii rängalt: «Miks ma läksin
külasse?»

Nüüd ei tule enam: «Miks ma tookord külasse ei läi-
nud?»

Nüüd on nad varsti jälle koos: kolm last ja tema.

Hommikul ootas ta kannatlikult, kuni sakslane end
pesi, kuni jõi kohvi valge, pisut pruuniks küpsenud
salaga, kuni istus laua äärde, võttis suure valge paberile-
he, kirjutas aegamisi täht tähe järel, aina vilksatas tema,
ukse kõrval kõssitaja poole.

Valge paberilehe murdis sakslane kenasti kokku, pani
sinisesse ümbrikku, kleepis kinni. Siis tõusis püsti, tuli
ruttamata, ümbrik ette sirutatud, tema juurde ja nae-
ratas.

Patsutas talle õlale.

«Sa oled ilus, kuid...» ta langetas süüdlaslikult pea,
«kuid mitte just... veidi vehe, vehe huvitav naine. Nein,
nein! Keik on gut! Pole enam vaja tulla, nein!»

Tema ei kuulnudki.

Ta vaatas sinist ümbrikku.
 Siis aga, saanud selle, kummardas ja lippas minema.
 Ta tõttas linnast välja, jooksis otse laagri poole.
 Tal vedas. Laagrini polnudki vaja joosta. Kohe linna taga, sepikoja lähedal, kus ta praegu elas, nägi ta pikka inimvoori, mis oli vajunud teetolmu, ja püssimehi — valgete sidemete kandjaid — ümberringi. Ta taipas alles pisut hiljem, et need on nemad, laagrist.
 Mu jumal, ta jõudis õigel ajal...
 Oleks võinud ju hilineda!
 Mu ju-mal!
 Hoo! Ta jõudis õigel ajal!
 Kes teab, kuhu neid nüüd aetakse? Räägitakse, et Lublinisse, tööle. Aga kus on see Lublin? Küllap vist väga kaugel.
 Ta jõudis õigel ajal.
 Ta seistas. Et tõmmata hinge ja oodata.
 Pilguga oli ta oma poisu juba leidnud.
 Voori eesotsas, kodarateni teetolmus, veeres kaless. Küllap istus seal kõige suurem ülemus, sihuke rõugearmiline. Ta sööstis kalessi juurde, haaras sellest kinni ja näitas käega, milles oli sinine ümbrik, poisu poole.
 «Vaata see... See, näete? Härra komandant lubas mul endaga kaasa viia.»
 «Mis?!»
 «Siin on kiri... Tema ise kirjutas ja kleepis veel ümbriku kinni...»
 Ta ulatas ümbriku.
 Rõugearmiline rebis selle lahti, laotas valge lehe ettevaatlikult laiali, luges kähku läbi ja puhkes laginal naerma. Ta hirrus, hoides kõhtu kinni, kortsutades valget lehte. Siis andis ta selle edasi kõrval käijale, see luges läbi, ulatas järgmisele, tema aga jooksis järele, kohates aina valgeid irvakil hambaid ja naeru.
 Kiri käis läbi kogu voori, ta jõudis sellel hädavaevu kannul püsida ning klammerdus taas kalessi külge.
 «Andke laps tagasi... Kõige suurem ülemus, komandant ise lubas...»
 Rõugearmiline kummardus tema kohale, pritsides sülge otse kõrva.
 «Kas tead, mis on ette nähtud juudi varjamise eest? Kuul... Kuulikene...»
 Ja torkas talle relvatoruga kõhtu:

«Pömm! Pömm-pömm!»
 Seejärel suskas talle pihku selle valge kortsus lehe ning kirjutas:
 «Hah, ja vhuut! Et ma sind enam ei näeks! Vhuut!»
 Ta võttis lehe ja tõmbus teeserva.
 Tahed valgusid silme ees laiali, ta ei suutnud kuidagi sõnu kokku saada. Siis pühkis ta ära higi, mis pani silmad kippuma, ja laotas lehe taas lahti. Viimaks luges: «Ütlep talle, väga kehvalt kraamis tuba.»
 Nüüd puhkes ka tema laginal naerma.
 Ta seisis kaua hallis teetolmus ja naeris, siis aga järgnes voorile nagu peksasaanud peni. Ta käis voori järel läbi kogu linna, läbi mõisa, küünini, kuni puude vahele peitunud inimesed ta kinni pidasid ja enam lahti ei lasknud.
 Küünist aga aeti väikeste salkadena naised ja lapsed üle laia haljendava aasa, mändideni, kruusaaugu juurde, ning tema poisu aeti ka, ning tagasi tulid sealt ainult valgete käesidemetega mehed, et ajada uusi. Ning ajasid taas, ja mändide vahelt, kruusaaugust kostis kuulipildujate, automaatide ja püsside raginat, ning kogu männik, mis polnud põrmugi kaugel, kordas seda kümnekordselt, aga hoopis teisiti kui vaja.
 Ning inimesed mõistsid juba.
 Ainult tema üksi ei mõistnud.
 Kuidas? Tulistati?
 Ei...
 Tema piima, ema piima?
 Tema käte, ema käte soojust?
 Ei!

«Ei!!!» hüüdis ta.

KUUES PEATÜKK

Palmik vajus õlgadele laiali, kortsud, mis olid järsku ilmunud ümber silmade ja suu, kiskusid ja kägardasid kokku terve näo.

Ta tahtis karjatada, ent ei suutnud. Viimaks paiskus hää välja, aga mitte kõrist, vaid kusagilt sügavalt seest:

«Oo-ta! Antanas, oota!»

«Noo!» vastas see.

Antanas istus õuel suure kivi otsas, ning too teine, sakslane, istus samuti kivile. Nad asetasiid automaadid jalgade vahele ja ootasid.

Juozukasel käskisid nad endi kõrvale istuda. Poiss kükitaski, vahtides pelglikult neid kaht meest ja ema, kortsulist, sassis juustega ema. Poiss liigutas paremat kätt — peenike nõör pigistas. Selle üks ots oli seotud tema käe külge, teist otsa hoidis Antanas.

Naine ei tahtnud enam midagi öelda, kuid taas tungis välja hää, nüüd juba vaikne:

«Oota...»

Ta seisis nende ees, ning peas, südames, kätes, kõikjal ümberringi tagusid vasaratena kaks sõna: «Mis nüüd? Mis nüüd? Mis nüüd?»

Tollal, naastes mõisast, mille taga männik kordas rak-satavaid laske sadasid kordi, oli tal tahtmine aina minna ja minna, peatumatult, komberdada kuumas teetolmus — kuni laagrini. Ta pidi vaatama, kas see tõesti juba tühi on. Võib-olla nägi ta viirastusi? Võib-olla on nad kõik veel traataia taga? Võib-olla saab ta jälle sirutada käed oma poisu poole, siis aga suskab okaste vahelt sisse punerdava, magusa porgandi?

Ta olekski nõndaviisi aina edasi läinud, kui teda poleks hantud.

«Tadikene...»

Ta läks ikka edasi.

«Tadikene...»

Ta seisatas, kuulatas.

«Tadikene, oodake...» kostis vaikne hää teeäärseist põõsast, ning ta pöördus sinnapoole.

Vahtides pelglikult ringi, ronis põõsast välja laps, võib-olla kümne, aga võib-olla ka kaheteistkümne aastane.

«Tadikene... Kas pole enam vaja peidus olla?»

Poiss küsis seda vaikselt, tema aga silmitses kollast tähekest lapse rinnal ning hakkas ka ise kartlikult ümber vaatama.

Hüpanud üle kraavi, tiris ta poisi põõsastesse ning tahtis tähte tema särgilt maha rebida. Kuid käes oli ikka veel kortsunud valge paberileht.

«Ütlep talle, väega kehvalt kraamis tuba.»

Ta tahtis paberi minema visata, kuid see kleepus niiskete käte külge. Siis laskus ta põlvili ning hakkas tähte hammastega maha kiskuma.

«Kas nad kaugele aeti? Kuna nad tagasi tulevad?» küsis poiss. «Kuhu minna, et nad mind üles leiaksid, kui tagasi tulevad?»

Viimaks sai ta mõlemad lapid küljest rebitud, niidiotsadki tõmbas välja, et mingit märki ei jääks.

«Lähme. Minuga. Tulevad tagasi... Leiavad...»

Nüüd seisis ta, palmik lahti, juuksed segamini. Seisis Antanase — valgelindimehe ees, sakslase ees, kes päeval illeseemneid näris, ja oma Juozukase ees.

Mis nüüd? Mis nüüd? Mis nüüd?

«Noh!»

«Oota...» palus ta. «Oota veel natuke, Antanas...»

Kiskunud tähed küljest, oli ta lapsel kõvasti käest kinni võtnud.

«Lähme. Tulevad tagasi... Leiavad...»

«Kas läbi linna tohib?»

Poiss oli heledapäine, selgete hallide silmadega.

Ta mõtles.

«Nii... Hüva... Hea küll, läheme aedade kaudu.»

Oli juba õhtu, ning ta kiirustas. Kirik võidi sulgeda. See

oli punastest tellistest, kõrge ja paistis kaugele. Nad läksid aedade kaudu ümber linna, siis läbi õuede ning tõusid piki kitsast külgtreppi kirikuaeda. Ta kõhkles hetke: kas jätta laps siia, kuni ta pastoraati läheb ja preestrit palub. Ta kartis last üksi jätta ning tahtis teda juba kaasa viia, kui nägi vana altaristi, kes liikus aegamisi ümber kiriku, palveraamat käes.

Meel läks rõõmsaks.

Aupaklikult tervitanud, suudles ta mehe vana, kuivetut kätt ning palus:

«Kallis isa... Kas te saaksite last ristida... Otsekohe, praegu...»

«Nii suurt?»

Ta langetas pea.

«Kas palveid oskab?»

«Ei oska... õpib selgeks, hiljem õpib... Kas saaks otsekohe, praegu?»

«Hm... hm... Sääraseid on juba käinud. Ristisin... Veel üks talleke issanda karja. Oodake. Ma vaatan, kas kirikuteener on ära läinud. Parema, kui vikaari ka ei oleks.»

Ta sahis oma pikkade kulunud hõlmadega minema, pärast kutsus neid — viipas sõrmega.

Ei olnud enam kedagi, ainult nemad kolm.

«Isa, poja ja püha vaimu nimel... Kelleks me ta siis ristime? Nimi, ütle nimi...»

Ta ei teadnud seda isegi.

Ka laps ei teadnud.

Poiss tõstis tema poole silmad — selged, hallid, ning ta lausus:

«Vincas... Vincukas...»

«Isa, poja ja püha vaimu nimel...»

«Ja isa nimi?»

«Vincas.»

«Nüüdsest peale oled sa Vincas Vincase poeg, ning aidaku sind kõigevägevam... Ainult palved õpi ära.»

«Noh?»

Antanas oli kärsitu.

«Kas me siin veel kaua peame istuma? Veel kaua sinuga jahtima? Peaksid meie käsi ja jalgu suudlema, et me sind ära ei viinud. Või oled ehk unustanud, mis on ette nähtud juudi varjamise eest?»

Antanas puhkes naerma.

«Piika... Peaksid mu jalge ees aelema, et su peale haisataksin.»

Haeris taas.

«Kas ma ei õelnud! Kits tuleb ise koorma juurde. Noh? Kas tuli? Ho-ho-hoo! Kuid nüüd sa mind ära ei osta. Mina olen riigivalitsuse poolt.»

Ta pöördus sakslase suunas.

«Eks?»

See ei taibanud mõhkugi, kuid noogutas heakskiitvalt ja sülitas suust mitu kesta korraka.

Hiljuti, alles üsna hiljuti oli Antanas tema juures käinud. Haisedes kaugelt puskari järele, vajus ta tuppa.

«Võta vastu! Ütlesin, et tulen, ja tulingi!»

Ta vajus rinnutsi lauale, tuhnis taskuis ja tõmbas välja peotäie ehteid.

«Vali! Ütlesin, et tulen kingitustega, ja tulingi!»

Tema silmitses kividega ja kivideta sõrmuseid, valgeid ja kollaseid kette, raskeid kõrvarõngaid, mis olid pudenenud lauale.

«Vali! Sinu isalt, sellelt tattninalt, võtsin maa ära... Nüüd on võim minu käes! Minu! Ja tööd teha pole vaja. Las sulased ja vangid töötavad!»

Ta taganes kaugemale Antanasest ja tema ehetest, mis lebasid laual.

«Vali. Minu võim, mis? Võid uuesti põlvili langeda, et ma su naiseks võtaksin. Võib-olla võtangi, mis? Ilus tots oled... Hakkad talus perenaiseks. Tule siia, olen su järele igatsenud. Tõsijutt, olen igatsenud... Vali!»

Ta taganes, Antanas aga lähenes, tõrjudes teda nurka.

«Võib-olla ma armastan sind, kust sa tead?»

«Mine ära...» vastas ta, langetades pea.

«Mis?»

«Mine ära... Tapan su...» lausus ta, surudes käes rauast kaalupommi.

«Sina... ajad minema... mind? Mind... kingitustega? Sina... andsid sakslasele... tühja-tähja eest? Juudi jõmpsika eest?! Ja mulle, leedulasele, on sul kahju...»

Antanas lähenes ikkagi, tõmbunud küüru, käed haardevalmis, kavatsedes teda sülelusse kahmata.

Siis tõstis ta raske käe — rauast kaalupommiga.

«Tapan su...» lausus.

Nüüd jäi Antanas uskuma ja taandus. Läks, selg ees, ukseni, siis tuli tagasi, pühkis ehted laualt taskusse ja lahkus, ähvardades:

«Sa siis... nõndaviisi? Saabub aeg... Kits tuleb ise koorma juurde! Saad mu ees veel paljastel põlvedel roomata!»

Sakslane oli kummargil, tõusis püsti, siis kükitas maha, pöörates taas pead. Ta oli midagi märganud... Kõhmu tõmbunult hiilis ta aeda ja haaras midagi laiade lehtede vahelt. Puhus peale.

«Das schmeckt herrlich!»

Ja krõmpsutas oma tugevate lõualuudega suurt haljast kurki.

«Los, los,» lausus, närides magusasti.

«Noh?» küsis Antanas uuesti, naeratades. «Näed, tuleb minna. Kutsutakse. Aga ehk valetad veel midagi?»

Ta rapsas nõorist, ning Juozukas kargas püsti.

«Nagu ma ise ei näeks, et see on sepa jõmpsikas...»

Nüüd teadis naine, et ta on ise süüdi.

Ise.

Tema ise oli lasknud õnnetuse majja. Juba kolm korda olid nende õues käinud need kaks vanameest. Lahked, viisakad, heasüdamlikud.

«Kas teie, kullake, jäätegi siia elama, mis?»

«Ei tea,» vastas tema. «Võib-olla hiljem, kui töö leian, lähen maale. Raske on kolme lapsega... Kuid mis teil oli, taadikesed?»

«Ei midagi, kullake, midagi. Pole pead kuhugi panna, otsime ulualust.»

«Pool maja on tühi, elage, kui meeldib,» pakkus tema.

«Ei, ei, me ootame veel. Kannatame pisut. Ega me teid ära aja, milleks seda. Nii kenad lapsukesed! Las silkavad mööda taret. See vanem aga, kollaste juustega, kas see pole mitte sepa oma, mis?»

«Ei!» sähvas tema. «Minu... Vincukas.»

«Aaa... Muidugi, muidugi.»

Teine kord astusid nad niisama sisse.

Kolmandal korral ilmusid nad kahe rattalise käruga.

«Kui lubate, kallid, jätame selle kuhugi küüni nurka.»

Oli tal's kahju?

Nad jätsid sinna määrdunud tõrre, vanni koos kõvera toruga ja suure musta katla. Sellest krempelist levis ikka

veel praaga rasket lõhna. Mis siis, on tal's ruumi vähe? Millega küll inimesed nüüd, sõja ajal, ei tegele? Igaühel on süüa vaja. Kõigepealt on inimesele vaja süüa.

Antanas sikutas taas nõorist, pannes lapse püsti hüppama, ning naine mõistis, et nagnii viiakse Juozukas minema, ei lasta enam vabaks.

Ta tahtis uuesti paluda:

«Oota... Oota veel, Antanas...»

Kuid Antanas tõusis kivilt, ning sakslane hüüdis juba, vehkis käega, sammudes otse üle kurkide tee suunas.

Siis ta karjatas:

«Sinu laps! Sinu laps, Antanas!»

Nüüd Antanas vihastas.

«Püü! Valeta! Valeta veel! Nagu ma ise ei näeks... Vaata, kui tõmmu ta on. Ja nina kongus.»

«Sinul ju on kongus nina, sinul ju on!» karjus ta taas.

«Räägi aga...»

Järsku läks Antanas lõbusaks. Talle tuli pähe hea mõte.

«Noh, näita siis toda teist, kui sa ei valeta. Kus on teine, noh, näita!»

Naine tardus, kasvas nagu maa külge kinni, suutmata liikuda paigast.

«Kes on seda näinud, et lihane laps mingisuguse musta asemel ära antakse, ho-hoo!»

Antanasel oli lõbus. Suurepärase mõte oli tulnud pähe õigel ajal!

Ta sikutas nõorist.

Tegelikult aga...

Kuidas oli siis tegelikult?

Ta nägi, kuidas nad tulid, need kaks, ning käskis Vincukasel pööningule joosta. Käskis end nurka peita, igaühe kuli taha, ning mitte välja tulla, ükskõik mis ka juhtuks.

Tõepoolest... Ta ei saanud ju, ei saanud Juozukast ära anda. Laps viiakse minema, viiakse kohe minema, ning tagasi ta enam ei tule. Mitte kunagi. Ta ei saanud lihast last ära anda, tõepoolest... Tuleb endal pööningule ronida ja Vincukas alla kutsuda. Mis teha... Inimese jõud pole otsatu... ükskord see lõpeb.

Kuid ta ei suutnud liikuda paigast. Oli nagu maa külge kinni kasvanud.

Nüüd oleks pidanud veel kord Antanast paluma.

Oleks pidanud ütlema:

«Oota... Oota veel natuke, Antanas... Ärgu see sakslane kiirustagu, söögu veel kurki. Oota...»

Ent ta ei suutnud lausuda sõnagi.

Ta neelatas, neelatas, tahtis sülge alla neelata, kuid kurk oli kuiv, otsekui puhtaks kõrvetatud.

Ta ei näinud veel, et Vincukas üle tare läve astus.

Ta ei näinud, et Vincukas tuleb.

Ta vaid tundis, kuidas laps end tema vastu surus.

Siis ta karjatas.

«Mina lähen. Las tema jääb siia,» ütles Vincukas. «Nad otsivad ju mind. Nad tahavad mind ära viia.»

Poiss tahtis juba Antanase juurde minna.

«Oota... Oota...» oigas tema.

Antanas uuris pisut, silmad vidukil, ja puhkes siis naerma. Ta võis naerda. Tal oli olnud õigus.

Ta näitas käega Vincukasele, heledapäisele, hallisilmsele, naeris ja hüüdis:

«Näed! See on minu! See! Näed, ehtne leedulane, näed! Kõik te olete valevorstid, aga mind te õnge ei võta, ära ei osta. Hans! Hans!» Sakslane pööras ümber. «Mind juba ära ei osta, mina olen riigivalitsuse poolt! Mis?»

Sakslane noogutas pead.

Siis märkas naine, et Antanas laskis nööri lõdvemaks.

Laskis nööri lõdvemaks...

Ta tõmbus kõssi ja kisendas Juozukasele:

«Jookse! Jookse, pojake! Jookse!!»

Juozukas rapsas kae lahti ja pistis jooksu. Läbi juurviljaia, üle tee. Jooksis. Jumal tänatud, jooksis.

«Ha-ha-haa!» irvitas Antanas. «Hans!»

Sakslane märkas.

Nad panid raudsed automaadipärad vastu kõhtu ja avasid korraga tule. Risttule. Üks valang. Ja veel üks.

Juozukas komistas, kukkus. Otse teisel pool teed.

Nad läksid sinna, algul lõi üks teda jalaga, seejärel teine.

Teelt hüüdis Antanas:

«Võta nüüd! Meile pole te-da e-nam va-ja!»

Naine lükkas Vincukase eemale.

Takerdudes kleiti, mis polnud sugugi pikk, komberdas ta teeni, vajus poja kohale, raputas tema verist pead. Siis, toetudes kätega maapinnale, tõusis ta püsti.

Ta tõusis püsti, tõstis pea kõhale käed — verised ja

mullased — ning vaatas maailma mustade, vihkamisest tulvil silmadega.

Ta vaikis.

Ta ei näinud midagi.

Ent tema mustad silmad ning rusikas käed, verised ja mullased, saatsid musta needust.

Needus!

Needus.

«Ei... Ärge küsige teist korda,» palus ta.

SEITSMES PEATÜKK

Imelik.

Väga imelik.

Kes oleks võinud seda uskuda?

Jällegi öitsesid kevadel sirelid. Valged ja violetsed. Talu ümber oli neid kõikjal, aina põõsad, aina põõsad — rohekasvalged, rohekasvioletsed.

Nüüd otsisid juba lapsed õnne.

Mõlemad lippasid tema juurde, ka Tanja koos nendega.

«Võta, ema,» sirutas Vincukas esimesena käe.

«Võta, ema,» ulatas Rimukas viielehelise õie.

«Tädikene, võtke...»

Ka Tanja tõi oma õnne.

Tanja langetas pea, kuid vaatas altkulmu üles: kas tädi võtab või ei võta. Äkki ei võta... Tema õis on kõige ilusam.

«Mul on kuue lehega...» lausus ta, pea ikka veel longus.

Miks ei viinud tüdruk õit oma emale?

Ta võttis õied vastu kõigilt kolmelt, nuusutas ja andis tagasi.

«Ei tohi oma õnne teisele anda,» ütles ta. «Siis pole õnn enam õnn...»

Ütles ja vajus mõttesse.

On see tõepoolest nõnda?

Kas tõesti ei tohi anda teisele?

Kas siis pole õnn enam õnn?

Ta lõpetas sigade söötmise, pesi käed puhtaks, hõõrus liivaga, pistis taas vette. Ja läks maja taha.

Nahk tema kätel oli lõhenenud, sõrmed paksud ja tõnt-sakad, kuid ta sasis oksti, lehti — otsis.

Viktor ajas hobused koju, hüppas maha ja tuli tasa lähemale, kartes ehmatada.

«Jumal appi,» lausus naljatades.

Ta pöördus ümber.

«Mida sa otsid?» küsis Viktor.

«Õnne...»

«Kas seda on võimalik leida?»

«On,» vastas ta.

Imelik.

Väga imelik.

Voimatu uskuda, kuid uskuma peab.

Tuli suvi, ning öitsele puhkesid pärnad.

Vana okslik kahar pärn, mis kasvas õues, muutus äkki kollaseks, kattus vurruliste õitega.

Ning vaadates neid tuhandeid õisi, hingates koos sumisevate mesilastega endasse pärnamee lõhna, võis hetkeks unustada kõik.

Kõik, mis sündis ümberringi.

Väga imelik, et isegi niisugusel ajal tuleb kevad ning öide puhkevad sirelid, valged ja violetsed.

Väga imelik, et isegi niisugusel ajal tuleb suvi ning igi-vana pärn muutub kollaseks ja lõhnavaks.

Ta seisis, liibunud vastu jändriku tüve. Karedad sõrmed puudutasid õrnalt tema kätt, paitasid.

«Pole vaja...» ütles ta. «Pole vaja, Vitja...»

Ning nagu alati, tõmbus Viktor ka seekord tagasi.

Viktor ei teadnud, et tuleb olla visam.

Kunagi sai öeldud neidsamu sõnu... Jah, see oli väga ammu. Tollal, verinoorena, oli ta ikka öelnud:

«Pole vaja... Pole vaja, Vincelis...»

Nüüd seisis ta, toetudes vastu pärna.

Sinises taevas vilkusid tähed, mõnikord nad langesid, näides kauge kitsa välguna, ning kustusid samas.

Võib-olla öitsesid sirelid praegu viimast korda? Võib-olla ei hakka pärnad enam iialgi nõnda lõhnama?

Esmakordselt nimetas ta noormeest Vitjaks üsna hilja-aegu.

Viktor heitis lõunauinakut tegema, ning jalamaid poetas end küüni ka Jekaterina.

Jekaterina...

Mingu pealegi... No ja mis sellest? Ta silmitses hetke küüni lahtist ust, siis aga meenus, et talle on vaja hangu. Laudas oli teine hang, kuid katkine, kahe murdunud

haruga. Kuidas ta võis küll unustada, et talle on vaja hangu? Ning oodata ei saa. Kohe ajavad lapsed lehmad koju, nendele on tarvis värsket heina ette visata.

Nagu Jekaterinagi, libises ta vaikselt, külg ees, ukse vahele ning jäi seisma. Ehmus, lõi pelgama iseennast.

«Tule lähemale, sa tobukene,» surus naine end Viktorile ligi.

See tõmbus temast vaikides eemale.

«Tule siia, ära karda.»

Viktor pöördus kõrvale.

«Või pole sa enam mees? Või pole sulle naisterahvast enam vaja? Vaata!»

Milleks seda hangu tarvis oli? Parema võinuks tolle samaga, millel harud katki, lehmadele heina ette visata. Milleks ta küüni pidi ronima? Ära siit, jalamaid, mis sellest, kui nad näevad...

Jekaterina võttis kleidi seljast, laskis pluusil õlgadelt langeda.

«Vaata!» lausus ta.

Ning Viktor pöördus ümber.

Jekaterina õlad olid ümarad, siledad ja roosakad. Prinigid rinnad kerkisid ja vajusid kiiresti, erutavalt, otsekui võideldes iseendaga. Päikesekiir langes kaelale. Kael oli sale, valge ja sellel tuksles rahutult sooneke. Ta sirutas ette käed — samuti ümarad, paljad.

«Mis? Kas ma ei meeldi sulle?»

«Mine ära...»

Jekaterina naeris.

«Tahad toda, plikat? Tema sinuga ei tule, ma tean. Astu lähemale, tobuks. Tule lähemale...»

Viktor tõusis kükakile ja hakkas midagi otsima, tuustides parema käega heintes.

«Ükspuha... Elame vaid korra, eks ole?»

Jekaterina paitas paljaste kätega õhku.

Ta liigutas siledaid, roosakaid õlgu, ning tema rind tõusis veelgi kõrgemale.

«Sinule on ükspuha... Ma tean... Sina lähed ka sakslasega magama.»

Siis leidis Viktor selle, mida otsis.

Sirutas vasaku käe, ning naine nihkus lähemale, heitis rahulolevalt selili, Viktor aga kargas ligi, tema paremas käes siugles piits.

«Tea... Sina lähed ka sakslasega magama... Võib-

olla aga on su oma mees praegu kaevikus verest tühjaks jooksmas. Ruttab, et sind vabastada, kallistada... Sind,

«Aaa... Aaaaa!»

Piitsa plaksus ja keerdus ümber roosakate õlgade.

«Aaa!»

Hang? Ta oli tulnud hangu järele?

«Jäta!» kisendas ta ning tõmbus kühmu, liibus küüni-ukse vastu, just nagu oleks piitsaga löödud teda ennast.

Ta oli kõigest Viktorile jutustanud, kõigest. Ainult mitte ööst, sellest pikast unetust ööst, kui ta oli oodanud dokumenti. Kui ta oli kärsitult oodanud hommikut ja paberit.

«Ütlep talle, väga kehvalt kraamis tuba.»

Viktor pöördus tema poole, hambad risti, põsenukid pingul.

«Jäta! Jäta...»

Viktor laskis piitsa käest.

Tõusis, heitis veel kord pilgu Jekaterinale, kes end aeglaselt üles ajas, oma valget kaela, roosakaid õlgu silitas ning köhis, köhis, suutmata pidama jääda.

Nad jätsid Jekaterina üksinda küüni ja läksid, võtmata hangu kaasa. Kaua ei vaadanud nad teineteisele silma. Viktor oli see, kes ei vaadanud. Ja kui nende pilgud kohtusid, märkas naine, et Vitja silmad olid niisked.

Siis ta ütleski:

«Vitja...»

Ta teadis, mida Viktor mõtleb, ning hüüdis talle:

«See on vale! Vale, Vitja!»

Sinises taevas vilkusid tähed, langesid vahel alla. Ta seisis, nõjatudes vastu pärna, Viktor aga silitas tema kätt.

«Pole vaja, pole vaja, Vitja...»

Kui isegi niisugusel ajal on suvi ning puud kollendavad õitest, võib-olla tohib siis kas või natukesekski unustada kõik, kõik, mis on ümberringi?

Hea, et isa talle tookord ukse vastu tuli...

Ta põgenes linnast, kaks last kaasas.

Kuhu tal oligi minna?

Ta läks koju.

Jõudiski pärnale.

Jõudis?

Isa tuli lävel vastu, pea norus.

«Mis jutt see on?» küsis. «On siin's omasid vähe, et kaks litapoega ühes vedasid? Aga võib-olla töid ka maad kaasa? Või ainult litapojad?»

Ja ta läks uuesti, käis külades, otsis tööd, kuni jäi siia — ise teenijatüdrukukuks, lapsed aga karjasteks. Leidis siin eest peremehe, prillidega vanapoisi, ja vang Viktori, kes tegi igasuguseid töid. Peremees — ta oli vist linnas õpetaja või teab kes — oli tulnud ema matma, ning nõnda ta siia jäigi, nõnda ta istubki vestiväel tares, loeb raamatuid ja viskab viina. Tegelik peremees on siin tema lellepoeg, kellel on naabruses talu. See sõidab alati ratsa siia, kaman-dab. Tal on kõva käsi, hea, et ta siin ainult vahel käib, et ta pole siin kogu aja.

«Milleks sa eide kahe väntsakuga majja võtsid?» karjus ta, leidnud uued töötegijad eest. «Õu sulaseid täis, kas nendest ei jätku? Söövad su puupaljaks, saadavad kerjama.»

Siis aga jäi vait, kui tehtud tööd nägi.

Tema ise tõi Jekaterina siia ja hirnus nagu hobune:

«Säh, veel üks koos lapsega. Nüüd on sul töövihtujaid küllalt! Ilma antakse, miks siis võtmata jätta. Toiduks kulub ju vähe...»

Ja muudkui kiikas Jekaterina nägu, mis oli küll kõhn, kuid sile, kena, pisikese nina ja suurte silmadega.

Jekaterina kodunes talus kiiresti. Kiiresti. Peagi tuli näole jume, õlad läksid ümaramaks, puusad laiemaks.

«Sa oled peremehega olnud, eks?» küsis.

«Ei...»

«Tobu.»

Jekaterina ei kärsinud oodata, kuni peremees aida-uksele koputab, ja läks ise, koputamata. Muutus aina nägusamaks, lõi õitsele nagu lill. Varsti hakkas ka peremehe lellepoeg sagedamini külas käima, ratsutades minema hommikul, koidu ajal.

«Missugune naine! Oo, missugune naine!» sõnas mõni-kord peremees lellepojale.

See muheles kavalalt vuntsi ja pomises:

«Tõesti? Ei või olla... Parem kirjuta oma raamatusse, palju sa mulle võlgu oled. Toona tõi kolm pörsast, see pole veel kirja pandud. Ja viis liitrit puskarit.»

«On kirjas, on... Usu, niisugust näen ma esimest korda... Tuleleek!»

«Hea küll, hea küll. Kas sa pole veel ümber mõelnud?»

Ei lähe linna tagasi? Jätaksid talu mulle ja elaksid mure-tult, nagunii teen mina siin kõik. Ei taha kooli, võid kuhugi mujale minna. Praegu on saksa keele oskajaid igale poole vaja.»

Peremees võpatas.

Võttis prillid eest, puhastas neid kaua valge ninaräti-kuga, vaadates lellepoega, silmad kisis.

«Sakslasi teenima? Ei hakka. Ei ühegi raha eest.»

Lellepoeg sülitas ja läks hobuse juurde:

«Etskae... Intelligent! Tuleb aeg, küll teenid... Kui võlgadega peale pressima hakkan, küll siis teenid.»

Ei, ei, nüüd on vaja kõik unustada, kõik. Ehkki ta mõt-les ainult isast. Polnuks isa, poleks ta Vitjat kohanud, poleks seisnud praegu siin, nõjatudes vastu puud, ning Vitja ei paitaks tema käsi. Küllap vist viimast korda. Pärast ei ole enam õnneõisi — valgeid, violetseid ega kol-laseid. Aastad aina lähevad, lähevad ega tule iialgi tagasi. Ainult ei küsita: kui ehk peatuda, veidi oodata? Viimast korda.

Kui lapsed magavad, on nii hea vaadata sinisesse öö-taevasse ning unustada kõik — see, mis sünnib praegu tares, ning see, et varsti läheb Viktor ära, Vitja läheb ära... Niipea kui Juodeika märku annab, lähebki. Mehed ei käi enam miskipärast nende juures, on kuhugi kadu-nud. Tööd on neil kõik käed täis. Rinne läheneb, ning nad kiirustavad üha rohkem, laskmata käsi rüppe päe-val ega ööl. Niipea, kui nad tulevad, annab Juodeika märku...

Rinne läheneb, mürinat on vist juba kuulda. Egas kõu ometi nõnda sageli... Et nad ainult rutem... Seni polnud Juodeika veel märku andnud. Lapsed tuleks kooli panna. Vincukase pärast ei oleks mingit muret. Lausa imelik, et enam ei tule kartä endal ega ka poisil — kõnni ringi, palju süda lustib, tee, mida tahad, ning keegi ei puuduta sind sõrmeotsaga.

Võib-olla jääb ka Viktor siia. Küllap vist jääb... Kuhu tal minna, kõik on surnud — isa, ema, vennad, õed. Ning pärnapuud oleksid siis eluaeg õites, eks?

Kõiksugu mõtted tulevad suveööl pähe, kui vaatad tae-vasse, sini-sinisesse taevasse, mis on täis tikitud kuldseid tähti, ja tähed vilguvad ning langevad vahel, näides kauge kitsa välguna.

Viktor, kes silitas tema kätt, ei olnud küllalt visa, seepärast ei rääkinud ta enam neid sõnu, mida tavalliselt.

Vitja süleles teda tugevasti, mõlema käega, ning ta väris kogu kehast nagu noor tüdruk. Ta oli unustanud — nii palju aega oli ju möödunud! —, oli unustanud, kuidas embavad pihta mehe käed, ihaldatud käed.

«Lähme... Eks, Vitja? Lähme...»

Sel hetkel hüüti teda.

Purjus hääl kutsus teda korra.

Kutsus teist, kolmandat, neljandat korda.

Ta pidi minema.

Valgus toas pimestas teda, ta kissitas kaua silmi.

«Kuhu sa kadusid, sa...» karjus lellepoeg. «Ütlesin, et oleksid siin lähedal, köögis või õues... Mine too õlut, keldrist, kõige külmemat. Kähku! Joostes!»

Ta võttis kaks kannu ja läks õlle järele.

Naasis, pani kannud lauale — külmad, higipisarais.

«Nüüd kutsu vang siia. Noh! Kähku! Joostes!»

Ta laskis pilgu üle kõigist neljast, kes istusid laua ümber.

Lellepoeg, toetudes küünarnukkidega määrdunud laudlinale, vahtis kogu aeg rahulolevalt teisi, ning isegi joobnud, hägused silmad löid vahetevahel sädelema, otsekui kainenedes, suunurgast venis lauale ila, pitsist aga voolas peenikese nirena maha läbipaistvat jooki.

Peremees istus laua otsas, vajunud sügavasse tugitooli, pea longus, silmitses sakslast ning Jekaterinat ja ümises läbi kokkusurutud hammaste:

«Õlut joo ning kalja rüüpa, ära Leedut p...sse lükka. Õlut joo ning kalja rüüpa...» Ta kiristas hambaid. «Uu! Lõõn maha... kalja rüüpa, ära Leedut p...sse lükka. Lõõn maha... mõlemad...»

Kõige mõnusam oli sakslasel ja Jekaterinal.

Sakslane katsus laua all naise reisi, ning talle ilmselt meeldisid need ümarad ja prisked reied. Ka Jekaterinale meeldis see. Ta hekutas, lagistas naerda, pea seljas.

Peremees uuris Jekaterinat üle prillide, silmad vidukil, kuid ei saanud vist asjast selgust.

«Leedut... Leedut... Uu!»

«Mis sa seisad? Kutsu vang siia!»

See oli jälle lellepoeg. Ta oli täna õhtupoolikul ka

sakslase siia vedanud. Kas siis normikohustuste või veel millegi muu pärast. Ja kummutavad senimaani.

«Aber schnell! Ruttu!» ühines temaga ka sakslane.

«Või on sul temast kahju?» irvitas Jekaterina. «Las vahib. Ma tahan, et ta näeks, kuidas ma mehi oskan armastada. Kuidas ma veel ühe ilusa mehe ära olen võlunud. Mine, mine, kutsu siia!»

Peremehel oli ükskõik. Vang teda ei huvitanud.

«Noh! Kähku! Joostes! Kellele ma räägin!» kisendas lellepoeg, pühkides lauale venivat sülge. «Joostes!»

Ta jooksis õue.

«Vitja...» hüüdis ta tasa.

Viktor seisis ikka veel puu all, liibudes — nagu temagi ennist — vastu krobelist tüve, ning vaatas sinist taevast ja kuldseid tähti.

«Juba korras? Juba vaba?»

«Ei...» vastas tema. «Sea end valmis. Sa pead ära minema. Kiirusta.»

«Täna? Praegu?»

«Jah, praegu.»

«Ja ei või hommikuni oodata?»

«Ei, ei või.»

Viktor haaras talt ümbert, pigistas sülelusse.

«Võib... Kas või koidunigi. Võib ju?»

Ta libises Vitja käte vahelt välja.

«Ei. Kiirusta. Ma tulen kohe tagasi.»

Toa valgus pimestas taas, kui ta sisse astus.

«Kus vang on?»

«Teda ei ole.»

«Mis?! Põgenenud?»

«Läks vist hobuseid teisale viima.»

«Kui tuleb, saada siia,» käskis lellepoeg.

«Gut, pärast...» nõustus sakslane.

«Pärast,» kiitis Jekaterina takka. «Ainult ära unusta.

Ota aita.»

Jekaterina kiljus jälle, kui mundrimees teda näpistas. Tõusis, tirides sakslast kättpidi järele, jooksis välja, jättis ukse ristseliti lahti.

Peremees kargas püsti, jooksis ükseni ja tuli taas tagasi.

«Aita läksid... Lõõn maha...» pomises ta ning vajus uuesti sügavasse tugitooli.

Lellepoeg istus rahulolevana, küünarnukid laual. Taas venis suust sülge.

«Kuidas siis on, vennas,» pöördus ta peremehe poole, «kas leppisime kokku, mis? Homme viib ta nagunii sinu naisterahva minema. Oo! Missugune... naine!»

«Ole vait... Lõõn ka sinu maha.»

«Ma teen nalja, saad aru, nalja. Nädala pärast võid ka sina linna poole liikuda. Koht on olemas, asu ainult paika. Noh?» Ta lähenes. «Suudle mind. Suudle oma venda... Kas pole mina see, kes su elu joonde ajab?»

Märkamatult väljus ta tarest. Viktor ootas maja taga, seal, kus rohetasid sirelipõõsad. Kuuvalgus, öösi, näisid nad sametistena.

«Lähme,» ütles ta.

Juodeikad ei elanud eriti kaugel. Kuid tagasitulekuga oli tal rutt. Talust paistis valgus, ning see aina kiirustas ja kiirustas takka.

Ta mõistis alles siis, kui oli jooksnud õue.

Ait põles.

Aida ees seisis peremees, malakas käes.

«See oled sina?» hüüatas ta. «Tss... Nad mõlemad magavad. Tssss...»

Ta tormas peremehe juurde, kahmas vestihõlmast, raputas.

«Kustutage tuli! Ait põleb ju!»

Peremees tõukas ta kõrvale.

«Tssss...» keelas peremees malakaga vehkides. «Mis see sinu asi on! Minu ait... Minu... Tahan, põletan maha. Tssss! Milleks mul seda aita vaja? Lähen linna, gestaaposse tööle. Said aru? Müüsin ennast maha, ise, mis? Ka lihane vend müüs mu maha. Milleks mul seda aita vaja on? Tssss...»

Aidauksele oli tugi ette pandud.

Ta sööstis ukse juurde, haaras toest kinni.

«Käi minema! Lõõn maha!» karjus peremees ja tõstis malaka. «Uu!»

Ent tema kiskus ikkagi tuge eest.

«Laps on seal, Tanja... Laps on seal!»

Peremees jäi vait.

«Võta kaasa. Too laps välja. Et sa ainult neid üles ei ärata! Lõõn maha!»

Ta lükkas toe eest, uks oli juba praakil.

«Pea! Ma ise. Ise.»

Peremees avas tasa ukse, läks sisse — kummargil, kiki-varvul, ja tõi magava lapse välja.

«Hah. Võta, kui hale hakkas. Endal on neid vähe, mis? Ha-haa! Nagunii oleks ta minema sõites tüdruku maha jätanud. Oleks jätnud! Minu vend aga leiaks, kuhu laps panna. Kas pole nii?»

Ta võttis magava tüdrukukese sülle ja tõmbus eemale. Leegid tõusid igalt poolt, ulatusid juba ukseeni, kuid peremees, juuksed sassis, rind eest lahti, pani uksele luusti toe ette ning pomises:

«Suits on juba sees. Nemad aga magavad teineteise kaitses. Oo, missugune naine! Tssss... Las magavad.»

Ta viis Tanja küüni.

Ning taas pidi ruttama.

Ta äratas lapsed, riietas nad, lippas tarre, korjas sahvriat kokku kõik oma hilbud ning jooksis taas laste juurde.

Leegid aga tõusid, valgustasid taevast, panid kuivad aidapalgid praksuma.

Ta läks, kaasas kolm last, läks talust üha kaugemale ja kaugemale.

«Tssss!» kuulis ta peremehe häält. «Ha-ha-haa!»

Ta ei mõelnud enam aidast. Vaadates leeki, mis olid tõusnud nii kõrgele, kartis ta, et äkki süttib ka pärn, mis seisis nii lähedal. Viimne pärn.

Tööpoolet, puu võttis tuld. Algul üks külg, siis teine, kuni lõi lõõmama kogu võra — haljad lehed kiskusid krussi ja pildusid sädemeid nagu säraküünlad kuuse küljes.

Puu põles, sädemetena löid loitma õied sinakas, peaaegu nähtamatus suitsus.

Pärn leegitses. Ja kord juba süttinud, pidi ta ära põlema.

Leegitses.

Leegitses!

Ta pöördus ära ja sulges silmad.

Lapsed olid ta ümber, sikutasid hõlmast.

«Ema, kuhu me läheme?»

«Ema, kuhu?»

«Tädi, tädi, ma kardan... Ega te mind maha ei jäta?»

«Ei,» vastas ta, «ka mina ei teadnud.»

KAHEKSAS PEATÜKK

Tuleb sügis oma murede, tööde ja toimetustega.

Tuleb sügis oma helde käega.

Helde käsi — see pole üksnes leib. Peale leiva on inimesele veel midagi vaja. On siis söömine inimese jaoks kõige tähtsam?

Teeäärseilt kastaneilt pudenesid kollased lehed. Pudenesisid, tuulest sõrmitsetuna, ning näis, nagu tahaksid nad katta kogu maad. Nõndasamuti nagu varem, kuid mitte täiesti.

Inimesele on veel midagi vaja.

Ta seisis õues, varjates peoga silmi hommikuse päikese eest.

Siin oli ta kunagi seisnud, palunud, oli nagu maa külge kinni kasvanud, oli aina neelatanud, suutmata alla neelata kas või piisakestki sülge oma kõrbeva, kuivanud kurguga. Siin oli ta seisnud ja äganud:

«Oota... Oota veel natuke, Antanas.»

Ta seisis, varjates käega silmi, ja saatis pilguga lapsi. Need sammused kooli.

Kui palju neid oleks võinud olla?

Neli?

Kui Juozukas oleks veel elus.

Kui ta poleks kukkunud seal, teisel pool teed.

Lapsed sammused ettevaatlikult, ei tõugelnud, piiludes alatasa jalgu — kolm paari uusi, tolmust veel puhtaid kingi läikisid. Pruunid, pikkade ninadega kuulusid Vincukasele, laiad mustad Rimukasele ja kõige pisemad, lühemad, kitsamad — Tanjale.

Keeranud maanteele, peatusid nad ja lehvitasid kätt. Temale. Kõik nad lehvitasid üksnes temale.

Tema aga seisis ja saatis neid pilguga.

Vincasel olid heledad juuksed, Rimasel hall siilipea, Tanjal aga hõljus lokiide vahel pael. Alles eile leidis ta sinise riideriba, palistas selle ning sidus tüdrukule juustesse sinise paela. Poisid — mis neile vaja? Tüdrukule on aga tarvis...

Tagasi linna tulid nad kevadel. Tulid oma armeed ootama. Ja asusid taas elama majja sepikoja lähedal. Siin ei olnud enam vanamehi, musta katelt ega kõvera toruga tünni. Võib-olla sõitsid nad ise minema, võib-olla viidi väevõlmuga. Taas oli linnaäärne maja tühi, teda aga aina kiskus sinna paika, kus ta oli Juozukast viimset korda elavana näinud. Ning nüüd on neil kas või korrakski oma nurgake, sest see maja kuulub ju Vincukasele. Tulgu meie sõjamehed vaid kiiremini, nüüd olid nad peatunud Dubysa all, ja võis juhtuda, et kauaks.

Ning tänu jumalale, keegi ei tundnud nende vastu huvi, ei head ega halvad inimesed. Mis huvi sa siin veel tunned, kõik põgenesid, kel jalgealune tuline, kes kuhu sai, sakslane aga muudkui ajas mööda maanteed karja. Nii lehmi kui ka lambaid, kõiki, keda võimalik, jättes jõuetuks muutunud, kurnatud loomad tee äärde.

Kord töid lapsed maanteelt vigase jalaga ute. See oli kõhn, arglik, ja näis, et kui tal oleksid tiivad, sirutaks ta end, rabeleks lahti ning lendaks minema inimeste käte ning pilkude eest.

Nõnda oli nüüd siin peale nende nelja veel üks elav olend. Varsti hakkas see häälteki tõstma, igatsedes värsket ristikeina, ning jalg tugevnes iga päevaga.

Tema aga, väsinud päevastest muredest ja askeldustest — tuli ju lapsi valvata, et nad kuhugi ei kaoks, võõrastele silma ei satuks, tuli midagi lauale panna, homsele mõelda, — väsinud sellest, istus ta harilikult õue vanale puupakule ning vaatas kaua kaugusse, Dubysa poole.

Seal aina müris, müris, müris.

Millal jõuab see mürin kord siia, tema kohale?

Kui inimene ootab, suudab ta kõik ära oodata, ainult et oodata peab oskama. Ehkki ootamine on ühtaegu nii meeldiv kui ka miskipärast rahutuks tegev. Ja kui pea kohal mürisema hakkas, ehmus ta tõepoolest. Ajas lapsed kartulikeldrisse ning ronis ise sinna järele, laskmata Vincukast väljapääsu juurde — ümbrust uuris ta ise.

Sakslasi ei olnud enam näha.

Läbi selle mürina ja valjude plahvatuste sõitsid roheli-
sed tankid, tähed külgedel, nii nagu tookord juunis, ainult
et nüüd olid nad kuidagi suuremad ning kihutasid üle põl-
dude ja väljade, mitte aga tänavakividel, ning neil ei istu-
nud naeratavad noormehed.

Juba oligi vaikseks jäänud. Rinne mürises edasi, looju-
vale päikesele järele.

Nüüd ronis ta ise välja ning kutsus lapsi:

«Tulge... Ronige välja, lapsed. Nüüd võib...»

Siinsamas seisid juba tolmused sõjamehed, hallid, päi-
kesest põlenud ja soolastest tuultest pargitud.

«Kus on sakslased? Kas siin on sakslasi?»

«Ei ole... Ei ole enam. Kas teie olete omad? Olete ju
omad, eks?»

«Oleme, memmeke. Kas sa's ei näe, et omad?»

Nad peatusid aasal, kihades nagu hall sipelgapesa. Väli-
köögid suitsesid, kostis naeru, kära, lõõtspill mängis nuk-
rat laulu.

Ka siin, õues, võtsid nad istet, puistasid ajalehetüki
sisse midagi tubaka või saepuru taolist.

«Mahorka,» seletasid nad, «mahorka!»

Tema tammus paigal, teadmata, millega kostitada, kuni
meenuse, et oli kunagi tarest leidnud kotikese kenasti lõi-
gatud pinutagust. Lipsas tuppa, tõi ühes ja pani kellelegi
põlvedele.

«Suitsetage näe seda.»

Kutsus siis Vincukase, silitas tema heledaid juukseid
ja palus:

«Jookse, lapsuke, maanteele. Jookse... Ning karju ja
laula seal. Hüüa, mida tahad, karju, laula, nii kuidas kõri
võtab. Keegi ei takista sind, mitte keegi, mitte keegi!
Jookse, Vincukas!»

Ja poiss pistiski jooksu, Tanja ning Rimukas kannul.

Ja nad karjusid maanteel, laulsid, kisendasid nõnda-
sama.

Tema aga seisis, niisamuti nagu praegu, ja tahtis nen-
dega ühes joosta, karjuda, laulda, kisendada nõndasama.

Miks mitte?

Kes võib keelata.

Kes võib takistada?

Mitte keegi.

See'p see on.

Lapsed olid nüüd kooli minemas, puude tagant polnud
neid enam nähagi, ainult vahetevahel valendas Vincukase
pea või hõljus Tanja sinine pael.

Nemad, lapsed, tookord seda märkasidki. Temale poleks
see pähegi tulnud, ning pärast ei oleks ta samuti südant
valutama hakanud. Kus nüüd veel asi — lambatall!

«Vaata, ema...» sosistasid nad, ümbritsedes teda.
«Vaata, meie talleke viiakse ära.»

Sihuke pikk, kõhn ja pikk sõdur tiris voonakest põõsas-
tesse, hoides tal koonu kinni. Loom punnib vastu, ei lähe,
sõdur aga tirib, kord lohistades, kord villast kinni hoides
ja mõni samm edasi kandes.

«Mis?»

«Talleke?»

«Lammas?»

«Oinas?»

Ele vile läksid need, kes õues rahulikult tõmbasid kodu-
kasvatatud tubakast keeratud suitsu, jooksid kuhugi, ning
terve aas lõi lainetama. Kajas pasun.

«Rivistu!»

Neid, sõdureid, oli palju. Ning kõik nad rivistusid kahte
pikka viirgu ja tardusid otsekui mingite kindralite
ees. Tema seisis lastega nende vastas — teda oli kutsu-
tud. Too sõdur, pikk, kõhn nooruk, seisis samuti, pea
longus.

«Ema! Ta oli juba täägigi välja tõmmanud!» sosistas
kõrvalt Rimukas.

«Tssss!» vaigistas ta.

«Reamees Januška, valvel!» hüüdis sõjamees, kellel olid
tärnid pagunitel. «Kas tema varastas lamba?» küsis ta.

Lapsed noogutasid.

«Lähed sõjatribunali ette!» hüüdis ohvitser.

Naine silmitses noorukit, kes seisis sirgelt, pea püsti,
kuid värises kogu kehast.

Tribunal?

Ta ei teadnud, mida tähendab see sõna, kuid ilmselt on
see midagi halba, väga halba...

«Teie lammas?» küsis ohvitser.

«Meie,» vastas ta. «Mis lammas see on... Talleke...»

«Ükskõik.»

«Kas te... Mõistate tema üle nüüd kohut?»

«Tribunal mõistab.»

«Tallekese pärast... Tallekese pärast?»

«Ükspuha, kas tallekese või lamba pärast.»

Kaks pikka viirgu seisis, palju sõdureid. Nende ees — tema koos lastega, ohvitser ja too sõdur, pikk, kõhn, värisev.

«Tallekese pärast?!» küsis tema. «See on ju eksitus... Siin on sündinud eksitus... Ma ise andsin, tahtsin kostitada. Nii pole kena... Mina kostitan, teie aga mõistate inimese üle kohut.»

Sõdurite read löid sumisema.

«Teie, memmeke, rääkige tõtt. Me ei saa teisiti,» palus ohvitser.

«Tõtt?» küsis tema. «Ma pidin silmad peast vahtima, oodates teid... On mul's tallest kahju?»

Lapsed vaatasid teda, taipamata midagi, tema aga palus:

«Jookske, tooge talleke siia. Vincas, too siia!»

Lapsed tõid, ning lausa naljakas oli vaadata niisugust hulka sõdureid, kes seisis säärase väeti olendi, tallekese ees — valveseisangus, liikumatult nagu mingite kindralite ees.

«Tule siia,» viipas ta tolele pikale, Januškale. «Võta, võta. Ma ju ütlesin... Võta! On mul's tallest kahju?»

Riivi pudenes laiali.

Sõdurid tulid, hallid, päikesest põlenud, soolastest tuultest pargitud, tulid ning kükitasid maha, silitasid utekest ning müksisid oma kaaslast Januškast.

«Sina! Loikam, puupea. Sina!»

Temal aga oli hea meel, et nad kõik lähemale tulevad. Ta vaatas igaühele uurivalt näkku ning otsis, otsis. Võib-olla on Viktor nendega? Võib-olla on ka tema siin? Räägiti ju, et nüüd lähevad partisanid sõjaväega koos.

Pärast esitas ta argliku küsimuse.

Ning tema ette rivistus kakskümmend kolm sõdurit — Viktorit. Kuid tema Viktorit ei olnud. Nende keskel ei olnud Vitjat.

Veel kaua, kogu öhtu, käisid nende tares sõdurid. Ning igaüks tõi ja asetaski lauale suhkrutüki või kummalise nelinurkse leivapätsi, või plekk-karbi konservidega, või peotäie kuivikuid.

Lauda polnud enam nähagi, nii suur oli see kuhj.

Tema muudkui palus:

«Pole tarvis... Viige ära, pole tarvis.»

Kuid nemad ei kuulanud.

Tema aga silmitses aina nägusid, igaüht eraldi. Võib-olla

nad eksisid, võib-olla on veel üks Viktor nende hulgas, nemad aga ei teagi? Võib-olla unustati ta kutsumata? Võib-olla on ta siiski siin?

Hiljem, leidmata Viktorit, istus ta koos elatanud sõduriga õues kivil ning küsis:

«Kas teie omasid on palju otsa saanud, mis?»

«Palju,» vastas sõdur.

«Kõik teeveered on täis. Kas teiega oli ka partisane?»

«Oli. Ja on praegugi.»

«Kas nime järgi leiaks haua üles?»

«Kellel leiaks, kellel mitte.»

Mõlemad vaikisid.

Siis hakkas ta uuesti pärima.

«Missugune elu nüüd tuleb? Kas jälle rõõmus?»

«Jaa.»

«Ning tänaval hakatakse laule laulma?»

«Kuidas siis!»

«Ma ei taha, et seda laulu, teate... «Sõda homme kui on...»»

«Nüüd on teised laulud.»

«Kas valimised tulevad? Kas on jälle vaja hääletada?»

«Kuidas siis!»

«Tähendab, nõndasamuti nagu tookord. Tähendab, inimestele antakse ka maad. Kõik algab jälle uuesti.»

«Muidugi!»

«Aga... kas Siberisse saadetakse?»

«Ei tea. Seda ma küll ei tea.»

Istusid kaua, vaikisid.

Siis sõitsid sõdurid edasi, koos päikesega, läände, taas rindele. Neil olevat ees pikk tee. Otse Berliini.

Küllap on see tõesti väga kaugel.

Ning elu algas uuesti.

Muidugi teistsugune.

Uuesti.

Kas kõik algas uuesti? Kõik, kõik?

Me ütleme:

Inimene rõõmustab.

Inimene nukrutseb.

Inimene naerab.

Inimene nutab.

Kes teab...

On see tõsi?

Aga kui südames on rõõm ja kurbus ühteaegu?

Ning kui pisarad purskuvad ühteaegu rõõmust ja hingevalust?

Ta seisis ikka veel, katnud käega näo. Varjas seda hommikuse päikese eest.

Miks on inimesele üksnes söömisest vähe?

Miks on talle veel midagi muud vaja?

Ta seisis ning saatis ikka veel pilguga lapsi. Neid aga polnud enam ammu näha. Küllap nad olid juba koolis.

Langesid vaid kollased kastanilehed.

Langesid, sõrmitsetuna tuulest, ja näis, nagu tahaksid nad katta kogu maad.

«Ei,» vastas ta, «maailma ei tohi needa.»

ÜHEKSAS PEATÜKK

Mis on selles halba, kui tuleb suvi?

Suvel on hea.

Koolis pole vaja käia ning lapsed koos vana Kinartasega karjatavad linna lehmi. Pole enam sinu mure, kõhu saavad täis. Ühel päeval annab üks peremees, teisel päeval teine. Nõnda nad käivadki ringiratast ning inimestel on hea ja ka lapsed on söönud. Vahel langeb osaks mõni kümnerublalinegi — toidukaartide jaoks.

Ka tema ise ei istu, käed rüpes. Kellele vaja aeda rohida, kellele pesu pesta, pealegi on veel endalpeenramaa, ning lammas kasvab, ja ka põrsa said nad kuidagimoodi muretseda.

Patt oleks kaevata, nüüdsama ju käis siit sõda üle.

Ei saaks öelda, et leiba on küll ja küll, aga nälga just ka ei kõnge.

Teine lugu on nendega, kes Preisimaalt santimas käivad.

Muudkui tulevad ja lähevad, vähekesi ja hulgakesi, naised lastega, naised üksi, lapsed üksi.

Mis see's on? Sõditi, sõditi ega saavutatud midagi? Sõja ajal võõra arvel, nüüd jälle?

Ta oli seisnud oma poja surnukeha juures, verised ja mullased käed taeva poole tõstetud. Ning needus läks täide. Läks täide.

Kui ta nägi neid maanteelt teerajale pöördumas, peitus ta harilikult küüni, ei näidanud end, vaatas vaid läbi prao, aina vaatas...

Nad koputasid tare uksele, hõiksid, ootasid pisut ning läksid õuest minema. Tema aga ei liikunud paigast. Vahel

kiskusid nad kartlikult ringi vahtides peenralt mõne porgandi või urgitsesid kiiruga mulla alt kartuleid.

Las võtavad. On's tal paarist porgandist või kartulist kahju?

Kuid oma käega ei anna ta neile ivagi.

Kas polnud tema see, kes seisis teisel pool teed, käed taeva poole sirutatud?

Ning needus tuli.

Tal oli hea meel, et lapsed pole kodus, et nad ei näe, kuidas ta ennast küüni peidab, pärast aga vastu pilu liibub. Saab seda's lastele seletada?

Saab siis kõigest rääkida?...

Vincukasele võiks ehk kõneldagi, ta on juba peaaegu mees, veel aasta, kaks. Kuid milleks vanu haavu lahti kiskuda? Liiga rohelised on nad veel, vähe on nad elu näinud.

Ühel päeval võtsid nad kätte ja tulid koju neljakesi. Kas nad luba küsisid?

Ei. On suureks kasvanud, nemadki, kanäe, on juba inimesed. Juba talitavad nemadki omapead.

Harilikult ootas ta lapsi päikeseloojaku ajal. Istus lävel ja ootas. Ning muigas, kui nemad, kõik kolm, keerasid puude tagant maanteelt nende teerajale. Viivitanud veel pisut, läks ta tarre. Ning väljus alles siis, kui nad juba õues käratsesid.

Mis? Juba tagasi? No kena.

Et ta konutaks ja ootaks neid?

Et ta silmad peast vahiks?

Või veel!

Nõnda võib veel äragi hellitada.

Nõnda on nad sul varsti päriselt ülekäte.

Kuid nemadki ju nägid vahel...

Enne kui maanteelt ära pöörata, surusid nad endid vastu puid ja uurisid teraselt oma õue — ning tihti nägid nad teda lävel ootamas.

Või ei näinud?

Mõnikord lippasid nad õue, jäid vait, ajasid kõrvad kikki, oodates, kuni ta väljub.

Ja ühel päeval, ennäe, tulid nad neljakesi.

Ta ei peitnud end enam tarre, jäi lävele, otsis vaid mingi tegevuse — hakkas kartuleid koorima.

Nad jõudsid õue, tema aga vaikib, ootab. Mis sa siin ikka ütled.

Ka nemad vaikivad, lükates kolmekesi ettepoole räbala polsikest.

«Ema...»

See on Vincase hääl. Jämedamaks läinud, juba tõesti mehelik.

«Ema... Kas ta võiks meiega koos õhtust süüa... Päev otsa olime ühes lehmi hoidmas, ta on ju niisama näljane nagu meegi.»

Ennäe...

Ta on ikkagi vait, koorib kartulit, laseb selle sulpsti veepotti.

«Kui sa näeksid, kuidas ta lehmi oskab ajada!»

See on Rimase hääl — peenike. Nagu tüdrukul. Ent pole viga, läheb jämedamaks. Egas kõik korraga. Ise suureks kasvanud, ainult hääl on naiselik. Kui vana ta on? Polegi veel palju. Ei jõua ringigi vaadata, kui hääl on juba nagu Vincase bass.

«Kes ta on?» küsis viimaks. «Kust pärit? Mis nimi?»

Ema hääl oli pilkav, kuidagi kähisev, nii et lapsed vaikisid, ei lausunud sõnagi.

Tema aga ei tahtnud praegu vaikida.

Ta tahtis lävelt üles hüpata, kartulid kõrvale tõugata.

Ta tahtis käed puusa panna ja täiest kõrist karjuda:

«Võib-olla on tema nimi Juozukas, mis? Võib-olla otsustati mulle Saksamaalt saata Juozukas? Või kuidas? Täpselt samasugune, nagu oli. Lühike, jässakas, kongus ninaga. Samasugune, isegi kasvanud pole, et ära tunneksin. Mis? Või kuidas? Vastake, vastake, kui ma küsin. Mis?»

Kuid ta vaikis.

Kooris kartuleid ja poetas need sulpsti potti.

Kas lapsed taipaksid?

Kas saaks neile selgitada?

Nende aru on veel noor ja nõder, liiga vähe on nad elu näinud.

«Ta vaid sööb ja läheb ära... Sul pole ju kahju, ma tean...»

See on juba Tanja hääl. Pehme, õrn. Sellele ei suuda enam ära öelda.

«Ega söök minu oma ole...» vastas ta. «See kuulub teile kõigile. Tahate, jagage omavahel.»

Kõik istusid ümber paja ning tegid selle kähku puhtaks. Olnuks teist samapalju, oleks ka see nõndasamuti kinni

pistetud. Sõid paljaid kartuleid — maitstes mõnusasti. Ta ei öelnudki midagi, ehkki oli veel tükikese pekki varuks hoidnud, kavatsenud selle juba täna pannile panna. Pühapäev. Ikkagi püha, lastel ju praegu nagunii mingeid pühi ei ole, mingit vaheldust, käi aina karjas. Varahommikust hilisõhtuni.

Kuid ta ei otsinud pekitükki välja.

Ei pannud pannile.

Või veel!

Ka lapsed ei öelnud, ei palunud enam midagi.

Sõid ja viisid saksalapse minema.

Jumal tänatud!

Aga kuhu nad ta viivad, kuhu? Kas mitte sepikotta? Sepikotta. Olgu peale. Ons sepikojast kahju? Seisab, mahajäetud, lagunev, keegi seda ei vaja, keegi seal ei käi. Mis temal sellest, tehku, kuidas tahavad. Et ainult siin, tares, jalus ei tolkneks. On teda's siia vaja, mis?

Kahe päeva pärast tulid nad jälle neljakesi, sellesamaga.

Ta vaikis.

Ent nemad ei küsinudki enam midagi, tõid poisikese igal õhtul kaasa, õhtusöögi järel aga viisid ta koos minema.

Kas inimesega võib harjuda?

Harjutakse ju koeraga, kassiga, isegi kärnkonnaga. Ainult et üht võib-olla silitad, teist söödad, kolmanda aga peletad minema.

Juba on jahedamaks läinud.

Varsti algab kool.

Miks nad täna õhtul ainult kolmekesi ilmusid?

Ta vahtis ringi, oli rahutu, just nagu puuduks miski, siis aga ei kärsinud jätta küsimata:

«Kus siis see on? Kuhu te tema panite?»

Lapsed vahetasid rahulolevalt pilke.

«Kohe tuleb, kohe,» vastas Tanja. «Aitab Kinartasel lehma ära viia.»

Tuli, kuhu ta's kaob.

Nüüd õhtustasid nad juba tares. Õues oli külm.

Istuvad pingil, seljad kõigil vastu seina, väsinud, kuumast leemest rambed.

«Ema... Kas ta võib täna meie juures magada?» küsis Vincas tasa. «Ruumi jätkub kõigile...»

Ta silmitses ehmunult oma last.

Lase juba öömajalegi? Võta juba päriselt enda juurde?

«Mitte toas... Küünis, seal on heina. Annan talle kuue peale,» lisas Rimas oma naisehäälega.

Tema ei suutnud ikka veel toibuda.

«Ema... Ae? Ema...»

Hull pilka, oleks vähemalt temagi vait. Võta näpust!

«Pange magama,» nõustus.

Nõndapalju ta ütleski.

Viisid ära.

Panid magama.

Seejärel heitsid ka ise.

Temale aga ei tulnud und.

Läks õue, rätik ümber. Vaatas taevasse, see oli sini-sinine, helkivaid jaaniusse täis tipitud. Kuid väljas oli külm, ja taevas oli külm, ja tähed vilkusid nagu külmad jõulutulukesed. Ei mingit soojust. Ainult valgus. Kauge, ligipääsmatu.

Vaadanud hulk aega taevasse, süütas ta lõpuks laterna ja läks aeglaselt küüni.

Ka siin oli külm.

Lambal on oma villa sees hea. Nagu kasukas.

Astus sisse, vaatas kõik üle. Kui palju on heina, kas talveks jätkub. Kui palju on hagu toodud ja kui palju on puid, kas piisab.

Kas saksalaps on heintel? Polnud ta heintel ühtigi. Lamas maas, õletuust külje all, oli end vastu lammast surunud. Magas. Hoidis loomal ümbert kinni — otsekui lihasel emal. Otsekui lihasel emal.

«Tõuse,» ütles ta, raputades last õlast. «Tõuse üles.»

Unine poiss vidutas laterna valgusel silmi.

«Üles? Kas on juba hommik?»

«Tõuse. Lähme.»

Poiss tõusis, vaatas pelglikult naist, laternat ja pilkast pimedust ümberringi.

«Lähme.»

Ta viis poisi tuppa, pani laua äärde istuma. Laterna aga asetaski lauale. Ise istus vastu ja vaatas poisile otsa.

Vaatas otsa ja mõtles endamisi, vaikides.

«Kui sa oleksid olnud juba suur, täiskasvanud mees, ilma armita või armiga paremal põsel, mida sa oleksid paberile kirjutanud? Kas võid vastata? Mida?»

«Ütlep talle, väga kehvalt kraamis tuba.»

«Väega,» eks?

Ta vaatas vaikselt lapsele otsa ja küsis iseendalt:

«Kui sa oleksid olnud juba suur, täiskasvanud mees, roheline mundri ja raudse saksa automaadiga, kuhu sa oleksid toetanud selle automaadi pära, tulistades minu poisut, keda ma jootsin emapiimaga, ja minu Juozukaast, kes jooksis üle tee? Kuhu? Vastu rinda? Vastu kõhtu? Vastu südant?»

Too mees istus siis ja nāris rahulikult päevalilleseemneid.

Ta vaatas ringi.

Kui tal oleks praegu kuskilt võtta päevalilleseemneid, annaks ta neid nārida sellele poisile, sellele veel suureks kasvamata mehele. Ta tahtis nāha, kuidas tema päevalilleseemneid nārib.

Pärast jooksis too aeda ja pistis kurki ragistama.

Kurki!

Ta märkas aknal pisikest krimpsus kurki.

Hüppas püsti, ulatas poisile.

«Sāh, sōō...»

Eemaldamata naiselt pilku, haukas poiss, ning tema väikesed lõualuud aina ragistasid haljast krimpsus vilja.

Kas poiss kargab samuti püsti nagu toogi, tormab aeda, et veel kurke otsida? Otsida veel?

Ta vaatas uuesti poisile silma, tema kõhna näkku. Ta mõistis, et varsti, üsna varsti istub ta jälle õues ja ootab koolist tulevaid lapsi, ning ootab mitte enam kolme, vaid nelja. Ning seepärast küsis ta eneselt tasa:

«Kes sinust oleks saanud, kui sa oleksid juba suur, täiskasvanud mees?»

Ta vaatas poisile otse silma, ning laps hüüatas:

«Muti, muti... Ma kardan...»

«Mine... Mine laste juurde magama...» lausus ta, langetanud pilgu ning vajunud laua kohale.

Kuid ta nägi end ikka veel seismas teisel pool teed, käed üles tõstetud — mullased ja verised käed, mis saatsid maailmale needust.

Nüüd oli ta siin üksi. Tema, hingitsev latern laual ning külma sinine taevast akna taga.

Ta oli üksi, ning järsku tungis tema sisemusest otsekui palve:

«Oh issand jumal... Küll ma olen väsinud, oi, kui väsinud ma olen!...»

«Ei,» vastas ta. «Inimesele on vaja palju maad.»

KÜMNES PEATÜKK

Kui seisad puusārgi juures, mis pole küll sinule määratud, kas ei teki siis soov mõelda oma elu üle?

Kas ei teki soov küsida eneselt, miks sina elad, ning küsida inimeselt, miks tema suri?

Kui nāed relva, püssi, kas sa siis ei mõtle: milleks? misjooks?

Aga kui sa seisad viie puusārgi ees?

Viie ees korraga.

Ja kui sa pärast tunned pika püssi halli õlilõhna?

Omas kodus, oma lapse kätel.

Kas nad praegu pole tihti kõrvuti?

Relv ja puusārk.

Puusārk ja relv.

Kas nad pole praegu mitte liiga tihti teineteise kõrval?...

Bōda on ju lõppenud. Tänu jumalale, lõppenud.

Mida's veel?

Mida on veel vaja?

Kōik oli juba nagu vaikseks jäänud. Neljanda lapse, Valteri, laskis ta ristida. Otsis üles vana altaristi, kes elas veel, ehkki vedas vaevu jalgu järele. Sellegipoolest ei tahtnud teiste juurde minna. Otsis üles ja palus:

«Isa, ristige parem teie. Teil on õnnelik käsi. Oma inime.»

Ristiti Viktoriks.

Ei, tähtis polnudki see, et temast katoliiklast teha. Ei. On see's nii oluline? Nagunii on vaid üks jumal kogu maailmas, ükskōik, kuidas teda ka nimetatakse, ükskōik, kuidas austatakse. Ei, mitte katoliiklaseks tegemine polnud tähtis, vaid nime muutmine.

Valter?

Kes teab, kes võib öelda, keda veel Valteriks nimetati?

Kes?

Keda?

Viktor on ilus nimi. Kõlav ja...

Lihtsamalt aga — Viktukas.

«Viktuk! Viktuk!»

Poiss pöörab oma kriimuse nina tema poole, nuusatab. On rahul.

Teadis ju ette — nüüd saadab hommikul nelja last, varjates peoga silmi hommikuse päikese eest, pärast lõunat aga ootab kõiki nelja koolist koju.

Tõepoolest, ilmusid uued laulud. Nii kurvad kui ka lõbusad.

Olid valimised. Hääletas, kelle poolt vaja.

Ka ema käis siin, üsna hiljuti.

Oli juba vanaks jäänud.

Ta vaatas ema palgeid, värisevaid käsi ja nägi, kuidas aeg jookseb, nägi, et ka tema ise ei noorene. Muudkui sõuab edasi, sõuab, nagu lootsikuga järvel. Näib, et lootsik on kehv ning aerud viletsad, kallas aga aina vilksatab mööda, vilksatab mööda.

«Kuule, tütar,» rääkis ema. «Kui tuleksid õige koju? Saime jälle maad. Isa kutsub. Ütleb, et aitame ka lapsi kasvatada. Neid pole ju vähe? Kui palju? Neli? Jõudsid minustki ette. Oleksid sa kodus olnud, oleks ka minul neli. Kui ehk tuleksid koju, tütreke? Nüüd on ruumi küll ja küll. Bernotase talu anti meile. See on ju nagu paradiis... Meie hütti sa tead, puha maasse vajunud, ainult õletuustid on püsti. Isa räägib, et hiljem, kui kolhoosid tehakse, ei võta meilt enam keegi maad ära. Kui sa tuleksid õige koju, tütreke?»

Ta ei lähe koju. Mis ta sinna ikka läheb.

Jumal tänatud, neil läheb seal hästi, ning temalgi on kergem.

Las elavad, las rõõmustavad. Kas või korragi inimese kombel.

Maad ei võeta enam ära.

Kes võtakski?

Kuidas võtakski?

Tõtt rääkis tookord õues see vanaldane sõdur.

Ei tule ju igavesti vaeva ja muret näha, küllap on inimesel ees ka paremaid päevi.

...sina tead, kuidas hea on, tütreke, ise tead... Kui sinul on kergem ja parem, kas arvad siis, et emal on teisiti? Sūdamevalu ikkagi vähem. Ons süda vähe valutanud? Kui palju aastaid... Nii palju aastaid! Ise tead, kuidas hea on, tütreke, ise tead.»

Nadala-paari pärast jooksis neile Jatautase väike Mary-šuke. Löötsutav, ärritatud, ei saanud kaua sõna suust, kui viimaks purskas:

«Lähme, tädi. Ruttu. Kõik tapeti, kedagi ei jäetud elu. Lähme, tädi! Eile, öösel. Keegi astus täna hommikul läbi ja nägi — kõik olid tare põrandal pikali, üksteise kõrval, reas.»

Leidnud musta rätiku, tahtis ta ainult Vincase enesega kaasa võtta, teised, väiksemad, koju jätta. Jõudnud aga maanteele suurte puude juurde, tuli ta tagasi.

Saad sa's nendegi eest midagi varjata, ehkki nad on väiksemad?

Kas elu varjad?

Kas ülekohut varjad?

Kas sūdamevalu saad peita?

Nüüd nad siis seisidki kõik viie lahtise kirstu ees. Ema ja isa, õe ja vendade kirstu ees.

Ammu polnud ta isa näinud, kuid tundis kohe ära. Isa suu ja kurk olid mulda täis topitud, ning nagu oli samuti hall, mullakarva.

Kogu elu oli ta maad tahtnud.

Nad sammusid viie kirstu järel lähedasele külakalmistule, kaasas preester ja rist, ning punane lipp oli kõige ees. Preester palvetas, mehed aga puistasid sügavasse, laia, suurde hauda pihutäie sedasama mulda, pidasid kōnet, kutsusid võitlema tõe eest, kätte tasuma. Inimhulk seisis vaikides, langetatud päi, kartes näidata pisaraid ja kutsuda kätte tasuma...

Talu oli tühi, elutu, ukсед pärani, väravad pärani.

Tühi oli Bernotase talu, mille jalgvärava ees ta kunagi oli seisnud, kuum laup vastu jahedat savipotti toetatud; see talu, kus tookord, saunapäeval, lasti hea maitsta kartulikoogil — piima või koorega — ja rüübiti midagi kangemat peale, tookord, kui õues hakkas lõrisema peni ja terve haneparv, nähes võõrast, pistis kaagutama.

Tühi on isa-ema viimne peavari, paradiis, pärani uste ja väravatega viimne kodu, kuhu ta läks nelja lapsega, et

täita oma viimset kohust, vaadata kõiki viit, kes öösel salaja tapeti, näha isa hambaid, mis olid mullast nürinad.

Relv ja puusärk.

Nad on alati kõrvuti.

Kas alati?

Kelle käes on relv?

Kellele lüüakse kokku puusärk?

Relv ja puusärk.

Kas pole nad praegu liig tihti kõrvuti?

Sõda on ju lõppenud. Tänu jumalale, lõppenud.

Mida's veel?

Mida on veel vaja?

«Ei lase! Ei lase sind majja!» karjus ta üleni värisedes, seistes lävel, käed laiali, et poiss mööda ei pääseks. «Ei lase! Ei lase sind majja! Vii sinna, kust võtsid! Ei lase sisse!»

«Ema...» palus Vincas vaikselt.

Kuid ta ei lasknud ikkagi.

Seisis üleni värisedes lävel, käed laiali.

«Ema...»

Poja hääli oli juba täiesti mehelik, ning ta kartis, et võib järele anda.

«Ei lase! Ei lase majja!»

Varem mõtles ta:

«Relv ja puusärk.»

Juba siis teadis ta, et peaks olema teisiti:

«Puusärk ja relv.»

Kuid ta ei suutnud... Ise? Omaenese kätega pühitseda laps surmale?

«Ei lase!» karjus ta, kaitstes kätega ust. «Pane see ära... Pane ära... Pane püss ära, ütlen ma sulle!»

Vincas asetas püssi majanurga najale ja istus akna alla pingile. Teadis, et nii juhtub. Õuegi hiilis ta nagu varas, peitnud püssi selja taha, hoides seda kahe käega. Kuid ema nägi kohe. Ta tundis, haistis relva halli õlilõhna.

«Ei lase...»

Siis istus ta akna alla poja kõrvale, pani ühe käe ümber tema õlgade, teisega kergitas poisi lõuga ja sosistas tasa, otsekui kartes, et keegi kuuleb:

«Vincukas... Vincelis... See on ju teiste, meeste asi. Sa pole veel kuueteistkümnene aastanegi...»

«Ma ütlesin, et olen juba seitseteist. Jäid uskuma.»

«Vincukas... Vincelis... Sa oled mul kõige vanem. Kas sa jätad mind tõesti üksi?»

«Ma ei kao kuhugi. Ega jäta sind üksi. See pole sõjavägi, ma jään ju koju. Ainult et... Nagunii tuleb varsti minna.» Seejärel lisas: «Nüüd hakkab palka saama. Annab sul võõral aiamaal selja küürutamise... Kas see pole tüüdanud?»

«Vincukas... Vincelis... Sa pead õppima. Niigi on minu sõja-aastat raisku läinud. Meil on kõike küllalt, ma ei lähe enam võõrastesse aedadesse küürutama ja rohtu kutkuma, seda pole meile enam vajagi, meil on endalgi kõik olemas.»

«Ma siiski ei saa, ema. Olen kord relva juba võtnud ega anna seda käest.»

Ta hüppas üles, varjas seljaga püssi, kartes seda kätega puudutada, ja hüüdis:

«Ei anna! Viskan kaevu! Ma ei lase sind kuhugi! Mitte kuhugi!»

«Nõnda ei saa, ema, ei saa ju.»

Vincas vaatas tema nägu, mis oli pisaraist märg, ning langetas pea.

«Vincukas... Vincelis...» lausus ta jälle vaikselt. «Sa tead ju ise, kuidas ma sind hoidnud olen... Me rabelesime ju välja kindlast surmast, lausa põrgust. Sõda on läbi, nüüd pole seda laskmist enam palju. Teised, mehed, seavad asjad joonde... Rabelesime lausa põrgust välja, nüüd aga, kui pole enam vaja kedagi karta, võidakse sind metsas või kraavipervel maha lasta! Nad tapavad su, rahvakaltseväelane!»

«Ära pahanda. Ära pahanda, ema... Mul on kogu aeg meeles sinu isa. Ära pahanda, kui ma ütlen... Oli's mõnus nõnda mulda närida, kuni hambad halliks läksid, kuni nägu üleni hall oli? Ära pahanda, et ma seda ütlesin, kuid vasta ka sina mulle...»

«Vincukas... Minu Vincelis...»

Ta vajus uuesti akna alla pingile, nüüd aga oli siin juba üks, vaatas kaugusse, kuhugi teisele poole teed, kuhugi puude taha, vist sinna, kus maa ja taevad kokku sulavad, ning maa on tume, mustendav, taevad aga hele ja sinetav.

Kes mõistab ema südant?

Kisu see välja, näita — ikkagi ei nähtaks seda, ei mõistataks.

Nüüd tuleb juba kaks korda päevas saatmas käia, kaks

korda vastu minna. Lapsed kolmekesi — kooli, tema, kaitseväelane, — koos püssiga. Relvaga, mis lehkab halli õli järele.

Neile, kolmele, on kerge vastu minna. Nad jõuavad koolist koju alati õigel ajal.

Ainult tema, kaitseväelane, millal tuleb tema?

Millal?

Sombasel ööl?

Pakasesel hommikul?

Aga kui tema asemel tulevad teised, nagu Jatautase väike Maryčiuke?

Puusärk ja relv.

Nad on alati koos.

Mida on inimestele veel vaja?

«Ei,» vastas ta, «ma ei luba!»

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Puusärk ja relv.

Vincukas oli naastes alati porine, roidunud, habemes. Silmanud poega teel tulemas — väsinud, kühmus —, ei peitnud ta end enam tarre. Vaadaku, kui tahab. Võib-olla aga selle hirmsa väsimuse tõttu enam ei märkagi? Just nagu poleks temal ükspuha. Just nagu mõtleks ta ainult sellest.

Tulgu poeg vaid tagasi.

Tulgu ta vaid alati tagasi.

Mis sest, et porine? Ahjul katlas ootab soe vesi.

Mis sest, et habemes? Ajab ära. Tema ajaks kas või ise, kui Vincukas lubaks.

Väsinud? Pole viga, magab end välja, ning korras.

Tulgu vaid tagasi. Tulgu vaid alati tagasi.

Ja ükskõik, kas paistis väljas hele päev või oli pilkane öö, alati pani ta poja magama ning sulges jalamaid kõik aknaluugid, lükkas uksele kiiruga riivi ette. Äärelinn. Hoidku jumal... Kui tulevad, kui saavad une pealt kätte. Otsa voodist... Issand kaitsku.

Lapsed, kõik kolm, kihutas ta tare teise otsa. Et nad ei müraks, et nad laseksid inimesel ometi puhata. Just nagu oleks sellest vähe, et poeg kodust ära käib. Vaatas teda, magajat, ning püssi, mis toetus päitsi najale. Kuidas siis nõnda? Nii noore kanda selline ränk koorem? Ta ju alles laps...

Kord õhtu eel, sulgedes lutuke, nägi ta, et maja poole astub inimene. Vahtis juba maanteel ringi, pööras nende öue ning kiikas taas enese ümber. Halli soni ja sinise kuuega võõras mees.

Ta seisis lävel ja ootas.

Võõras tuli õue, võttis mütsi peast, tema aga uuris ja mõistatas ikka veel, silmad vidukil: mehe kõnnak oli kuidagi tuttav.

«Tere õhtust,» ütles külaline, vaadates talle otsa. «Ega sa teekäija ees ust ometi kinni löö?»

Nüüd ta võpatas.

Ka seda häält oli ta kuulnud. Hääl? Ta nägi tuttavat halle silmi. Vincas? Jatautase Vincas?

«Kanäe... Tundsid ära... Pea on mul paljaks läinud, aga ikka tundsid ära...»

Vincas murdis käes halli soni.

«Kas tuppä lased?» küsis. «Õues ei tahaks... Ma ei jää kauaks.»

Ta taganes sisse, mees tema järel.

«Siin sa's elad,» ütles Vincas otsekui küsides ja samal ajal ka enesele vastates.

«Siin jah... lastega...»

«Tean. Kodus räägiti mulle.»

Nad istusid laua äärde. Mees ühele, tema teisele poole.

«Pime,» ütles ta. «Ma teen luugid lahti.»

Lippas välja, tegi lahti. Toas muutus valgemaks. Hulga valgemaks.

Ta nägi, kui porine on Vincas, habetunud, võib-olla ka näljane.

«Ma soojendan vett. Pesed ennast,» lausus ta.

«Ei, ei! Pole vaja, tulin vaid hetkeks.»

Kuid ta läks siiski kööki, pani katla soojenema, kükitas ahju ette ning vaatas praksuvaid oksi ja halge. Purpurne tuli haaras rao rao järel, punases leegis oli pruunikas puu algul veel näha, — kord see mustenes, kord lõi verevalt lõomama, kuni pudenes halliks tuhaks.

Selles punerdavas tules, selles leegis tahtis ta end näha nagu peeglis. Kuid ei näinud ennast, vaid üksnes söestuvaid oksi ja praksuvaid kuusehalge.

Ta tahtis endale korrakski pilgu näkku heita — kas kortse on juba palju, kas sinised silmad on täiesti tuhmunud? Kas põskedele on veel vähekenegi jumet jäänud? Kas või pisut.

Tõusis, kohendas patsi. Kinnitas tugevamini.

Kõrvetades käsi, valas kuuma vee kaussi, mille oli alati Vincukasele ulatanud. Läigitas veel külma juurde. Pistis näpud sisse — kas kõlbab. Viis tuppä, asetab taburetile. Vincas aga... istus täpipealt niisamuti nagu enne. Nii

nagu oli pingile vajunud, nõnda ka istus. Nii nagu oli käed lauale pannud, nõnda need ka asetsesid.

Siis läks ta vaikselt maja teise otsa, kus poiss magas, otse habemenoa, seebi, peeglikillu. Ning nahkrihma — teritamiseks.

«Aja habe maha, pese end puhtaks,» ütles.

Kuunarnukid taas laual, jälgis ta, kuidas mees nuga tuub, kuidas nagu seebitab, kuidas karvu kaabib, need aja-letetuki sisse pühib, kuidas lõuga puhastab, sellel ilmus juba lohukegi nähtavale.

«Ma ei arvanud...» ütles naine. «Ei arvanud, et me veel kohtume.»

«Mina samuti... Aga näed... Inimese teed on imelikud.»

Ja vaikinud hetke, lisas:

«Ilmaasjata ehid mind. Pean kohe minema. Kas sa... ei karda, et ma sisse astusin? Olen nüüd metsas, bandes, võib-olla taipasid isegi...»

Vincas pööras pea ära.

«Näen, et kõik pole korras. Üleni porine, vahid alatasa ümberringi.»

Peanud end, võttis Vincas taas istet seal kus ennegi, asetas käed sama pelglikult lauale. Mõlemad vaikisid. On's hõlpus kõnelda, kui nõndaviisi kohtud?

«Kus lapsed on?»

«Vaiksemad lippavad kuskil ringi. Nagu kevad tuleb, nii nad mööda lompe paterdavad. Vanem aga magab. Tööst väsinud, puhkab.»

Järsku meenus talle, et maja teises otsas magab tõepoolest tema poeg, kes võib ärgata, siis tulla ja näha neid laua taga istumas. Mis siis saab? Kuidas nad kohtuvad, need kaks Vincast, see, kes on siin, laua ääres, bandest, ja see, tema vanim, püssiga, Vincas Vincase poeg?

«Magab...» ütles ta. «Ei tõuse niipea.»

«Muidugi,» vastas mees. «Väike uinak... Miks siis mitte magada pärast sellist tööd. Suur juba, eks?»

«Buur.»

«Näed... Meilgi võinuks niisugune olla. Nüüd oleks juba suur.»

Ta ei vastanud.

Ning jällegi istusid nad teineteise vastas, vaatasid ja mõtlesid millestki, vaikisid.

Akki taipas ta, et polnud külalist kostitanud.

Tõi leiba, lõikas viilu pekki.

«Hea, et lapsed pole kodus...» lausus mees. «Anna andeks, et tulin, teid segasin. Tahtsin korra läbi astuda. Näha tahtsin. Kas või korragi. Sa ära pahanda.»

Ta lükkas taldriku Vincasele lähemale.

«Söö.»

Mees võttis leivakääru, vaatas talle silma, kõver mule suul.

«On alles ajad, mis? Peaksin praegu kuningas olema, aga näe, lasen jõuguga ringi...»

Ta jälgis, kuidas Vincas sööb, ning ootas, ootas juba ammu, et ta jutustaks...

«Minu muinasjutt on lühike,» ütles mees. «Rändasin ja hulkusin mööda ilma. Siis sõdisin. Olin vangis, sitsisin koonduslaagris. Sõda lõppes, virutasin koju. Näed, jõudsin ikkagi tagasi. Ning kohe hakati mind välja kutsuma. Kutsuti esimene kord — läksin. Teine kord — jälle läksin. Kui aga kutsuti kolmas kord, ei läinud enam. Põikasin metsa, endale kohta otsima. Noh, mis? Kas pole lühike lugu?»

Ta silmitses meest, kes oli kunagi nii kallis, keda ta oli oodanud, kelle ta oli ammu kaotanud ja kes nüüd äkki välja ilmus.

Pole õige!

Seda ei või olla.

Et ta bandiitide hulka läheks?

Tagasi jõuku?

Kohutav ebaõiglus.

«Ära mine... Ära mine kuhugi...» ütles ta tungivalt. «Jää siia... kui tahad. Ära mine metsa...»

Hallid silmad löid sätendama ja tuhmusid taas.

«Ei või. Leiavad üles. Kogu sõja tegin läbi, kogu vangipõlve. Siin aga on omad. Sünnimaal. Kodus. Tulevad, saavad kätte, tapavad. Ma ei või. Ja kui mitte need, siis teised.»

Naine tõusis lauast.

Peaks minema maja teise otsa ja äratama Vincukase.

Kui minna ja tõepoolest Vincukas äratada?

«Ära mine kuhugi,» palus mees. «Milleks seda vaja... Lähen ise kohe minema. Võib-olla lüüakse meie jõuk puruks,» ütles ta muiates. «Võib-olla aga kehtestatakse seadus: kui tuled metsast välja, ei tehta sulle midagi.»

«Ära mine... Ära mine metsa.»

«Lähen ise selle risti endale võtnud, pean ise ka kandma.»

Vincas tõmbas halli soni pähe, nõõpis sinise pintsaku kinni.

Maja teisest otsast kuuldus kolinat.

«See on vist sinu poiss?» küsis Vincas kiirustades. «Pea teda kinni, et ta ei näeks.»

Naine ehmus uuesti nagu algulgi, kui meenus, et Vincukas seal magab. Avas külalisele ise ukse, läks õue, vaadates ümber ja hoides tagasi pisaraid, soovis talle südame head teed, lausumata seejuures sõnagi, riivates vaid keega sinist pintsakut.

«Ema, kes see oli?»

«Kes?» Kohkunult pöördus ta poja poole.

«Näe see, keerab suurele tee.»

«Niisama...» vastas ta. «Teekäija... Tuli vett jooma.»

Ohtu.

Juba on lapsedki kobaras koos.

«Ema!»

«Emmel!»

See on nende keel. See tähendab: anna süüa.

Ta hakkas askeldama.

Majapidamine on suur, kui neli last kodus. Peaks lamba maha müüma. Mis tast kasu? Mõni peotäis villa. Lammas vaja maha müüa ja osta kits. Ikkagi klaas või kaks piima, nooremad võivad ka järgemööda juua, ning Vincukasele ei teeks see samuti paha. Kitsepiim on hea, rammus, ehkki teda pole palju. Ainult saad sa's aega turgu minna, kui pead aina ootama. Oota ja oota. Kas tuleb tagasi või ei tule?

«Ema...»

«Jah?» Ta võpatas.

«Ma pean minema.»

«Jälle?»

Jälle.

Mis sest, et ta porisena tagasi tuleb?

Mis sest, et on habemes?

Või peaks nutma hakkama, kui ta näljasena koju jõuab?

Tulgu vaid tagasi. Tulgu vaid alati tagasi.

Tulgu ise tagasi. Sõnatoojaid pole vaja. Maryčiukest on villand.

Sõnatoojad, või veel...

Sõnatoojad?

Näe, siin nad juba ongi. Üsna lähedal. Ainult mitte jalgsi ja mitte üks. Kahekesi, istuvad vankril, jalad üle ääre, ajavad hobust nende õue poole. Maanteelt on juba ära keeranud, põristavad õue, sunnivad hobust piitsaga takka. Otse tema juurde, sõidavad kas või tarre sisse.

«Kus ta on?» karjub tema. «Kus? Kuhu ta jätsite?!»

«Elus... Ta on ju elus...» ütlevad nemad, langetanud pea.

«Elus?! Kus ta on? Kuhu ta jätsite?»

«Istuge peale... Viime kohale... Haiglas.»

Nüüd kihutavad kolmekesi.

Õuest välja.

Maanteele.

Haiglani.

Talle topitakse kitlit selga, kuid ta libiseb neist valgelat varrukaist välja ning jookseb, jookseb ja näeb viimaka poega. Näeb marli vahelt poolt nagu. Silmi, nina ja huuli. Poisi käed on külmad. Ta võtab need pihku ja puhub, puhub, et soojendada.

«Pole midagi...» ütleb Vincukas. «Ma tulin siiski tagasi... Peaaegu tulin... Eks?»

Poeg naeratab, või see ainult näib nii?

«Vaiki, vaiki!» ütleb ta.

Kuid Vincukas ei taha vaikida. Võib-olla aga ei suuda?

Nüüd vist poeg küll ei naerata. Palub teda, räägib temaga.

Ta kummardub poisi kohale, et paremini kuulda.

«Emme...» ütleb Vincas. «Kas sa lähedki väljakule? Turuplatsile, tead küll... Kõik nad... lamavad seal... Vaata, kas seal pole ühte... sinise pintsakuga. Nagu tollel teekäijal, kes tuli vett jooma. Mäletad? Võib-olla ei ole, vaata järele... Ta kükitas puu taga ja ei tulistanud üldse, kuigi tal oli kuulipilduja. Mina poleks tulistanud... Kuid meie mehed roomasid üle lageda aasa... Ta oleks võinud kõik tappa. Ma nägin... Ta ei tahtnud lasta... Kuid... meie mehed tulid üle aasa... Ja keegi hüüdis: «Vincas!» Ta surus end vastu puud, mina aga tulistasin... Muud ma ei mäleta. Kas sa lähed? Emme... Kas vaatad järele?»

Kas ta läheb turuplatsile?

Kas läheb vaatama?

Need, kes surma said, pandi alati turuplatsile pikali.

Kas ta läheb vaatama?

Lapsed ei tea... Tema, Vincukas, samuti mitte...

Iga kord, kui nad turuplatsile pandi, läks ta sinna, tõmmanud rätiku laubale, läks nägusid vaatama. Ta ei irvitanud surnute üle, ning ka pilgus ei süttinud kättemaksutuli. Ta otsis kogu aeg. Otsis Bernotase Antanast. Kui oleks leidnud, poleks ta enam turuplatsile läinud. Mitte kunagi.

Nüüd pidi ta Vincukase palvel minema ja otsima meest, kellel oli sinine pintsak.

Nagu tollel teekäijal?

Kes oli tulnud vett jooma?

Ons maailmas vähe ühesuguseid pintsakuid? Nii pruune, musti kui ka siniseid.

Kuid ta ruttas turuplatsile, aina kiirustas ennast.

Ons maailmas vähe ühesuguseid pintsakuid?

Ons maailmas ühesuguseid värve vähe?

See kord oli neid palju. Mitu rida. Ka sinist pintsakut märkas ta kohe. Ta ei hakanud, nagu tavaliselt, enam teisi vaatamagi. Ta jooksis sinise pintsaku juurde, kummardus selle kohale ja nägi halle silmi, mida keegi polnud kinni surunud. Hallid silmad vaatasid teda külma klaasise läikega.

Maailmas on ju tohtu palju värve!

Miks on maailmas värve nii vähe?

«Kas sa lähed? Emme... Kas vaatad järele?»

Ha-ha-haa!

Naerge, naerge temaga koos! Tema laps? Oma kätega? Belle teekäija, kes tahtis vett juua?

Naerge!

Nüüd peab ta minema haiglasse.

«Kas sa lähed? Emme... Kas vaatad järele?»

On vaja.

Alati on vaja.

Ka nüüd oli vaja.

Teda ootas marlisse mässitud nägu, kes oli teda siia saatnud, palunud, ning nüüd oli vaja minna ja talle rääkida. Ei tohi ära öelda inimesele, pealegi oma lapsele, kui ta palub.

Ta naasis haiglasse, laskis endale kitli selga panna. Ta pistis ise käed valgetesse varrukatesse, suutmata neid kohe tabada. Siis läks läbi lühikese koridori, seisatas ukse ees. Seejärel vajutas lingile, sisenes. Vincukas vaatas teda poole näoga — vidukil silmad, kahvatu nina, kõvasti kokkupigistatud huuled.

Poeg ei nõudnud sõnu. Ta sai pojast kohe aru. Vincukas vaatas oma poole näoga talle otsa ja tahtis ise ära arvata, eksimatult.

Ta sai pojast kohe aru.

Ning naeratas. Vaevumärgatavalt.

Ta võttis taas Vincukase käed, et neid soojendada, võttis pihku ja puhus, aina puhus oma sooja hingedõhku.

Siis kummardus poja kohale, et see paremini kuuleks.

Raputas pead.

«Ei ole... Halle, rohelisi — palju soovid. Sinist ei ole. Ei ole sinist.»

«Täna... emme...»

Poeg naeratas, või talle ainult näis nii?

Nüüd võis ta end sirgu ajada.

Ta ajas end sirgu, vaatas aknast välja ning võpatas.

Seal õitsesid sirelid. Verevad, lopsakad nagu parimal kevadajal.

Ta sulges silmad.

Ta ei suutnud mõista, miks säärasel kevadel sirelid õitsevad punaselt.

Sellepärast, et sinu laps?

Ise, oma käega?

Et Vincase tappis Vincas, Vincase poeg?

«Ei,» vastas ta, «tema pole enam esimene.»

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Nüüd oli tal aega enam kui küll. Vahel vaid linna, haiglasse lipata. Kauaks sedagi... Aega oli enam kui küll.

Müüs lamba maha. Läks lastega turule. Need veel hellitasid, silitasid pehmet villa. Kahju. Miks mitte. Inimene harjub ju ka koeraga ja kassiga ja pungissilmse kärnkonnaga. Maha müüsid ikkagi, ning näis, et mitte halvale inimesele. Ei ta vist verista, hoiab kenasti. Päris aina villa kohta. Kas on hea, kas on pehme, kas kasvab pikaks.

Otsid kitse. Ammu tahtsid. Viimaks ometi...

Nüüd tulid juba omad lõbud.

Rimukas aitas emal nõõrist sikutada.

Viktukas kõndis ja hoidis sarvest kinni.

Tanja sõelus kord ümberringi, kord jooksis ette, keksles tagurpidi, otsekui üle nõõri hüpeldes, lõi käsi kokku.

Nüüd saab piimagi.

Saab piima!

Igale lapsele ehk pool klaasi.

Vincukasele — terve klaas.

Ta peab paranema, rutem jalule tõusma. Kitsepiim on hea, rammus.

Tööpoolest. Tubli kitseke. Kaks ja pool klaasi, justkui mõõdu järgi. See-eest aga — missugune piim! Kui palju rasva selles on! Paks nagu koor. Vaatad korra peale — suu hakkab vett jooksuma.

Nüüd oli aega enam kui küll.

Ning kui palju seda veel edaspidi on!

Kui nüüd Vincukas haiglast välja tuleb, annab ta võibolla püssigi ära. Pole enam tarvis, sest räägitakse, et praegu püütakse viimaseid bandiite, lähikonna metsad on juba puhtad. Siis võib ta lastega rahulikult koos istuda ja

kirjatarkust edasi uurida. Nüüd juba võib. Kui sa aga nendega koos ei istu, järele ei vaata, jätab üks salmi õppimata, teine kodused ülesanded tegemata. Küllap on neilgi mõnusam, kui nad koos temaga suure laua ümber istuvad. Praegu, mõistagi, ei jõua ta enam lastega sammu pidada. Nad on kaugele ette läinud! Varem aga, kui nad tähti õppisid, veeris temagi mõne sõna kokku.

Juba praegu, tahad või ei, tuleb mõelda, kes kelleks saab, kes lapsest kasvab. Aeg on ju nagu järve kallas. Tundub, et sõuad ruttamata, kuid kallas aina vilksatab mööda, aina vilksatab.

Hiljem aga...

Hiljem vist pudenevad laiali.

Kes kuhu.

Kes kuhu...

Tuleb aeg, ning pudenevad laiali. Ja miks ka mitte? Sinu päike on juba alla vajumas, nende oma alles kerkib, alles tõuseb.

Tuleb aeg — olgu siis pealegi nii.

Kui see ainult ei sünniks liiga vara.

Üksnes linnud tõukavad, viskavad lapsed pesast välja. Inimene seda ei tee. Kaitseb oma pesa kätega, kaitseb tiibadega, ei taha, et tema pojakesed minema lendaksid. Ent mis see kaitsmine aitab. Niipea kui tuleb aeg, lähevad nad ise. Kinni neid ei hoia.

Olgu pealegi nii.

Kui see ainult ei sünniks liiga vara.

See on tema soov. Tema suur soov.

Ainult et sinult ei küsita — ei küsi inimesed, ei küsi elu.

Nüüd ta siin seisabki, palja päi. Seisab ja lehvitab räti-
kut. Saadab ära seda, kes tiris nõõrist kitse.

Rimantas ja Birute tulid kaugelt maalt tagasi. Tulid tagasi — ja otse tema juurde. Nõnda palju aastaid... Suudab siis ema või isa süda välja kannatada? Varem luges kirju vastumeelselt, kurtis aina Vincukasele. Kuid nad tulid tagasi, ja võta aga külalised vastu. Võttiski. Ainult laps vahib nagu hirmunud loomake, püüab aru saada, kuid talle käib üle mõistuse, mis siin sünnib ja mis edasi saab.

Palju oli juttu. Palju pisaraid. Rõõmupisaraid.

Temagi oleks tahtnud pisarat näolt pühkida. Oi, ja kuidas veel! Aga küllap ei oleks see kena. Mis seal rääki-

dagi... Tema on ju võõras, eks? Nemad aga on isa ja ema. Lihased vanemad.

Kutsusid külla. Olid end siinsamas, linnas, sisse seadnud. Ta tuleb vaatama, kuidas siis...

Ho ja oligi juba aeg lahku minna. Kuid ta ei tõusnud ikka veel lauast, lükkas külaliste ette kord ühe, kord teise laetriku. Raske on ennast püsti ajada. Pole ka ime. Ju vist rõhuvad aastad, ei lase tõusta.

Kõik on õues. Lahkuvad juba. Tema aga käis veel kord taas, just nagu oleks midagi unustanud.

Sis embas Birutet, lausus kõrva sisse:

«Ta on mee peale maias... Kui saate, andke talle. Meil oli seda harva.»

Juba on nad õuestki väljas.

«Ega sa unusta Vincukast vaatama tulla? Muidugi! Teen... Ma niisama,» sosistas lapsele, surudes teda viimast korda vastu rinda.

Nüüd ta siin seisabki, palja päi. Seisab ja lehvitab räti-
kut.

Võib-olla peaks rõõmustama? Väikestele jääb nüüd kummalegi kolmveerand klaasi piima. Ikkagi paar lonksu rohkem, eks? Hea, rammus piim.

Ja veel?

Millest veel rõõmu tunda?

Kas tõesti polegi, millest...

Linnud viskavad ju ise oma pojad pesast välja, inimlap-
sed aga jooksevad, lendavad laiali, ükskõik kui hoolsalt ka pesa tiibadega varjaksid. Tagasi neid ei hoia.

Kui see ainult ei sünniks liiga vara, mis?

Ent kes seda aega möödab, kes ütleb õige aja?

Näe, jällegi...

«Ei,» vastas ta, «ma ei kartnud.»

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Hilisõhtu. Hämardus.

Tuppa jooksid Viktukas ja Tanja. Tõttasid, teades — hilja peale jäämise eest saavad veel võtta.

«Ema... Tead, kus on Vincukas?»

«Kus ta's on? Läks sõpradega välja jalutama.»

«Simmanil...»

Mis siis. Las laps istub noorte hulgas.

«Ema... Ta ei istu. Tantsib. Ühe lokiispäise, pikajuukselisega.»

Mis sest. Võib-olla on juba aeg tantsidagi, ta pole ju enam poisike.

«Emme... Tead, mida nad...?»

Nüüd ta vaikib ja ootab.

«Me ütleme kõrva sisse...»

Ta kummardub laste kohale, süda aga põksub juba.

«Suudlesid...»

«Õues...»

«Põõsaste taga...»

«Suudlesid...»

Ta ajab end sirgu ja karjub laste peale. Karjub, just nagu oleksid nemad õue läinud, põõsaisse peitunud ja...

«Kas nii on ilus? Kas nii sobib? Vanema venna sabas hiilida!»

Karjub laste peale, süda aga põksub.

Vincas ei tule ega tule. Jõuab teda's oodata? Ajas lapsed voodisse, heitis ka ise. Väsinud, kurnatud päevatööst, oleks vaja magada. Kuid laud ei vaju kinni, ei sulgu. Täiskuu loidab aknast sisse, tema aga lamab, vahib üles ja loendab laelaudu. Üks, kaks, kolm... kaheksa, üheksa, kümme... Laelauad on pruuniks tõmbunud, näe, sealsä-

detab ämblikuvõrk, homme tuleb ära pühkida. Üks, kaks, kolm... Rimukas viidi minema... kuus, seitse... nüüd ahub keegi Vincast, sirutab kämbla välja... kümme, üksteist, kaksteist. Ise veel arvas, et on tare puhta hoidnud, kust küll see ämblikuvõrk siia sai. Tõuseks praegu üles, pühkida ära, kuid nii mõnus on lebada. Ei taha tõusta.

Üks, kaks, kolm...

Üks kääksatab. Ettevaatlikud sammud. Kardab äratada. Jaudis tagasi. On juba hilja, võib-olla aga vara. Kuu oli korvale libisenud. Ämblikuvõrk ei sädele enam, laelauad on aga hästi näha. Kaheksa, üheksa... Võiks tõusta, tema yudi servale istuda ja küsida. Kuid mida sa siin küsid. Küllap ta on juba mees. Kõndis püssiga ringi, valas verd. Võib-olla aga tuleb ise... Tuleb ise, kui on vaja. Üksteist, kaksteist. Pruuniks tõmbunud laelauad. Millest? Huitsu ju nagu pole sisse pääsenud.

Nooremad on ammu vaiki.

Vaiki on Vincas.

Ka tema ei räägi sõnagi. Tahaks palju teada — kes, kuidas, miks. Ent vaikib...

«Tere, vader!» hüüab kätt tõstes keegi meesterahvas juba teelt.

Ahaa... Tuttav. Vana tuttav, juba sõjapäevilt. Endise peremehe, tolle prillidega õpetaja lallepoeg Lapkauskas.

«Mõtlesin, et astun korra läbi,» ütleb tulija üle õue sammudes ning talle kätt ulatades.

«Mul ei ole puhtad...» ütleb tema ja nühib käsi põlle ääre.

Ning vaikib.

Nad olid juba korra kohtunud, üsna hiljaaegu. Lapkauskas oli linna kolinud. Ehitab maja ning elab kenasti. Lauavabrikus on tal hea töökoht. Mida's veel vaja? Maa andis ära. Paljudest seda oli — seitseteist hektarit. Andis enda oma, andis lallepoja oma. Kui rahvale on tarvis — pole kahju. Otsemaid pärast sõda, mingit ümberjaotamist siis veel polnud, läks ta valda ning ütles: võtke. Temal on õnnikus sonkimisest isu täis. Tatsugu teised, kui tahavad. Ka lallepoeg, kui ta veel elaks, ei vaidleks vastu. Oli tõeline nõukogude inimene — olgu muld talle kerge —, põletas sakslase elusalt ära ning sai ise saksa kuuli läbi hukka. Oli ta's kulak? No ja tema, Lapkauskas, mis kulak tema on? Kuni sõda käis, ühendas ta majapidamised, enese ja

lellepoja oma. Ei saanud ju jumala hoolde jätta. Hooned, kari, puud. Nüüd pole talle enam tarvis. Tänu jumalale, sai küllalt vaeva nähtud. Kahju, et Jekaterinat ei ole enam. Tema võinuks rääkida, kuidas nad lellepojaga nõukogude ohvitseri perekonda kaitsesid, ei lasknud Saksa maale küüditada, kuidas nad vangi kohtlesid nagu oma ligimest, ja muud seesugust.

Kuid milleks Lapkauskas talle seda jutustab? Kas ta siis ise ei tea? Kas nad siis ei andnud temale ja kahele lapsele ulualust, kui polnud enam kuhugi minna? Kiidelda pole siin millegagi, nojah, ega Lapkauskas kiitlegi. Niisama jutujätuks... Kas siis peremees tõesti ei teadnud, kelle ta karjapoisiks võttis? Kas ta's enne sõda sepikojas polnud käinud? Poiss on ju nagu isa suust kukkunud.

Jah. Ta oli Lapkauskast juba korra kohanud.

Milleks mees täna ilmus — ei tea.

Ehk on jälle midagi?

Võib-olla palub tunnistajaks? Pole sedamoodi. Sihuke lustlik.

«No kuidas käsi käib?» küsib Lapkauskas.

«Hästi...»

Peaks vist sisse kutsuma, ikkagi külaline...

«Istume siinsamas, lobiseme natuke, pean kohe minema,» ütleb Lapkauskas otsekui taibates.

Istuvad akna alla pingile.

«Kus on Vincas? Kus on väimees?» küsib Lapkauskas naerdes, veelgi lõbusamalt.

Tema aga ei adunud jällegi — oli see öeldud naljaks või tõsiselt.

«Tööl. Täitevkomitees.»

«Etskae, temast on saanud suur ülemus. Mis?»

«Mõni ülemus nüüd või...»

«No-noo! Arvad, et kadestan? Töötagu pealegi. Võib-olla saavad meist varsti sugulased, kes teab. Minu Lai-mutelt muud ei kuulegi, aina: Vincas, Vincas!»

Vaat siis... Ennäe... Nüüd ta viimaks mõistis.

«Eks, vader? Mille poolest me pahad sugulased oleksime? Saksa ajal, võib öelda, kaitsesime teda ennast, põletasime sakslase elusalt. Pärast sõda ta võitles, valas nõukogude võimu eest verd. Kas ta pole's kangeline? Kuul sattus ju otse laupa, aga jumal tänatud, tõusis ikkagi jalule. Kelle jaoks siis nõukogude võim veel on, kui mitte nende jaoks?»

Ta istub, vaatab külalist ja mõtleb, kui õigesti, kui kahetsasti see kõneleb, loeb just nagu raamatust.

Kanäe, vadergi juba olemas. Miks ka mitte? Võib kaisutada, suudelda.

«Igaüks on omamoodi hea,» ütleb ta. «Aga mis siin meile... Jätame selle nende, laste hooleks. Kuidas nemad tahavad, nõnda jäägu.»

«Muidugi, muidugi!» haarab Lapkauskas lennult. «No saamegi natuke juttu puhuda. Pean minema, mis teha, kodu ootab. Ehitan praegu verandat, suurt, klaasist.»

Juba tõusebki. Kuid kõheldes, ju on tal vist veel midagi südamel.

«Vader, kas ta... see pole tähtis, muidugi, see pole tähtis! Kuidas ta... on ta ristitud või mitte?»

«Ristitud,» vastab tema. «Mis siis?»

«Ei, ei midagi! Mis vahe seal on. Tuli niisama keelele, siis ma...»

Nüüd tõuseb Lapkauskas päriselt püsti, sirutab käe hüvastijätuks.

«No näed, jäimegi juttu ajama... Ei jõudnudki puhata pesta, mis parata,» ütleb tema ja nühib uuesti käsi põlve sisse.

Ning vaikib taas.

Tarest pistavad lapsed pead välja, ning ta kutsub neid:

«Tulge siia, tulge siia...»

Burub ühe pea vastu üht õlga, teise — vastu teist. Ja tahab öelda:

«Vincas abiellub, ning me jääme üksi...»

Kuid ei ütle, sest mõtleb hoopis muust — vaderist, kes aja siin oli, ning Vincukasest, kes ikka veel tema juurde ei tule, ei räägi, ei küsi.

Toks-toks-toks.

Vincas pinnib õues vikatit. Jõudis just töölt, läheb kohe kitsale kraavipervelt rohtu niitma. Tema ise on aga aias. Vaja rohida. Sirutas vaid hetkeks selga, kuuldes, et keegi tuleb. Sirutas end, nägi lahtiste juustega tütarlast ning mõistis kohe, kes see on ja kelle juurde. Kükitas uuesti maha, peitis end peenarde vahele ja rohis edasi. Pole tema külaline. Kelle juurde tuleb, las see võtab vastu.

Toks-toks-toks.

Mis ta seal veel toksib, miks ei pane vikatit kõrvale? Ei näe või, mis?

Toks-toks.

«Vincas...» kuuleb ta.
 Toks. Ning jälle — toks.
 Miks ta küll vikatit käest ei pane? Ei näe, ei kuule?
 «Vincas...»
 «Mis vaja?»
 «Kas sa's ei näe, missugune ma olen...»
 «Ei näe.»
 «Vaata... Vaata, kui... paks.»
 Toks-toks-toks.
 Seejärel:
 «No ja siis?»
 «Vincas, laps on ju sinu oma...»
 «Kust mina seda tean?»
 «Sinu... Tead...»
 «Ei tea. Sa ei olnud... neitsi.»
 Tema istub peenral, pea longus, ning juuksed tõusevad tal püsti. Pealegi veel see vikat. Pangu see ometi käest!
 Toks. Toks. Toks. Ei näe, ei kuule. Pihku oli kinni jäänud karuohakas, see torgib, kuid ta ei suuda seda kuidagi ära visata. Ta kardab, aga keda — ei tea isegi. Vincast, vade-rit või toda, kes siia tuli, või ennast, iseennast.
 Toks. Toks.
 «Võta mind naiseks... Isa tapab mu, tema ei halasta.»
 «Ei tapa.»
 «Vincas...»
 Tiniseb maha visatud vikat, kõlksatab vikatile kukkunud haamer.
 «Asjata tulid.»
 Tüdruk vist vaikib. Küllap on end vastu Vincast või vastu posti surunud. Siis räägib taas:
 «Tapab. Võiksid mu peale halastada...»
 Vincase bass on aga vihane, vali:
 «Ütle... Hea küll, ütle... Kas sa armastad mind? Ütle!»
 Ta tõstab pea peenra kohalt.
 See, tulnukas, on tõepoolest põsega vastu posti liibunud, vaikib.
 «Võib-olla aga Steponkust? Toda gümnasisti, mis?»
 Karjuja on Vincas, too aga eraldub postist, taganeb.
 «Ütle! Kas sa armastad mind?»
 Too aina taganeb ja taganeb. Kui vaid ei kukuks. Taganeb, käed ümber kõhu, ning sosistab midagi. Pole kuulda, kuid küllap sedasama:

«Võta mind naiseks, Vincas... Võta mind naiseks...»
 ja jookseb mööda jalgrada maanteele.
 Tuba.
 Seejärel tiniseb mahavisatud vikat, kõlksatab vikatile kukkunud haamer.
 «Ema!» hüüab Vincas. «Ema!»
 Vaat millal ema tarvis läheb.
 Tõusis peenralt, läks Vincase juurde.
 «Mis on?» küsis, vaadates silma.
 «Ema... Vaata... ma...»
 «Hüva. Vaiki,» lausus ta. «Ma kuulsin kõik.»
 «Ema... Mis nüüd teha?»
 Ta on ju mees. Räägib bassihäälel, on püssi kandnud, verd valanud. Ja nüüd — ema. Võib-olla ongi ema süüdi, mis?
 «Otsusta ise,» vastas. «Küsi oma mõistuselt ja... südametunnistusest.»
 Mõlemad vaikisid.
 «Ta ei armasta mind... Ema, kas see mees on kulak?»
 Ta taipas.
 «Kuidas nii — andis maa ära, ja ikkagi?»
 «Ei tea. Sina oled targem. Sina pead paremini teadma.»
 «Jätsime ta siia, ei viinud minema. Ja nüüd?»
 Ta ei vastanud midagi.
 Kogu õhtu nad rohkem ei rääkinudki.
 Öösel lebas ta avasilmi, vaatas lakke, mida valgustas tüliskuu. Palju pruuniks tõmbunud laudu. Üks, kaks, kolm, neli... Tahtis mõelda noorematest. Ainult noorematest. Viktukasel on tarvis püksid ära paigata. Kuna küll poiss seda kõike jõuab? Nõelu või ära nõelu, püksitagumik on ilka nagu sõelapõhi. Tanja paelad tuleb puhtaks pesta... Üks on praegu kriim nagu kassipoeg. Üheksa, kümme, üksteist... Ämblikuvõrk sädeleb. On see nüüd uus või unustas ta tookord pühkimata. Küllap vist uus.
 Teisel pool seina kääksus Vincase voodi. Vaikus, siis jälle.
 Seejärel tuli Vincas ise.
 Paotas ukse, jäi seisma.
 «Kas magad?»
 «Ei,» vastas ta.
 Vincas istus voodiservale.
 «Ära pahanda, ema.»
 «Mille peale ma pahandan?»

«Ma ei abiellu temaga.»
 «See on sinu asi.»
 «Ei abiellu. Tema ise tiris mind põõsastesse, armastades
 samal ajal teist...»
 Naine vaikis.
 Siis ütles:
 «Hüva, hüva... Mine. Ma tahan magada.»
 Ning jäi taas üks.
 Vaatas pruuniks tõmbunud lage, sädelevat ämbliku-
 võrku. Ning nägi, kuidas ta ise, alles noor, Antanase ees
 põlvitas, tema jalgu embas:
 «Võta mind naiseks, Antanas... Võta mind naiseks...»
 Vaatas lakke. Üks, kaks, kolm... Kaksikümmend...
 Vasakus küljes, õlas pistis, ning vasak käsi oli kange,
 otsekui surnud.

«Ei vastas ta, «mina ei vaadanud lambivalgel silma.»

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

Jälle?
 Juba jälle...
 Ta seisab palja päi. Seisab ja lehvitab rätikut.
 Hea tuli neiu, noor, ilus. Saadab Viktukase piirini. Seal
 aga ootab juba ema. Lihane ema ootab.
 Muldugi, suudab siis lihane ema välja kannatada?
 Häagitakse, et oli kirjutanud kirju — sadu kirju, tuhan-
 deid —, ning need kirjad olid pisaraist märjad. Aidake,
 inimesed, aidake tal poeg üles leida. Need paberid jõudsid
 nendegi linna, ja ta kutsuti välja, küsiti:
 «Kas Viktor on sinu poeg? On või ei ole?»
 «On...»
 «Sinu oma küll... Aga ehk on sinu ja ei ole ka?»
 «On minu ja ei ole ka.»
 Noh, kõneldi veel, päriti veel. Lausa tüdines jutusta-
 misest.
 Nüüd siis juba viidi minema.
 Noor, ilus neiu saadab piirini, annab emale üle.
 Hea veel, et jõudis Vincukase juures käia, hüvasti jätta
 ning uuesti tagasi tulla.
 «Säh, Viktuk...» lausus, ulatades leivakäntsaka ning
 pekivillaka. «Et sul kunagi leivast puudus ei tuleks...
 Kui kohale jõuad, ütle kohe, et must leib on kõige parem.
 Ehkki — ütle nii — ka seda ei olnud alati.»
 Nüüd ta siis seisab ja lehvitab rätikut.
 Kes nüüd tuleb, kes ütleb:
 «Ema... Tead, kus on Vincukas?»
 Ja tema:
 «Kas nii on ilus? Vanema venna sabas hiilida...»
 Või nagu tol õhtul...

Ta ei unusta iialgi seda õhtut.

Kõik magasid juba. Ainult Viktukas ei läinud voodisse. Võttis tal käest kinni, pani laua äärde istuma. Süüdas lambi, asetaski lähemale, ise aga istus teisele poole lauda.

«Vaata mind.»

Tema ei taibanud veel.

«Vaata silma.»

Ta vaatas silma.

«Ma tean, miks sa tookord, öösel, mind vaatasid. Vaata, nüüd ma ei karda. Ja ei karda enam mitte kunagi.»

«Mine magama,» ütles tema. «Kähku!»

Nüüd siis lehvitab rätikut.

Mu jumal! Tanjale jääb poolteist klaasi piima! Peaks ju rõõmu tundma. Või mitte? Poolteist klaasi Tanjale — rohkem kui Vincukasele. Tüdrukule kulub see marjaka ära. Las kasvab kiiremini, las nägu läheb jumekamaks ja pats jämedamaks. Räägitakse, et teda tuleks hüüda Tanjušaks. Ei, palju kenam on — Tanja.

«Tanja, tütreke... Kas tükid on õpitud? Vaata sa mul! Jäid nüüd üksi, tuleb rohkem pingutada. Kuid ära karda. Ka mina hakkan koos sinuga tunde ette valmistama. Eks? Siis ei ole igav. On sul's minuga igav?»

Muidugi mitte.

Mida on veel tarvis?

Ainult et...

Ei, vastas ta. «Ma ainult ootasin.»

VIIETEISTKÜMNES PEATÜKK

Tanja käekõrval, läks ta suure, linna kõige ilusama maja juurde, vaatas aralt ringi, siis aga hakkas paluma, et teda siia lastaks. Ta seletas valvurile, kes ta on, miks tuleb, ta oleks kogu oma elukäigu jutustanud, kuid valvur ei saanud talle pead, ei lasknud sisse, pärast koguni vihaselt ning käskis minna teisele poole tänavat. Siis kummardus naine tüdruku kohale:

«Tanja, palu sina...»

Tüdruk tõstis oma kõhna, suurte silmadega näo ning hakkas paluma:

«Onuke, lubage sisse... Meil on vaja minna kõige suurema ülemuse juurde. Onukene... Meil on väga vaja!»

Valvur käskis ikkagi minna teisele poole tänavat.

Nad läksid.

Istusid teisel pool tänavat murule ja vaatasid suurt maja, kolmekorruselist, linna kõige ilusamat maja, ning pruuni silte. Kaht pruuni silti ukse kõrval — üks ühel, teine teisel pool.

Tol päeval, jõudnud töölt koju, küsis Vincas kohe:

«Kas lehte lugesid?»

«Lugesin.»

«Kui õudne! Kui õudne... Kes oleks võinud seda arvata.»

«Jah,» vastas ta.

«Me polnud küllalt valvsad. Mõtlesime, et see on tavaline loosung harilikul paberil. Kes võis küll arvata. Nüüd aga, näed?»

«Näen.»

«Nad ravisid kõige suuremaid inimesi, otse Kremli.»

«Jah,» vastas ta.
 «Ema, ma astun parteisse.»
 «Parteisse?»
 «Täna andsin avalduse.»
 «Sa oled komnoor, ja veel üsna nooruke... Võiksid oodata...»
 «Ei. Näed ise, et ei või.»
 Ta vaikis kaua. Siis vastas Vincasele:
 «Sa pole enam laps, tead, mida teed. Ma pole sulle kunagi midagi keelanud, ehkki olen sinu pärast alati värisenud. Astu, kui seda on vaja sinule, Tanjale, kõigile inimestele. Ma ei vaidle vastu, ei. Kuid mitte sellepärast, mis seal... mida ajalehes kirjutatakse...»
 «Ema!»
 Enam ei lausunud ta sõnagi.
 Võib-olla ei oleks öelnud sedagi, kui ta poleks olnud ema.
 «Ema! Kuidas sa võid...»
 Ta vaikis.
 Ta ei teadnud, mis on partei. Ta teadis, mis on nõukogude võim. Tema jaoks oli see üks ja sama — partei või nõukogude võim. Tema ei osanud vahet teha.
 Iga päev räägiti raadios ja kirjutati ajalehtedes, kuid ta ei jõudnud enam kõike kuulata ja lugeda, sest tegemist oli selletagi ülearu, nüüd aga võeti temalt veel Viktukas, ning jäi tühi koht — jällegi üks vähem. Muresid tuli juurde, need väsitaskid.
 Kõik magasid, kui ukse taga kloppima hakati.
 Jumal, mis nüüd?
 Kes seal on?
 Bandiidid? Tulid Vincukase järele... Jumal! Kuid metsad on ju puhtad, neid pole enam ammu...
 Võib-olla jäi mõni alles? Tuli kätte maksma?
 Ta ei avanud tükk aega ust, kuulatas vaid.
 Ka Vincukas astus ukse juurde, kirves käes.
 «Lase sisse.»
 Ei, jumal tänatud, nad eksisid. Omad. Ikka see hirm. Ikka see endine kohutav hirm.
 Kuid needki tulid Vincukase järele.
 Ei või olla.
 Ei või olla...
 Vincukase järele?
 Tuhnisid ühes toas, teises, lehitsesid Tanja vihikuid,

raamatuid. Otsisid mingit paberit. Vincase onu kirja pistis taskusse.
 «See on nali, mingi vemp,» naeratas Vincas. «Ära karda, ema. Ainult nali.»
 Kuid tema läks nende kannul, nii nagu oli — palja jalu, undrucus, rätik ümber. Nood karjusid, kuid ta läks siiski, jäänud pisut tahapoole, kuni jõuti tolle suure, linna kõige suurema majani.
 «Tas päeva, öö, lugedes laelaudu, juba oli nädalgi möödas. Millal see vemp, see nali kord lõpeb?»
 Ta istus puhtas toas, esimese sekretäri kabinetis, istus pehmes tugitoolis, Juodeika vastas. Tugitool oli nii pehme, et lausa piinlik. Süda läks juba pisut kergemaks, andis järele.
 «Mis?! Vincukas?» naeris Juodeika.
 Sekretär ju tunneb teda, tunneb sõjaajast saadik.
 Kas polnud tema see, kes oli äsja Vincukasele soovitusel kirjutatud?
 Helistas telefoniga, naeris, siis aga ei rääkinud enam peaaegu üldse, ainult kuulas. Seejärel pani toru hargile, langetas pilgu.
 Naine mõistis, et on vaja tõusta, on vaja minna.
 Ka Juodeika tõusis, võttis tema käe, suudles, tõstmata pead.
 «Ära karda. Ei maksa meelt heita. Tuleb oodata. Oodata... See ei või olla võimalik, näed ju ise, mõistad ju ise. Oota, küll Vincukas tuleb tagasi.»
 Juodeika rääkis tasa, tõstmata pead. Nõnda tasa, et ta hädavaevu tema sõnadest aru sai.
 «Kui läheb raskeks, kui on midagi vaja, tule siia, ma olen alati...»
 Ta teadis, et Juodeika juurde võib tulla.
 Kuid mismoodi tal raskeks läheb? Ainult Vincukas ju teebki muret.
 Oodata?
 Ta on harjunud ootama. Võiks veelgi oodata, kui teaks, mida ootad.
 Mida ta praegu teeb?
 Ootab.
 Istub suure, pruunide siltidega maja ees ja ootab kõige kõrgemat ülemust. Kui sisse, ülemuse juurde, ei lasta, võib ta ka siin istuda, vaadata, oodata. Kui ülemus koju hakkab minema, siis kõnetab teda, räägib kõik ära.

Inimesel tuleb elus tihti oodata. Asi nüüd see tund kaks.

Nad võiksid selle naljategemise juba lõpetada ning Vincukase koju lasta.

Koos Tanjaga silmitseb ta maja tihedalt kinnikaetud aknaid ega tea, mis seal toimub, mida inimesed seal teevad.

Ei tea, et Vincukas seisab praegu just tolles toas, seinas ääres, ja peab küsimustele vastama. Kuid ei vasta, vaikib. Ta ei tea, mida öelda, ei taipa, mis siin sünnib.

Tahtis kohe algul kõik selgeks teha.

Vaatas inimesele, kes teda välja oli kutsunud, otse silma.

«Seltsimees kapt...»

«Olin, kui sa seal, tänaval, kõndisid.»

Siis ta jäigi vait. Jäi vait ega lausunud sõnagi. Vahel tahakski midagi öelda, aga ei suuda.

«Kelle nõuande järgi sa võltsisid dokumente?»

«Sinu perekonnanimi on Kagan?»

«Eesnimi Velvel? Isanimi Aron?»

«Miks sa võltsisid dokumente?»

«Kirikuraamatu järgi? Kes selle sinu kätte andis? Kas seesama vikaar, kelle me kahekümne viieks aastaks istuma panime?»

«Kui sa oled Kagan, miks sa siis oled Vincas?»

«Kes sa oled? Juut? Leedulane? Võib-olla oled sa kosmopoliit? Või ei ole? Alles hiljuti otsisime niisuguseid igalt poolt, aga ei teadnud, et üks on siinsamas, käeulatuses.»

«Laimasid ausat kodanikku Lapkauskast. Ta andis esimesena maa ära, tuli valimistele hääletama, ületab iga päev töönorme. Tegid lapse valmis ja tahtsid, et see saadetaks Siberisse? Tahtsid oma patte lunastada nõukogude võimu arvel! Diskrediteerida nõukogude võimu!»

«Praegu me uurime kõike... Uurime järele, miks sinu kolhoosides on asjad allamäge läinud. Me teame kõike. Tunnista üles, see tuleb sulle kasuks.»

«Räägi kähku... Missuguse šifriga kirjutas see valeonu sulle Ameerikast kirju? Kähku!»

«Igatsesid parteisse? Et end parteipiletiga varjata?»

Seejärel — vaikus. Nii meeldiv vaikus. Kestaks see vaid lõpmatult ja hajutaks kohutavad mõtted!

«Lubage mul helistada. Palfun väga... Lubage.»

«Kellele?»

«Juodeikale, esimesele sekretärile.»

«Juodeikale? Mida sa temast veel tead? Kähku! Kähku! Mida tead veel?!»

Ta istus koos. Tanjaga kinnikaetud akende vastas ja mõttis ülemust.

Kui võis ta teada, et tolles toas, teisel pool seina, seisab Vincukas ja peab vastama küsimustele, ning kui mõni-kuud soovibki vastata, ka siis ei suuda lausuda ainsatki sõna.

Ta ootas, ootas, ning nägigi viimaks ülemust majast väljumast. Jooksis üle tänavat, tirides Tanjat kättpidi.

«Tere päevast...» ütles ülemusele, kuid see ei peatu-
nud.

Huttas järele ning võttis ettevaatlikult küünarnukist kinni.

«Kuidas on Vincukasega, miks ta ikka veel tagasi ei ole tulnud?»

«Ei tea, ei tea. Ma pole seda toimikut veel näinud.»

«Toimikut? Meid tunnevad ju kõik, ma võin ise kõigest rääkida, kogu eluloo, kui vaja...»

«Pole vaja, pole vaja. Kutsume, kui tarvis.»

«Ma võin teile kõike, mida soovite...»

«Arge segage, mamaša. Palun minge eemale.»

Ta kummardus tüdruku kohale.

«Tanja... Räägi, palu.»

«Onuke! Miks Vincukas koju ei tule?»

«Hoidke eemale, mamaša! Muidu kutsun tunnimehe! Palun...»

Ena süda aimas halba. Ta taipas kohe. See pole mingi vemp, see pole nali.

Uhel päeval kohtas ta Lapkauskast.

«Pole halba ilma heata... Eks, vader? Näe, ei abiellunud, mis? Jumal tänatud, ongi hästi, muidu oleks praegu mässu lahti. Rahvusvaheline, mis? Kes oleks seda võinud arvata... Minu Laimutel pole midagi, on kosunud, ning

ka laps sündis, jumal tänatud, surnult. Ära karda, vader, ega talle palju anta. Võib-olla kümme, võib-olla viisteist.

Pole halba ilma heata... Mis?»

Kord sõitis tema juurde Juodeika.

Ronis «gazikust» välja, hüüdis:

«Terel!»

«Tere.»

«Kuidas käsi käib?»

«Niisama, mis seal ikka.»
 «Ehk on midagi tarvis? Räägi, minule võid ju rääkida.»
 «Mis mul ikka tarvis on...»
 «Ootad?»
 «Ootan.»
 «Oota.»
 «Jään ootama.»
 «Või on siiski midagi tarvis?»
 «Ei ole. Ära näe vaeva. Ära sõida siia. Mul on ju oma silmad peas. Kui sa saaksid! Sa ei saa ju...»
 «Hüvasti siis...»
 «Head teed...»

Ta surus Tanja pea vastu rinda. Ennäe, kuidas. Tüdruk on üksi jäänud. Võis seda kunagi arvata? Poleks võinud uneski näha. Alles äsja, nagu tundus, oli õu täis kära, kilkamist, lõhkrebitud pükse. Nüüd on ta aga üksi, väike tüdruk. Seda poleks küll arvanud. Poleks iial uneski näinud.

«Kas ta tuleb tagasi?»
 «Tuleb, lapsuke, kuidas siis.»
 On vaja oodata?
 Oodata?
 Mida's muud.
 Oleks nagu pidanud juba harjuma. Eks? Ta on ju kogu aeg aina oodanud. Kord üht, kord teist.
 Oodata...
 Ootamisi on igasuguseid.
 On rõõmsaid.
 On ärevaid.
 On pisaratega silmis.
 On naeratusega suul.
 Hirmus on oodata, kui lapsel on püss ja ta on kaua ära.
 Hirmus on oodata, kui noormees ei tule ja ütleb naisele:
 «Sina... ei olnud neitsi.»
 Ent kuidas oodata, kui ta on vanglas?
 Kuidas vaadata teele kümme, võib-olla ka viisteist aastat?
 Mida ta tahtis, mida lootis, kui komberdas kaks korda päevas maanteele ja tagasi?
 On see's talleke?
 Näis, et läheb juba noa alla, aga äkki — kõik sõdurid üles rivistatud, valvel!, ning süüdlane seisab, väriseb kõigi ees.

Ja tema peale karjub õlakute ja tärnidega mees, päikest põlenud, soolastest tuultest pargitud. Karjub talle:

«Tribunall!»
 Seal oli ju talleke.
 Üksipuha?
 Talleke või inimene?
 «Tule siia, Tanja, tule, lapsuke. Hõõru mu vasakut kätt. Täiesti ära surnud. Vaat nii, hästi. Käsi suri ära, ning siia pistab, aina pistab. Nagu nõeltega.»
 Tõukord, kui ta istus selle vanaldase sõduriga õues, paris ta palju ning teadis ise, mida sõdur vastab. Kuidas siis teistiti. Teadis! Ainult üht asja ei teadnud ega küsinud.
 Kuid oleks pidanud küsima.
 Oleks pidanud.
 «Kas... vanglasse pannakse?»
 Äärist asja ei võinud ta teada.
 Kui aga oleks teadnud, kas ta siis oleks küsinud? Kas ta küsiks praegu, kui siinsamas kõrval istuks see vanaldane sõdur?
 Ei küsiks, ei. Seda mitte.
 Oodata on vaja. Oodata.
 Ta teadis palju. Palju.

«Ei,» vastas ta, «ei tohi anda teisele.»

KUUETEISTKÜMNES PEATÜKK

Mis see siis nüüd on?

Isa?

Isa kutsub.

Ajalehtedeski oli. Korduvalt.

Ei, küllap see on eksitus. Küllap on Antonoveid maailmas palju, eks ole?

Ta istus vaikselt kodus, kõssitas nagu hiireke luua taga. Ka tüdrukule ei rääkinud midagi. Milleks last erutada, kui kõik pole veel sugugi selge?

Ainult kaua sa vakid?

Sa pole ju hiir. Ei kükita luua taga.

Ta seisab, palja päi, hall palmik lahti.

Seisab ja lehvitab rätikut.

Isa viib Tanjat õuest välja, kohe keerab maanteele, puude taha. Isa viib Tanjat, see aga läheb, külg ees, külg ees, — vaatab aina tagasi, viibutab käega, ning ka patsid lehvivad, mõlemad sinised paelad.

Tütreste ei jõudnud Vincukase tagasitulekut ära oodata. Ei saanud hüvasti jätta.

Tema isa ei jää ju siia ootama kümneks või siis viieteistkümneks aastaks.

«Hoidke tüdrukut,» palus ta. «Nii õrnake teine. Ärge unustage paela pähe siduda ja õigel ajal piima anda. Ta on piima peale nii maias. Kui teil veel kits oleks! Piim on rammus, hea. Alati meil seda polnud, mis parata. Nüüd aga on.»

Tööpoolest...

Nüüd ta siis seisab, lehvitab rätikut.

Õhtul jääb piima kaks ja pool klaasitäit. Peaks rõõmustama. Ainult et mille üle? Või viia Vincasele? Jõuab see

tanani? Seisab, tilgastab, kuhu sa selle pärast paned? Haha ja pool klaasi polegi ju nii vähe.

Ning järsku tuli talle midagi meelde. Issake! Kuidas ta võib küll unustada!

Tanja! Tanjuša! Tanja! Oota!»

Heleis tuppa, otsis kollase ümbriku — pärast sõda pistetud, kareda, krobeline, aabitsa vahele pistetud ümbriku. Pigistas selle pihku, ruttas Tanjale järele.

Formas lõotsutades tüdruku juurde, kaisutas teda veel kord.

«Võta, lapsuke, hoia, et sul hästi läheks... Kuni suured kasvavad, kuni vanaks saad. Kõige ilusama õie jätsin sulle. Kuulehelise. Hoia teda, ära katki tee. Kuivad õied, Värskeid ju praegu ei ole.»

Sai läks koju tagasi. Pisut lõbusamalt. Sai ju veel mõne hetke Tanjaga olla, veel mõne sõna rääkida. Veel mõne hetke koos, mitte üksinda.

Ainult, teadagi...

Seisab palja päi, palmik lahti.

Lehvitab rätikut.

Lehvitab kaua.

Seisab kaua.

Küünis aga mökitab kits.

Mis tal on? Egas lüpsiaeg veel käes ole.

«Ei,» vastas ta, «inimene pole lind.»

SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Oodata?

On hea, kui tead, mida oodata.

Jumal tänatud, nüüd ta teadis.

Ajalehtedes ju kirjutatakse, raadios ju räägitakse!

Ilmus sihuke sõnagi — rehabiliteerimine.

Ütle nüüd veel... Inimene ja talleke, talleke ja inimene. Kas pole üks ja seesama?

Millal loomakese pärast, millal aga inimese pärast?...

Valvel! Sõdurid rivistatakse üles — mitte enam sõdurid, vaid kõik inimesed. Nende ees aga seisab süüdlane, väriseb. Ning esile astub mees, samasugune nagu too-kord — päikesest põlenud, tuultest pargitud —, ja hüüab kõigest jõust, et kogu maa kuuleks:

«Tribunal!»

Eks sa's nüüd ütle: inimene või talleke?

Ainult et oodata on mõistagi veelgi raskem.

Ta istub suures kabinetis, pehmes tugitoolis, niisuguses, et on lausa piinlik, Juodeika aga pilgutab talle silma ning vāntab telefoni. Ei kuula enam, vaid räägib ise torusse:

«Kuidas asjad on? Jah, jah, sellesama pärast. Kas te ei saaks kiiremini? Nii-nii! Olete isegi sellest huvitatud. Püüate inimeste heaks... Nii-nii.»

Kuid järsku vajuvad Juodeikal käed rippu, toru libiseb peost. Tõstab raskelt pilgu, vaatab talle tardunult otsa. Katsub veel naeratadagi, kuid naeratus on kõver, eba-meeldiv.

Juodeika astub tema juurde, langetab pea, silitab sooni-
nilisi käsi.

«Andesta mulle... Andesta meile... kui suudad,» ütleb. «Ta rehabiliteeriti, kuid... liiga hilja...»

Ta lükkab Juodeika eemale, ei suuda kuidagi tõusta pehnest tugitoolist. Ta tahab samuti naeratada.

«Mis?!» hüüab ta. «Ei-i-i... Mida sa küll välja ei mõtlet! Liiga hilja? Ei! See pole tõsi...»

Issakenel

Ei... Eii

Tuleb oodata.

Oodata?

On hea, kui tead, mida ootad.

Häe, astub maanteelt kodu poole. Kott seljas.

Tolmune, küllap surmväsinud, näljane.

Mis sellest, et tolmune? Katel kuuma veega on valmis.

Mis sest, et näljane? Laud on alati kaetud ja leiba on küllalt.

Mis sellest, et väsinud? Voodi on üles tehtud, lastaks tal ainult isu täis magada.

Kui ta vaid koju tuleks.

Kui ta vaid lõpuks ometi koju tuleks.

Seal ta seisabki, varjates käega silmi hommikuse päikese eest. Jookseks vastu, aga ei saa paigalt. Hüüaks — kōri on kuiv. Kōri on kuiv, silmad aga märjad.

Pärast hakkavad jalad juba sõna kuulama, hāäl samuti. Jookseb mööda jalgrada. Hall palmik on lahti, peksleb vastu õlgu.

«Pojakene... Minu pojakene...»

Vincas heidab koti seljast, embab tema kuivetu-
id õlgu.

«Näed, ma ju ütlesin, et see on vaid nali, mingi vemp.» Naine naeratab, ehkki poja laubal on kortsud, suu ümber samuti.

«Kurb nali,» vastab ta, siludes sõrmedega Vincase laupa.

Nali? Kuidas kellele...

Kes tasub emale tehtud ülekohtu? Kes silub poja kort-
sud?

Võib-olla too? Noh, toosama... Eile kohtusid. Käib erar-
iides, on praegu tööstuskombinaadi juurdelõikaja. Kum-
mardus sügavasti.

«Tere päevast, mamaša.»

«Jääksid juba vait...» ütleb ema Vincasele. «Jääksid parem vait.»

Jäl. Kuid kauaks?

Magas tunni, kaks, ning — uuesti jalul.

«Tundub, nagu oleksin terve igaviku ära olnud. Kuidas minu kolhoosidel läheb? Ehk tead?»

Etskae, tema pidi veel poja kolhoosidelgi silma peal hoidma! Nagu muid muresid poleks olnud. Nagu mõelnuks ta kõik need aastad vaid poja kolhoosidele.

Nõnda see algaski.

Kõik jälle otsast peale.

Võib-olla aga polnudki midagi?

Või oli?

«Ema, homme on koosolek. Mind võetakse vastu.»

Naljakad on need lapsed, eks? No öelge'nd. Kasvavad meesteks, aga ikkagi on naljakad.

Oleksid teised veel siin, oleks kas või Tanja. Ikkagi teistsugune olevus, naishing.

«On meil's kahekesi halb? Emme... Meil on ju sinuga hea? Oleme ju jälle koos.»

Muidugi, saab siis olla halb kahekesi, koos... Mida's veel.

Ainult et...

«Ema, kas ma lähen kolhoosi?»

«Või veel, lapsuke!»

Ta lööb vaid käsi kokku.

«Mulle pakutakse siiasamasse lähedale. Esimeest on hädasti vaja.»

«Mis esimees sa oled? Aitab küll, mina olen noorusajast peale põlvedel mööda põldusid roomanud. Ning sõda? Kas sulle ei jätku? Vähe veel? Kui sul vähemalt vuntsidki oleksid. Kas sul pole häbi õpetada vanamehi, kes sinust tüki targemad on? Noor oled veel, poiss.»

Silmitses poja kortsulist laupa, kurde ümber suu.

Ning vaikis.

«Jäin sinuga kahekesi. Aga sinuga just kõige rohkem muret ongi.»

Teadis, et poeg ei kavatsenud kolhoosi minna üksinda.

Teadis.

Polnud veel aastatki, kui Vincas tagasi tuli, aga juba oli jõudnud. Noor veri, mis muud. Võinuks otsida noorema, nägusama. Ja ilma lapseta. Ilma rahva juttudeta. Mis sellest, et tohter. Võta nüüd kinni, oli see armastusest või haletsusest. Tiris veest välja, kui tüdruk sillalt alla oli hüpanud, too aga seda just ootaski. Juba oligi poisil kaelas, juba. Muidugi, kes teab, ehk on hea naisterahvas. Ja

hahju temast ka. Ainult et see kõik tuli nõnda äkki, korragaalt...

Ema teadis, et poeg ei kavatse kolhoosi minna üksinda. Ise ju ütles.

«Seal on tohtrit vaja. Talle ongi parem, linnast kaugemal.»

Ema tahtis küsida, tahtis nii väga küsida:

«Võib-olla on seal tohtrit rohkem vaja kui esimeest, mis?»

Kuid vaikis.

Ei saa ju öelda: võib-olla läheb kaastunne üle ning selle asemele tuleb midagi muud.

Küllap on see saatus.

Nii tore poiss... Oleks võinud otsida noorema. Ja ilma lapseta.

Nüüd sõidab vahel siia. Sõidaks sagedamini, aga aega ei jätku.

Sõidab.

Ta aitab pojalt end pesta, peseb tema sokke. Ükskõik, on need mustad või puhtad. Peseb ära, ning et need kuivada jõuaks, silub triikrauaga. See pole raske, süsi puhuda ei ole tarvis. Pista stepslisse ja triigi.

Vincas aga räägib aina ühte ja sedasama. Kõrvadki lähevad juba pilli. Kord jäi külvi tegemata, saak saamata, kord läks külvi hästi, ning saak pidi tulema hea.

Ta silmitseb poja poriseid, viltutallatud saapaid, sisse langenud külgedega, äraaetud hobust, silmitseb Vincase päävitunud, tuultest parkunud, pragunenud näonahka.

Ema küsib:

«Ütle nüüd, poeg, kas inimesed hakkavad paremini elama?»

«Lähme, sõidame, siis näed.»

Kuid ta ei sõida.

Ainult saadab poega, nii nagu ta tookord kogu peret saatis.

Saatis maanteeni.

Kõik kõndisid aeglaselt, ehkki veoauto ootas puude juures juba ammu. Ta käis Vincase ja tolle naise vahel, kes pisitütart süles kandis. Jutt ei istunud. Vist meenus vaid, et ta ei tulnud siia saatma enam esimest ega teist ega ka kolmandat. Viimast. Hea, et ta ise ära ei sõida. Kes siis saadaks? Ei oleks ju kedagi. Nüüd aga on teelesaatja tema, paneb nad ise autosse istuma. Las elavad omaette. Harju-

vad, kodunevad, võib-olla toob kurg veel lapse, ning alla sõidab ka tema vaatama, oma abi pakkuma. Hea, kui oleks väimees, siin aga on ämm ja mõrsja, mõrsja ning ämm. On ju? Küll ta nende juurde sõidab, jõuab ju, ega ta kuhugi kao. Tahab veel elada siin, kus nad kõik kunagi olid elanud — kõik, kõik. Nii poisu kui ka Juozukas.

Pärast püüdis nalja heita:

«Võib-olla lähen minagi mehele. Mis? Ehk leidub mõni noor meesterahvas.»

Mida's nüüd Vincasele soovida, mida? Head külvi? Või kena lõikust? Või tublit normipäeva? Mida soovida lapsele, kui see on ei keegi muu kui — esimees?

Viis mõrsja pisut eemale, sosistas kõrva:

«Tal higistavad jalad. Vaheta tal igal hommikul sokke...»

Ning taas seisab, varjates käega silmi päikese eest.

Rätik ümber.

On külm.

Huuled värisevad. Kitsad, aastatest kokku surutud huuled.

Ta teab kõike, kõike... Kuid ei taha teada, mis on tegelikult sündinud või mille mõtles ise välja.

Oodata?

Palged värahtavad.

Seisab.

Ootab.

Rätik ümber.

Külm.

Juba on sügis.

«Ta vastas ta, «inimest ei tohi tappa.»

KAHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Vaevalt sisse astunud, surus mees talle pihku kompvekikarbi, haaras käe, suudles. Ta ei jõudnud toibudagi. Külaline võttis mütsi peast, ja hämaras eeskojas lõi hiilgama tema paljas pealagi. Selgitas:

«Jään soetõppe, ning juuksed ei kasvanud enam.»

Ise, ilma kutsumata, astus üle toaläve.

«Proovi. Maitsvad,» ütles, osutades kompvekkidele.

Läks laua juurde, istus, kohendas kaelust, et see ei pigistaks.

«Istu, mis sa seisad? Mina ju olen külaline, mitte sina.»

Ka tema võttis istet. Teisele poole lauda. Märkas, et laual on kompvekikarp. Viskas selle lauale. Silmitses kahtlusega kolmevärvilist marmelaaditükki kaanel.

«Näed. Mägi ei saa mäega kokku, inimene aga inimesega küll...»

Ta tõstis pilgu kompvekikarbilt ja langetas selle taas.

«Mis sa'nd nõnda? Muutsin juba ammu oma nime, olen aus inimene. Töötan Jonavas, ehitusel. Püstitame sinna suurt vabrikut. Või olen ma vana, ei meeldi? Sinagi pole enam noor. Nii et viireled üksi?»

«Üksi.»

«No näed. Rabasid ja rahmeldasid, vanul päevil aga oled üksi.»

«Üksi.»

«Ka meie poega ei suutnud sa kaitsta.»

Ta võpatas.

«Ma ei süüdistas sind, ei. Aeg oli säärane. Kas ma's oma tahtmist mööda tookord sinu juurde tulid? Sakslasega. Ma ei või Hans. Jõuab neid's meeles pidada. Ka mina olen nüüd üksi. Aina piilu, aina vahi ringi: kas pole mõnd

tuttavat? Inimesed on mööda Leedumaad laiali. Muudkui oota. Iga nurga tagant. Ööseks paned aknaluugid kinni, kustutad tule, alles siis võid kergemalt hinge tõmmata. Elan pealegi üksi. Pole, kellega sõna vahetada.»

Külaline sirutas käe üle laua, tahtis võtta tema käemalt, kuid naine nihutas kompvekid ettepoole.

«Proovi ise. Ütlesid, et on maitsvad.»

«Ainult sina oledki mulle jäänud,» ütles mees sosinal. «Võib-olla sa ei usu... Kogu aeg mõtlen sinule. Sulen luugid, kustutan valguse, sirutan end voõdis välja, panen silmad kinni ja tuletan noorust meelde. Ennast, noort poissi, ja sind, tütarlast, kes oli nagu piimaga pestud.»

Naine vaatas uuesti kaant — kaht lilleõit ja kolmekihilist marmelaaditükki.

«Noorest peast olime kõik rumalad. Ära arva, et... Kui käisin ringi valge käesidemega, ei teinud ma nii palju kurja kui teised. Kruusaaugus tookord võib-olla ehk tõmbasingi mõned siruli. Meid joodeti täis. Ja kästi ju. Või näiteks pärast sõda, metsas. Mina istusin kogu aeg punkris. Olid vaid mõned väikesed tööd. Kuidas siis? Muidu oleks metsast välja kihutatud või — iseendale kuul pähe. Ega ma seda kõike halva pärast...»

Naine tõstis pilgu kaanelt, langetas selle jälle.

«Kui sa... omasid mõtled, siis polnud see küll mina. Palusin, et pole tarvis, langesin põlvili. Mis neil sellest. Tapsid maha, ja kõik. Mina ei teinud, vajugu ma siinsamas maa alla...»

«Kus on sinu vanemad? Ei tulnud tagasi?» küsis tema.

«Minu? Jumal teab. Võib-olla on surnud. Kindlasti surnud. Mis sa nüüd! Saan ma neid's otsida? Ütlesin ju, et muutusin nime, olen aus inimene, töötan ehitusel. Püstitame suurt vabrikut. Muidugi, võimud on nüüd pehmemaks muutunud. Aga ma olen ihuüksi, pole kellegagi sõnakestki vahetada. Ainult sina oled jäänud... Võib-olla sa ei usu... Aga tõepoolest... Kui see poleks nii, kas ma siis oleksin oma kodukanti sõitnud?»

Jäi vait. Silistas oma läikivat kiilaspead. Lausus:

«Mul on veel üks väike asi ajada. Aga üks hiljem. Öhtupoolikul. Ootame, kuni hämaraks läheb. Võib-olla aitad mind, mis?»

«Mida sul vaja on?»

«Hiljem, hiljem. Ega põle ju, ning see asi polegi nii tähtis.»

«Proovi siis... Ütlesid, et on magusad,» tõukas naine kass kompvekkikarpi külalise poole. «Mina pean minema. Tahtused ei oota.»

Huttas jooksupalu õue. Ning ei teadnudki järsku, kuhu minna. Kas kitsele rohtu niitma, looma lüpsma, kartulid võtma või neid tomateid korjama, mis kollaseks on muutunud. Siis võttis kirve, hakkas hagu raiuma. Varsti on aeg õhtust süüa, vaja tulehakatust.

Hagu on juba kenake hunnik.

Hüüd juba terve virn.

Jätkub juba homsekski, veel päevaks ja veel järgmisel.

Nii mõnus on raiuda, nii mõnus, ja tarre minna pole tahtmist.

Aga mis parata, minema peab nagunii.

Needsamad haod on vaja sisse viia. Lapsi pole, keegi ei alla.

Läks tuppa tagasi, jäi läve juurde seisma.

«Jätu. Saab siis püsti seistes juttu ajada. Või oled omas kodus külaline?»

Istunud laua äärde, silmitses ta jälle nüüd juba lahti tehtud karpi, kenasti laotud kolmevärvilisi marmelaade, mille külge olid kleepunud valged suhkruterad.

«Ära arva, et... Elamiseks mulle jätkub, teenin parasjagu. Ka sulle jätkub, kui tahaksid koos... Mul on kaasavaragi. Nüüd on teised ajad — kaasavara ei too enam naised, vaid mehed. Mis? He-he-hee. Kui minuga koos olla ei taha, jagame pooleks. Vaata... Mul on sinna, kruusaaugu lähedale, plekk-karp maasse kaevatud. Arvan, et pole veel läbi roostetanud, mis? Milleks lasta varandusel kaotsi minna? Lähme, kaevame välja. Eks?»

Naine võttis ühe marmelaaditüki, tõstis selle kenast peast välja, pigistas, ning marmelaad kleepus sõrmede külge.

«Proovi, proovi, need on maitsvad.»

Tahtis maiustust minema visata, hõõrus sõrmi, kuid need kleepusid üksteise külge veelgi kõvemini.

«Ära arva, et... Elamiseks mulle jätkub, teenin parasjagu, ainult... Sinulgi oleksid rahulikud vanaduspäevad, surmatunnini. Ka mulle kulub mõni rubla marjaks ära. He-hee... Kas mäletad, mitu hobust meil oli? Ei mäleta? Seitse. Mul on sihuke nõrkus küljes, he-hee, ei suuda sellest lahti saada. Panen end õhtuti luku taha ja

teen sadulsepatööd. Kolme hobuse osa on juba valmis, aga teiste jaoks tuleb puudu. Näed nüüd... Rahutu on täna päeva maailm, oi, rahutu.»

Mees silitas oma läikivat kiillaspead, muheles endamisi ja vaatas naist altkulmu, kavalal pilgul.

«Ehk lähme, mis? Aitad välja kaevata, aitad ära tuua. Kui oleme kahekesi, ei hakka keegi midagi mõtlema. Kellele see pähe tuleb. Kas seal kõik männid alles on?»

«Kõik.»

«See on hea. Kas sinna lähedale maju pole ehitatud?»

«Ei ole.»

«Ja keegi meid ei näe?»

«Küllap vist.»

«Nõnda ma arvasingi.»

«Nii jah.»

«Hämaidub. Vahest hakkamegi minema?»

Naine noogutas.

«Võta mingi rätik — karbi ümber mässimiseks. Anna labidas.»

Ta võttis rätiku.

Õues andis mehele labida.

Pakul, mille peal ta hagu oli raiunud, silmas mees kirvest.

«Ka kirves võta kaasa. Ehk tuleb mõni juur läbi raiuda.»

«Võtan.»

Nad läksid.

«Ma rääkisin ju... Sa oled ihuüksi jäänud,» ütles mees talle pilku heites.

Astusid piki maanteed.

Läksid läbi õhtuste tänavate.

Väljusid linnast — taas maantee.

Polekski nagu kaugel, aga ju vist annab vanadus tunda.

Hakkas lõõtsutama.

Peatus, et hinge tõmmata.

Pealegi venitab kirves kätt. Sellest hoolimata, et ta seda alatasa ühest käest teise vahetab, mõnikord aga võtab sülle nagu lapse.

Pole enam palju maad.

Männid paistavad.

Pole enam kaugel.

Otse kurvi taga on kruusauk.

istetu, puhka. Mul läheb pisut aega... Mõõdan välja.» Mees jooksis ühe männi juurde, luges mõned sammud. Jooksis teise juurde — luges jälle. Ka kolmanda männi juurest astus ta eemale, arvestades midagi.

Viskas maha pintsaku, mütsi.

Haaras labida.

«Aina istu, puhka,» ütles mees, laubal higinired. «Kui juured nähtavale tulevad, eks siis raiud.»

Võib-olla tunni, võib-olla ka kaks tundi kaevas ta, aina kaevas.

Ning tundis heameelt, et maa oli kõva, puutumata, tahtukasvanud.

Siis kõlksatas labidas otsekui vastu rauda. Mees ajas end sirgu. Vaatas ringi. Ja aina kuulatas.

«Käes...» ütles mees. «Näe, raiu see juur katki. Tule raiu nüüd see juur katki.»

Ta tuli.

Auk ei olnud sugugi sügav. Ainult lai. Ja pikk.

Vaatas, kuidas mees oli kummargil, kükakil.

«Noh?» küsis mees, sikutades juurt sõrmedega. «Kõli-ah? Raiu!»

Ta võttis hoogu ja löi, virutas kirvega. Tahtis seda veel kord tõsta, kuid kirves oli kiilasse peasse kinni jäänud. Mees pea aga pöördus veel ja küsis imestunult:

«Sina?...»

Mändide taga, kaugel, teisel pool kogu maad, loojus verev päike.

Tõusis tugev tuul.

Ta seisis, käed rippu, ja tuules lehvisid tema juuksed, valged nagu lina — märga ja kuiva, kuuma ja külma näinud igivana lina.

Ta vaatas verevasse päikesesse.

Võib-olla meenus talle oma poeg, Juozukas?

Võib-olla meenus poisu, keda oli jootnud emapiimaga?

Tanja?

Valter-Viktor?

Vincas-Velvel?

Isa, suu mulda täis?

Võib-olla meenus tüdruk, kelle Vincas oli kõhukaks teinud ja kes posti embas?

Võib-olla see, mundris: «Hoidke eemale, mamaša?»

Nelja hobuse rakmed, mis jäid seitsmest puudu?

Ta nägi iseennast.
Nägi end seismas maja lähedal, teisel pool teed, käed
üles tõstetud — mullased, verised käed —, ja saatmas
needust.
Musta needust.

Kahtus oleks olnud nõnda.
Kogu saal tõuseb püsti. Vaikib.
Kõik kuulavad kaua, kuulavad algusest peale, kuid
istuvad — lõppu.
Lingil lõpp.
Lingil kohtuotsus.
Bernotas, Antanas Kazyse poeg mõistetakse surma.
Otsus on lõplik.
Kohtuotsus on täide viidud.

«Ei,» vastas ta. «Inimene peab elama.»

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Ma käin siin harva. Miks?... Mõnikord on tunne, et tuleksin siia kas või jalgsi. Mõnikord aga tahaks unustada kõik, just nagu sa polekski emahust sündinud, vaid kusagilt ilmunud sellisena, nagu oled praegu, just nagu polekski sa siin kunagi elanud, vaid oleksid alati olnud selline nagu praegu.

Endisel turuplatsil laiub nüüd haljendav skväär. Endises gümnaasiumihoones, mis kunagi oli punakas, nüüd aga mustjas, on mingi asutus, võib-olla ka mitu. Kuski siin oli pood, kus müüdi kroonuviina. Edasi on poeke oma magusate küpsistega — suhkruga ülepuistatud valgete sõõrikutega ja kookidega. Algul kümme senti tükk, seejärel kakskümmend viis kopikat, siis...

Pikk maantee — autostraad — on linna peatänav. Restoran on kahekorruseline. Suurte akendega. Klaas ja metall, klaas ja ... Mõlemad komiteed on ühes hoones — sirgete joontega, ilustuste ja sammasteta hoones.

Kõiksugu mõtted tikuvad pähe, kui satud kodulinna. Head ja halvad, lõbusad ja kurvad. Vahel targad, vahel aga...

Ma mõtlen, et siin, keset linna, endisel turuplatsil, õites skvääril võiks olla kõrge naisekuju. Ma ei tea, misugune see välja võiks näha. Ei tea isegi, kuidas seda nimetada. Nimetaksin selle...

Kõiksugu mõtted tikuvad pähe, kui satud oma kodulinna.

Ronin autobussist välja.

Vaatan ringi.

Inimesed pole enam endised. Nad on kuidagi kauged, sest olen ju neile võõras. Kõik muutub.

Linna serval on koht, mis eales ei muutu. Seal tunnen linna.

Linna aga — hiljem. Milleks rutata kalmistule? Kui astuda ehk kahekorruselisse, klaasist ja metallist majja? Tellida midagi kangemat. Kolme tärniga, või ehk samagagi, või siis valget, riigiviina? ... Elanud naine jääb mu kõrval kõnniteel seisma ja silmitses mind, pea pisut viltu.

Vaatan tema poole ja võpatan.

Votan tema käe. Suudlen. Tema aga tirib kätt ära. See ei lähe hõlpsasti, sest ma hoian tugevasti kinni, tema sõrmed aga on kuivatud, peenikesed, jõuetud, ainult lüli-kohtad on jämedamad ja läbipaistvais veenides tuksleb rünnutult veri.

«Tere, härra Adomas,» ütleb ta.

Ning silkitab teise käega aeglaselt mu pead, otsekui kahendades juukseid, seejärel riivab kergelt mu hõrenevaid meelekohti.

«Olete kõik suureks kasvanud. Ka Vincukasel läheb pea valjaks. Tal olid nii tihedad juuksed, isegi kamm murdus, nüüd aga ... Suureks olete kasvanud.»

Ta hammeldub hetkeks, vaikib ja ütleb siis:

«Miks sa mind nõnda vaatad? Või pole mul õigust seltsk, et südamel pisutki kergem oleks?»

«Tere, Veronika,» lausun ma viimaks.

Tekib poisikeselik soov — võtta tal käest kinni, viia äärvate akendega kauplusse, osta ... Mida? Võib-olla rätik? Või ilus kleidiriie, niisugune, mida tal iial pole olnud? Või kõrvarõngad? Või merevaigust helmed? Või ...?

Tema aga muheleb kavalalt ja võtab mul käest kinni, viib mind ise.

«Lähme, härra Adomas. Ma elan nüüd siinsamas, päris lähedal. Anti tuba, omaette köögiga. Justkui mõni proua.»

Lähem sinna, kuhu ta mind viib.

«Kuidas tütre käsi käib?» küsib ta. «Kasvab kenasti?»

«Kenasti ikka. Sel aastal läheb kooli.»

Ta puhkeb naerma.

«Nii suur juba. Ja mina pole teda kordagi näinud. Võiksite ta vahel kaasa tuua, mulle külla. Mul on paar peenart aedmaasikaid, metsast korjan ka. Läheksime temaga marjule.»

«Te ju teate, milleks ma siia sõidan.»

Ta seisab, et hinge tõmmata.

«Surnuaed surnuaiaks, lapsuke. Meie aga oleme elus elame, ning elada on vaja.»

Istume nüüd juba tema köögis väikese laua ääres. Ta oli just äsja toonud taldrikutäie maasikaid — mahlakaid, puna-punaseid. Pesi kähku puhtaks, puistas suhkruga üle, valas piima peale ja nihutas minu ette, lõi kas veel kääru leibagi.

Leib oli lõhnav, piim külm, punased marjad aga mahlased, lausa sulasid suus.

Ta istus veidi aega vaikides minu vastas, siis tõusis, läks teise tuppa. Nägin, kuidas ta seisis kapipeegli ees. Võttis rätiku peast, kohendas oma hõredat palmikut, põimis selle korralikult, kinnitas, sidus uuesti rätiku pähe ja tahtis juba kööki tagasi tulla.

Kuid jäi veel hetkeks seisma.

Vaatas peeglisse.

Sundisin end unustama, et see on tema, Veronika, ning nägin vimmas selga, vanadusest kokku kuivanud keha, halle juukseid lauba kohal ning kortsudest küntud nägu.

Kui vana on see naine? Saja-aastane? Kahesaja-aastane? Ainult et silmad viivad segadusse. Kui vana see naine siis on? Niisama vana kui meie maa?

Mõnikord on vaja osata arvutada ja arvutada õigesti. Mitte mõelda neljale aastaajale, kolmesaja kuuekümnepäevale või kuuele päevale.

Ta vaatas peeglisse, püüdes oma kõhnade sõrmedega pelglikult siluda kortse suu ümber.

Mida ta peeglis nägi?

Ka mina vaatasin üsna hiljuti hulk aega peeglisse. Oma mõttepeeglisse.

Ma olen Veronikast pisut noorem, sellepärast tean: ta andestab mulle, kui ma nägin mõndagi teistmoodi, kui oli tegelikult.

Eks ole, Veronika?

Ta tuleb juba.

Eks?

Ma näen taas tema silmi, ning vististi naljaviluks seletab ta mulle, et tahab pensioni välja kaubelda. Peagi lendab kurg külla — Vincukas ootab poega. Miks just poega, on Vincukase teada. Veronikal on ammu plaanis Vincase juurde sõita, ning olekski juba sõitnud. Aga kuidas siis nõnda saab, et kõik ees valmis on? Riik ju maksab pen-

siis. Võib-olla on ka temale midagi ette nähtud? Muistis, dokumentidega tuleb häda. Tal pole ühtki tõendit, mitte paberit. Ainult kord elus oli tal see olemas, igimeene. Pole enam alles. Ja mis kasu sellest olekski? Kuidas siis jääb, härra Adomas?

Härra Adomas lubab midagi. Muidugi mõista, ta püüab. Arusaadav, ta teeb kõik. Kuid lahkudes, hüvasti jättes, jätib ta hoopiski muust.

Mida ma jätsin Veronikale? Mida?

See aga tõin kaasa palju.

Kas tal ei hakka külmem sellest, et ta mulle nõnda palju ära andis?

Minu ju ei jätnud talle midagi.

Võib-olla meil ei ole?

Võib-olla aga ei oska me anda?

Kalmistul ma temale enam ei mõelnud.

Kalmistul meenutatakse surnuid.

Ma mõtlesin omakseist ja Vincukasest — ainukesest, kes oli temal, Veronikal, alles jäänud, ehkki Vincast enam ammu elus pole — ta ei tulnud tagasi. Ja kuigi ma ei teadnud, kuhu ta maetud on, näis mulle, et ta puhkab siin, teiste keskel, oma sugulaste ja tuttavate hulgas.

Kalmistult naasin taas haljendavale skvääri. Istusin pingile, vajusin mõttesse.

Ma ei tea veel, kuidas peaks välja nägema skulptuur ja kuidas seda nimetada. Ent see pole oluline. Mul on palve.

Mis sellest, et ma pole hoopiski Adomas. Tema ainult kutsus mind nõnda. Ma olen ikkagi kohalik, siin sündinud. Ma olin... mitmes laps ma Jatautase peres olingi? Kolmeteistkümnepäev?

Kui tulevad valimised ja te lähete hääletama, valige mind. Tahan kas või kordki olla peremees oma sünnilinnas. Ma peatan elu vaid hetkeks. Ning siis püstitame kõik üheskoos haljendavale skvääri mälestussamba.

Neid ei püstitata ju üksnes surnuile.

Mõnikord peab neid ehitama ka elavaile.

Neile, kelles on elu kõige rohkem.

Kui see pole nii, siis öelge mulle —

Millele toetub maailm?

«Ei! Elavaile pole mälestussambaid tarvis! Neid on juba olnud!» hüüdis ta.

KAHEKÜMNES PEATÜKK

«Ei! Elavaile pole mälestussambaid tarvis! Neid on juba olnud!» hüüdis ta.

Ma vaikin.

Kui seda oleks mulle öelnud keegi teine, mitte aga tema!

Ma vaikin.

Ei küsi ma ju temalt nii nagu teilt:

«Millele toetub maailm?»

Kuu nädal

ROMAAN

Pühendan kõigile värvilistele,
nende seas ka valgenahalistele.

- Isa, miks inimesed on olemas?
 - Lihtsalt on, ja kõik.
 - Misjaoks nad on?
- Vaikus.
- Kuul on silmad. Kas ta elab?

Kõnelusest

K u u (lad. luna) — Maa kaaslane, Maale lähim taeva-keha.

Olenevalt K. asendist Maa ja Päikese suhtes muutuvad tema nähtava osa piirjooned; sellest tekivad K. faasid, mis korduvad.

Kuu tõmbejõud mõjutab Maal toimuvaid protsesse.

Entsüklopeediast

Täiskuu ajal on selgesti näha kõik laigud.

Tähelepanekuist

ESIMENE PEATÜKK

MINA

Ma elasin enne, elan praegu ja küllap ka edaspidi. Ma vaatasin ja nägin tollal, silmitsen ja näen praegu, ning küllap näen ka tulevikus. Ma olen paljutki kuulnud varem, ning võib-olla hiljem kuulen samuti, praegu aga kuulatan ma vägagi tähelepanelikult — ja kuulen. Ma ei tea, kas olen suuteline mõtlema, sest mõtlemist peab oskama. Kuid ma elan tõepoolest, tõepoolest näen ja kuulen.

*

This is the Voice of America. The following broadcast is in Lithuanian, (Muusika.) Siin «Ameerika Hää». Tere õhtust, head kuulajad Leedus. Kõigepealt tänastest päevauudistest lähemalt. Euroopas möllanud tugevad tormid tekitasid tõsist kahju. Põhja-merele ruttasid päästelaevad ja lennukid, hoolimata märatsevast teadusest, appi ühel naftapuurimisplatvormil viibivale kolmekümnele inimesele. Päästeaktsioon aga katkestati, kui tuul nõrgenes ja saabus teade, et platvormil olevad inimesed on juba väljaspool hädahõlgu.

Inglismaal on vähemalt kaks inimest saanud surma tormi läbi, mis möllas siin kolm päeva. Rootsis, kus tugev tuul tõi kaasa lumetormi, on teedel liiklus takistatud. Šveitsis puhastavad politsei ja tuletõrjujad tänavaid risust, mida torm kokku on kandnud. Kevadised tormid raevutsesid ka Hollandis ja Põhja-Prantsusmaal.

SAMBIA,

ELEVANTIDE RÜNNAKUD

LUSAKA. Paduvihmad Sambia põuastel põldudel on talupoegadele toonud mitte üksnes rõõmu, vaid ka uusi muresid.

Hilglasuured elevandikarjad on maa põhjapiirkonnad lausa ületõjutanud. Nad tallavad ja hävitavad vilja põldudel, olles samal ajal suureks ohuks ümberkaudsete külade talupoegade elule.

«NEWSWEEK»

HUNGER ROUND THE WORLD — 10 000 DIE EVERY DAY

Algul tursub üles kõht. Seejärel lähevad juuksed halliks ja nahale ilmuvad kärnad. Mõne aja pärast sureb ohver tummas meeleheites.

Nälg kogu maailmas — iga päev sureb kümme tuhat inimest

MAROKO

AUTOÕNNETUSTE OHVRID

RABAT. Ametlikel statistikaandmeil sai Marokos 1965. aastal autoõnnetuste läbi 1024 inimest surma ja 17 033 vigastada.

UGANDA

TUGEV MAAVÄRIN

LONDON. Lääne-Ugandas Bwamba linnas leidis aset maavärin, mis nõudis üle saja inimohvri.

INDONEESIA

ÜLEUJUTUS KESK-JAAVAL

DJAKARTA. Üle kallaste on tulnud Bengawan Solo jõgi. Ligikaudu 300 000 Surakarta ja Sukoharja elanikku on jäänud peavarjuta. Üleujutus on kuulutatud rahvuslikuks katastroofiks.

RODEESIA

RASSISTIDEST UUSMALTUSIAANLASED

NEW YORK. «Sündimuse kiire kasv aafriklaste perekondades äratas rohkem rahutust kui tuumasõja võimalikkus,» ütles Lõuna-Rodeesia parlamendis saadik B. Owen-Smith.

USA

MAA-ALUNE TUUMAPLAHVATUS

NEW YORK. Aatomienergiakomisjon teatas, et Nevada kõrbes pandi toime järjekordne keskmise võimsusega tuumarelvaaalune katsetus. Agentuuri AP teatel oli see arvult kuues maa-alune tuumaplahvatus Ameerika Ühendriikides 1966. aastal.

«NEWSWEEK»

Lõuna-Vietnamis paiknevate Ameerika vägede kindralstaabi ülem kindral Stilwell:

«Džentelmenid, see on üpris lihtne: neid on tarvis tappa võimalikult rohkem. Võimalikult rohkem, džentelmenid.»

This is the Voice of America. The following broadcast is in Estonian. Siin «Ameerika Hääle». Tere õhtust, head kuulajad! Kuulete kõigepealt lühidalt tänaseid tähtsamaid teateid. (Paus) Täna pommitasid Ameerika lennukid...

JERUSALEMMI RINGKONNAKOHTUS, KRIMINAALASI NR. 40/61

Prokurör: Gideon Hausner.

Kaebalane: Adolf Eichmann.

«Asiastes tele ees, Iisraeli kohtunikud, et tõsta süüdistust Adolf Eichmanni vastu, ei ole ma üksinda. Sel tunnil on koos minuga miljonit süüdistajat. Kuid nad ei saa tõusta, sirutada kätt ühe poole, kes istub kaebaluste pingil, ja hüüda: «Ma süüdistan!» Nende tuhk on laiali puistatud Oświęcimis küngastel ja Treblinka laial, tuul on seda kandnud Poola metsadesse! Nende haudu on üle kogu Euroopa. Nende veri kisendab, ehkki häält ei ole kuulda. Nüüd räägin ma nende eest ja esitan nende nimel selle õudse süüdistusakti.»

*

Ma elasin enne, elan praegu ja küllap ka edaspidi. Ma vaatasin ja nägin tollal, silmitsen ja näen praegu, ning küllap näen ka tulevikus. Ma olen paljutki kuulnud varem, ning võib-olla hiljem kuulen samuti, praegu aga kuulatan ma vägagi tähelepanelikult — ja kuulen. Ma ei tea, kas olen suuteline mõtlema, sest mõtlemist peab oskama. Kuid ma elan tööpoolest, tööpoolest näen ja kuulen.

TEINE PEATÜKK

MEIE

«LUNA 9» KUUL!

Automaatjaama sujuv maandumine.
Jaamaga peetakse raadiosidet

Nagu teatas eile õhtul Moskva raadio, jõudis Nõukogude Liidu väljasaadetud automaatjaam «Luna 9» edukalt Kuuni ja maandus sujuvalt selle pinnale.

Raadioside Kuu pinnal asuva jaamaga on stabiilne. Jaama paradaaparatuur töötab normaalselt.

See on Nõukogude teaduse ja tehnika uus väljapaistev võit.

KRIMINAALASI NR. 40/61

«Me esitame kohtule gestaapo käsud, milles on öeldud, et koon-
duslaagrites peavad vange pooma teised samast rahvusest vangid
ja et timukaile on tasuna ette nähtud igaühele kolm sigaretti.»

*

Siin «Ameerika Hääle». Tere õhtust, head kuulajad Leedus. Kuule-
lete kõigepealt lühidalt tänaseid tähtsamaid teateid.

Ameerika lennukid pommitasid kolmandat päeva järjest sihi-
märke Põhja-Vietnami Dien Bien Phu lähedal.

Lõuna-Korea parlament kinnitas täna kavad saata Lõuna-Viet-
nami veel 20 000 Korea sõdurit.

Filipiinid otsustasid saata Vietnami inseneripataljoni.

Kuulete meie saateid Washingtonist iga päev.

PEALKIRJU AJALEHTEDEST:

Aden

Ali Hussein al-Kadhi metsik tapmine.

Rabat.

Maroko tuntud poliitikategelane kadunud.

Guajaana.

Mõrvati Briti Guajaana poliitiline liider.

Kongo.

Antoine Gizenga kadunud.

Santo Domingo.

Poliitilised mõrvad.

GETOD VENELASTELE JA POOLAKATELE (Kaunase maakonna ülema käskkirjast nr. 4159)

Kaunase linna komissar käsib, et kõik nõukogude venelased, kes
sõjast SSSR-ist Leedusse pärast 15. maid 1940. a., ja poolakad,
kes saabusid Poolast Leedusse pärast 1. jaanuari 1939. a., olene-
valt sellest, kas nad selle aja jooksul said Leedu kodakondsuse
a) mitte, ning samuti Kaunase linnas elavad segaperekonnad:
kus mees või naine on Nõukogude venelane, b) kus mees on
pärast 1. jaanuari 1939. a. Poolast saabunud poolakas, — peavad
15. novembril k. a. kolima neile eraldatud kohtadesse Vilijampoles.

J. GERMANAVIČIUSE TUNNISTUSTEST

Mingit tasu ma Nõukogude kodanike määsilisest mahalaskmisest
saada eest sakslastelt ei saanud, sain vaid palka 180 marka kuus
ja maksuta söögi. Mahalaskmispaigalt, kus olid tapetute jalanõud
ja riided, ei võtnud ma midagi, kuna need asjad laoti autole ning
venelased viisid need kuhugi ära.

Kuid pean ütlema, et laadides tühjaks ešeloni mahalastute asja-
daga, võtsin ma säärikud, püksid ja mõne paari pesu.

I. VEISAITE TUNNISTUSTEST AUTORILE

Bagdonavičiused leidsid mu Kaunase getost, õhutasid sealt
pääsenema, muretsesid dokumendid Irena Feliksase tütar Treigyte
nimel ja saatsid mu Vilniusse. Vilniuses varjas mind M. Meškaus-
kis ja pikemat aega S. Ladigiene, kelle kodus ma leidsin eesti
muusika ühes kindla peavarju, vaid ka emaliku hoolitsuse.

NAINE JA MEES

Naise voodi seisis siinsamas kõrval, palati nurgas. Voodi
oli kenasti üles tehtud, linad ja tekk nii hoolikalt sirgeks
ja siledaks tõmmatud, padi nii kohevaks löödud, et näis,
nagu poleks siin keegi ilal lamanudki. Muidugi, kui tarvis,
võeti siis siia heidetakse. Parema aga, kui seda enam tarvis
ei tuleks, las see voodi seisab nõndasamuti oma pehme
koheva padjaga, korralikult ja kenasti ülestehetuna, ning
argu mitte kunagi ja kellelgi mingi vaja seda valge päeva-
tekiga valget voodit valges haiglapalatis.

Naine tõusis igal hommikul — üksipuha, kas ta oli maga-
nud või lihtsalt öö läbi kinnisilmi lebanud, — ja asus kohe
voodist üles tegema, tõmbas linad sirgeks ja siledaks, lõi
padja kohevaks, just nagu ei lähekski seda voodit enam
tarvis, just nagu oleks see oma teeneid pakkunud viimast
korda.

Ning tõepoolest, naisele tundus igal hommikul, et
varsti — vahest tunni või paari pärast, või siis lõuna paiku,
või vähemalt õhtul — tõuseb mees naabervoodist, kisub

maha, viskab palati põrandale kõik oma sidemed, embab teda, vaatab talle silma, ning nad lahkuvad siit jäädavalt ega tule enam mitte kunagi tagasi, ning neile ega teistele ei lähe enam eales tarvis neid valgete päevatekkidega valgeid voodeid valges haiglapalatis.

Suure, kogu seina laiuse akna taga säras päike. Suvi kiirgas ja sädeles vastu igalt haljendavalt lehelt, igalt silmnevalt viljalt. Ja pruunilt puukoorelt, ja lille õielehelt, ja palati roheliselt põrandalt.

Mees peaks viimaks ometigi tõusma, talle naeratama, teda embama ning siit koos temaga lahkuma.

Kuid mees lamas liikumatult kõrvalvoodis, üleni alasti mähitud pikkadesse lõputuisse sidemisse, mille vahelt paistsid vaid suu ja pool nina. Suu ümber olid juba jõudnud kasvada heledad tüükad, kuid nende alt paistsid ikkagi veel tedretähed, ning naine võpatas, langetas pea ja kattis kätega näo.

Ta istus valgel taburetil haige voodi ees, nõndasamuti nagu kõigil varasemail päevil, nõndasamuti nagu unetult ööl, kui ta üles tõusis, mehe juurde valgele taburetile istus, ise särgiväel, juuksed lahti, ning vaatas, kuidas ta liikumatult lamab, vahel harva oigab, sarnanedes mähkmeis lapsega, keda hiiglasuurest aknast valgustab kollane kuu.

Praegu, selgel suvepäeval, istus naine voodi ees taburetil, pea norus, nagu käte vahel.

Siis libises ta põrandale, vajus voodi ette, surus näo vastu tekki, puudutades ninaotsaga kergelt, riivamisi mehe külge.

«Võib-olla olen mina süüdi?» küsis ta. «Mina? Ütle.» Mees vaikis.

Kuid talle näis, et mees tõstab käe, asetab talle pähe, seejärel tõmbab sõrmedega üle tema pikkade juuste ja ütleb:

«Ei, süüdi pole sina. Vaata, kui pehmed on su juuksed. Kui peened ja siledad nad on, otsekui siidist. Ja kui palju neid on.»

«Võib-olla olen ma ikkagi süüdi?»

«Anna kamm, ma kammin su juukseid.»

«Nüüd ma armastan sind. Ainult tookord ma vihkasin...»

«Ole tasa. Tule lähemale. Miks kammil on ainult neli piid?»

Naine istus põrandal, nina ja huuled vastu tekki suru-

si, puudutades meest kergelt, riivamisi, ega suutnud kuidagi pisaraid tagasi hoida.

Ta oli harva nutnud. Ta ei nutnud peaaegu kunagi. Ent praegu ei suutnud ta pisaraid tagasi hoida, ehkki püüdis nii väga.

LAPSED

«Kas alustan?» küsis poiss.

«Jäta veel pisut,» vastas tüdruk, seades end mugavalt.

Poiss pani raamatu põlvedele ja ootas.

«Jäta,» ütles tüdruk.

«Jäta. Alustan,» lausus poiss ja lõi raamatu huupi lahti.

Ta hakkas lugema:

«Tunni aja pärast jõudsin välja lõpuni, mis oli piiratud vähemalt saja kahekümne jala kõrguse põõsastara ja nii suure puudega, et ma ei osanud ära arvata nende kõrgust. Siis viis taraülekäik teisele põllule. Ülekäigul oli neli astet ja ülal kivi, millest tuli üle astuda. Mul oli võimatu seda treppi mööda üles minna, sest iga aste oli kuus jalga kõrge ja ülemine kivi umbes kakskümmend. Otsisin just mingit mulku hekis, kui märkasin kõrvalpõllult trepile lähenevat üht sealtmaalast, kes oli niisama suur kui see, keda nägin merel meie paati taga ajavat. Ta näis olevat hariliku kirkutorni kõrgune ja minu hinnangu järgi astus iga sammuga kümme jardi. Äärmisest hirmust ja imestusest raba- tina jooksin peitu vilja sisse, kust nägin teda trepi juures peatuvat ja tagasi vaatavat paremat kätt olevale naaber- põllule ja kuulsin, kuidas ta hüüdis nii valjul häälel, et samalt pidasin seda müristamiseks. Seepeale tuli seitse temasarnast koletist minu poole, umbes kuue vikati suu- rused sirbid käes. Need inimesed polnud nii hästi riides kui esimene, kelle sulased või päevilised nad paistsid ole- vat, sest mõne tema sõna peale hakkasid nad lõikama selle põllu vilja, kus ma peidus olin. Püüdsin hoida neist või- malikult kaugele, aga liikuda oli väga raske, sest viljakörte vahe polnud sageli suurem kui jalg maad, nii et vaevu jõudsin oma keha nende vahelt läbi pressida. Ometi püüd- sin edasi pääseda, kuni jõudsin põlluosani, kus vihm ja tuul olid vilja maha löönud. Siin ma ei saanud enam sam- mugi edasi, sest kõrred olid läbipugemiseks liiga sassis ja

langenud viljapeade okkad nii tugevad ja teravad, et lühikeste riiete lihasse torkisid. Ühtlasi kuulsin lõikajaid mitte ükski saja jardi kaugusel enda taga. Olles lootusetult väsinud pingutusest ja täiesti vallutatud murest ja meelehärmist, heitsin maha kahe vao vahele ja soovisin südamest sealt samas oma elupäevad lõpetada. Mul oli kahju naisest ja lastest, kes jäävad orbudeks, ma needsin...

«Aitab,» katkestas tüdruk ja sulges oma punetavad silmad.

Poiss vaikis, sest ka temal oli kahju inimesest ning hirm nende hiiglaste ees.

«Ma ei taha, et ta on nii väike... Tahan, et ta oleks suur, väga suur...»

«Hüva,» vastas poiss, lehitsedes raamatut, ning hakkas taas lugema:

«Lamasin selili ning tundsin, et mu käed ja jalad on mõlemalt poolt kinnitatud maa külge, samal viisil olid köidetud mu pikad ja tihedad juuksed. Niisamuti tundsin hulka nõrku köidikuid kaenlaaluseist puusadeni. Natuke aja pärast tundsin midagi elusat liikuvat vasaku säärel; hiljakesi edasi minnes tuli ta üle rinna peaaegu lõua alla. Pöörates silmad allapoole, näipalju kui sain, nägin selle olevat alla kuue tolli pika inimolendi...

Näib, et kohe, kui mind leiti pärast randumist maapinnal magamas, teatati sellest keisrile kulleri kaudu, ja ta otsustas riiginõukogus, et mind tuleb siduda, nii nagu jutustasin (mis toimus öösi, kui ma magasin), et mulle tuleb saata ohtralt toitu ja jooki ja valmis seada masin minu vedamiseks pealinna. See otsus võib vahest paista väga julge ja hädaohtlik ning ma olen veendunud, et ükski valitseja Euroopas poleks talitanud nii targalt ja suuremeelselt.

Need inimesed on väljapaistvad matemaatikud ja on jõudnud suure täiuslikkuseni mehaanikas, tänu toetusele ja õhutusele keisrilt, kes on kuulus teaduste patroonina. Jalamaid pandi viissada puuseppa ja inseneri tööle nende suurima masina valmisseadmiseks. See oli maapinnast kolme tolli kõrgusel seisev puuraam, umbes seitse jalga pikk ja neli lai, ning see liikus kahekümne kahel rattal. Mind vedasid pealinna tuhat viissada keisri suurimat hobust, igaüks neli ja pool tolli kõrge.

Umbes neli tundi pärast meie teekonna algust äratas mu väga naeruväärne...

«Mitu lehte on välja rebitud,» lausus poiss. «Kuid ma läin siiski edasi.»

«Lae, lae,» oli tüdruk päri.

... neli, soovides mind lõbustada, näitas mulle oma rahva mängu, mida ma veel polnud näinud. Kõige rohkem meeldisid mulle köietantsud, mida sooritati peenikesel, umbes kahe jala pikkusel niidil kaksteist tolli maapinnast.

Tavaliselt tantsivad niidil need, kes tahavad võita valitseja armu ja kõrgemat kohta õukonnas. Selles üllas kunstis harjutavad nad endid noorusest peale. Kui mõni kõrge koht vabaneb, olgu isiku surma või keisri soosingu kaotamise tõttu (mida juhtub sageli), siis viis või kuus neist kandidaatidest paluvad oma avalduses luba lõbustada tema majesteeti, ja kes neist kukkumata kõige kõrgemale hõppab, see saab vabale ametikohale. Väga sageli kästakse tahtsamaid ministreid endid selles oma osavust näidata, et veenda keisrit nende võimete allesolekus. Varakantsler Filinnap sai suure au osaliseks seetõttu, et ta suutis hüpata terve tolli võrra kõrgemale kui ükski teine aukandja keisririigis. Olen näinud teda korraga mitut hundiratast löömamas lauakesel, mis on kinnitatud meie tavalisest sidumiseviisist sugugi mitte jämedamale köiele. Ülejäänud kõrged aukandjad on oma võimetelt enam-vähem võrdsed.

Vabaduse saavutamiseks saatsin ma palju märgu- ja palvekirju, kuni tema majesteet lõpuks selle küsimuse üle tõstis esmalt kabinetis ja hiljem riiginõukogu ees. Koostatud üriku ettelugemise järel lasti mind vanduda, et ma truult nende nõudmisi täidan. Siin on osa sellest ürikust, tõlgitud liliputi keelest:

«Golbasto Momarem Evlame Gurdilo Shefin Mully Ully Que, kõige vägevam Liliputi keiser, kogu universumi rõõm ja hirm, kelle valdused hõlmavad viis tuhat blust-rugi (umbes kaksteist miili ümbermõõdult), ulatudes maa-kera ääremadeni, monarhide monarh, kõigist mehepoe-gadest kasvult suurim, kelle jalad toetuvad maa tsentrumile, kelle pea riivab päikest, kelle peanoogutus paneb värisema maailma valitsejate põlved; magus kui kevad, mõnus kui suvi, viljakas kui sügis, kohutav kui talv. Tema kõige ülevam Majesteet esitab järgmised tingimused äsja tema taevalistesse valdustesse saabunud Mägiinimesele, kes pühaliku vandega peab töötama nende täitmist:

1. Mägiinimene ei tohi lahkuda meie riigist ilma meie loata, mis peab olema varustatud meie suurpitseriga.

II. Ta ei tohi tulla meie...

III. Mägiinimene tohib kõndida ainult...

IX. Tootanud pühalikult täita neid tingimusi, saab Mägiinimene iga päev enda ülalpidamiseks nii palju sööki ja jooki, mis on küllaldane meie tuhande seitsmesaja kahe kümne nelja alama toitmiseks päevas; samuti lubatakse talle vaba pääs meie keiserliku isiku juurde ja muid meie soosinguid.»

Ühel hommikul tuli minu poole Reldresal, keisri salaasjade peasekretär.

«Te saite vabaduse,» teatas ta, «nõnda kiiresti vaid asjaolude erilise seisu tõttu meie maal. Kui õitsev meie olukord ka võõrale võiks paista, kannatame me ometigi kogu suure pahe all — ägedate parteitülide all riigi siseelus ja sissetungi ohu all võimsa vaenlase poolt väljast. Meie riigis on kaks isekeskis võitlevat parteid — Tramecksan ja Slamecksan, millede nimed on tuletatud nende liikmete kõrgeist ja madalaist kingakontsadest. Väidetakse küll, et kõrged kontsad on kõige paremini kooskõlas meie vana põhiseadusega, aga sellest hoolimata on tema majesteet arvamusel, et kõik riigiametnikud peavad kandma madalate kontsadega kingi, nagu te varsti märkate. Me arvame, et kõrgekontsaliste arv on suurem meie omast, aga riigivõim on siiski täiesti meie käes. Me kardame ainult, et tema keiserlik kõrgus troonipärija kaldub mõningal määral kõrgekontsaliste poole; vähemalt me võime selgesti märgata, et üks tema konts on kõrgem teisest, mistõttu ta käies lonkab. Keset selliseid siserahutusi ähvardab meid kallaletung Blefuscu saarelt. Nagu ma juba ütlesin, peavad need kaks suurriiki teineteisega kõige visamat sõda. See algas järgmisel põhjusel. Kõik me teame, et keedetud munade avamise viisiks enne nende söömist on jämedama otsa purustamine, nii nagu seda on tehtud iidsetest aegadest alates. Aga meie praeguse majesteedi vanaisa, purustades poisikesepõlves muna vastavalt vanale kombele, juhtus löikama endale sõrme. Seepeale avaldas tema keisrilt isa seaduse, milles käskis raskete karistuste ähvardusel kõiki oma alamaid purustada mune teravast otsast. See seadus tekitas rahvas nii suurt pahameelt, et sel põhjusel, nagu raamatud jutustavad, on tõusnud kuus mässu. On arvutatud, et aegade jooksul on üksteist tuhat inimest pigemini surma läinud kui nõustunud munade teravast

avamisega. Blefuscu valitsejad tegid meile oma saadikute kaudu sageli etteheiteid, süüdistades meid eksimises oma suure prohveti Lustrogi õpetuse vastu. See aga ei olevat ainult järgmiselt kõlava teksti väänamine: kõik õiged usklikud purustavad muna sobivamast otsast. Kumb ots aga on sobivam? Sõda on mõlema keisri vahel kestnud vahelduva õnnega juba kolmkümmend kuus aastat. Nüüd on vaenlane jälle varustanud arvuka laevastiku ja teeb ettevalmistusi maabumiseks meie rannikul. Reapärast on tema keiserlik majesteet...»

«Aitab,» lausus tüdruk. «Ära loe enam edasi. Mul on temast ikkagi kahju. Ka neist väikestest rumalatest inimestest on kahju.»

«Minul samuti,» vastas poiss raamatut sulgedes. Nad istusid kõrvuti ja vaikisid.

KOLMAS PEATÜKK

MEIE

NOUKOGUDE TEADUSE JA TEHNIKA UUS SILMAPAISTEV SAAVUTUS

«Luna 9» laskus Kuule. Jaam saadab Maale Kuu pinna kujutist

3. veebruaril 1966 kell 21 45 min. 30 sek. Moskva aja järgi maandus 31. jaanuaril väljasaadetud automaatjaam «Luna 9» sujuvalt Kuu pinnal Tormide ookeani piirkonnas, Reineri ja Mariuse kraatrist lääne pool.

Pärast «Luna 9» edukalt toimunud sujuvat maandumist Kuu pinnale seati sisse kindel raadioside automaatjaamaga.

4. veebruaril kell 4.50 Moskva aja järgi Maalt antud signaali peale hakkas «Luna 9» vaatlema Kuu maastikku ja saatma selle kujutist Maale.

KRIMINAALASI NR. 40/61

«... Ajaloo koidikul oli sõdu, kus üks suguharu tungis kallale teisele, et seda hävitada, ning võitlustuhinas tapeti, hävitati terved rahvad. Meiegi põlvkonna ajal alustas kogu riigiparaat võitlust rahuliku, relvastamata elanikkonnaga — meeste, naiste, vanakeste, laste ja imikutega, sulges nad laagritesse, ümbritses müüridega, piiras elektrivoolu alla lastud okastraadiga, olles otsustanud hävitada viimse kui ühe.

Mõrv pole maa peal uus nähtus, ning Kaini patt saadab inimesugu juba sajandeid. Kuid alles XX aastasajal said meist erilist liiki mõrva tunnistajad: ei mõrvatud kirepuhangus või pimestatud mõistusega, vaid läbimõeldult, kaalutletult ja hoolikalt planeeritult; mitte ühe isiku pahatahtliku kavatsuse põhjal, vaid hiiglasuure kuritegeliku vandenõu tulemusena, millest võtsid osa kümned tuhanded inimesed; mõrv polnud suunatud mitte ühe ainsa ohvri, vaid kogu rahva vastu.»

*

...Peale selle, ütles kindral Taylor, on vietkonglaste kaotused tapetute ja haavatute näol nõnda suured, et aasta pärast on Vietkongi sõjalistel üksustel käes tõsised raskused. Edasi ütles kindral, et Ameerikal pole Lõuna-Vietnamis mingeid omakasupüüdlikke eesmärke...

...Riigisekretär Rusk teatas: ei tule kõne allagi, et Põhja-Vietnami kommunistlikud jõud oleksid Lõuna-Vietnamile otseselt kallale tunginud.

Lõuna-Vietnami lennukid pommitasid objekte mõlemal pool 17. paralleeli suunal, ka sõjaväeladusid Lao Kai piirkonnas. Vietkongist põhja pool tungis ühele ameeriklaste rühmale kallale suurem varitsussalk. Kui vaenlane heitis granaadi seitsme ameeriklase sekka, viskus üks ameeriklastest granaadile peale ning tappis oma kaaslaste elud, saades ise surma. «Ameerika Hääle», Washington.

J. BARANAUSKASE TUNNISTUSTEST

Enimuses kohaleaetud grupis oli umbes kolmkümmend inimest. Tunnistasime neid kahekümne meetri kauguselt. Sel korral laskis Vietkong rühm maha ligikaudu kolmsada inimest, kellest enamik olid naised. Võtsime ära mahalastute esemed. Mina võtsin kaks kohvikut, kus oli kaks ülikonda, üks meestemantel, kroomnahast saapad, kaks taskukell, meestepesu, naiste mantliriiet, kaks kella — üks käe- ja üks taskukell, ja teisi esemeid, mis ma viisin koju.

J. GERSIENE TUNNISTUSTEST AUTORILE

Aasta aega varjas mind Adomas Urbelis, viies mind jalgrattal kooli külle. Hiljem, pärast tema surma, varjas ja hoolitses minu eest tema naine Petronele Urbeliene-Unikauskiene. Selles aitasid ka Legantiene, Sankiene, Juškiene.

NAINE JA MEES

Naine oleks tahtnud tõusta, minna palati laia valge akna juurde ja vaadata sätendavat suve, mis kiirgas ja helkles vastu igalt haljendavalt lehelt, igalt siginevalt viljalt, pruunilt puukoorelt, värvikalt õielehtedelt ning isegi tihedalt põrandalt.

Ta oleks tahtnud tõusta, vaadata hetkeks aknast välja, seejärel võtta taas istet valgel taburetil mehe voodi ees ja istuda seal päev läbi, nõndasamuti, nagu ta oli istunud kõik need päevad, aina oodates ja oodates, millal haige tõuseb, endalt need lõputud sidemed minema viskab, teda vabastab, ning siis lahkuvad nad koos ega tule enam tagasi. Nii jäävad nende valged voodid, hoolikalt üles tehtud, padjad kohevaks löödud, just nagu polekski neis keegi lomanud, ning ärgu mitte kellelegi tulgu eales tarvis neid valgeid voodeid valges palatis.

Ta tahtis istuda ja oodata — võib-olla tunni või paari pärast, lõuna paiku või õhtupoolikul tõuseb mees voodist, viskab maha sidemed, ning nad lahkuvad siit koos.

Ta tahtis tõusta, aknast välja vaadata.

«Ole veel natuke,» palus mees.

Ja tõstis käe, mida ta ei suutnud tõsta, paitas naise õlgu.

«Ära mine... Ole veel...»

«Ma olen kogu aeg sinu juures, päeval ja öösel,» vastas naine.

«Jah, ma tean. Kuid ole veel natuke... Ja ära nuta!»

«Ma ei nuta enam.»

«Pole vajagi. Me oleme ju jälle koos, ning jääme alati seks ühte, eks?»

Naine ei tõusnudki, jäi tema voodi ette põlvitama, nagu vastu tekki surutud, kergelt, riivamisi mehe külge puudutades. Ta oleks end tugevasti ligi surunud, nõndasamuti, nagu kunagi peidikus, kui ta kandis veel õhukest kleiti ning kui tal oli külm, või kui nad lebasid kõrvuti, ruum aga oli üpris napilt, ning nad liibusid teineteise vastu, punastelt telliskiviseintelt aga pudenes tolmu nagu rusket jahu.

Ta oleks end tugevasti haige vastu surunud, kui poleks kartnud veelgi rohkem valu tekitada.

Mehe keha põles üleni, see oli otsekui suur haav, mis valutab väga, kuid mees lamas liikumatult, ei karjunud, ei palunud midagi, ainult oigas vahetevahel. Naine rõõmustas, kui kuulis oigamist. Küllap oli mehel siis kergem. Võib-olla oli tal siis tõepoolest kergem, sest pole ju vist hõlbus vaikida, kui kogu keha on üksainus suur haav, just nagu oleks inimeselt nahk ettevaatlikult, korralikult maha tõmmatud ning kogu kehal lõhnaksid pisikesed valkjad piisad. Kui nahka maha tõmmatakse, ei hakka veel veri jooksuma, tekivad ainult väikesed valkjad piisad.

«Muidugi, me oleme jälle koos,» sosistas naine. Ja kordas: «Muidugi koos!»

Ta ei kavatsenudki kuhugi minna. Ta oleks tahtnud vaid tõusta, vaadata läbi avara heleda akna, kuidas väljas sädeleb suvi — päike, haljad võrsed, lehed, õied.

Ta ei lähe kuhugi, ei mõelnudki seda teha, tahtis vaid aknast välja vaadata.

Mees ei lausunud enam midagi, ning ka tema vaikis. Ta põlvitas, nagu tekki surutud, ning rõõmustas, et nad on koos. Ükskõik mis nendega ka juhtuks, ükskõik mis sünniks ümberringi, nad peavad olema koos, alati koos.

Nad olid kaua olnud teineteisest lahus.

Nad olid kaua olnud üksildased.

Nad olid hirmus kaua teineteist otsinud.

Miks nad nõnda kaua ei suutnud teineteist leida?

Nähtavasti takistasid neid inimesed.

Inimesed käisid kenasti riides, tülitsevad, armastasid, istutasid lilli, rõõmustasid, vahel aga nukrutsesid ja vihkasid. Kuid inimestel oli hea, nad olid rahul ja lõbusad, nad arvasid, et elavad pärast sõda. Nõnda mõtlesid inimesed ja käisid kenasti riides, istutasid lilli, rõõmustasid. Nad elasid pärast sõda.

Nähtavasti olid neid mõlemaid tõepoolest takistanud inimesed, keda nüüd oli jälle palju ja kes kõik olid lõbusad ning kenasti riides.

Monikord näis naisele, et nad ei kohtu mitte kunagi, sest nad ei suuda teineteist ära tunda. Siis oli ta pahane teiste inimestele, nendele segajatele.

Nõnda juhtus vaid harva, siis, kui ta oli otsimisest väsinud.

Ja ikkagi uskus ta kogu aeg, sest mõistis, et nad tunnevad teineteise ilmtingimata ära, tulgu kas või üksainus hetk, mil nad võivad teineteisele silma vaadata.

Koos oldud päevist oli möödunud palju aega. Nad olid suureks kasvanud ja küllap ka muutunud. Kuigi nemad ei vananenud nii kiiresti kui teised inimesed. Nad kasvasid suureks ja olid noored. Nad ei võinud vananeda nii nagu teised. Hea, et nad ei vananenud. Ja ehkki nad olid suureks kasvanud ja küllap ka muutunud, oleksid nad teineteise ära tundnud juba esimesest pilgust.

LAPSED

Poiss pistis pea seinaavast välja ning vaatas ringi.

Tüdruk kõssitas siinsamas lähedal. Nähtavasti ootas ta juba ammu.

«Tasa...» sosistas tüdruk, sest poiss riivas õlaga avara ning nende jalge ette veeres väike kivi.

Poiss tõmbas pea tagasi, siis pistis selle taas välja ning vaatas uuesti ringi, liikumata paigast. Tüdruk oli ju öelnud:

«Tasa!»

Siis sirutas tüdruk käe, puudutas poisi õlga.

«Lähme...»

Poiss ronis kitsast lõhest läbi, tõmmates seekord marraskile vasaku küünarnuki. Avaus purustatud maja seinas oli tõepoolest kitsas, ebamugav, ning iga kord kriimustas ta ennast veriseks, ehkki püüdis alati läbi pugeda ette-

vaatlikult, korralikult. Püüdis nii väga! Mitte sellepärast, et hiljem, kodus, oleksid ema ja isa talle kõõrdi vaadanud või isegi peale käratanud ja rihma võtnud — mitte niivõrd kriimustuste, kuivõrd just lõhkirebitud riiete pärast, ja ka mitte sellepärast, et oli valu. Valu aga oli suur, eriti siis, kui telliskivi serv kiskus maha nii õhukese kühna nahka, et isegi verd ei tulnud, oli vaid tükike nahata ihu millele tekkisid väikesed valkjad piisad, ning kogu see koht põles nagu tules, mida ei saa ära puhuda ega surnuks tallata.

Kuid ka mitte sellepärast.

Ta oli alati valvureid kartnud. Talle tundus, et valvurid — isegi kui nad teda ei märka — võivad haista vere või nende valkjate piiskade lõhna. Haistnud seda, vaatavad nad ringi ja näevad, kuidas ta tüdrukuga käsikäes hülk piki purustatud maja seina äärt, astudes neid kahtteist sammu, mis tuleb läbida, et jõuda ohutu peidupaigani sellesama maja varemeis.

Jah, see kaksteist sammu oli vägagi ohtlik vahemaa. Ning mitte üksnes sellepärast, et neid oleks võidud näha. Kui märgatakse ja nad kinni võetakse, siis pole veel teada, mis neist saab. Kuid see ei olegi nii tähtis. Halvem on, kui nad kinni võetakse ja valvurid leiavad kitsa ava, mille kaudu ta tuleb ja läheb, müürivad või löövad laudadega kinni, ning ta ei saa siia enam tulla, ehkki on käinud siin iga päev — kas varajasel hommikul või siis enamasti öhtu eel.

Siis jääb tüdruk üksinda siia poole varemeis maja seina, tema aga teisele poole. Mis sest, et peale tüdruku elab siin veel palju inimesi. Temalgi on ju ema ja isa, sõbrad, ning teisel pool seina elab inimesi veelgi rohkem. Ikkagi jääb tüdruk niisama üksi nagu temagi.

Ta pigistas kõvemini tüdruku väikest kuivetatud pihku.

«Ära karda,» sosistas tüdruk, «nad ei näe... On jäänud veel neli.»

Jah, jäi vaid neli sammu, kaheksa oli neil juba seljataga, kuid see oli siiski ohtlik koht, mis tuli läbida enne peidupaika jõudmist, kust neid tõepoolest enam keegi ei oskaks leida, seal võis isegi karjuda, keegi poleks kuulnud, sest hääl, suutmata tungida läbi endise kloostri paksude müüride, oleks tõusnud summutatult üles ja kadunud taevasse, otse väikese laterna kõrvalt, mis rippus ülal ja andis neli öhtupimeduses valgust.

Muidugi nad oleksid võinud kisada ja naerda kas või isegi kõrist, kuid nad ei karjunud ega naernud valjusti — nad võis olla täiesti rahulik. Egas nii väga kaugel olnudki valvurid, kes võinuksid haista vere või marraskil nahal jäänud valkjate piiskade lõhna.

«Kolm...»

Tüdruk luges alati samme.

Aigul ütles ta ikka:

«Kaksteist...»

Tavaliselt tundus siis poisile, et läbi käia tuleb sadu kilomeetreid ning et see tee ei lõpe iial.

Tüdruk aga oli rahulik, just nagu pakuks see lugemine talle mõnu. Võib-olla tõesti. Sammude arv, kaheteistkümmest alates, vähenes ju pidevalt. Kui nad viimaks oma peidukusse vupsasid ja maha istusid, — õigemini küll kukkusid, hingeldades raskesti, just nagu oleks tõepoolest sadad kilomeetrid läbi käidud, — väsinud, ning hing rihkus kinni, siis välgutas tüdruk oma teravaid alumisi hambaid (ülal paistis vaid kaks esihammast, teised polnud ikka veel kasvanud), välgutas suuri halle silmi ja lausus ohates:

«Kõik!»

Mõnikord, istumisest roidunud, heitsid nad teineteise kõrvale pikali, päris kõrvuti. Peidupaigas oli nii vähe ruumi, et poiss toetus parema küljega vastu üht seina, tüdruk aga vasakuga vastu teist. Hiljem, kui poiss siit ära läks ja läbi kitsa ava oma õue ronis, oli ta alati punaka telliskivitolmuga koos. Ehkki peidik oli väike, ehkki nad tehasid kogu aeg ühes ja samas kohas, ei lakanud seinad maarimast ning jätsid riitele ja nahale oma jäljed. Jõudnud koduõue, puhastas poiss end punakast tolmust, kuid tegi seda kiirustamata, küllap vist sellepärast, et talle näis, nagu lamaks ta ikka veel tüdruku kõrval ja hõõruks parema küljega vastu seina, sein aga jätaks oma head jäljed — punaka tolmu. Ning arvatavasti mõtles pärast poisi lahkumist ka tüdruk sellelesamale. Ega kiirustanud samuti. Järgmisel hommikul — kui poiss naasis hommikul —, vahel aga isegi öhtul, nägi ta piki seinääärt hiilides või siis hiljem, peidikus, tüdruku vasakut õlga, mis oli tellisetolmust punakas.

Mis sellest, et peidik oli nii kitsas, et nad surusid end teineteise ja seinte vastu, kui heitsid kõrvuti. Lamades nägid nad otse ülal mütsiga tänavalaternat, edasi aga, veelgi kõrgemal — taevast. Sompus, pilvisse mattunud või

siis helesinist, tumesinist või musta taevast, täis tükid tähti ja tähekesi. Kuud ei olnud nad veel kordagi näinud, aga neile piisas tähtedestki.

«Üks...» lausus tüdruk tasa.

Algul kadus tüdruk, sest ta läks ees, seejärel kadus ka poiss. Seinaäär oli nüüd tühi, keegi ei võinud midagi näha, seepärast polnud enam ka hirmu.

Nad kõssitasid teineteise vastas.

«Kas sa ei kartnud?» küsis poiss.

«Ei, ma kiirustasin. Alati, kui me koos läheme kuhugi, on vaja kiirustada.»

Poisile tegi nalja, et tüdruk ütles:

«Läheme kuhugi.»

Just nagu võiksid nad tõesti kuhugi minna, just nagu poleks neil kogu aeg üks ja seesama tee — kaksteist sammu edasi või tagasi.

Kuid poiss ei lausunud sõnakestki ega hakanud ka naerma.

Ta andis tüdrukule kaks ploomi — need olid veel toored, ainult keskelt pisut kollakamaks tõmbunud, tüdruk seda ei näinud, sest siin oli pimedam kui väljas, tänavalatern aga ei põlenud veel, ning kui olekski näinud, siis pidanuks teadma, et ploomid pole sel ajal veel küpsed, vara veel. Pealegi oleks ta võinud küsida, kust need ploomid on pärit, kustkohast saadud, poiss aga ei tahtnud, et ta seda teaks. Siis ei hakkaks ta neid süüa. Aga süüa ta pidi. Ploome või muud — kõike, mida poiss tõi.

«Aga sina?» küsis tüdruk. «Üks mulle, teine sulle, eks? Säh.»

Poiss neelatas.

«Ptüi!» vastas ta. «Ma ei või neid enam silma otsaski näha. Hambad juba valusad. Muidugi, kui sa nii väga soovid, võin ma ju tsipa hammustada.»

Tüdruk ulatas talle ploomi, ta vajutas hambad kivini sisse, tundis huultel mahla, hapukat, mörkjat, ääretult maitsvat, — ja võttis ploomi hammaste vaheist.

«Hapu. Ei taha. Süü ise.»

Tüdruk sõi, imedes aegamisi seda hapukat, mörkjat mahla, küllap maitses see temalegi. Ning silmitses poisil, kes istus vaikides tema vastas. Ta hammustas ploomi — kuni kivikeseni, nii nagu seda oli teinud poisski, ja imes mahla. Poisil oli hea tüdrukut vaadata, seepärast ta oligi vait.

«Miks sina ei ole tütarlaps?» küsis tüdruk, kui oli ühe ploomi ära süüa ja nüüd kivikest suus lutsutas.

«Mia?»

«Miks sina ei ole tütarlaps?»

«Mina? Ei tea.»

«Kui sa oleksid tüdruk, siis kammiksin ma sul juukseid.»

Poisile ei oleks midagi säärast pähegi tulnud. Ta tõmbas käega üle pea, mida ema oli hiljaaegu püganud tavapärase rätsepakääridega. Ei, sellele poleks ta küll iialgi tulnud.

«Kas sina tahad?» küsis poiss. «Kas tahad, et ma sinul juukseid kammiksin, kui ma oleksin tütarlaps?»

Tüdruk langetas pea, siis aga noogutas.

«Kuid mul pole kammi.»

Tüdruku silmad olid suured ja hallid.

«Ma leidsin täna... Mul on kamm.»

Ta tõmbas käisest pika luukammi, millel oli vaid neli piid. Poiss luges need tähelepanelikult üle. Tahtis algul ka ühendat arvestada, kuid viies oli üsna lühike, vaevu nägema all tuntav, sellepärast otsustas ta lõpuks, et kammil on ainult neli piid.

Siiski oli see kamm.

Tüdruk, langetanud taas pea, nihkus lähemale.

Poiss kammis aeglaselt, hoolikalt.

Ta kammis tüdruku juukseid, mõtles aga sootuks muust. Ta oli hiljuti lugenud raamatut, kus jutustati imelistest asjadest, mida nimetatakse talismanideks.

Ta mõtles, kammides aeglaselt tüdruku pead:

«Tema juuksed on peened, pehmed ja siledad. Nagu siidist. Nad on nii peened, et kui võtta üks tukk pihku, siis on seal neid vististi tuhandeid. Nad on nii pehmed, siledad ja siidised, et võivad kindlasti olla talismanideks. Mõtle vaid, tuhanded talismanid! Ta võiks seista kuhugi tänavanurgale ja jagada neid kõigile, anda igale inimesele ühe juuksekarva. Igaühele üks! Järele aga jääks neid veel palju, tohutu palju, tuhandete kaupa. Iga inimene õmbleks endale väikese kotikesse, riputaks selle kaela, kotikeses aga oleks peen, õrn juuksekarv — talisman. Siis poleks vaja enam midagi karta, midagi ega kedagi. Talismaniga inimene ei satuks iialgi miinile, tema lähedal ei lõhkeks pommid ega mürsud, teda ei haavaks kild ega tabaks ükski kuul. Ja kui keegi paneks inimesed kraavi-

pervele seisma ja tahaks nad maha lasta, siis pörkaksid kõik kuulid talismanidelt tagasi ja tapaksid selle, kes tulistas. Oleks alles vahva! Tüdruk juuksed on nõnda peenikesed, et pihku mahub neid lausa tuhandeid, nendes jätkuks kogu linnale, võib-olla ka veel teistele linnadele.»

Poiss tegi tema juuksed ilusti korda. Mis sellest, et kammi oli vaid neli piid ja viiendat võis vaevu sõrme all tunda. Tüdruku teravad, kondised õlad olid kadunud pikade juuste varju, juuksed aga läikisid, sillerdasid.

Poiss küsis:

«Kas sa tead, mis on talisman?»

«Ei, ei tea.»

«Kui inimesel on talisman, siis ei juhtu talle midagi halba.»

«Tõesti?»

«Jah-jaa. Talle ei juhtu mitte kui midagi. Kujutad ette?»

«Kellel need on? Sakslastel?»

«Ei, mis sa nüüd! Igasugustel neegritel, indiaanlastel.»

«Ahah...»

«Kui sinu juuksed oleksid talismanid... Nad on nii lühikivad, nii peenikesed, pehmed ja siledad... Kas sa löikaksid juuksed maha?»

Tüdruk pöördus, vaatas talle silma.

«Kas sa endale võtaksid?»

«Ühe võtaksin.»

«Ja minu emale annaksid?»

«Muidugi!»

«Ja kõigile, kes siin on?»

«Loomulikult.»

«Kas minule ka jääks?»

«Muidugi! Vaata, kui peenikesed nad on. Neid on tuhandeid.»

«Hea küll... Lõika.»

Poiss kohkus. Ei teadnud isegi, miks.

Langetas pea.

«Mul ei ole kääre.»

«Kas teisiti ei saa? Võib ju ühekaupa välja kiskuda, siis pole nii valus.»

Poiss kujutles, kuidas ta tüdruku kõrval istub — nagu praegugi — ja ükshaaval juukseid välja kisub. Ta raputab pead.

«Ei, ei! Nii ei tohi. Peab lõikama. Teisiti ei tohi.»

«Pahasti küll...» ütles tüdruk. «Meil pole ju kääre.»
«Pahasti jah... Kuid ega meie ole süüdi, et meil pole kääre ja me ei saa teha kõike, mida tahame.»

«Me võiksime käärid muretseda. Minagi võiksin, aga ei tea kust. Sina tead seda palju paremini kui mina.»

Poiss langetas taas pea.

«Hüva... Küll ma leian.»

Ta paitas tüdruku kätt — peent, kondist, läbipaistvat kätt.

«Ara haletse minu juukseid.»

Poiss kordas, tõstmata pilku:

«Hüva...» Siis aga lisas: «Nüüd kammi sina mind!»

Tüdruk võttis meelsasti kammi — sellesama, nelja piiga.

Tombas ettevaatlikult läbi poisi lühikeste juuste.

«Kui sinu juuksed oleksid samuti talismanid,» ütles ta, «siis jätkuks kindlasti kõigile. Mis sellest, et nad on nii lühikesed. Eks?»

Poiss noogutas.

Rohkem kätega kui kammiga silus tüdruk tema karust silmpead ja vaatas, kuidas juuksed küütlesid.

Hiljem, kui oli läinud pimedaks, mütsiga tänavalaternaga ei põlenud — veel ei põlenud, võib-olla aga teda ei süüdatagi —, lamasid nad oma peidikus, teineteise ligi liitunud; poiss toetus vastu punakat telliskiviseina parema küljega, tüdruk — vasakuga.

Esimest korda nägid nad seal, ülal taevas, kitsast kuu-sirpi.

«Vaata!» ütles poiss. «See on noorkuu. Ta aina kasvab ja kasvab, kuni muutub täiskuuks — siis on tal silmad, nina ja suu. Noorkuu kasvab terve nädala, mõistad?»

Ta ei mäletanud enam täpselt, kui palju aega võtab kuu kasvamine täiskuuks, kuid talle näis, et ühe nädala. Sellepärast ta nõnda ütleski.

«Tõesti? Ühe nädalaga kasvab ta nii suureks? Seitsme päevaga?»

«Ja-jaa. Küll sa näed.»

Nad vaikisid ja silmitsesid kuud.

Ning miskipärast soovisid mõlemad, et kuu kasvaks aeglasemalt — mitte nädala, vaid hulga kauem, palju päevi, palju nädalaid ja palju kuid. Ehkki on nii tore näha täiskuud, naerda tema kõverat nina, plekilisi silmi ja ammuli suud, on siiski hulga toredam vaadata kitsast sirpi ning oodata, kärsitult oodata, kuni see laieneb, pik-

kamisi kasvab, aina kasvab, ning teada, et alles pärast seda muutub ta ümmarguseks, naervaks kuuks.

Nõnda nad lamasid, vaadates taevasse, tihedalt teineteisega vastu surutud, ning peidiku kahelt telliskiviseinalt, mis ei lakanud ikka veel määrimast, pudenes alla punakat tolm.

NELJAS PEATÜKK

MEIE

AUTOMAATJAAM «LUNA 9» SAADAB MAALE KUU PINNA KUJUTISI

Hindamatu panus teadusse
Varsti saame teada, missugune on Kuu lähedalt

TASS-i teadaanne

Automaatjaam «Luna 9», mille asukoha koordinaadid Kuu pinnal on 7 kraadi 8 minutit põhjalaiust ja 64 kraadi 22 minutit läänepoolkust, jätkab Kuu uurimise ettenähtud programmi täitmist. Kõigepealt, mis leidis aset 4. veebruaril kella 18.30 kella 19.55 Moskva aja järgi, saatis jaam Maale Kuu maastiku ringpanoraami.

*

KRIMINAALASI NR. 40/61

... Eichmanni kuritegudele Protektoraadis tuleb lisada ka Liiduse küla ristiusuliste laste mõrvamine. Atentaadi eest Heydrichile maksid sakslased kätte niiviisi, et pühkisid selle tšehhi küla maa-pinnalt. Umbes sada õnnetut last saadeti pärast nende vanemate loobumist Lodzi getosse, kus nad jagasid juutide saatust.

Oli juhtumeid, kus lapsed rebiti käte vahel tükkideks — nende emade silme all, kes õudusest mõistuse kaotasid.

Majdanekis käituti lastega sõbralikult ainult ühes kohas — gaasikambri lähel andsid mõrvarid igale lapsele kompveki.»

*

Siin «Ameerika Hääle». Tere õhtust, head kuulajad.

... Guami saarel baseeruvad pommituslennukid ründasid Vietnami positsioone mereäärses piirkonnas. Ebasoodne ilm segas küll objektide pommitamist Põhja-Vietnamis, kuid siiski tegid Ameerika lennukid 25 lendu põhja.

*

FOTODE ALLKIRJAD

«PARIS-MATCH»

1. fotol: «Vietnami ema Nam Jenist. Jooksnud välja põlevast hütist, surub ta vastu rinda oma kuuekuist poega.»

2. fotol: «Kaks poissi samast külast. Ameerika jalaväelaste rünnak muutis nad orbudeks.»

Fotol: «Lõuna-Vietnam. Üks merejalaväelane heitis granaadi muldonni. Mõne minuti pärast tõmmati sealt välja kahe lapse moodutud laibad.»

*

J. BARKAUSKASE TUNNISTUSTEST

Kui oli maha lastud 12 000 inimest, võtsin endale paljud neist kuulunud väärtuslikud esemed: kaks ülikonda, saapad, kingad, naiste salli, naiste talvemantli, koheva karvaga mantli kuueaastasele lapsele, kaks paari naistekingi, kaks paari lastekingi ja kasuka.

B. ELINIENE TUNNISTUSTEST AUTORILE

Minu tütre Estera päätsid okupatsiooniaastail Sofija Churiloviene, tema tütar Danute ja väimees Vladys Zubovas — erakordselt õilsa hingega inimesed.

LAPSED

Seekord põles kõrgel nende kohal mütsiga tänavalatern. Poisil oli põues raamat — samuti räbaldunud, kapsaks loetud, narmendavate nurkadega, alguse ja lõputa. Täna ta aga lugeda ei tahtnud ega lugenudki. Raamatu võttis ta kaasa niisama, igaks juhuks.

Nad lebasid kõrvuti, teineteise vastu surutud, ning vaatasid silmi vidutades mütsiga laterna eredasse ja samal ajal kuidagi tolmusesse valgusse.

Selles laternas paistsid selgesti mitte üksnes ergavalt hõõguvad niidid, vaid ka imelised maailmad, mis võib-olla kunagi on olemas olnud, võib-olla kunagi alles tekivad, võib-olla aga ei teki mitte iialgi. Need maailmad olid heledad nagu lamp ja kirevad nagu laterna tolmune müts.

Tüdruk pigistas silmad kinni.

Suletud silme ees hüplesid ja veiklesid sajad heledad lambid ning kirvendasid need imelised maailmad, mis võib-olla kunagi olid olemas, võib-olla alles tekivad, võib-olla aga ei teki mitte iialgi. Need maailmad olid kirjud nagu linnud.

Tüdruk pigistas silmad veelgi kõvemini kinni ja küsis:

«Mida me hakkaksime tegema, kui me oleksime lapsed ka pärast sõda?»

Poiss oli silmad samuti kinni pigistanud, kuid vaikis, teadmata, mida vastata.

Jah, ta ei teadnud, mida vastata. Teadis vaid, et tüdruk seda küsib.

Sageli, kui nad teineteise vastas istusid ja kaua vaikisid, ütles tüdruk vaevukuuldavalt:

«Ma tahan, et mul oleks lõbus.»

«Kas sul siis minuga ei ole lõbus?»

«Ei! Ei! On küll!»

«Miks sa siis nõnda räägid?»

«Ma tahan, et meil mõlemal oleks veelgi lõbusam.»

Ning taas istusid nad kaua vaikides.

Mis sellest, et nad vaikisid. Poiss teadis nagunii, mida tüdruk varsti ütleb.

«Olgem lapsed ka pärast sõda,» sosistas tüdruk tasa, langetanud pea ja katnud näo oma kõhnade, läbipaistvate kätega.

Poiss aga vaikis, teadmata, mida vastata.

«Olgem lapsed ka pärast sõda.»

Kerge öelda. Aga proovi olla! Kas sellest midagi välja tuleb?

Kerge öelda.

Tüdruk küsis taas, kuid nüüd juba teisiti:

«Mida teeksid lapsed pärast sõda?»

Poiss võinuks põuest välja tõmmata raamatu — räbaldunud, narmendavate nurkadega, alguse ja lõputa raamatu. Kuid täna ei tahtnud ta lugeda. Ta vaatas laternast kõrgemale — taevast, kuusirpi, mis oli veidike laiinenud, ja nägi, niisamuti nagu tüdruk, imelisi maailmu. Need olid kirjud, otsekui linnud. Niisama kirjud nagu rähnid.

Miks on see nõnda, kui vaatad silmi vidutades laternat või noorkuud?

Nad on veel väikesed. Üsna pisikesed, väiksemad kui praegu, lausa põnnid. Nad on vend ja õde. Raske isegi öelda, kumb on noorem, kumb vanem, nad on veel nõnda tillukesed.

Kuid see-eest on nad üpris targad ja kavalad.

Suvi on palav, kogunisti tulipalav, kõik nad elavad metsas, suures rohelises majas, ning ümberringi on samuti roheline, mühisevad kõrged männid.

Latvades sõeluvad oravad. Istub üks sihuke oravapoiss oksale, kiikab ringi ja hakkab käbisid närima, seemnekesti välja sülitama. Tema silmad on ümmargused nagu noobid, hambad teravad — aina näks ja näks. Ning kui orav mööda katust kalpsab, siis kõmiseks nagu kõi selgest taevast, ehtne äike, ainult värku ei löö.

Nad kuulatavad mõlemad — vend ja õde. Teevad näo, nagu kardaksid, nagu kohutaks neid see äike, ise aga kihistavad naerda.

Nad on üpris targad ja kavalad.

Kui isa suitsetab, läheb tüdruk tema juurde ja ütles

«Isa, miks sa suitsetad?»

«Suitsetan, ja kõik, mis siis?»

«Ära suitseta, isa...»

«Miks?»

«Kui sa seda teed, tuleb sul ninast suitsu.»

Ka poiss ei ole suu peale kukkunud.

Kord tuli neile külla tädi — ilus, valge näoga, punaste huultega. See tädi meeldis talle väga, sellepärast astus ta kohe juurde ja küsis otse silma vaadates, põrmugi häbenemata:

«Tädi, miks sa huuli värvid?»

Tädi naeratas, võttis ta sülle ja sosistas kõrva:

«Nõnda on ilusam... Kas siis sulle ei meeldi?»

«Ei,» vastas ta valjusti. «Mulle meeldib piimasupp. Ainult mitte riisiga, vaid makaronidega.»

Kõik naersid, naersid kaua.

Siis saidki õde-venda teada, et nad on üpris targad ja kavalad.

Kui nad seda tookord teistelt ei oleks kuulnud, siis poleks nad vist ise selle peale tulnudki. Nüüd aga, olles sellest kuulnud, tundsid nad tulist heameelt, kappasid mööda õue, võtnud teineteisel käest kinni ja ajanud pea selga nagu kaks traavivat suksut.

Siis tärkaski neis soov oma linnu järele — ilusas puuris.

Mis kasu on neist oravaist? Aina sõeluvad männilavades, silitada neid ei saa.

Või siis näiteks jänkudest, keda kunagi nägema ei satu. Üleaedsete lapsed — muidugi, nemad on õnneseenud. Leidsid pisikese jänese poja, sidusid tagumise jala külge paela ja viivad teda nüüd iga päev ristikupõllule sööma.

Aga mis on nendel asja jänkuga, kui see on teiste oma?

Nad tahtsid, et neil endil oleks oma lind, tahtsid teda hoida ilusas puuris, süüa kõigega, mis kätte satub, kuulata, kuidas ta laulab, kuidas tiibu laksutab. Nad olid targad ja kavalad, nad olid lapsed pärast sõda, ning ümber ringi õilmitses suvi, rohetas nende roheline maja, ja rohelised männid mühisesid, ja lilledest kirendavad aasad lõhnasid, ja ruskekarvalised oravad turnisid puuokstel ning kihutasid katustel — otsekui välkudeta kõu, ja ümberringi oli hele, päikeseline päev, ning nad tahtsid endale oma lindu — ilusas puuris.

Kord läksid nad isaga jalutama.

Nad oleksid vist selle oma linnu unustanudki, kui poleks nende mändide vahelt kuulnud piiksumist. Keegi aina pühkaski, otsekui kutsudes, otsekui kiideldes, täpipealt nagu kassipoeg, ainult valjemini.

«Hea küll,» ütles isa. «Oodake siin, ma proovin.»

Ta läks üle tee, hüppas üle kraavi ning sammus mändide all edasi piiksumise suunas, vaadates ümber ringi.

Nemad aga seisis nagu soolasambad, kartes hingatagi, et linnukest mitte lendu peletada. Nad taipasid jalamaid, et see on nende lind, kes häält tegi, seesama, kes pidi ilusalt puuris laulma, toitu nokkima ja tiibu laksutama.

Isa koolutas ettevaatlikult männijussi, kuid jäi hiljaks — pühkaski vuhises teise puu otsa. Isa hiilis uuesti ligi — ja jäi jälle hiljaks. Ta ajas lindu taga ühe puu juurest teise juurde, piiksumine kord kadus, kord oli taas kuulda, ning õde-venda tahtsid väga, et isa püüaks linnu rutemini kinni, kuid samal ajal oli ka hea meel, et ta seda kuidagi kätte ei saa.

Nõnda nad seisis, suud ammuli, kartes hingatagi, ja nutasid.

Ning pistsid kohe kilkama, kui isa viimaks midagi kätte kahmas, ja nüüd tuligi isa pihust seesama hääl:

«Piiks-piiks-piiks... Piiks...»

Ning nad nägidki oma lindu.

See oli kirev-kirju, just nagu maailm!

Jalad olid tal hallid, varbad kõverad ja küünised teravad — lapsed ise katsusid järele.

Nokk oli pikk, keel kollakas.

Oma teravate küünistega klammerdus linnuke isa sõrme külge, vehkis aeg-ajalt tiibadega, kuid ei suutnud lendu tõusta, sest isa ei lasknud. Lind vihastas, vehkles uuesti, ehkki oli ise päris nooruke ja poleks kaugele lennamud, vahest ainult paar sammu.

Lind kisendas. Aina kisendas.

Kahju oli temast, sellest kisendajast.

Ja ka tema hääl ei olnud meeldiv.

Kuid nemad, vend ja õde, rõõmustasid ikkagi. Oi, kuidas nad rõõmustasid!

Nad kekslesid ringi, toppisid sõrmi pika noka vahele, lind aga hammustas, ja valusasti. Siis nad ahhetasid ja kilkasid, püüdsid linnule ritsikaid. Mis sellest, et see oli vaid linnupoeg, ning veel ilma sulgedetagi — tal olid vaid

mingid kummalised udemed ja pisikesed sulehakad sed.

Nad pistsid talle suhu ritsikaid, tema aga ei söönud ehkki ritsikad peaksid ju linnule olema lausa maluspala. Ta ei tahtnud neid alla neelata, sülitas välja ning alus kisendas ja karjus, kogu aeg ühtmoodi haledalt ja vastikult.

«Piiks! Piiks! Piiks-kraaks!»

Kuid lastel oli siiski hea meel, nad teadsid, et sirguke harjub, jätab kisamise ja hakkab sööma, kui nälg käes.

«Isa, kas sa teed puuri?»

«Teen, teen.»

«Isa! Kas ilusa?»

«Muidugi.»

«Kas ta harjub ära?»

«Harjub.»

«Ja ei kisa enam nii koledasti?»

«Ma ei tea.»

Kuidas see isa siis ei tea! Ta peaks ju taipama, et kui lind puuriga harjub, siis hakkab ka sööma, kui nälg käes, ega kisa enam. Lind peab laulma. Kas siis see sirguke ei olegi lind?

Isa aga ütleb:

«Ei tea.»

See on kiuste öeldud. Muidugi kiuste!

Lapsed hakkavad armastama seda linnupojukest, hiljem aga mitte enam linnupojukest, vaid lindu. Nad annavad talle hästi süüa, silitavad tema udemed, hiljem aga — sulgi. Ning linnul on lastega hea olla. Nojah, ainult lennata ei saa, muud midagi. Ei või ju puurist välja lasta. Lapsed välja — vuriseb minema ega tule enam tagasi. Ei tohi mingil juhul välja lasta! No ja kui ei saagi lennata, mis sellest. Nagunii võib ta tiibadega vehelda — puur tuleb avar, kena, ruumi on selles laialt.

«Miks ta nõnda koledasti karjub?»

«Ei tea,» vastas isa jälle.

Nemad, õde-venda, seisavad, teadmata, mida veel küsida.

Kuid ikkagi on nad rahul.

Kõik jooksevad koju.

Juba on puurgi valmis. See on ilus, avar. Ja lind on puuris. Nende lind on nende ilusas puuris. Mis neist oravaist — sõeluvad puuladvus, aga paitada neid ei saa, mis

siltsat jänkust — nosib nööri otsas ristikut, aga pole oma. Kuid lind — see on juba sootuks teine asi. Nende lind on nende puuris!

Ülal, kõrgel, põleb mütsiga latern. Veelgi kõrgemal paistab noorkuu, kitsas nagu sirp. Kui aga laud kokku paistab, hakkab silme ees virvendama, keerlema löövad imelised maailmad, maailmad, mis on kirev-kirjud nagu linnud, nagu rähnid, ja linnud, mis on kirev-kirjud nagu maailmad.

«Ei,» ütleb tüdruk, müksates poissi rusikaga. «Isa laskis linnu lahti.»

«Muidugi laskis,» vastab poiss.

«Mina tean, miks ta nii koledasti karjus.»

«Mina tean samuti.»

«Miks me kohe aru ei saanud?»

«Mis seal aru saada? Nagunii me olime targad ja kavalad.»

«Beda küll, aga ta ju muudkui kisendas.»

«Ükskõik, meie tahtsime, et meil oleks oma lind oma ilusas puuris.»

Kuid isa laskis siiski linnupoja minema, nad teadsid, et see nõndaviisi oli.

Pärast nad mängisid, ajasid liblikaid taga ja hakkasid seda kirjusulelist juba unustama, kuigi kahetsesid, et teda enam ei ole ja et nad teda enam ei näe. Nad oleksid linnu taltsasti unustanud, kui see poleks põõsastes taas hüüdma hakanud. Ja ehkki tema hääliksused olid needsamad — piiks, piiks —, kõlasid need meeldivamalt, sugugi mitte vastikult, sest nüüd hüüdis ta neile midagi muud, ega jätanud enne, kuni nad vastasid. Siis ta vaikis. Küllap lendas minema.

Ülal, kõrgel, põles suur latern ja keerlesid imelised, kirevad maailmad.

NAINE JA MEES

Bel 861 oli naine väga rahutu. Kunagi varem polnud teda juhtunud. Ärevus tuksles temas lakkamatult koos südamega ja valgus kogu kehas laiali koos verrega. Kunagi varem polnud tal niisugust asja ette tulnud.

Kogu aeg tahtis ta tagasi kaldale. Miski tõmbas teda järelejätmatult kalda poole, ning ta ei teadnud, miks nii on. Polnud veel kordagi nõnda juhtunud, et kohe pärast järve keskele jõudmist tekib juba soov minna tagasi, kaldale.

Ent siiski ei läinud ta tagasi, sest ei teadnud, miks oli nii rahutu.

Ta ujus keset järve, üleni valge, ja tema hallid silmad vaatasid taevasse.

Igal tähisel ööl, kui ta oma rohtu ei otsinud, tuli ta metsasügavusse selle järve äärde, viskas kõik riided seljast, jooksis kõrgele kaldale ning tormas vaiksesse musta vette — otsekui tähistaevasse.

Iga käetõmbega, iga kehaliigutusega või — kui tahtis sõrmede või huultega riivas ta sädelevaid tähti või püüdis nende laialipaiskuvaid pritsmeid.

Ta ujus järve keskele, pööras selili ja silmitses kõrget taevast — musta, sügavat, tuhandeist tähtedest sillerdavat taevast. Ja nägi kogu taevast, aga mitte väikest osa — kahe punastest tellistest seina vahel, tolmuise mütsiga tänavalaterna kohal.

Ta nägi kogu taevast, niipalju kui seda ümberringi oli, ja veelgi rohkem, sest ta ise oli taeva all, lausa taevast, sest mees oli ülal, kõrgel, ja oli ka all, järves, ning naine võis puudutada iga tähte, võis püüda neid kõiki, söösta Suure Vankri juurest Väikese Vankrini, sealt aga otse Linnuteele, püüda kinni iga täheke, kanda neid pihus, pärast aga tugevasti pigistada ja nende laialipaiskunud pritsmed kokku korjata.

Kui ta väsis, pööras ta end selili ja ujus keset järve — keha valendav, silmad hallid.

Kohe ilmus järvetaevasse veel kaks tuhmilt helendavat tähekest, mis peegeldusid vastu ülal, kõrgel — taeva järves.

Siis sulges ta silmad ja nägi end keset kõiki neid loendamatu tulukest, mis keerlesid ümberringi — nii all kui ka ülal, mis hüplesid ja tõuklesid, tuiskasid siia-sinna, helklesid ja ergasid.

Siis ta harilikult nägigi imelisi kirev-kirjusid maailmu.

Need maailmad olid kirev-kirjud nagu linnud, nagu rähnid.

Ning kõik rähnid, kõik maailma linnud olid kirev-kir-

jud nagu need imelised maailmad, mis pöörlesid suletud maailmade ees, särasid ja sätendasid.

Kuid praegu oli ta rahutu.

Ta sulges silmad, tahtis näha vaid oma maailmu, kuid nägi teda, meest.

Seda hakkas lööma veelgi rahutumalt, ning ärevus valgus koos verrega laiali üle kogu keha.

Ta nägi meest esmakordselt teistsugusena kui varem.

Nägi teda suureks kasvanuna, pikana, enesest pikemana, lühikeste juustega, kuid hulga pikematega kui varem, nägi lai naeratust, tedretähne ja tugevaid käsi — nagu teadmist.

Sulgenud silmad, nägi ta meest nii järsku, et ehmus. Ta oli teda oodanud ja otsinud palju aastaid ning aja jooksul muutus see ootamine veelgi kärsitumaks, nüüd aga, sulgenud silmad, nägi ta teda nii järsku, et ehmus. Ta ei mõistnud, miks. Ehkki ka teistsugusena — suureks kasvanuna — oli see, keda ta nüüd nägi, ikka samasugune ja sagagi tuttavlik, just nagu oleks ta teda varemgi sellisena näinud. Tõepoolest, näis, nagu oleks see mees juba teadmist olnud niisamasugune nagu praegu.

Ta sirutas käed ette ja hakkas tõtates ujuma kalda poole, paisates segi kõik järvetähed ja nende killud, kannustatuna suurenevast rahutusest ja ääretust igatsusest, kartes hilineda võib-olla sel ainukesel korral, mil nad teineteisele nii lähedal olid.

Ta väsis ja hakkas hingeldama, ahmis koos õhuga sisse puhast järvevett, hing kippus rindu kinni jääma, kuid ta sirustas sellest hoolimata, libises vett pritsides peatumata edasi, paludes järvelt abi, et mitte kaldale hilineda.

Olles alles vees, tõstis ta pea ning nägi teda — ta seisis kaldal ja ootas. Oli tõepoolest suureks kasvanud, pikk, teinast pikem, ning juuksed olid lühikesed, aga palju pikemad kui varem, ning suul oli lai naeratus, näol tedretähed.

Tõtates veelgi enam, hüppas ta komistades veest välja ning jooksis mehe juurde, käed ette sirutatud, ning tundis kohe, et tema käed on sama tugevad kui enne.

Ning nüüd, juba avasilmi, juba tõelisuses, nägi ta teda niisamasugusena nagu keset järve, niisamasugusena, nagu oli teda näinud kinnisilmi keset imelisi maailmu. Tundus, et ta oli teda kunagi näinud tõepoolest sellisena nagu praegu...

Ta sööstis mehe juurde ja surus end kõvasti tema vastu.
Mees embas teda tugevasti.

Ja küsis, suutmata ikka veel uskuda:

«Sina?»

«Mina,» vastas naine.

Siis aga tõstis ise pilgu ning küsis:

«Sina?»

«Mina,» vastas mees.

Järv vilgutas tähti ning taevast samuti, just nagu oleks järv selles peegeldunud. Nad vaatasid järve, siis taevast ning sulgesid silmad.

Kinnisilmi aga nägid nad oma imelisi kirev-kirju maailmu.

Ning nad mõlemad olid taas nendes kirevates maailmades.

Mees silistas tema juukseid.

Ta vaikis. Ei öelnud midagi.

Mees paitas käega tema pikki pehmeid juukseid ja koristas neid sõnu, mida ta ammu oli oodanud.

Nüüd oleks ta võinud mehe sülelusest välja rabelda, joosta metsatihnikusse otsima elurohtu.

Kuid ta ei tahtnud.

Kõik, mis oli ümberringi, kadus.

Kõik, millest oli varem mõelnud, ununes.

Nad olid ju kaua otsinud teineteist, palju aastaid.

Neil oli õigus unustada kõik, mitte midagi näha, tunda rõõmu vaid teineteisest.

Nad seisisid taeva serval. Selle taeva serval, mis oli ülal, ja selle, mis oli all, järves, nende jalge ees.

Nad olid kahekesi, nad olid jälle koos.

VIIES PEATÜKK

MINA

Ma elasin enne, elan praegu ja küllap ka edaspidi.

Ma vaatasin ja nägin tollal, silmitsen ja näen praegu, ning küllap näen ka tulevikus.

Ma olen paljutki kuulnud varem, ning võib-olla hiljem kuulen samuti, praegu aga kuulatan ma vägagi tähelepanekult — ja kuulen.

Ja tunnen.

Kohutava kärgatusega lõheneb maakera — ma kuulen.

Põhjatud kuristikud avanuvad tema pinnas — ma näen. Mind kisub sügavustesse.

Kaks poolkera pöörlevad metsikult nagu kulunud veskikivid, mina aga olen nende vahel — ma tunnen.

... seansside ajal anti edasi kujutisi Kuu maastiku sellest osast, mis oli jaamast nähtav.

Neil on erakordne teaduslik tähtsus.

... On näha üksikuid, laiali paisatud, kive meenutavaid moodustisi. Esimesel fotol on automaatjaama ees kivi, mis heidab pika varju. Kivi on umbes 15 sm läbimõõduga. Kaugemal on näha märksa suuremaid kive.»

Veskikivid pöörlevad.

Keskpagev jõud ei suuda mind välja paisata.

Nüüd ma ei näe enam, ei kuule enam ega taha enam tunda.

Ma unistan.

Õõsel, kui on pime, vaatan ma taevasse.

Ma olen varemgi unistanud, küllap unistan ka edaspidi, nüüd aga unustan kõik ja süüvin unelmaisse.

Mu unistused on helged nagu päike ja tähed, nendes on merede ja metsade tuulte hõngu, nad on karged ja koonutavad nagu armastus ja elu.

Ma unistan.

LAPSED

«Tõtt öelda ei näinud me teel midagi imelikku peale mõne lendava naisterahva, kes nagu liblikad õhus keerlesid. Ilmad olid suurepäraseks.

Kuid kaheksateistkümnendal päeval algas hirmus torm.

Tuul oli nii tugev, et tõstis meie laeva vee kohale õhku ja kandis teda nagu udusulge edasi. Ikka kõrgemale, kõrgemale ja kõrgemale! Kuus nädalat lendasime kõige kõrgemate pilvede kohal. Viimaks silmasime ümmargust lükavat saart.

See oli muidugi Kuu.

Me leidsime hea sadama ja astusime Kuu pinnale. Kaugel all nägime teist planeeti, millel olid linnad, metsad, mäed, mered ja jõed. Saime kohe aru, et see oli meie poolt mahajäetud Maa.

Kuu peal ümbritsesid meid mingisugused hiiglasuured koletised, kes kolmepealiste kotkaste seljas istusid. Need linnud on kuuelanikel hobuste asemel.

Just sel ajal pidas Kuu kuningas Päikese keisriga sõda. Kuningas tegi mulle kohe ettepaneku asuda tema sõjaväe etteotsa ja vägi lahingusse viia, kuid ma ütlesin sellest muidugi otsustavalt lahti.

Kuu peal on kõik asjad hulga suuremad kui meil Maa peal.

Kärbsed on seal lambasuured, õunad pole arbuusist sugugi väiksemad.

Sõjariistade asemel tarvitavad kuuelanikud rõigast. Kui aga rõigast pole, siis sõditakse tuvimunadega. Kilpide asemel tarvitatakse kärbseseeni. Ma nägin seal mitut elanikku ühelt kaugelt taevatähtelt. Nad olid Kuu peale sõitnud kauplema. Nende näod olid koerakoonude sarnased, kuna silmad asusid neil kas nina otsas või sõõrmete all. Neil polnud ei silmalaugusid ega ripsmeid ja nad katsid magama heites oma silmad keelega kinni.

Kuuelanikel pole tarvis söömise peale kunagi aega raisata. Kõhu vasakus servas on neil eriline väike luuk: nad avavad selle luugi ja panevad sealt toitu sisse. Siis sul-

evad luugi kuni järgmise lõunasöögini, mis on neil kindel kuus. Nad söövad lõunat ainult kaksteist korda aastas.

See on väga mugav, kuid vaevalt oleksid meie maapealsetel õgarded ja maiasmokad nõus nii harva sööma.

Kuuelanikud kasvavad lihtsalt puude otsas. Need puud on väga ilusad, neil on helepunased oksad. Okstel kasvavad hiiglasuured, eriti kõva koorega pähklid.

Kui pähklid valmis saavad, võetakse nad ettevaatlikult puu otsast maha ja pannakse keldrisse hoiule.

Kui Kuu kuningas uusi inimesi vajab, käsib ta need pähklid keeva vette visata.

Tunni aja pärast lõhkevad pähklid ja neist hüppavad välja valmis kuuinimesed. Nendel inimestel ei ole vaja riietuda. Nad sünnivad kohe täiskasvanutena ja juba oskavad oma tööd. Ühest pähklist kargab välja korstnapühkija, teisest leierkastimees, kolmandast jäätisemüüja, neljandast sõdur, viiendast kokk, kuuendast rätsep.

Ja igaüks neist hakkab viibimata tööle. Korstnapühkija ronib kohe katusele, leierkastimees hakkab leierkasti mängima, jäätisemüüja hüüab: «Kuum jäätis!» (Kuu peal on jahutamisest palavam kui tuli), kokk jookseb kööki, sõdur aga hakkab kohe vaenlast tulistama.

Kuuelanikud ei sure vanadusest, vaid kaovad õhku nagu suitsu või aur.

Kummagi käe otsas on neil üksainuke sõrm, kuid nad töötavad sellega niisama osavalt nagu meie oma viie sõrmega.

Pead kannavad nad kaenla all ja jätavad selle reisile minnes koju, et see teel rikki ei läheks.

Nad võivad isegi peast kaugel olles sellega nõu pidada! See on väga mugav.

Kui kuningas tahab teada, mis rahvas temast arvab, peab ta ise koju diivanile lamama, tema pea aga hiilib lähelepandamatult võorastesse majadesse ja kuulab kõiki jutte pealt.

Viinamarjad Kuu peal ei erine millegi poolest meie omadest.

Mina ei kahtle sugugi selles, et rahe, mis vahel maa peale sajab, polegi muud kui needsamad kuuviinamarjad, mis torm kuupõldudelt lahti kiskunud.

Kui tahate kuuviina maitsta, siis korjake mõned rahe-terad kokku ja laske nad ära sulada.

Kuuelanikel täidab kõht kohvri aset. Nad võivad end sulgeda ja avada, millal ise tahavad, samuti võivad nad sinna igasugust kraami sisse panna. Kuuelanikel pole magu, maksa ega südant, nii et nad on seest päris tühjad.

Nad võivad oma silmad peast välja võtta ja jälle tagasi panna. Silma käes hoides näevad nad sama hästi, nagu oleks see neil pealuus. Kui silm rikki läheb või ära kaob, kõnnivad nad turule ja ostavad uue silma. Seepärast on Kuu peal palju inimesi, kes kauplevad silmadega. Tihtilugu võib siltidelt lugeda: «Müüakse odavalt silmi. Suur valik kollaseid, punaseid, lillasid ja siniseid silmi.»

Iga aasta on kuuelanikel uus silmavärvi mood.

Sel aastal, kui ma Kuu peal olin, olid moes rohellased ja kollased silmad.

Aga miks te naerate? Kas te tõesti võite mõelda, et ma valetan? Ei, iga minu sõna on kõige puhtam tõde, kui te aga ei usu mind, siis minge ise Kuu peale. Seal näete kohe, et ma pole midagi ise välja mõtelnud, vaid jutustan teile ainult sulatõtt.»

NAINE JA MEES

Viimaks tõusis naine põrandalt, heitis pilgu aknast välja, seejärel oma voodile. Ta märkas väikest valget kortsu ja kummardus seda kohe siluma. Voodi pidi olema valge, ühetasane ja kohev, just nagu poleks keegi seal lamastanudki; jäägugi ta selliseks — kellestki puudutamata, kortsutamata.

Puudutamata, kortsutamata!

Muidugi, ta võib ju veel pisut oodata. Tund või paar. Nagunii peavad nad siit täna alatiseks lahkuma.

Täna!

Alatiseks!

Aitab!

Ja ärgu mingi hiljem nendele ega ka kellelegi teisele enam iialgi tarvis voodeid — valgeid voodeid valge palatis.

Pole vaja! Ärgu neid kellelegi tarvis mingi.

Ta ohkas sügavalt ja naeratas.

Ta avas akna. Tugev tuul tungis tuppa, haaras tema juuksed, ajas algul segamini, seejärel aga kohendas neid ja pani lainetama.

Ta ei liigatanudki. Seisis paigal, pea püsti, sirge, naerata.

Tal oli õigus naeratada, sest teadis saladust, millest polnud aimu ühelgi inimesel kogu maailmas. Keegi, mitte keegi ei teadnud seda veel, üksnes tema teadis.

Inimesed ei adunud midagi, sest nad elasid pärast sõda ära otsinud elurohtu, neile ei tulnud vist pähegi, et seesugune rohi kusagil kasvada võiks. Ja kui neile olekski mõttesse tulnud otsima hakata, ei oleks nad niikuinii leidnud, sest nad ei teadnud, kuidas see välja näeb. Nad oleksid selle jalge alla tallanud, mööda läinud, nad poleks saanud ära tundnud seda rohtu, mis oli niisugune nagu tema juuksed — pikk, pehme, peen ja õrn. Nad ei tundnud ju teda ennastki, kust nad siis võisid teada, missugused on tema juuksed, et need on samasugused nagu elurohi?

Üksnes tema teadis, üksnes tema võis leida.

Ta oli otsinud juba ammu, igiammu, siis, kui nad ei leidnud veel kohtunud.

Ta käis metsades, sügavais tihnikuis, puudutas iga põõsast, iga mätast ja rohututti. Oksad kriimustasid nägu, õlgu, käsi, kogu keha. Ta naasis verisena, kleit lõhki rebitud, ootas taas täiskuud ning läks jälle metsapadrikuisse, sügavaisse tihnikuisse.

Ta teadis, et kusagil kasvab elurohi, samasugune nagu tema juuksed, ning igatses seda leida. See tuli leida ilmtingimata, sest peale tema ei teadnud keegi, et niisugune rohi on olemas, ei teadnud, missugune see välja näeb.

Ta ootas alati kannatamatult täiskuud ning läks igal sellisel ööl metsapadrikuisse, sügavaisse tihnikuisse. Ega suutnud mõista, miks ei leia seda, mida otsib.

Alles aastaid hiljem, kui igatsus tema, oma sõbra järele veelgi suurenes, kui ta veelgi kärsitumalt teda ootama hakkas, alles siis taipas ta, et kõigepealt tuleb leida oma sõber ja alles siis see võlurohi.

Ta ei küsiks enam oma sõbralt:

«Miks sa pole tüdruk?»

Ja ka vastus ei kõlaks nii:

«Mina? Ei tea.»

Nad vaikisid mõlemad, vaataksid teineteisele otsa, siis aga, ilma et tema midagi ütleks, tõmbaks mees käega üle tema juuste ja lausuks nagu tollal, ilmtingimata lausuks:

«Sinu juuksed on peened, pehmed ja siledad. Nagu siidist. Nad on nii peened, et kui võtta üks tukk pihku, siis

on seal neid vististi tuhandeid. Nad on nii pehmed, siid-
dad ja siidised, et võivad kindlasti olla talismanid!
Mõtles vaid, tuhanded talismanid!»

Nad pidid kokku saama.

Mees pidi käega tõmbama üle tema juuste.

Pidi kordama neidsamu sõnu.

Alles pärast seda võiks ta leida oma võlurohu. Alles
siis lööks tema rohi kuuvalgel särama ja sätendama nagu
tema juuksedki.

Ning kui rohi sätendama lööb, näeks ja leiaks ta selle
otsekohe.

Siis kitkuks ta terve sületäie, palju sületäisi, tuhandeid
liblesid ja kõrrekesi — peeni, pehmeid, pikki, siledaid
siidiseid.

KUUES PEATÜKK

MEIE

INIMKONNA HIIGELSAAVUTUS

Esimene automaatjaam Kuul
Esimene teadusliku automaatjaama «Luna 9» loomine on Nõu-
kogu teadlaste, inseneride ja tööliste suure kollektiivi pingelise
ja visa töö tulemus.

KRIMINAALASI NR. 40/61

Hitler teadis, et tema pseudoteaduse võidulepääsemiseks on
vajalik anda objekt, millele oleks võinud omistada kõike, mis on
võimatu ja häbiväärne; mida oleks võinud põlata; mida oleks saa-
nud aarialasele, natsile täielikult vastandada; mille eksisteerimine
ja tegevus näiks riigi ees olevate kõigi raskuste põhjusena.
Selleks objektiks valis ta juudid. Hitler vihkas ka teisi; mark-
sistid ja kommunistid olid tema alatiste raevukate kallaletungide
ohuallikaks. Erinevus oli aga selles, et viimased võisid meelt
muuta, öeldes lahti oma varasematest veendumustest, ning sel-
lase jõuda natsionaalsotsialismi eestkostele alla. Juut aga oli iga-
kord patuoinas: tal ei olnud valikut, ta ei saanud pageda vihka-
vuse tormi eest.

Ning Hitler õhutas tõepoolest vihkamist juutide vastu, val-
endas selle saksa rahva laia ringkondade alateadvusest, puhus
seda lõkkele ega lasknud kustuda... Juut oli heaks ettekäändeks,
et juhtida avalikkuse tähelepanu kõrvale teistest probleemidest —
võtta meetod, mida on kasutatud sajandeid.

Pärast uue valitsuse liikmete vandetöötust ütles Hindenburg:
«Juutid siis, härrased, jumala abiga edasi!» Ning Saksamaa sööstis
edasi, vastu sõjale, õudusele ja häbile.

Hämmeldunud ja pimestatud maailm ei võpatanud sellest
vihkamise tulvast, inimõiguste äravõtmisest, kuna ta ei mõistnud
võist, et juutide tagakiusamine on esimene rünnak tema enese
vastu.»

Kuulsite rahumeelsetest muudatustest rassisuhetes Ameerikas.
Meie saate lõpus anname lühikokkuvõtte tähtsamatest uudis-
test... Lõuna-Vietnamis saavutasid liitlased suure võidu. Nagu
teatati, sai surma üle neljasaja viiekümne vaenlase sõduri. Lääne-
saksa kantsler Erhard astus täna välja ülemaailmse kontrollitava
desarmeerimise ja Saksamaa küsimuse reguleerimise poolt vaba
eneseäärastamise alusel. Tuleb taastada Saksamaa 1937. aasta piirid,
ütles kantsler.

Siin «Ameerika Hääle», Washington.

JÄLLE VERISED SÜNDMUSED WATTSIS

NEW YORK (TASS). Los Angelese nee grigeto Watts linnas leidis eile õhtul jälle aset neegrite tormiline väljaastumine ebainimlike elutingimuste ja politsei omavolitamise vastu. Kohalikud võimud saatsid nende vastu otsekohe täiendavad politseisalka blokeerisid kaksteist kvartalit. Informatsiooniagentuurid märkasid, et esimese kokkupõrke ajal sai surma vähemalt kaks ja haavata kolm inimest.

Nagu teada, leidsid verevalamised Wattsis aset juba muul augustis, kui geto meeleheitele viidud elanikud võtsid tarvitusele kõige otsustavamad võitlusmeetodid. Politsei ja sõjaväeosad õnnestusid ülestõusnutega julmalt arveid — tapeti 34 inimest.

F. JECKELNI TUNNISTUSTEST

Küsimus. Jutustage mustlaste hävitamisest Ostlandis.

Vastus. 1943. aasta keskel käskis gestaapo ja SD šeff talle alluvatel SD ja gestaapo asutustel keelata mustlaste rändamine, nad kinni püüda ja hävitada.

Küsimus. Te täitsite selle käsu?

Vastus. Jah, ma tegin seda.

J. NAUDŽIUNASE TUNNISTUSTEST

IX fordi ülem Juozas Sliesoraitis ja meie, talle alluvad ülevaatajad, tulistasime või löime surnuks pärast mahalaskmist veel ellu jäänud haavatud, vanakesed, naised ja lapsed. Sageli, kui haavatuid mulla alla ajasime, oli sealt kuulda nende oigeid.

Hiljem hakati IX forti tooma välismaalasi — austerlasi, tšehhi, prantslasi. Esimene grupp, 4000 vanakest, naist ja last, saabus 1941. aasta detsembris. Kõik 4000 lasti maha.

15. detsembril 1941. a. toodi kohale teine grupp, umbes 3000 välismaalast, kes kõik samuti maha lasti.

1941. a. detsembris toodi sinna rohkem kui 100 venelast ja leedulast. Kolmandas kraavis valati nad kõik bensiiniga üle ja põletati elusalt.

1943. a. lahkus Sliesoraitis IX fordist ning ostis mahalastud kodanikelt äravõetud kulla ja esemete eest talukoha koos elumaja, majapidamishoonete ja kariloomadega.

A. ŠTROMASE TUNNISTUSTEST AUTORILE

Minu, kolmeteistkümnepäevase võõra poisikese, päästis Antanas Macenavičiuse perekond, kes elas Kaunases, Viliampoles. Nende kodus varjasid end ka teised juudid, sealhulgas naine, kes simeleeris kurtumma.

NAINE JA MEES

Naine tahtis veel kord veenduda, et see mees on tõesti tema.

Ta vaatas mehele näkku ja puhkes naerma.

Mööda puude latvu, üle sileda veepinna ja lausikute põl-

lata veeres hele naer. See oli tulvil õnne ja ääretut lootsust. Sellest värahtasid puude oksad, lõi lainetama vesi, see täitis lillede õiekarikad ja pani need helisema.

«Mina?» küsis naine.

«Mina,» vastas mees.

«Mina?» küsis mees.

«Mina,» vastas naine.

Mees tõstis ta süle ja kandis teda — kiiresti, peatumata, minema kiiresti nagu siis, kui nad viimast korda oma peidukust seinalõheni jooksid, jättes esmakordselt sammud tagamata.

Nüüd aga ei tarvitsenud põrmugi kiirustada.

Ümberringi ei olnud tõkkeid — ei kivimüüre ega okas-vaataedu.

Ümberringi ei olnud valvureid.

Kõik ümberringi kuulus neile —

järv,

metsad,

taevas kõigi oma tähekestega,

iga rohututt.

Kõik kuulus neile.

Naine vaikis.

Hulgenud silmad, kuulatas ta oma naeru vaikset, kuid minema rõõmsat kaja, mis kostis tundmatutest kaugustest.

Nad lamasid kõrvuti ja soojendasid teineteist nagu varemgi, ehkki suveöö oli soe. Neile polnud tarvis ei maja ega mingit muud ulualust, isegi kuuseokstest onni mitte. Neil oli pehme metsaase — haljas sammal, ja kindel katus — laiad, kohevad oksad.

Viimaks ometi olid nad teineteise leidnud.

Nad võivad jääda elama siia, unustada pikad otsingud.

Tööpoolet, mida neile siis veel vaja on?

Nad hakkavad korjama marju — magusaid, punaseid, krõbistama pähkleid otsekui oravad, nad paitavad haljaid okkaid ja haljaid lehti ning ajavad taga neid oravapoisse, kes pilluvad alla tühjaks kõpitsetud käbisid ja tuhistavad ringi, pikad sabad püsti.

«Me jääme siia elama, eks?» küsis naine.

«Muidugi.»

«Ning kauaks, jah?»

«Väga kauaks.»

«Ja meil ei ole enam midagi tarvis, eks?»

«Muidugi. Nüüd me oleme koos. Mida's veel?»
 Nad kuulsid linnu piiksumist.
 Küllap see oli linnupoeg, kes ei olnud päevavalgel oma pesa üles leidnud.
 «Piiks, piiks! Piiks!»
 «Lähme!» hüüdis naine.
 «Lähme!» nõustus mees.
 Nüüd võisid nad ise linnu kinni püüda.
 Kui on tahtmist, teevad talle ka puuri ja elavad kolme kesi.
 Nad sahistasid mööda sammalt, pugesisid läbi põõsaste ja hiilisisid ettevaatlikult selle piiksuva hääle suunas. Kargasid korraga ligi.
 Asjata. Liialt vara.
 Ehmatasid linnukest, see lendas minema. Mitte kaugel, ainult mõned sammud.
 «Piiks, piiks! Piiks!»
 Nad hiilisisid taas edasi, üsna lähedale, ja silmitsesid lindu.
 See oli kirev-kirju.
 Pika nokaga, kollase keelega.
 Hallide jalgadega, mille varbad on küllap kõverad ja küünisid teravad.
 Tõepoolest — linnupoeg. Pole veel õigeid sulgigi, ainult kummalised udemed ja tillukesed sulehakatused. Noorukene. Täitsa laps!
 Nad jätsid linnu püüdmise. Vaatasid isu täis, ja küllalt.
 Nad kiirustasid tagasi oma samblast asemele, mis oli pehme, soe, määratud neile kahele.
 Nad olid juba pikali heitnud. Kuid ei jõudnud liibuda teineteise vastu. Äkitselt tõusis tuul, haljad lehed löid rahutult liikuma, oksad võpatasid.
 Taevas kärgatas kõu. Raksas kõrvad lukku.
 Algul nagu püssilasud — pauh, pauh, pauh.
 Siis nagu kuulipildujavalang — tra-ta-ta-taa.
 Seejärel tundus, nagu lõhkeksid mürsud — ülal ja kõrval.
 Või pommid, mida pilluvad lennukid.
 «Me peame minema,» ütles mees.
 Naine aimas, et ta nõnda ütleb, ehkki ei teadnud tema saladust, mees polnud sellest veel midagi rääkinud.
 «Meil on vaja tagasi minna,» kordas mees.
 Naine aga vaikis, hambad ristis, ja kuulatas jätkuvat

— pommide ja mürskude prahvatusi, püsside ja kuulipildujate raginat.
 «Ma ei taha!» karjatas ta. «Ma ei taha enam!»
 «Vaiki,» palus mees. «Ära räägi nii.»
 «Ma ei lähe kuhugi. Ma ei taha enam!»
 Nad küünistasid ta kõri, kratsisid silmi, ta tahtis nutta, kuid ei suutnud.
 Mees taipas ja palus taas:
 «Ära nuta. Ja ära räägi nii.» Ning lisas: «Lähme, meil on vaja tagasi minna.»
 Siis haaras ta mehe näo käte vahele, tõmbas üsna lähedale.
 Ta tahtis veel kord veenduda, kas see mees siin on tõesti tema. Võib-olla on see hoopis keegi teine, kes tahab teda lausa viia sinna, kuhu ta enam naasta ei soovi?
 Ta pidi selgusele jõudma. Ta polnud veel kontrollinud keegi tähtsamat — vaadanud, mis värvi on mehe nahk. Et ta pidanud kohe vaatama, kui nad kohtusid!
 Mehe nahk pidanuks olema samasugune nagu temalgi — kõigile näis see valgena, tegelikult aga muutus iga päev. Keegi ei näinud seda ega võinudki näha, ainult nemad kahakesi. Sest ainult nendel langes naha värv alati kokku, ning ainult nemad ise võisid seda märgata.
 Mõnikord muutus naise nahk mustaks, läikivaks, sel oli samasugune veider higilõhn nagu neegritel.
 Mõnikord tõmbus see pronksikarva nagu punanahkadel.
 Mõnikord oli tema nahk hallikas või pruunikas nagu meestitsidel või mulattidel.
 Mõnikord oli see valge, ainult pisut tumedam kui valgel, ning siis läks ta metsalagendikelt otsima mustlaslaagrit.
 Seejärel muutus tema nahk taas niisama valgeks nagu kõigil valgenahalistel. Ja sel oli valge inimese higi lõhn.
 Ta hoidis mehe nägu käte vahel ning uuris, mis värvi on tema nahk.
 Mehe nahk oli tõmmu.
 Sama värvi nagu nendel, kes elavad lõunamaal. Nagu nendel valgetel, kelle nahk on kauaaegsest troopikas viibimisest tumenenud.
 Ka tema ise oli täna tõmmu, sama värvi nagu meeski.
 Ta vaatas meest, naeratus niisketes silmades.

Mees ei pahandanud tema peale, sest teadis, mida ta tahab.

Kõu aga kõmises, raksus ja kärkis järelejätmatult, tund vihises nagu mürsud, nagu kuulid.

Ta surus näo mehe rinnale ja puhkes nutma.

«Ma ei taha enam,» sosistas ta.

Mees aga paitas tema nägu, õlgu ja käsi ning palus jälle.

«Ära nuta! Ma läheksin tagasi ka üksi, kuid mulle on sind väga vaja.»

«Jah,» vastas ta. «Ma tulen sinuga.»

Nad vaikisid ja liibusid vastamisi, soojendades teineteist.

Naine tahtis paluda:

«Olgem siin veel natuke... Olgem veel natuke...»

Ning pärast, kui nad veidi aega siin on olnud, ütles ta:

«Olgem lapsed ka pärast sõda...»

Kuid ta oli vait ega lausunud sõnagi, sest äike polnud lakanud ega tuul vaibunud.

Siiski igatses ta jääda koos mehega veel veidikeseka aega ja sosistas seepärast tasa:

«Olgem lapsed ka pärast sõda.»

Džentelmenid, see on üpris lihtne: neid on tarvis tappa võimalikult rohkem. Võimalikult rohkem, džentelmenid.

... Üks merejalaväelane heitis granaadi muldonni. Mõne minuti pärast tõmmati sealt välja kahe lapse moonutatud laibad.

Ta tõusis, pea norus. Ei nutnud enam.

«Lähme,» ütles ta.

«Lähme,» vastas mees.

Nad tõstsid pilgu — taevas oli samasugune, täis villuvaid tähti, kuid väga kõrge.

Nad heitsid pilgu järvele.

Selle pind virvendas. Seal ei olnud enam taevast.

Nad läksid ümber vaatamata edasi.

LAPSED

Võib-olla oleks pidanud tüdrukule ploomidest rääkima?

Neist kahest ploomist, mis ta eelmine kord oli toonud.

Tol päeval ei suutnud ta kõnelda tõtt ning oli valmis tüdruku küsimuse peale isegi valetama, sest muidu poleks

tüdruk neid ploomi ehk sünnudki. Kui ploomid katkenud paberkotist välja kukkusid, virutas sõdur nad saapagaemale. Saapal oli paks, rautatud tald. See saapas võis olla mitte üksnes ploomi. Kui nad tapavad inimesi, siis küllap nad samasuguste saabastega lükkavad ka surnud sugu, sest surnuid pole enam kellelegi vaja.

Polss istus maas oma kolme kulunud harjaga kasti kõrval ja nägi hästi kõike.

Vaevalt oli sõdur ära läinud, kui ta kähku ploomid kahmas ja taskusse pistis. Vanamees aga, see küürakas, kes istus teisel pool ukse kõrval, vahtis teda ja hirnus naerda.

Vanamees võis hirnuda, mis temal viga. Temal oli neli uut harja, kaks neist nii suured, et pühi või põrandat. Pealegi oli tal määret: pruuni, musta ja valget. Sel määrdel oli nii vänge lõhn, et pani nina kipitama. Muidugi, mis vanamehel viga, tema ju leidis esimesena selle koha sõduripoe ees ja laskis harjadel ning sametlapil välkuda, nii et käsigi polnud näha. Lõppude lõpuks, kui seda vana küürakat ei oleks poe juures olnud, poleks talle endale ilal tulnud mõtet hakata sakslaste saapaid puhastama.

Ta oli hulk päevi seisnud nurga taga ja jälginud, kuidas vanamees välgutab oma harju ning sametlappe, kuidas ta end sõdurite ees maani painutab, just nagu tahaks saapaid lakkuda, et need rohkem läigiksid. Tõsi, võis mõelda, et vanamees ei kummardu omal tahtel, vaid teda surub maadligi tema küür.

Pärast pikka otsimist leidis ta kolm kulunud harja, seejärel klopsis kokku kasti ja tuli varahommikul siia. Vanamees istus juba oma kohal ja ootas.

Vanamees vaatas justkui hoopis teisele poole, siis aga pööras ümber ja kisendas:

«Käi siit minema!»

Ta vaikis, tegi, nagu ei kuuleks.

«Kao mu silmist, enne kui ma vihaseks saan!»

Ta vaikis. Ta kartis küürakat, kuid ei vastanud siiski.

«No oota sa,» rääkis vanamees tasa. «Kohe lõhun su harjad ja kasti ning murran su küljekondid.»

Ta ei kuulnud ikkagi.

Siis võttis vanamees kivi.

Ta ei vaadanud vanamehe poole, kuid nägi, kuidas see kummardus, kivi haaras, seda ühest käest teise veeretas. Ja hoogu võttis. Liigutus oli lai, hoogne, ning lihtsalt aru-

saamatu, kuidas sai vanamees nõnda viibutada, kui selgasurur ligi maad nii raske küür. Poiss ei näinud, vaid ainult kuulis, kuidas kastilauad ragisedes purunesid ja harjad kolksudes kõnniteele lendasid.

Mis vanamehel viga. Või veel!

Ta tõusis, värisedes ikka veel, korjas harjad maast, seadis kasti kuidagi kokku ja võttis taas istet.

Vanamees vaatas teda ja pistis hirnuma.

«Tühja sa nüüd veel teenid, istu aga istu,» lausus.

Kõrvus kostis ikka veel murduvate laudade ragin, ning ta ei vastanud.

Teenimise peale ei mõelnud ta üldse.

Ta tahtis puhastada neid vastikuid rautatud sõdurisaapaid, et kord või paar süüa paluda. Raha ei olnud talle vaja.

Paremat kohta, kus süüa paluda, ei saanud ollagi. Siin asetses pood sildiga «Ainult sakslastele», ning selles poes leidis kõike. Miks mitte puhastada mõni paar neid jäljeldaid rautatud saapaid? Selle eest nad peavad maksma. Sita võikski midagi söödavat küsida, poest tulles on neil alati pakid kaasas.

Muidugi, mis vanamehel viga.

Temal on mitte üksnes korralik kast koos erilise jalatoega. Temal on mitte üksnes neli uut harja, kaks neist nii suured ja nii pikkade harjastega, et pühi või põrandat. Ja tal on määret — musta, pruuni ja valget. Ta oskab sügavasti kummarduda, just nagu tahaks lakkuda saapaid, et need rohkem läigiksid.

Ent kummardamises on võib-olla süüdi küür — see rõhub ligi maad.

Vanamehel on parem mitte üksnes seepärast, et ta esimesena selle koha leidis.

Ta oskab, jah, see vana küürakas oskab saksa keelt.

«Ich bitte nur einen Augenblick, Herr Offizier.»

«Bitte Ihren zweiten Schuh, verehrter Herr.»

«Meinen Sie, das ich des Verdienstes wegen? Aber nein! Mein Gott, gnädigster Herr! Nur aus Achtung vor Ihrer grossen Nation könnte ich tagelang vom Morgen bis zum späten Abend hier hocken!»

«Vielleicht mit hellbrauner Wichse, wenn Sie gestatten? Jawohl! Mein Bruder ist rein arisch. Er schickt mir die Wichse direkt aus Leipzig.»

«Gnädiger Herr, Ihre Schuhe werden schon wieder

hagelneu und eine Zierde für neue Märsche sein. Setzen sie sich bloß für einige Augenblicke.»*

Kuid vanamehel oli hulga parem mitte üksnes seepärast, et ta saksa keelt oskas. Tal oli veel tugitool. Suur tugitool, milles võis mugavasti korjule nõjatuda ning küünarnukid tugelele asetada. Üpris mõnus tool.

Ohtuti lõgisesid raudsed varbkardinad pikemaks ning paiskasid kinni poe aknad ja ukse. Siis tuli tõusta ja lahkuda. Nagunii ei ilmu kedagi, istu või öö läbi.

Vanamees vaatas teda ja hirnus naerda. Korralikult seadis ta mahukasse pauna leiva — pätsi või kaks, suhkru, kompvekid, margariini ja teab mida veel, kõlistas penne, krabistas markasid.

Ka temal endal vedas üleeile — esimest korda. Sõduril katkes paberkott, ning kohutav saabas virutas need kaks ploomi eemale.

Täna aga, istunud nagu tavaliselt asjata terve päeva — keegi tema juurde ei tulnud —, silmitses ta altkulmu vanameest, kes oma saaki pauna ladudes rahulolevalt naerda hirnus, ning mõtles, et see küürakas on tõesti igivana, mis sest, et ta kivi viskamisel hoogsalt viibutab, ning et võiks talle selja tagant kallale tungida, kui ta koju läheb, harjaga vastu kukalt kopsata, paun käest kiskuda ja plagama panna.

Täna oli selles paunas poolteist pätsi vormileiba.

Vormileiba poolteist pätsi.

Võib-olla isegi rohkem kui poolteist.

Peaaegu kaks pätsi.

Ta värises, kuid piidles vanameest sellest hoolimata, silmitades oma kõige raskemat harja.

Sellal väljus poest viimane ostja.

Sõdur tuli tema juurde.

Ta otse haistis, et sõduril on ranitsas leib. Ranits oli raske ja rõhus sõduri õlgu. Ning ranitsa külge õmmeldud

* «Ainult üks hetk, härra ohvitser.»

«Palun teie teine saabas, austatud härra.»

«Arvate, et ma teenistuse pärast? Sugugi mitte! Mu jumal, armuline härra! Ainult austusest teie suure natsiooni vastu võiksin ma siin päevade kaupa hommikust hilisõhtuni kükitada!»

«Võib-olla helepruuni kreemiga, kui lubate? Muidugi! Minu vend on puhas aarialane. Ta saadab mulle määret otse Leipzigit.»

«Armuline härra, teie saapad muutuvad varsti jälle nagu uuteks ja on ehteks uutel retkedel. Võtke vaid mõneks silmapilguks istet.»

nahariba — hallikaspruun, vist hundinahk — oli lahti tulnud. Ta hingas sügavasti sisse, ahmis ninasse ja suhu seda magusat leivalõhna ning see magus rammestav lõhn täitis kogu keha. Silmadki kiskusid vidukile, sõõrmed tõmblesid, näpud värisesid.

Sõdur kergitas raske saapa tema mannetule kastile, seda veelgi rohkem maad ligi vajutades.

«Tee puhtaks!»

Ta kahmas kätte kaks harja ning tõstis need üles.

Hiiglasuur paksu tallaga saabas seisis tema katkisel kastil.

Ta tõstis pilgu, hõõrus harju teineteise vastu, ning taas jäid need õhku rippuma.

Esimest korda seisis tema katkisel kastil paksu tallaga, rautatud saabas.

Ta pani silmad kinni.

«Tee puhtaks!»

Ikka veel kinnisilmi, hõõrus ta harju uuesti teineteise vastu.

Ja avas silmad.

Katkisel kastil, tema kastil, mis üha rohkem ja rohkem kokku vajus, vastu maad liibus, seisis hiiglasuur paksu tallaline rautatud saabas, üleni täis mingisuguseid pruune või punaseid pritsmeid, pruune kuivanud täppe.

«Tee puhtaks, lontrus! Tee puhtaks, kutsikas!»

Ta hoidis harju endiselt käes, käed aga ripnesid õhus nagu mingite konksude otsas, olid nagu millegi külge kõlledud, ning ta ei suutnud neid liigutada.

Ta mõtles vaid, et peaks kas või ühegi pruuni täpi maha hõõruma, et oleks kas või ükski pruun täpp vähem sellel hiiglasuurel saapal ja teistel saabastel, alati ja kõikjal, kogu maailmas. Kuid kuiva harjaga ei tee siin midagi, on vaja määret. Aga määret tal ei olnud. Kuid siiski tuli maha hõõruda kas või üksainuke pruun täpp.

Ta hakkas imema, sest suu oli kuiv, imes ja imes, kuni kogunes natuke sülge, ning siis, käed ikka veel õhus ripnemas, sülitas ta sellele hiiglasuurele paksutallalisele rautatud saapale, mille külge oli võib-olla kleepunud punakaspruun savi, mille külge oli võib-olla jätnud oma jäljed pruunikas rohi, mille külge oli võib-olla kuivanud tänava- pori, samuti pruunikas, aga võis ka olla, et sõdur oli selle saapa määrinud sootuks mujal, seal, kus samasuguste saabastega lükatakse surnuid auku, sest surnuid pole

enam kellelegi tarvis, ja ükspuha, kui nad ka veel elus olid.

Ta tundis lööki pähe ning kuulis taas, kuidas tema kasti lauad raginal murduvad ja harjad kolksudes kõnniteele lendavad.

Vana küürakas hirnus naerda.

Tema ise aga mõtles: jumal, jumal, kui hea, et ma tüdurule ei öelnud, kust võtsin need kaks ploomi. Ta ei oleks süüanud, tõesti ei oleks.

Siis, lamades veel kõnniteel, silmitses ta sakslast, kes istus poollamaskil mugavasti vanamehe tugitoolis, küünarnukid käetugedel, seejärel vanameest, kelle harjad välkusid nii, et käsi polnud nähagi, ja taas pruunide või punaste täppidega saabastes sakslast ning tema ranitsat, mis oli pungil täis leiba ja mille külge ömmeldud nahk oli lahti tulnud. Muidugi oli seal leib, sest ranits oli raske, toekas.

Ta tõmbas taas õhku ninna ja suhu, tundis magusat leivalõhna, süda otsekui sulas, pea hakkas pööritama, ning kogu keha haaras raugus, sõõrmed tõmblesid, silmad kiskusid vidukile, käed värisesid.

Selles magusas roidumuses meenus talle, et vana küüraka paunas on samuti leiba, poolteist pätsi vormileiba.

Vanamees oli juba kogu kraami korralikult pauna ladunud.

Poolteist pätsi vormileiba.

Võib-olla isegi rohkem kui poolteist.

Peaaegu kaks pätsi.

Kaks pätsi leiba.

Milleks talle nõnda palju?

Peab vaid pisut ootama.

Peab ootama, kuni poele raudsed varbkardinad ette tõmmatakse, kuni ümberringi muutub vaikseks, inimtühjaks. Siis, kui vanamees koju läheb, võib talle selja tagant kallale tungida, suure harjaga kuklasse kopsata, paun käest kiskuda ja plagama panna.

Ta vaatas veel kord sakslast ja tundis selle järsku ära.

See oli seesama saksa sõdur, kes tuli poest alati viimaseks sellesama pungil ranitsaga, mille külge ömmeldud nahk oli lahti. Ta tuli poest oma raske ranitsaga ning astus aegamisi, vilistades mööda kõnniteed. Muidugi, tühja sellest, et ta alati vilet laskis. Kus veel asi, igaüks

oskab vilistada, ainult et igaühel ei ole selleks tahtmist.

Tema aga aina vilistas.

Muidugi, temal oli veelgi parem kui vanal küürakal.

Ja miks ka mitte?

Saapad on paksu tallaga — löö, keda soovid.

Ranits on pungil — õgi, palju sisse mahub.

Ja mitte ainult et oskab vilistada, vaid selleks jätkub tahtmistki.

Ja miks ka mitte? Tee on pikk, aga sõdur ei kiirusta. Kõnnib tänava lõpuni, seejärel pöörab otse varemete juurest kitsale põiktänavale, kus vastutulijad hädavaevu üksteisest mööda pääsevad. Sõduril polnud kunagi kiiret, ning poiss, heitnud kasti koos oma kolme harjaga õlale ja läsnud otse läbi varemete ronides sammu, oleks võinud seal kitsal põiktänaval iga kord sõduriga kohtuda.

Kord nad olidki kohtunud. Tõsi küll, siis ei puhastanud ta veel saapaid. Märganud sõdurit, cotas ta, kuni see kitsa tänava keskpaika jõuab, enne aga rebis endal särgi lõhki, määris näo poriga kokku ja astus sakslasele vastu, käsi ette sirutatud.

«Aidake vaeslast! Päästke näljasurmast!»

Sõdur seisatas, vidutas silmi.

«Brot, Brot,» oli temal käsi välja sirutatud.

Sakslane elavnes järsku, pilgutas talle, patsutas õlale.

«Ma annan sulle kompveki!»

Ta võttis ranitsa õlalt, pööras selja, tegi lahti ning asetaski kivile. Tänaval lamas ümmargune kivirahn sileda, otsekui äralõigatud ning tahutud ülaosaga. Krabises paber, sõdur pistis midagi suhu ning hakkas lutsutama, jännates samal ajal veel millegagi, selg tema poole.

Lõpuks ometi andis talle. Andis suure, ilusasti värvilisse paberisse keeratud kompveki — pikliku, kena. Ta pani ettevaatlikult peopesa alla, ning sakslane asetaski veelgi ettevaatlikumalt tema peopesale selle suure ilusa kompveki ning lausus, imedes ja lutsutades midagi:

«Magus! Šokolaad!»

Ta ei olnud tahtnud kompvekki ega oleks seda kunagi palunud, talle poleks pähegi tulnud tahta või paluda kompvekki. Kuid paber oli väga kena, ning ta mõtles, et täna õhtul, kui ta on juba seinalõhest läbi ning nad on lugenud viimase sammu ja lipsanud oma ohutusse peidupaika, sirutab ta tüdrukule parema käe, pihul aga on suur

maltsev šokolaadikompvek. Ning ta ei hakka tüdrukule näkimagi, kust selle sai, on's see tähtis? Söögu ainult, ja kõik.

Ning tahtmatult, kuidagi iseenesest noogutas ta, tänades sakslast, astus veel mõned sammud, peopesa ette sirutatud, siis aga, soovides kompveki kiiremini tasku peita, pigistas sõrmed kokku, ning see ilus värviline paber läks kortsu, kägardus. Uskumata seda ikka veel, surus ta käe rusikasse ning taipas viimaks, et hoiab käes ainult paberit, ei midagi muud.

«Ha-ha-haa!» kajas varemete vahel.

«Ha-ha-haa! Tule siia, ma annan sulle veel midagi!»

Sakslane istus siledal kivil, naeris magusasti, nii magusasti, et unusta kas või ise kõik, hoia samuti kõhust kinni ja naera — magusasti ja lõbusalt!

Ta viskas paberi minema ning läks, külg ees, piki kitsast põiktänavat, piieldes sõdurit, kes istus siledal kivil, ranits kõrval, ja naeris, pärast aga võttis välja sigaretid, välgu-mihkli ning tegi suitsu.

Tulnud oma ranitsaga poest, istus sõdur iga kord sellele kivile, asetaski ranitsa enese kõrvale ning tegi suitsu. Ta ei tõtanud kuhugi, ning mõistagi oli tal hulga parem kui vanal küürakal.

Täna, tahtes puhastada lasta neid paksutallalisi, punakaspruunide täppidega saapaid, ei tundnud sakslane teda ära. Ent tema, lamades ikka veel kõnniteel oma purukslöödud kasti ja laialilennanud harjade kõrval, tundis sakslase ära.

Tundis otsemaid, ehkki nad hiljem ei olnud silm silma vastu sattunud.

Kuni sakslane kiirustamata tänava lõpuni astus, pööras tema tavaliselt otse läbi varemete ning jõudis tõtates alati märksa varem tolle sileda kivi juurde. Selle kohal kõrgus purustatud maja müür — sellele müürile ta harilikult roniski. Ta oli leidnud niisuguse koha, kus teda keegi näha ei võinud, tema ise aga nägi kõike — kogu kitsast tänavat, vilistades lähenevat sakslast. Nägi, kuidas see kivile istus ja suitsu tegi. Ning hiljem minema läks. Selle sakslase oleks ta ära tundnud ka tuhande hulgast.

Tema ise aga konutas müüril veel kaua.

Ei, midagi niisugust ta ei mõelnudki, talle poleks see eales pähegi tulnud, ta lihtsalt mängis. Kui sakslane oli juba läinud, pildus ta väikesi kive selle suure, all lebava sileda

kivimüraka pihta. Algul oli ta üpris kehv viskaja, ei suutnud kuidagi tabada kivi keskk kohta. Hiljem aga hakkas pihta saama. Väikeste kividega pildumine tüütas juba ära, ta võttis suuremaid ja päris suuri. Ning peaaegu alati tabas ta sileda kivi keskk kohta.

Mänginud isu täis, ronis ta alla tänavale ja korjas kivid ära, hõõrus kivimürakat isegi käisega, et seal ikka mõnus istuda oleks.

Ning sakslane võttis siin alati istet. Istus siin iga päev.

Ka täna tuli ta ja istus kivile.

Kui vana küürakas oli saabaste puhastamise lõpetanud, andis sõdur katkisele kastile jalahoobi, võttis harjad, lei need ükshaaval vastu kõnnitee serva puruks ning läks minema.

Vanamees hirnatas paar korda ning tegi sõdurile kummarduse.

Tema aga pidi kiirustama. Sakslane oli juba kaugel. Kuid täna oli tal märksa kergem — polnud enam kasti ega neid kulunud harju, ning seepärast oleks ta nangunii jõudnud õigeaks ajaks.

Kui ta ronis müürile, mis kõrgus sileda kivi kohal, keeras sakslane alles kitsale põiktänavale.

Nüüd istus sõdur oma tavalisel kohal. Ranits kõrvale pandud. Vilistas ikka veel. Võttis sigareti. Klõpsutas tulemasinast, süütas põlema. Suits kerkis üles müürile ja kõdistas nina, kuid ei suutnud siiski lämmatada teist lõhna, mis levis ranitsast.

Kükitades purustatud maja müüril, ahmis ta suu ja nina kaudu endasse seda magusat lõhna, ning süda otsekui sulas, pea hakkas taas pööritama, niisamuti nagu enne, kogu keha haaras raugus, sõõrmed tõmblesid, silmad kisikusid vidukile, käed värisesid. Ning järsku lõi ta üleni vabisema, sest talle näis, et selle rammestuse pärast ei suuda ta täna lõpule viia oma igapäevast mängu — visata kõige raskem kivi sileda kivimüraka keskk kohta.

Just kivi keskpaigas oli sakslase viltulükatud sõduri mütsis pea.

Ta võttis mõlema käega selle raske kivi, mis lamas sealsamas — kes teab, oli see siin alati lebanud või hilja aegu valmis pandud. Kuid käed võdisesid, ja tal oli hirm, et ei jõua mängu lõpule viia. Siis ahmis ta veel kord suhu leivalõhna, pigistas silmad kinni, nägi neid tohutu suuri

pakantallalisi saapaid, millel olid pruunikad või punased lapid, tõstis kivi üles ja laskis alla — nagu alati. Ja muud ei midagi.

Vaid kivi mürtsatus, kolin.

Ja keegi oleks just nagu oitanud.

Või näis see nõnda?

Taas hakkas pea pööritama, sõrmed värisesid, kuid siiski kummardus ta ja vaatas alla.

Seal oleks keegi otsekui lamanud, aga võib-olla vaid näis nii. Ei, seal polnud kedagi, ainult ranits vedeles seinas, selle hallikaspruun nahk läikis.

Ta ei suutnud ikka veel alla ronida ja ranitsat võtta.

Kuid järsku tekkis mõte, et vana küürakas võib siia ilmuda ja kõik kaasa krahmata. Ohoo! Kui vanamees siia tuleb, võtab ta kõik endale, ei jäta raasukestki järele!

«See oled sina? Sina mängisid, jah? Mõistagi, mäng on sinu, ranits — minu. Eks ole? Tss!»

Siis tormas ta alla, tõmmates rutuga kaasa tellisetükke, kivipuru. Tal oli kiire, ning viimaks hüppas ta kitsale tänavale, ranitsa ja kivimüraka juurde.

Taas lõi süda võõrast lõhnast sulama, pea pööritama, ning kogu keha haaras magus roidumus.

Oli see ikka leib?

Või midagi muud?

Või siiski leib?

Kas ta oskab valetada, kui tüdruk küsib, kust ta sai nii palju lõhnavat leiba?

Võib-olla ei küsigi?

Aga kui küsib?

Ta polnud veel otsustanud, kas minna lähemale ja võtta ranits või mitte...

Kui ta oleks vanale küürakale selja tagant ligi hiilinud ja suure harjaga vastu kukalt kopsanud, siis oleks ta haaranud vanamehe pauna ning jalga lasknud.

Paunas peitus poolteist pätsi leiba.

Siin aga oli märksa rohkem.

Ta tundis paljusid saladusi, nüüd aga teadis veel üht.

Kas võtta ranits või mitte?

Pea longus, seisis ta kitsal põiktänaval, käed aga ripnesid otsekui köiejupid — just nagu oleks õlgadesse taotud naelad ja köiejupid naelte otsa riputatud.

SEITSMES PEATÜKK

MEIE

IGIPÕLISE UNISTUSE TEOSTUMINE VEEL ÜKS SAMM UNIVERSUMI TUNDMAÕPPIMISEN

Muinasjutt muutub tõsieluks Nõukogude laboratoorium esimesena Kuul

Seeria Kuu pinna fotosid, mis tehti Päikese erineva kõrgusel horisondist, on erakordselt väärtuslikud Kuu pinna struktuuri uurimisel. See võimaldab täpsemini määrata Kuu pinna iseloomulike lohkude ja kõrgendike mõõtmeid, eendite vormi.

Kuu pind automaatjaama ümbruses on väga konarlik ja seal on rohkesti väiksemaid lohke ja kühme. Kohati leidub üksikuid kiviaaluseid moodustisi. Mõned neist, mis näivad suurematena, asuvad jaamast mõne meetri kaugusel ja on 10–20 sm kõrgused. Teiste, kaugemate moodustiste mõõtmeid on perspektiivi muutumise tõttu raske kindlaks teha.

Saadud ülesvõtted pakuvad esmakordselt otseseid andmeid Kuu pinna mikrostruktuuri kohta. Neid uuritakse hoolikalt.

KRIMINAALASI NR. 40/61

«... Eichmann püüab näida pehme südamega intelligendina, tavalise ametnikuna. Otsus terve rahva hävitamiseks oli tema jaoks ametkondlik paber, mis kohustas ellu viima selles sisalduvat. Ent just nimelt tema kavandas, organiseeris ja käskis teistel panna voolama vereojad, röövida, piinata ja tappa kõigi vahenditega. Ning just seepärast on vastutav tema ise, just nagu oleks ta oma enese kätega tõmmanud silmuseid koomale, ajanud ohvreid plit-saga gaasikambritesse, tulistanud kuklasse, visanud ühishaudadesse iga üksiku hukatud miljoneist. Niisugune on tema vastutus seaduse järgi ning niisugusena on see vastavuses inimliku moraali ja südametunnistuse nõudmistega.»

*

Nüüd aga päevauudised üksikasjalikumalt. Te kuulete «Ameerika Häält» Washingtonist.

Lõuna-Vietnamis saavutasid umbes viis tuhat liitlaste sõdurit suure võidu Vietkongi ja Põhja-Vietnami ühiste jõudude üle. Ägedad lahingud Lõuna-Vietnami põhjapoolsetel tasandikel kestsid neli päeva. Ühendriikide merejalavägi ja Lõuna-Vietnami jõud teatasid, et surma sai enam kui 450 vaenlase sõdurit. Liitlased hõivasid vaenlase ühe polgu positsioonid ja löid puruks veel mõned pataljonid, ajades vietkonglased välja viiest külast. Täna plaanivad teatas Lõuna-Vietnami valitsus, et ägedais lahinguis Mekongki jõe deltas sai surma 238 vietkonglast.

TUNNISTAJA A. MACIENE SELETUSTEST

Čižinauskas rääkis tookord, et massiliste mahalaskmiste ajal Kontautas käitunud eriti jõhkralt, aga mismoodi, seda ta ei teadnud. Tol päeval, leidmata Čižinauskast kodunt, palus Kontautas minult luba jätta minu korterisse ajutiselt hoiule tubakakott. Olin nõus. Tegin koti lahti ja nägin, et selles oli kuus laulatussõrmust ja mitmeid esemeid. Järgmisel päeval viis Kontautas oma tubakakoti ära.

F. VITKINAITE TUNNISTUSTEST AUTORILE

Kui ma põgenesin getost, andsid mulle ulualust, varjasid mind ja aitasid mujal varjata Helena Holzmänn ja tema tütar Margareta Holzmänn.

Helena Holzmänn riskis pidevalt oma ja tütre eluga; asjaolu, et ta oli sakslanna, kergendas tema seisukorda vähe, sest samas kõrval elas paadunud naishitlerlane, kes luuras ja kahtlustas kõiki.

LAPSED

«Tasa!» sosistas tüdruk, ning poiss tardus.

Ta polnud küllalt ettevaatlik oma seinavast läbipugemisel, ning jalge ette kukkus kolinal telliskivi.

Kui kõik vaikis ja taas valitses rahu, lausus tüdruk:

«Lähme...»

Nad võtsid teineteisel käest kinni, seisid hetke, liibunud vastu seina, ning tüdruk ütles esimese, kõige tähtsama sõna:

«Kaksteist.»

Ent poiss ei kuulnud enam tema häält, ta oli nii rõõmus.

Ta rõõmustas juba siis, kui pistis pea seinavast välja ning nägi tüdrukut ootamas. Tal oli väga hea meel, sest tüdrukul oli seljas teine kleit — soe, pikkade käistega, kinnise kaelusega. Võib-olla seepärast, et nägi tüdrukut soojalt riides, ei olnudki ta küllalt ettevaatlik ja riivas teda telliskivi.

Tal endalgi hakkas hulga soojem.

Ehkki oli suvi, valitses nende pelgupaigas õhtuti jahedus. Päeval kuumenenud seinad algul veidi soojendasid, siis aga sai nende soojus järsku otsa, ja ülalt, otse mustast taevast vajus alla raske jahedus ning haaras, aheldas nad. Isegi tänavalatern, kui see põles, ei soojendanud põrmugi.

Tüdruku kleit oli olnud õhuke nagu paber, millest tehakse tuulelohesid. Pealegi veel ilma käisteta, lahtise kaelusega, küljelt lõhki.

Muidugi, nad oleksid võinud püsti tõusta ja koju minna, seal saanuks ikka kuidagi sooja, kuid nad ei tahtnud oma

varjupaigast lahkuda. Sest kui nad läheksid, siis peaksid nad jälle lahus olema järgmise õhtuni — nii kaua oodata E-ei.

Poiss embas teda mõlema käega, ning nad liibusid teineteise vastu, hingasid nii lähestikku, et huuled peaaegu kokku puutusid. Siis ei kartnud nad enam midagi, olid maid hakkas soe ja lõbus — isegi talv, isegi lumi, mis poleks neid suutnud enam sundida külmetama ja varisema.

Tüdruk oli juba enne öelnud:

«Üksteist.»

Nüüd aga ütles:

«Kümme.»

Poiss tahtis tema sõnu kuulata, aga ei kuulnud. Ta rõõmustas, et tüdrukul pole enam õhtuti peidupaigas külm, rõõmustas tema sooja kleidi üle, aga samaaegselt ka kartis midagi. See hirm hõljus ümberringi ja nende vahel, ning ta tahtis kätega vehkida, selle minema peletada nagu tigevalt piniseva põrnika, kuid ei vehkinud, ning see hirm sumises, hõljus ümberringi, andmata rahu.

Tüdruk oli juba enne öelnud:

«Üheksa.»

Nüüd aga ütles:

«Kaheksa.»

Peidupaigani oli rohkem kui pool teed, ning poiss tahtis nii väga sammu lisada. Mõistagi polnud hea, et ta ei saanud tüdrukule midagi ütelda, siis oleks temagi kiirustanud. Poiss vaatas ärevalt ümber, ehkki kõikjal oli vaikne, rahulik, ühtki valvurit polnud näha, ning täna ei olnud ta end kriimustanud, veriseks teinud, ning valvurid ei võinud haista vere ja katkihõõrutud nahast immitsevate valkjate piiskade lõhna.

Ent tüütu põrnikas sumises, lendas ümberringi ja nende vahel ega andnud rahu.

Kas ta oleks saanud sellest tüdrukule rääkida?

Kleit oli üleni kaunistatud väikeste punaste elevandidega, pisikeste valgete madudega ning siniste lindudega.

Ta ei näinud seda kleiti esimest korda, ta oli seda näinud juba varem. Võib-olla koguni kaks või kolm korda.

Juba hulga varem, siis, kui nad teineteist veel ei tundnud, oli ta leidnud selle kitsa ava purustatud maja seinas. Siis ei pugenud ta sealt läbi teisele poole, kuid tuli sinna tihti, ajas end lõhes sirgu ning vaatas.

Sealt ta nägigi väikest tüdrukut, kes läheduses ringi liipas. Tüdruk veeretask roostetanud võru ning naeris, kui võru ümber kukkus. Võru aga oli katkine ja kukkus kogu aeg.

Sellel tüdrukutirtsul oli seljas soe pikkade käistega ja sinise kaelusega kleit, ning seda kaunistasid punased elevandid, valged maod ja sinised linnud.

Hiljem seda väikest tüdrukut enam ei olnud, ning ka võru polnud enam näha.

«Kuus,» lausus tütarlaps tasa.

Küllap oli ta juba varem öelnud:

«Seitse.»

Poiss lihtsalt ei olnud kuulnud. Tüdruk ei saa eksida, ta ei eksi kunagi, luges neid kahtteist sammu. Kui temalt küsida, palju on kolm korda kolm, võib ta öelda: kaheksa. Ent neid kahtteist sammu ei aja ta mitte kunagi aeg.

Nii et jäänud on veel pool teed.

Kohe ütleb ta:

«Viis.»

Seejärel on nad juba üsna, üsna lähedal.

Too tüdrukutirts, kes mängis võruga, oleks täiesti meelest läinud, kui poleks olnud seda punaste elevandide, valgete madude ja siniste lindudega kleiti. Nüüd meenus tüdrukutirts aga tahtmatult uuesti ning poiss mõistis, et teda pole enam ammu olemas ega saa iialgi olema.

Teda enam ei ole, aga kleit on alles.

Kuidas siis nõnda?

Paksud, rautatud saapad tõukavad ju nad, surnud, auku, seejärel ajavad mulla peale või käsivad ajada teistele, sest surnuid pole kellelegi tarvis.

Aga äkki oli ta veel elus, see plikatirts?

«Rutem, rutem,» lausus poiss.

Talle näis, et nad liiguvad aeglasemalt kui muidu.

«Rutem!»

«Kolm!» ütles tüdruk. «Rutem ei saa.»

Aga äkki oli ta veel elus, see plikatirts, kui ta auku lükati?

Ta mõistis, et seda tüdrukut pole enam ammu olemas ega saa iialgi olema.

Tema kleit aga oli alles. Võib-olla kästi tal riidest lahti võtta, ning alles siis...

Alles olid elutud punased elevandid.

Alles olid elutud valged maod.

Elutud sinised linnud olid samuti alles.

Miks ta tapeti — lahti riidetatud, alasti?

Ta ei kuulnud, mitu sammu on veel. Ei kuulnud juba ammu. Tundis vaid, et nad on juba peidikus, ning tõmbas hinge, sest see vastik põrnikas, mis hõljus ja sumises, jäi sinna, välja, siin teda enam ei olnud.

Ta kartis veel puudutada seda kirevat kleiti, ehkki see oli soe, ehkki see oli pikkade käiste ja kinnise kaelusega. Kuid ta ei saanud ju oma tüdrukule öelda, et seda rõivast kandis teine tüdruk, keda pole enam olemas, ehkki kleit oli alles. Kui ta seda ütleks, siis võib juhtuda, et tüdruk ei tahagi seda kleiti, võtab selle seljast ning jääb ise alasti jahedasse peiduurkasse.

Ta sirutas kiirustades käed välja, haaras tüdrukut ümbert kinni ja tõmbas ta kõvasti enese vastu. Surus vastu rinda ega tahtnud lahti lasta. Tüdruk vaatas imetunult oma suurte hallide silmadega, mille avad olid laiienenud, — ta ei taibanud midagi, sest temale seda juba rääkima ei hakka, — ning küsis:

«No mis sa nüüd? Mul pole ju külm. Mul pole sugugi külm.»

Poiss vaikis, kuid ei lasknud teda lahti.

«Tõsijutt,» jätkas tüdruk. «Täna tõi tädi mulle selle kleidi. Katsu, kui paks ta on. Mul on tõesti soe. Väga soe kleit.»

Poiss laskis ta lahti, lõi siis pilgu maha, sest tüdruk jätkas:

«Sa ei saa millestki aru. Kui sa oleksid tütarlaps... Siis näeksid kohe, kui ilus on minu kleit.»

«Ma näen niigi,» vastas ta, tõstmata pead. «Ta on soe, kinnise kaeluse ja pikkade käistega. Ja ilusate piltidega, punased elevandid, valged maod ja sinised linnud. Ma näen tõepoolest... Sinu kleit on väga kena.»

«Tõesti?»

«Muidugi. Säh, söö.»

Ta võttis taskust keedetud kartuli ja ulatas tüdrukule.

«Jälle töid?» hüüatas see, just nagu ei usuks.

«Mhm.»

«Aga sina?»

«Mul on kõht täis.»

«Siitulekuga läks ju uuesti tühjaks. Säh, hauka.»

«Ei taha.»

«Hauka siiski.»

«Hea küll,» vastas ta.

Ja haukas.

Tüdruk asus jalamaid sööma. Ta näsis pikkamisi kartuli ja nuttis.

Nuttis tasa, hääletult, ainult pisarad muudkui veeresid ja veeresid, voolasid ja voolasid.

Ja kui ta rääkima hakkas, siis sellise häälega, nagu ta ei nutakski, vaid kõneleks lihtsalt niisama.

Ta ei nutnud mitte kunagi. Nüüd oli ta puhkenud nutma esimest korda.

«Ema ei tule ega tule tagasi,» ütles ta. «Miks ta on haig-
las nii kaua?»

Poiss vastas kähku, kiirustades, otsekui tahaks kellestki ette jõuda:

«Tuleb tagasi! Saab terveks ja tuleb.» Ning lisas: «Haigeks jääda on kerge, aga terveks saada raske.»

Tüdruk näsis jälle aegamisi kartulit ja nuttis tasa, hääletult.

Ei, tõtt öelda nuttis ta praegu teist korda.

Esimest korda nuttis ta sel päeval, kui nad esmakordselt kohtusid.

Toda kireva kleidi ja roostetanud, katkise võruga plika-
tirtsu ei olnud enam, kuid poiss käis ikkagi siin, ajas end seinälõhes sirgu ja vaatas. Ta tahtis teada, mis maailmas sünnib.

Tol päeval jõudis ta vaevu oma koha sisse võtta ja pea välja pista, kui märkas enda ees tüdrukut. Kummaline, võis koguni arvata, et see oli teda oodanud. Läbi õhukese kleidi — otsekui läbi õhukese paberi, millest kleebitakse tuulelohesid, — tungisid esile teravad õlad, need aina vappusid, ning tüdruk oli liibunud vastu seina ja nuttis.

«Mis sa nutad?» küsis poiss.

Siis vaatas tüdruk teda esimest korda oma suurte hallide silmadega, mille avad olid laiienenud.

Tüdruk ei vastanud. Ja ei pühkinud mullaste kätega pisaraid, ehkki nagu oli niigi üleni määrdunud.

Poiss toetas jalad tugevamini maha, nõjatus küünarnukkidele, surus end edasi ning puges kuidagimoodi seinälõhest läbi. Esimest korda. Siis oli ka lõhe veel hulga kitsam.

Tüdruk hakkas veelgi rohkem kartma, tõmbus eemale ja küsis:

«Sa oled võõras? Kust sa siia said? Võõrad ei tohi siia tulla.»

Poiss vaatas pelglikult ringi, kuid istus siiski tüdruk kõrvale ning silitas arglikult tema pikki juukseid.

«Ära nuta. Ära nuta...»

«Sa oled võõras?» küsis tüdruk uuesti. «Valvurid võivad sind näha.»

Poiss vaatas taas pelglikult ringi, kuid ei vastanud.

Siis tõusis tüdruk püsti ja võttis tal käest kinni.

«Lähme... Ritem. See pole kaugel.»

Nõnda sattus ta esimest korda sellesse peidupaika, kus ei tarvitsenud karta valvureid, kus ruumi polnud sugugi palju ja kus mõlemalt poolt kõrgus punastest telliskividest sein ning ainult ülalt paistsid latern ja taevad.

«Ema viidi haiglasse,» ütles tüdruk, hõõrudes viimase silmi mullaste kätega. «Ema viidi haiglasse... Millal ta tagasi tuleb?»

Mis sellest, et neil leiba ei olnud. Hea oli ka ilma leivata. Kohutav ainult, et ema viidi haiglasse. Kui inimesed tulid töölt, jooksis tüdruk emale vastu ja rõõmustas tema tuleku üle väga, ning ka ilma leivata oleks kõik hästi olnud, tookord ei mõelnud ta sellele üldse. Ja küllap oleks ema talle midagi andnud, ta tõi tütre jaoks alati midagi kaasa, kas või veidikene, aga ikkagi tõi. Ning ta isegi ei viiksatanud emale, et tahab süüa. Ta ei rääkinud midagi, tal oli lihtsalt hea meel, et ema jõudis töölt tagasi. Ta ootas ema alati kärsitult ning kartis väga, sest teadis, et vanad inimesed võivad surra. Ei, ema polnud vana, ta oli väga noor, kuid ta oli muutunud üsna vanaeide sarnaseks. Tema juuksed olid läinud lumivalgeks, hambad välja langenud, käed aga olid nagu luu ja nahk, ning küljekondid paistsid. Tal oli kogu aeg suur hirm ja ta ootas ema nii väga.

Mis sellest, et neile seda leiba ei antud. Neil oleks olnud hea ka ilma leivata. Nad magasid emaga ühes voodis, alati oli soe, ning ta uinus ka siis, kui tahtis süüa.

Ta ei oleks tõesti midagi öelnud, kui poleks näinud, et teisel pool traataeda kõnnib mees, leivapäts kaenla all. Ta ei lausunud emale sõnakestki, et tahab süüa või et tahab leiba. Ta sikutas vaid ema käest ja ütles:

«Vaata...»

Nad läksid aia äärde ja vaatasid meest, kes kõndis, leivapäts kaenla all.

Raske oli aru saada, kas ta läks niisama mööda või oli selle pätsi nimme kaenla alla pistnud, et nad seda märkaksid ja paluksid tal lähemale tulla, kuni valvureid ligiduses pole ja keegi pealt ei näe.

Nad ei lausunud midagi, ei kutsunud, kuid mees tuli nende juurde.

Ta oli nii tore, naeratas, ning kui ta naeratas, liikusid tema peast eemale hoiduvad kõrvad. Ta oli nii ilus, tedretähti täis nagu väike laps, ning tema juuksed olid ilusad — puna-punased nagu tuli. Ta naeratas laialt, ning kõrvad liikusid nii kenasti.

Ta osutas sõrmega leivale.

«Mis te annate?» küsis.

Ei, tema polnud emalt üldsegi süüa küsinud, ei leiba ega muud. Ta ainult vaatas seda pätsi, suutmata pilku lahti rebida. Emal aga polnud midagi, mitte kui midagi, ning ta ei saanudki selle leiva eest midagi anda, ta oli juba ammu kõik ära andnud.

Ema naeratas samuti, silmitses meest, leiba ega lausunud sõnagi.

Mees sai aru, et neil pole enam midagi, ning pöördus juba minekule. Kuid jäi taas seisma.

«Näe,» näitas ta. «Vaata see!»

Nad ei mõistnud kohe, kuid siis taipasid.

Mees mõtles ema sõrmust, laulatussõrmust. Ema polnud kunagi tahtnud seda ära anda. Ta ei saanud seda isegi sõrmest võtta. See oli vististi sõrme külge kinni kasvanud.

Ei, ta ei palunud emalt tõesti midagi, ka leiba ei palunud. Ta vaid vaatas ikka veel pätsi ja meest, kes naeratas.

Ema aga kiskus juba sõrmust. Kiskus sõrmust ja naeratas. Ning mees ootas, ema aga kiirustas väga ja tahtis sõrmust esihammastega ära tõmmata, kuid esihambaid polnud, seepärast võttis ta sõrme purihammaste vahele ja tiris sõrmuse ära. Kunagi polnud ta seda teha tahtnud, aga tegi ikkagi, ehkki tema ei palunud emalt tõesti midagi ega lausunud sõnakestki, vaatas vaid üksisilmi leiba. Alles pärast nägi ta, et ema oli sõrmuse sõrmest kiskunud.

Küllap see oli raske, sest ema käed värisesid. Ning värisevi käsi, kahe vabiseva sõrmega pistis ta sõrmuse okas-traatiaast läbi, ning mees võttis selle vastu.

Ta ei tahtnud enam vaadata leivapätsi.

Ta vaatas ema käsi.

Ema tõmbas need okastraadist eemale, ning ühele sõrmele ilmus kolm punast piiska. Üpris pisikesed ja eras punased nagu kaunid kivikesed.

Nüüd ei tahtnud ta enam üles vaadata, pea seljas, ja oodata, kuni mees leivapätsi üle aia viskab. Ta langetas pilgu ja ootas, millal leib maha kukub.

Kuid leib ei kukkunud.

Ta nägi meest eemaldumas, leivapäts kaenla all. Mees arvatavasti naeratas ikka veel, sest tagant oli näha, kui kenasti liikusid tema peast eemale hoiduvad kõrvald.

Ta nägi meest eemaldumas ja kuulis ema karjatust.

Ta liibus ema vastu, tundis tema kondist külge, nii nagu alati, kui ta end tema ligi surus, ning tahtis öelda, et talle pole üldse midagi vaja, et ta üldsegi ei tahtnud ega palunud leiba ega öelnud, et soovib süüa. Ta vaid kartis kogu aeg, ning ootas, et ema rutem töölt koju jõuaks, sest vanad inimesed surevad ju mõnikord, ning ehkki tema ema on tegelikult veel üsna noor, sarnaneb ta väga vanaeidega.

Ta surus end kogu jõust ema vastu, kuid ema lükkas ta eemale, haaras kätega okastraadist ja karjatas uuesti.

Siis tormas värava poole.

Ema jooksis nii kiiresti, et ta ei suutnud enam kannul püsida, komistas kivi otsa ja kukkus, ning jõudmata veel maast tõusta, nägi, kuidas ema sööstis valvureist mööda, läbi värava, ning teda aeti taga, tekkis suur lärm, miski ragises, just nagu oleks tulistatud, kuid tema ei näinud enam midagi, ta ainult kuulis.

Hiljem tädi leidis ta ning ütles, et ema viidi haiglasse.

Jah, esimest korda nuttis tüdruk sel päeval, kui poiss teda esmakordselt nägi. Siis ronis ta seinalõhest välja ning palus tüdrukut:

«Ära nuta.»

Kui nad peidupaika läksid, silitas poiss taas tema pikki juukseid ning palus:

«Ära nuta.»

Nüüd nuttis tüdruk teist korda.

Tõepoolest, ta ei nutnud kunagi. Ainult täna. Alles teist korda.

«Ema ei tule ega tule tagasi,» ütles ta jälle. «Miks ta on ära nii kaua?»

«Küll tuleb,» vastas poiss. «Ootad veel natuke, ja tulebki.»

Ta silmitses tüdruku uut kleiti — sooja, pikkade käis-

tega kleiti, mida kaunistasid punased elevandid, valged maod ja sinised linnud, ning tahtis teda jälle mõlema käega tugevasti emmata, sest talle tundus juba, et võib-olla ei ole siin, tema kõrval üldse mitte enam seesama tüdruk, et võib-olla anti ka temale käsk riided seljast võtta ja visati siis paljane auku, et võib-olla on siin, tema kõrval, jälle see teine plikatirts. Ning elutud rõivad olid taas alles jäänud. Alles olid jäänud elutud punased elevandid, elutud valged maod ja ka elutud sinised linnud olid jäänud alles.

Poiss tahtis teda nii väga emmata. Kuid ei teinud seda. Tüdruk oleks siis ju öelnud:

«No mis sa nüüd? Mul pole ju külm. Mul pole sugugi külm.»

Ta ei emmanud tüdrukut.

Ta soovis praegu, et kuu tõuseks kiiremini taevasse.

Ta tahtis pilukil silmi vaadata laternat ja kuud, vaadata seni, kuni silme ees lööb kõik üleni virvendama, kuni hakkavad keerlema ja vilkuma imepäraselt kirevad maailmad.

Ta heitis tüdruku kõrvale pikali.

Tüdruk ei nutnud enam, lebas kinnisilmi, just nagu oleks surmväsinud, ning poiss vaatas teda kohkunult — kas ta ei sarnane vanainimesega? Kas ta mitte raasuke-negi ei sarnane?

Ei. Ei sarnane.

Tüdruk magas.

Poiss äratas ta siiski kärsitult ja küsis ohates:

«Kas teile üldse süüa ei anta?»

«Antakse,» vastas tüdruk.

«Väga vähe, eks?»

«Ei, mulle jätkub. Ainult et mõnikord tahaks leiba.»

Poiss silmitses teda ikka veel uurivalt.

«Ära arva, et alati,» lisas tüdruk. «Mõnikord.»

NAINE JA MEES

«Ole minu juures,» palus mees.

Palus sõnatult, sest ta ei saanud rääkida, ainult oigas vahetevahel. Kuid naisele näis, et mees räägib, ta taipas alati, mida mees tahtis öelda. Ta kõneles mehega valjusti, ning mees vastas talle alati.

«Ole minu juures,» ütles mees uuesti.

Naine võttis taas istet voodi ees valgel taburetil ning riivas sõrmeotstega kergelt mehe kätt.

«Ma olen siin,» vastas ta. «Ma olen sinuga kogu aeg Päeval ja ööl.»

See oli tõsi ega olnud ka.

Ta oli mehe juures kogu aeg. Ta ei jätnud teda silma pilgukski üksi alates sellest hetkest, kui valge auto, kõik sireenid undamas, tõi nad siia palatisse. Öösiti ta kas magas või lebas niisama kõrvalvoodis, saamata sõba silt male. Päeval põlvitas ta mehe voodi ees, nagu vastu tekkid surutud, püüdes õrnalt, kergelt puudutada tema keha, nii et tal poleks valus. Pärast istus ta valgel taburetil ja rääkis mehega.

Ainult ühel korral — möödunud ööl — läks ta ära, jättes mehe üksi.

Sel ööl paistis täiskuu.

Kuu oli ümmargune, kõvera nina, kõvera suu ja viltu asetsevate silmadega.

Ta pidi välja minema täiskuu ajal, sest oli tarvis otsida elurohtu ja tuua see mehele.

Nüüd pidi ta elurohu leidma. Iga päev ootas ta, et tunni või paari pärast, lõuna paiku või vähemalt õhtupoolikul tõuseb mees üles, kisub sidemed maha ning lahkeb silt koos temaga. Igal hommikul tegi ta oma voodi nii hoolikalt korda, just nagu polekski selles keegi lebanud, just nagu ei lähekski seda enam tarvis, kuid igal õhtul tuli sinna taas heita, sest mees ei tõusnud ikka veel.

Nüüd pidi ta selle võlurohu leidma.

Nad ju kohtusid, nad ju leidsid viimaks teineteise.

Mees ju paitas tema juukseid ja kordas sõnu, neid, mida oli vaja korrata.

Ning kauaoodatud täiskuu, kõvera nina ja kõvera suuga, oli tõusnud selgesse mustendavasse taevasse.

«Ma tulen varsti tagasi,» ütles ta, riivates sõrmeotstega kergelt mehe kätt.

Sel päeval oli nende nahk kollane, ning ta võttis kaasa täägi, otsekui läheks džunglisse. Tääk oli kahe teraga, mõlemad ühtmoodi vahedad, sügav soon keskel. See oli ehtne tääk, mis kinnitatakse püssitoru külge ja millega sõdureid õpetatakse torkima mitmevärvilisi topiseid, hiljem aga inimesi. Ning siis ei huvita enam kedagi, mis värvi on nende nahk.

«Ma tulen varsti tagasi,» kordas ta.

Ja läks metsa, paksu tihnikusse.

Metsapadrikust oli raske läbi pääseda. Puude oksad olid omavahel kokku põimunud ning tõkestasid tee. Põõsad olid okkalised, otsekui okastraadist. Need kriimustasid nägu, käsi, kogu keha, rebestasid riideid ega lasknud edasi minna. Juured ronisid maa alt välja, väänlesid jalge all, haarasid neist kinni, löid, ning ta komistas, kukkus.

Nägu, käed, jalad, kogu keha oli juba üleni verine.

Ta tõstis täägi ning hakkas raiuma oksa, põõsaid, juuri.

Mitte sellepärast, et need lõhestasid tema keha, — praegu tegi talle rohkem valu higi, mis haavadele voolas. Mitte haavade ega valu pärast. Tal oli väga vähe aega, pidi kiirustama, kuid oksad, põõsad ja juured ei lasknud edasi minna.

Ta tungis sügavale metsa, sinna, kuhu polnud eales astunud ei tema ega ühegi teise inimese jalg.

Ta tahtis nõjatuda vastu puud ja pisut puhata. Ent samal hetkel märkas ta kahteist rohelist silma, mis teda jälgisid. Need olid lähedal, mõne sammu kaugusel. Ta ei mõelnud enam väsimusele. Ega tundnud hirmu emahundi ja viie kutsika ees.

Ta meel läks rõõmsaks, ta pidi rõõmust peaaegu karjama.

Loomad lesisid rohul. Rohi aga oli pikk, pehme — nagu tema juuksed.

Ning rohtu oli nõnda palju, et sellest oleks piisanud mitte üksnes temale, vaid kõigile inimestele.

Ta hiilis edasi, hundikoopale lähemale.

Ta tahtis rohtu puudutada ja veenduda, et see on pehme ning õrn nagu siid.

Kaksteist rohelist silma jälgisid teda lakkamatult. Kaks suurt ja kümme väikest.

Siis kerkisid kaks suurt rohelist silma ülespoole, kostis ulgumine.

See oli nõnda veniv, nõnda jube, et ümberringi vaikis kõik, muutus hääletuks. Puud seisis nagu koolnud — ükski leht ei liikunud, ükski latv ei õõtsunud, ning ligiduses vulisenud allika vesi paiskus õhku ja jäi sinna rippuma.

Ka tema seisatas, ehkki sõrmed olid juba üht rohuliblet riivanud.

Seisatas vaid viivuks, seejärel sirutas taas käe, et rohtu puudutada.

Siis tungisid hundid talle korraga kallale.

Ta kukkus selili ja nägi enda kohal kuut laiali lõuga dega punakat suud — üht suurt ja viit väikest. Kõik need püüdsid tabada tema kõri, kuid tardusid hetkeks, hämmeldunud sellest, et ta enam ei liiguta.

Tema aga mõtles.

Miks ei kärgata äike?

See peletaks metsloomad minema.

Miks ei kõmise kõu?

Ta kuuleks püsside paugatusi, kuulipildujate raginat, pommide plahvatusi, ning tema kehasse voolaks taas kosutav jõud.

Kuid taevas vaikis, ning kõikjal ümberringi oli ikka veel õudselt hääletu, ja allikavesi, mis oli õhku paiskunud ja sinna rippuma jäänud, ei hakanud ikka veel vulisema.

Hiiglasuured lõuad olid juba päris lähedal.

Ta kargas püsti ning sööstis emahundile kallale.

Ta surus vasaku käe hundi teravate kihvade vahele, ning paremaga, millesse oli pigistatud tääk, otsis hallikaspruuni naha alt südant.

Nad püherdasid sülitši maas, ihates teineteisel kõri läbi närida, ega jätnud enne, kui tera leidis metslooma südame ja tungis sellesse pidemeni sisse.

Ta kiskus vasaku käe hundi lõugade vahelt ning ligines taas võlurohule, soovides seda puudutada ja tunda, kui pehme ja õrn see on. Kuid nüüd ründasid teda viis hundi-kutsikat, ning ta pidi uuesti mõtlema, miks ei kärgata kõu, ja minema sülitši kokku iga loomaga, suruma vasaku käe lõugade vahele, ning paremaga, millesse oli pigistatud tääk, otsima hallikaspruuni naha alt südant.

Kui ta täägi viimast, kuuendat korda välja tõmbas, purskas veri vasaku käe katkinäritud soontest ning seda ei saanud kuidagi peatada. Siiski oli vaja jõuda võlurohuni. Ta roomas aina edasi, jättes enda taha erepunase raja, kuni puudutas viimaks kätega rohulehti, mis olid pikad, peened ja pehmed nagu tema juuksed.

Nüüd oli talle kõik ükspuha — ta ei tahtnud enam midagi, ei soovinud enam midagi.

Ta prantsatas otse hundiurgu, ning tal oleks olnud nii hea seal lamada, mitte midagi mõelda, kõik unustada.

Kuid tal polnud selleks õigust.

Ta tõstis pea, leidis huultega rohututi ning asus seda kiiruga närima, ootamata, kuni jõud üles ütleb. Samuti tõtates imes ta rohu mõrkjat mahla.

Lehed löid liikuma.

Puude ladvad õõtsusid taas.

Allikast üles purskunud ja õhku rippuma jäänud vesi langes alla ning hakkas vulisema.

Mets kohises, elas nagu ennegi.

Ta avas silmad, vaatas oma voodit — see oli sile, just nagu poleks keegi seal lamanudki, — ja naeratas.

Siis pööras ta pilgu mehele, kes oli üleni mähistes, paistsid ainult suu ja pool nina.

Suu ümbrus oli habetunud, kuid siiski nägi naine tedretähti ja pööras pea ära. Kuid vastas mehele taas:

«Ma olen siin, sinu juures. Ma olen kogu aeg sinuga, päeval ja ööl.»

See oli tõsi ega olnud ka.

Agas mis sellest.

Ta ei vaadanud ju tedretähti.

Ta läks kastruli juurde, mis kees siin palatis päev läbi, ning tõstis selle jahtuma. Võttis siis lusikaga erkrohelist vedelikku, puhus peale ja asus meest toitma.

Selleks oli juba aeg.

Taas oli öö.

KAHEKSAS PEATÜKK

MEIE

«LUNA 9» LENNULE PÜHENDATUD PRESSIKONVERENTSI

«Kuu nädal», mis oli kogu maailma tähelepanu keskpunktis, lõppes pressikonverentsiga.

Selle nädala iga päev tõi kaasa uusi sündmusi, mis hämmastasid kujutlusvõimet, kutsusid esile vaimustust inimeeniuse jõu üle.

.....

Küsimus. Kui kaua võib «Luna 9» Kuul säilida ja millised on tema Maale tagasitoomise võimalused?

Vastus. Automaatjaam jääb arvatavasti Kuule lebama miljoneks aastateks. Tema tagasitoomist kavas ei ole. Võib-olla hiljem, kui inimese reisid Kuule ja tagasi kujunevad juba tavaliseks, toome automaatjaama ajaloolise eksponaadina muuseumi.

.....

Küsimus. Kas NSV Liit pretendeerib territooriumile, millel «Luna 9» maandus?

Vastus. Ei, ta ei pretendeeri sellele.

Küsimus. Kuidas hakatakse Kuul lahendama territoriaalseid küsimusi?

Vastus. Otsustagu selle probleemi juristid... Mina keelaksin igasuguse sõjalise tegevuse Kuul.

.....

Küsimus. Kas ei ole karta, et pärast Kuul maandumist võivad sellele taevakehale sattuda maised bakterid?

Vastus. Võetakse tarvitusele spetsiaalsed abinõud, et seda ei juhtuks.

NEW YORK (TASS). Kolm ja pool tundi sammusid New Yorgi laial Viiendal avenüül miljonäride akende all katkematu vooluna sõjavastase demonstratsiooni kolonnid. Astusid sõjaveteranid, üliõpilased, vaimulikud ja nunnad, emad, lapsed süles või vankrites, töölised, teenistujad, õpetajad. Nad skandeerisid: «Lõpetada sõda Vietnamis!», «Tooge meie noormehed koju tagasi!».

Siin «Ameerika Hääle». Tere õhtust, head kuulajad Leedus. Lõuna-Vietnami väeosad ja Ameerika merejalaväelased pidasid Kuang Lau linna lähedal lahingu Vietkongi jõududega. Nagu teatas üks Ühendriikide ametiisik, olid merejalaväelaste kaotused keekmised. Surma sai poolteistsada kommunisti.

PRESIDENT JOHNSONI TERVISLIK SEISUND

NEW YORK (TASS). President Johnsonil eemaldati operatsioonijärgsed õmblused. Siiski tunneb president veel valusid operatsioonihaava piirkonnas.

KRIMINAALASI NR. 40/61

«Adolf Eichmanni süü seisneb süüdistusaktis loetletud kuritegude algatamises, kavandamises, organiseerimises ja täideviimises.

Adolf Eichmannile on antud privileeg, mida ei olnud ühelgi tema ohvril. Ta võib ennast kohtu ees kaitsta. Tema saatus otsustatakse ainult seaduslikul alusel ja tuginedes süütoenditele, millede esitamist mina ja minu kaastöötajad peavad oma pühaks kohuseks.»

*

«Ameerika Hääle»:

... Tee Leedusse läheb läbi Vietnami.

A. GALDIKAUSKASE TUNNISTUSTEST

Kõik kohaletoodud, vaatamata nende karjumisele ja nutule, panime augu äärde seisma. Eemaldunud 20 meetrit, andsime kogupaugu. Tulistasin välja 5–6 padrunit. Sel päeval lasksin maha 4–5 inimest. Mahalastute hulgas oli vanakesi, naine ja laps.

Lõpetanud inimeste mahalaskmise, tegime suitsu ja sõitsime koju, Rietavasesse.

AUTORI TUNNISTUSTEST AUTORILE

Peaaegu kogu okupatsiooniaja elasin mina, I. Meras, Kelme mõisas paljulapselises sulaseperekonnas Brone ja Juozas Dainauskase seitsmenda lapsena. Sulastest naabrid aimasid või isegi teadsid, kes ma olen, kuid ei kõnelnud sellest kellelegi.

NAINE JA MEES

Nad läksid piki uinuvaid linnatänavaid. Kaugele taha olid jäänud järv, mets ja taevast. Linnas pidi olema vaikne, kuid nende kannul käis kogu aeg kõuekõmin, mida kuulsid ainult nemad. Inimesed, kes elasid pärast sõda, magasid rahulikult, neid ei seganud ükski kärgatus, mürin ega plahvatus.

Seepärast võiski linn näida vaiksena nagu unnevajunud laps.

Kuid neile ei tundunud see nõnda.

Kogu pika tee käis nende kannul kõuemürin, mis ei vaibunud, ei vaikinud hetkekski.

Mees kiirustas, lisas aina sammu, ning naine püüdis mitte maha jääda.

Siis pistis mees jooksu, naine samuti.

Naine ei teadnud, kuhu nad ruttavad, kuhu lõpuks välja jõuavad, aga ta ei pärinud midagi. Ta mõistis, et see on väga vajalik ja et ta peab minema mehega koos, olema tema kõrval, tundma tema tugevat kätt ja kuulma tema südame kiiret tuksumist.

Nad jooksid suurde majja, möödusid tukkuvast valvurist ja tõusid üles laiast trepist, mida kattis pehme vaip. Mees keeras mingi ukse lahti ja lükkas ta sisse nõnda kähku, et ta ei jõudnud vaadatagi kirja uksele.

Kui uks kinni oli prantsatanud, nõjatusid nad sellele, et pisut hinge tõmmata.

Siis süütas mees roheka valguse — see oli ähmane, tume. Ja ehkki naine nägi hiiglasuurt, kolme musta ja ühe valge seinaga saali, tundus talle selles kummalises rohekas valguses, et nad on läinud tagasi oma kitsasse peidikusse, nii nagu paljude aastate eest, ning et tänavalaterna rohekas valgus tungib läbi lopsaka rohu, mis kasvab kõrgel, purustatud seinal.

Siis nägi ta hiiglasuurt pikka klaassilindrit, mis tuikas punaselt, just nagu oleks selles voolanud, peatunud ja taas edasi tulvanud punane vedelik. Silinder oli suunatud valge seina poole. Naine vaatas sinna ja võpatas. Valgel seinal oli sinine inimsiluett.

«Ära karda,» ütles mees, «need on head kiired. Ma istusin selles ruumis hulk aastaid, enne kui nad avastasid. Kuid seda ei tea keegi. Räpased käed või tige pilk võib nad kustutada või muuta kurjatoovateks kiirteks.»

«Ma ei karda,» vastas naine. «Ütle, mida mul tuleb teha, ja ma teen seda. Kas pean ehk seisma sinna, valge seina äärde?»

«Ei!» karjatas mees ehmunult.

Naine embas teda, surus pea vastu tema rinda ega lausunud sõnagi.

Mõistis, et mehel endal on samuti hirm, et mees oli pikki aastaid otsinud neid kiiri, enne aga pidi leidma tema, nõndasamuti nagu temalgi tuli mehega enne kokku saada ning alles seejärel võis ta leida imepärase elurohu.

«Ma pean ise seisma sinna, seina äärde,» ütles mees, «Ma pean neid kiiri katsetama enda kallal.»

Kuid ta ei läinud ikka veel, ei suutnud eemalduda naisest, kelle pea oli surutud vastu tema rinda.

Siin, hiiglasuures saalis, kus kolm seina olid mustad ja üks valge — sellele langes punasest silindrist sinine inimsiluett —, valitses vaikus, ainult nende südamed pekslesid, ühtki muud heli polnud kuulda. Kõu oli vaibunud, aga võib-olla see lihtsalt ei ulatunud siia.

Naine surus meest vaikides enda vastu, soovimata teda lahti lasta. Nad olid ju koos, mida's veel?

«Kas sul on alles kleit punaste elevantide, valgete madude ja siniste lindudega?» küsis mees.

«Jah,» vastas naine.

«No näed... Pean minema.»

Mees lükkas ta õrnalt eemale, pistis midagi pihku, kuid naine ei taipanud, mis see on, sirutas käed ette, hüüdis:

«Tule tagasi! Tule tagasi! Ma ei taha! Pole enam vaja!»

Mees ei vastanud, ainult naeratas ning taganes, kuni põrkas vastu valget seina.

Ta sulas sinise siluetiga ühte.

«Üksnes sina saad mind aidata,» ütles ta pikkamisi, rõhutades iga sõna. «Sa pead tegema kõik, mis ma käsin.»

«Hea küll...» vastas naine. «Ainult ära ole seal kaua. Tule rutem tagasi.»

«Sa pead mind kuulama,» kordas mees. «Ja karta ei maksa. Need on head kiired. Nad muudavad inimese haavamatuks, küll sa ise näed. Kohe kõlab signaal.»

Tõepoolest, selles otsekui undavas vaikuses helises järsku kelluke.

«Valmis,» ütles mees rahulikult. «Tulista mind. Aga ära sihi silmadesse. Silmad pole kaitstud, nende kiired ei mõju. Lase, mis sa ootad!»

Naine vaatas oma käsi — paremas hoidis ta väikest läikivat revolvrit.

Ta karjatas.

Karjatas ja astus sammu tagasi.

Sirutas parema käe ette, sihtis otse rinda ja puhkes laginal naerma.

Ikka veel naerdes langetas ta relva.

Tema pidi meest tulistama omaenese käega?

Kes võis küll välja haududa sihukese jubeda nalja?

Kes võib teda sundida päästikule vajutama?

Nad olid teineteist nõnda palju aastaid otsinud.

Nad olid teineteise viimaks leidnud.
 Need on head kiired?
 Ja mees on haavamatu?
 Nali.
 Nali!
 Ükspuha, kas hea või paha nali.
 Olgu need kiired kas või tuhat korda paremad, ta ei tulista ikkagi.
 Kuhu ta võiks sihtida?
 Rinda, milles kiiresti tuksub mehe süda?
 Kätesse, mis olid sama tugevad nagu varem?
 Suhu, mis naeratas ja kordas:
 «Lase!»
 Suhu, mis naeratas?
 Niiskettesse silmadesse?
 Ei, silmadesse ei tohi. Mujale samuti mitte. Veider nali. Milleks seda vaja on? Nad ju kohtusid järve ääres, milles sirendas taevast, ning taeva serval, milles peegeldus järv. Nad lamasid ju pehmes samblasängis, liibunud teineteise vastu nagu varemgi. Nad olid püüdnud lindugi. Pisikest linnupoega, kes polnud päeval suutnud oma pesa üles leida.
 Juhtus see kõik äikese tõttu?
 Ta oli ju imevaikselt, imekenasti palunud:
 «Olgem lapsed ka pärast sõda...»
 Ikkagi äikese tõttu?
 Või seepärast, et nende nahk on vahel must, vahel punane, kollane või hall?
 Kas ikka äikese pärast?
 Ta naeris, naeris lausa laginal, tõstes ja langetades kätt, milles oli läikiv relv, jõudes vaevu sihtida.
 Kui silmadesse ei tohi, siis ei tohi kusagile. Ta ei taha. Ei taha enam!
 «Tulista!» hüüdis mees. «Tulista!»
 «Kas sa's ei tunne mind ära?!» karjus ta, liibudes vastu seina. «See olin ju mina, kes seisis okastraataia juures, leivapäts kaenla all! Mina ju pakkusin leiba, võtsin sinu ema sõrmuse ega andnud midagi vastu. Sul on minust kahju? Sul on kahju?!»
 Naine ei naernud enam.
 Sulges silmad.
 ... Mis sellest, et leiba ei jätkunud. Neil oli niigi hea. Kui inimesed tulid töölt, lippas ta emale vastu ning rõõ-

mustas väga, et ema oli juba tagasi. Hea oli ka ilma leivata, tookord ta üldse ei mõelnudki leivale. Ta isegi ei öelnud emale, et tahab süüa. Alati ootas ta ema kannatamatult ja kartis väga, sest teadis, et vanad inimesed võivad surra. Ei, ema polnud vana, ta oli üsna noor, ainult et palstis vanana. Tema juuksed olid üleni valged, hambad välja langenud, käed nagu luu ja nahk, ning küljekondid olid samuti väljas.

Mis sellest, et neil leiba ei jätkunud.
 Ta ei oleks tõesti midagi öelnud, kui poleks märganud teisel pool aeda kõndivat meesterahvast.
 Ta puudutas vaid ema kätt ja lausus:
 «Vaata...»

Nad läksid mõlemad traataia juurde ja silmitsesid meest, kes kõndis, leivapäts kaenla all.

Nad ei kutsunud teda, kuid ta tuli ise lähemale.
 Ta oli nii tore, naeratas, ning kui ta naeratas, liikusid tema peast eemale hoiduvad kõrvad. Ta oli nii ilus, üleni tedretähti täis nagu väike laps, ning ka tema juuksed olid ilusad — punased nagu tuli. Ta naeratas laialt, ning kõrvad liikusid nõnda kenasti.

Ei, tütar ei olnud emalt palunud süüa, ei olnud palunud leiba, mitte midagi.

«Näe!» näitas mees. «Vaata see!»

Nad ei saanud kohe aru, siis aga taipasid.

Ja ema hakkas naeratades sõrmust sõrmest kiskuma.

Ema tõttas väga ning tahtis sõrmuse hammastega kätte saada, kuid esihambaid tal ei olnud, seepärast surus ta sõrme purihammaste vahele ja rebiski sõrmuse ära.

Ning pistis selle traataia vahelt läbi.

Sõrmele ilmus kolm tillukest punast piiska. Pisitillukesed ja erepunased nagu kaunid kivikesed.

Ta langetas pilgu ning ootas, millal leib maha kukub.

Kuid leib ei kukkunud...

Ta karjatas uuesti, aga nüüd näis talle, et ema karjatus kõlab veel praegugi.

Ta avas silmad, vaatas valget seina, kus varem oli sinine siluett, nüüd aga seisis inimene. Ja mõistis, miks ta mehe, kes nii paljude aastate jooksul oli suureks kasvanud ja muutunud, seal järve ääres kohe ära tundis, just nagu oleks teda kunagi varem näinud.

Mees oli nii tore, naeratas, ning kui ta naeratas, liikusid tema peast eemale hoiduvad kõrvad. Ta oli nii ilus, üleni

tedretähti täis nagu väike laps, ning ta juuksed olid lussad, punased nagu tuli, ehkki lühikesed. Ning kõrvad liikusid.

Ja kuigi mees praegu vaikis ega palunud midagi teha, tõstis naine parema käe, sihtis talle rinda ja vajutas päikule.

Tuhmilt raksatas lask, torust tungis välja leek.

Siis sihtis ta kätt, mis oli hoidnud leiba, ja tulistas.

Seejärel sihtis ta teist kätt, mis oli võtnud sõrmuse.

Seejärel tulistas suud, mis oli tookord naeratanud.

Siis laskis ta sihtimata ega taibanud ikka, miks see mees surnult maha ei lange.

Mees aga seisis valge seina ääres ega suutnud kuidagi mõista, miks ei paku rõõmu see, et kuulid ei tungi kehasse, vaid pörkavad tagasi ning kukuvad siiasamasse jalge ette.

Naisele meenus nüüd, et silmad on kaitsetud, et tuleb sihtida silmadesse.

Silmadesse aga tuli sihtida väga hoolikalt, käsi ei tohtinud väriseda, ning ta astus sammu edasi, et toetada käsi sellele punasele silindrile.

«Ära tule kiirte juurde!» hüüdis mees, kui nägi teda lähenemas. «Ei tohi nii ligidale!»

Kuuldes häält, tardus ta paigale, parem käsi üles tõstetud.

See polnud tolle, punapäise inimese hääl, vaid selle hääl, keda ta nii palju aastaid oli otsinud.

Ta vaatas mehe käsi ning enda omi ja märkas, et need on ühte ja sama värvi. Ta tahtis relva ära visata ning mehe juurde tormata, teda kallistada, aga kui ta tõstis pilgu, nägi ta mehe nägu, ning taas tundus talle, et see pole enam tema, vaid teine — too punapea okastraataia tagant.

«Ei, see pole tõi!» karjus ta, sirutades käed ette ja langetades pea.

Kuid tõstnud taas pilgu, nägi ta jällegi inimest, kellel olid peast eemale hoiduvad, liikuvad kõrvad.

Nüüd võis ta vaadata vaid mehe käsi, sest kui ta heitis pilgu näole, löid tema silmad leegitsema ning käsi koos läikiva relvaga tõusis taas.

Mees seisis valge seina ääres ja ei teadnud, ei suutnud kuidagi mõista, miks ei paku rõõmu see, et kuulid ei tungi kehasse, vaid pörkavad tagasi ja kukuvad jalge ette.

Mõistis alles siis, kui tabas naise pilgu.

Mõistis, et naise silmis pole ta enam kunagi see, kes oli varem. Et naine võib vaadata ainult tema käsi ja mitte nägu, et nad ei saa enam eales teineteist kaisutada ja soojendada, teineteisele otsa vaadata. Nüüdsest peale ei olnud mees enam üksnes tema ise, ta oli koos oma isaga. Nad olid kahekesi.

Ta tahtis naiselt paluda:

«Anna andeks.»

Kuid kartis, et see talle uuesti näkku vaatab.

Siis eemaldus ta valgest seinast ja läks otse kiirtevihule vastu — ta pidi vabanema kõigest sellest, mis polnud tema oma, mis kuulus tema isale. Ta pidi isa värvi põletama, hävitama.

Naine märkas seda, taipas kõik ning karjatas:

«Ära mine!»

Kuid mees ei kuulanud.

Kui naine lähemale jooksis, et teda tagasi hoida, oli juba hilja.

Mees oli pannud käed ümber punase silindri — just nagu oleks emmanud teda — ja löönud üleni punakalt kiirgama, ning kui naine kohale tormates klaasi katki lõi ja tuli kustus, varises mees oiates kokku.

LAPSED

«Olgem lapsed pärast sõda,» palus tüdruk.

«Hea küll,» vastas poiss ja hakkas lugema:

«Kaevu lähedal olid vana kivimüüri varemed. Kui ma teisel päeval oma töö juurest tagasi tulín, märkasín juba kaugelt oma väikest printsi üleval müüril istumas ja jalgu kõlgutamas. Ma kuulsín teda ütlevat:

«Kas sa siis tõesti ei mäleta? See ei ole täpselt selle koha peal!»

See oli kindlasti mingi teine hääl, mis vastas, sest väike prints lausus:

«Jaa! Jaa! See on just seesama päev, kuid siin pole sama koht...»

Ma sammusin müürile aina lähemale. Ikka veel ei näinud ega kuulnud ma mitte kedagi. Ometi vastas väike prints jälle: «... Aga kindlasti. Sa näed kohe, kust algavad mu jäljed liivalt. Püüa mind ainult kinni. Täna öösel olen seal.»

Olin kahekümne meetri kaugusel müürist ega näinud ikka veel midagi.

Lühikese vaikimise järel ütles väike prints jälle:

«Kas sul on ka head mürki? Oled sa kindel, et ei lase mul pikalt piinelda?»

Peatusin raske südamega, sest ma ei saanud ikka veel millestki aru.

«Nüüd mine minema,» ütles ta siis. «Tahan alla tulla!»

Siis lasksin ma oma pilgul langeda müürijalamile ja tegin järsu hüppe! Seal ta oligi väikese printsi poole ennat püsti ajanud, üks neist kollastest madudest, kes teevad sulle kolmekümne sekundiga lõpu peale. Käega oma taskus kobades, et revolvrilt kätte saada, pistsin jooksu, kuid minu sammude kaja peale libises madu vaikselt loogeldes mööda liiva nagu kuivav veenire ja roomas ruttamatult kergel metalsel sahinal kivide vahele.

Jõudsin müüri juurde just parajal ajal, et sülle haarata oma printsist väikemeest, kes oli näost valge kui lumi.

«Mis lugu see jälle on! Kas nüüd ajad juba madudega juttu?»

Tegin lahti tema kuldse kaelasalli, mida ta alati kandis. Niisutasin tema meelekohti ja andsin talle juua. Siis aga ei julgenud ma temalt enam midagi küsida. Ta vaatas mulle tõsiselt otsa ja võttis mul kaela ümbert kinni. Tundsin, kuidas tal süda peksis nagu sureval linnul, keda püssikuul on tabanud. Ta ütles mulle:

«Mul on hea meel, et leidsid üles, mis su mootoril viga on. Võid jälle tagasi koju sõita...»

«Kust sina seda tead?»

Tulin talle just teatama, et vastu igasuguseid lootusi olin oma tööga siiski hakkama saanud!

Ta ei vastanud minu küsimusele midagi, kuid jätkas:

«Ka mina lähen täna koju...»

Ja siis kurvalt:

«See on hoopis kaugemal... See on hoopis raskem...»

Tundsin selgesti, et toimus midagi erakordset. Surusin ta oma käte vahele nagu väikese lapse, ent mulle paistis, otsekui vajuks ta püstloodis kuristikku, ilma et ma oleksin suutnud teda kinni hoida...

Tema pilk oli tõsine ja kadus kaugusse.

«Mul on sinu lammas. Mul on ka kast lamba jaoks. Ja on ka suukorv...»

Ta naeratas kurvameelselt.

Ootasin kaua. Tundsin, et tal hakkas vähehaaval soojem.

«Kuule, väikemees, sa vist kartsid...»

Noh, muidugi, ta kartis! Siis ta naeris vaikselt:

«Täna öhtul kardan ma veel rohkem...»

Uuesti tundsin end tarduvat mingist paratamatuse tunde. Ja ma mõistsin, et ei suuda taluda mõtet, et ma kunagi enam ei kuule seda naeru. Minu jaoks oli see nagu allikas kõrbes.

«Väikemees, tahan veel kuulda sind naermas...»

Tema aga ütles mulle:

«Täna öösel täitub aasta. Minu täht asub täpselt seal kohal, kuhu ma möödunud aastal kukkusin...»

«Väikemees, eks oli kogu see lugu maost ja kohtumisest ja tähest ainult halb unenägu...»

Tema aga ei vastanud minu küsimusele. Ta sõnas:

«Seda kõige tähtsamat ei ole näha...»

«Kindlasti...»

«See on nagu lillegagi. Kui armastad lille, mis asub tähe peal, siis on öösel taevast nii magus vaadata. Kõik tähed öitsevad.»

«Kindlasti...»

«See on nagu veegagi. See, mis sa mulle juua andsid, oli nagu muusika, ja seda kaevuvinna ja nööri pärast... Kas mäletad... Küll see oli hea.»

«Kindlasti...»

«Öösel sa vaatad tähti. Minu kodu on liiga väike, et sulle näidata, kus ta on. Jäägu parem niisama. Minu täht on sinu jaoks üks tähtedest. Siis armastad sa vaadelda kõiki tähti. Pealegi teen ma sulle kingituse...»

Ta naeris jälle.

«Ah, väikemees, väikemees, mulle meeldib kuulata seda naeru!»

«Just see ongi minu kink... see on nagu veegagi...»

«Mis sa sellega öelda tahad?»

«Tähed pole kõikidele inimestele mitte ühed ja samad. Neile, kes rändavad, on tähed teejuhiks. Teistele on nad lihtsalt tulukesed. Õpetlastele on tähed keerulised küsimused. Minu ärimhele tähendasid nad kulda. Kuid kõik need tähed vaikivad. Sina saad endale siisugused tähed, mida ei ole mitte kellelgi...»

«Mis sa sellega öelda tahad?»

«Kui sa vaatad öist taevast, siis seepärast, et mina elan

ühel neist tähtedest, seepärast et mina naeran ühel neist, siis on otsekui naeraksid sulle kõik tähed. Sina saad endale tähed, mis oskavad naerda!»

Ja ta naeris jälle.

«Kui sa leiad lohutust (lohutust leitakse alati), siis oled rõõmus, et mind kunagi tundsid. Sa jääd alati minu sõbraks. Sul tuleb tahtmine minuga koos naerda. Ja mõnikord avad sa akna, vaat nii, lihtsalt oma lõbuks... Ja sinu sõbrad on väga hämmastunud, kui näevad sind taevast vaadates naemas. Siis ütled sa neile: «Jah, need tähed ajavad mind alati naerma!» Nemad aga peavad sind hulruks. Mängin sulle üsna halva vembu...»

Ja ta naeris jälle.

«Tuleb välja, justkui oleksin andnud sulle tähtede asemel terve hulga pisikesi kellukesi, mis oskavad naerda...»

Ja ta naeris veel. Siis muutus ta uuesti tõsiseks.

«Tead... täna öösel... sa ära tule.»

«Ma ei lahku sinust.»

«Paistab, et mul on paha... Paistab, nagu tuleks surm. Nii see kord juba on. Ära tule seda vaatama, see ei tasu vaeva...»

«Ma ei lahku sinust.»

Tema aga oli murelik.

«Kui ma sulle seda ütlen... siis on see ka mao pärast. Ta ei tohi sind hammustada... Maod on kurjad... Nad võivad ka lõbu pärast hammustada.»

«Ma ei lahku sinust.»

Kuid miski rahustas teda.

«Tõsi, neil ei jätku mürki teiseks hammustuseks...»

Ma ei näinud tol ööl, kui ta minema läks. Ta kadus hääletult. Kui ma talle järele jõudsin, siis kõndis ta otsustaval kiirel sammul. Ta ütles mulle ainult:

«Ah! Seal sa oledki...»

Ja ta võttis mul käest kinni. Miski vaevast teda ikka veel.

«Sa tegid halvasti. Sul on edaspidi valus. Paistab, nagu oleksin ma surnud, see pole aga tõsi...»

Mina vaikisin.

«Saad aru, see on liiga kaugel. Ma ei saa seda keha kaasa viia. See on liiga raske.»

Mina vaikisin.

«See pole ju muud kui vana mahajäetud kest. Vanades kestades pole midagi kurba...»

Mina vaikisin.

Ta hakkas nagu julgust kaotama, kuid tegi siis veel ühe pingutuse:

«Tead mis, see on tore. Ka mina hakkan tähti vaatama. Kõik tähed muutuvad roostes vinnaga kaevudeks. Kõik tähed hakkavad mulle juua andma...»

Mina aga vaikisin.

«See on nii lõbus! Sina saad endale viissada miljonit kellukest, mina aga viissada miljonit allikat...»

Ja ka tema jäi vait, sest et ta nuttis...

«Olemegi kohal. Lase ma teen ka üksipäini ühe sammu.»

Ja ta istus maha, sest tal oli hirm.

Ta ütles veel:

«Tead sa... ma pean vastutama... oma lille eest! Tema on ju nii väeti! Ta on ju nii lihtsameelne. Tal on neli tühist okast, et ennast kogu maailma vastu kaitsta...»

Ma istusin, sest ma ei suutnud enam jalul püsida. Ta ütles:

«Vaata... see ongi kõik...»

Ta kõhkles veel pisut, siis aga tõusis. Ta astus sammu. Ma ei suutnud end liigutada.

Tema pahkluu juures sähvatas kollane välg. Hetkeks jäi ta liikumatult seisma. Ta ei karjatanud. Ta langes aegamisi, nagu langeb puu. Seda polnud liival isegi kuulda.»

ÜHEKSAS PEATÜKK

MEIE

KUU UURIMINE AUTOMAATJAAMA «LUNA 9» ABIL ON EDUKALT LÕPULE VIIDUD

Nõukogude rahva ajalooline saavutus

TASS-i teadaanne

ERAKORDSELT VÄÄRTUSLIKUD ANDMED

5. veebruaril kella 19 kuni kella 20.41 Moskva aja järgi toimus automaatjaamaga «Luna 9» raadiosideseanss. Sellega viidi lõpule programmi täitmine, mis nägi ette Kuu uurimist automaatjaama «Luna 9» abil.

Kosmosejaamast «Luna 9» edasiantud televisioonikujutised on unikaalsed ja teadlaste esialgse arvamusel kohaselt erakordse teadusliku väärtusega Kuu pinna struktuuri ja iseärasuste määramisel.

KRIMINAALASI NR. 40/61

«Kuid Hollandis kohtasid natsid vastupanu kohalikult mittejuudi elanikkonnalt, kelles võigas antisemitlik kampaania oli äratanud suurt pahameelt. Amsterdamis puhkes üldstreik, mis levis ka teistesse paikadesse. Algas mäss. Sakslased kutsusid kiiruga Saksaamaalt SS-i väeosad ja «surmarühmad». Rahvahulka tulistati lahingupadrunitega. Streik suruti halastamatult maha.

Kuid «kollase märgi» sisseseadmine ei läinudki nii hõlpsasti. Tuhanded elanikud, olles solidaarsed oma tagakiusatavate kaasmaalastega, kandsid demonstratiivselt kollast kuusnurkset juuditähte, niinimetatud Taaveti kilpi.

... Norralased tõusid hävitamiskampaania vastu üles ja selle eest tabas neid verine terror.

... Taanlased organiseerisid suurepäraselt päästeoperatsiooni, mida tuntakse «väikese Dunkerque'i» nime all. Sadamaisse koguti salaja kalalaevu, reisiaurikuid, kõike, mis meresõiduks kõlblik. Vabatahtlikud saatsid juudid kaldale, panid nad laevadele ja viisid Rootsi.

... Üleskutse lõppes sõnadega:

«Kui meile on määratud surra, siis sureme lahingus. Igaüks meist on oma silmaga näinud surma nõnda sageli, et see pole enam hirmus.»

Ülestõus Varssavi getos sai niisuguse kangelasliku võitluse sümboliks, missugust juudi ajaloos ei olnud Bar-Kohba aegadest peale. Nad võitlesid vähimagi lootuseta, kuid mõistsid selgesti, et nende surm annab mõtte teiste elule. Nemad ja nende mässukaaslased, sitkuse ja vastupanu eeskujud, ei suutnud päästa inimeste elusid, kuid nad päästsid rahva au.»

ENESEPÕLETAMINE PENTAGONI UKSE EES

NEW YORK (TASS). Ameerika kodanik Norman Morrison, 31-aastane patsifist-kveeker, põletas enese eile Pentagoni ukse ees,

protesteerides Ühendriikide räpase sõja vastu Vietnamis. Morrison saabus Washingtoni Baltimore'ist, kus ta elas koos perekonnaga. Kell 5 õhtul, kui Pentagonist hakkasid väljuma töö lõpetanud ohvitserid ja teenistujad, jäi ta seisma kaitseminister McNamara kabineti akende alla, valas end bensiiniga üle ja süütas riided põlema. Möödakäijad püüdsid leeki kustutada, kuid edutult. Kiirabi toimetas Morrisoni lähimasse haiglasse juba surnuna.

ENESEPÕLETAMINE ÜRO HOONE EES

NEW YORK (TASS). Täna varahommikul süütas 22-aastane katoliiklane-patsifist Roger Laport enese põlema Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni hoone ees. Teda haiglasse toimetanud politseinike sõnade järgi ütles Laport, et ta süütas enese protestiks «sõdade vastu».

Teatatakse, et Laporti tervislik seisukord on kriitiline.

J. BARKAUSKASE TUNNISTUSTEST

1942. aasta novembris võtsin ma 7 juuti ning me hakkasime vanglasse turvast vedama. Teel tungisid nad mulle kallale, löid pea lõhki, torkasid noaga kõrri ning põgenesid.

D. NIDELIENE TUNNISTUSTEST AUTORILE

Mina ja minu vend oleme oma elu eest tänu võlgu Stase Damanskaitale, Stefa Kulevičiutele, Elena Kaušaitale ja tema õdedele, Konstancijai Norkaitale, Žukauskastele Vaiguvast, Damanskienele Lioliaist, Šimuliuste Verpenast, paljudele teistele, nende hulgas ühele perekonnale Adomaičiaist, kelle nime ma kahjuks ei mäleta.

P. ŠIRVYSE TUNNISTUSTEST AUTORILE

Saksamaalt põgenesin kolm korda. Kaks põgenemist nurjusid, kolmas õnnestus. Kompass ja täpne kaart abiks, juhatasin teed veel kolmele saatusekaaslele: Pranasele (Gelgaudiškisest), Vytautasele (Josvainiaist) ja Ivan Ivanovile (Pskovist). Kompassi, kaardi, samuti riided andis mulle Ida-Preisimaal SA pruunsärklase Erich Lemke õde Erna Lemke.

Ületanud rindejoone, võtsin Nõukogude armee ridades osa lahinguist Žemaitimaal, Tilsiti ja Liibavi all.

SD VILNIUSE OSAKONNA KARTOTEEGIST

Juutide ja sõjavangide abistamise eest:

.....
Juodka Vytautas — maha lastud
Vansevičius Juozas — vangi mõistetud
Vansevičius Vladas — vangi mõistetud
Nanevitš Anton — maha lastud
Plutinskas Pranas — vangi mõistetud
Bagdzevičius Feliksas — vangi mõistetud
Sienkiewicz Stanislaw — maha lastud
Rõbnikov Pjotr naisega — maha lastud
Ossipovitš Anton — maha lastud
.....

LAPSED

«Olgem siin veel,» palus tüdruk. «Olgem veel pisut.» Poiss mõtles ja vastas:

«Hea küll. Võime veel oodata, kohe läheb päris pimedaks, siis ongi parem. Kuu paistab nagunii endist viisi, väljas aga läheb pimedaks. Öösel on alati pime.»

«Siit on kahju ära minna,» lausus tüdruk. «Siin on alati nii hea, meie aga ei tule siia enam iialgi tagasi.»

Ta surus end kogu kehaga vastu poisi külge.

«Tuleme tagasi!» vastas poiss. «Kui sõda lõpeb, tuleme kindlasti tagasi. Siis pole meil enam vaja kedagi karta. Ka läbi augu pole enam vaja pugeda. Tuleme julgelt siia, heidame pikali ning vaatame taevasse.»

«Muidugi tuleme,» nõustus tüdruk. «Aga siis pole meil tõepoolest vaja enam kedagi karta, ning seepärast pole siis siin enam nõnda hea kui praegu.»

Poiss tahtis vastu vaielda, kuid mõistis, et tüdrukul on õigus, sellepärast ei öelnud ta enam sõnagi.

Alati on kõigil õigus, ainult mitte temal.

Jah, kõigil on alati õigus, temal aga mitte kunagi, sest tema teab ilmatu palju saladusi ega tohi neid kellelegi rääkida, isegi mitte temale, oma tüdrukule. Kas ta võib näiteks rääkida, kust sai ploome? Kas võib talle öelda, kelle oma on see soe, punaste elevantide, valgete madude ja siniste lindudega kleit? Või kõnelda sõdurist, kellel oli hallikaspruuni nahaga kaunistatud pungil ranits, või rasketest, pruunide laikudega, rautatud saabastest?

Või vähemalt neist leivapalukestest, mis ta tüdrukule vahel harva toob?

Jah, kõigil, kõigil — isegi tema isal — on õigus.

Isa oli talle alati olnud isa, ning ta polnud kunagi mõelnud ega täpsemalt uurinud, missugune ta välja näeb. Ta polnud kunagi pikemalt mõelnud ega püüdnudki mõelda, mis värvi on isa juuksed, missugused on käed või nägu või naeratus. Täna aga sai see talle selgeks.

Isa oli talle alati olnud isa, kuid täna nägi ta mitte üksnes isa.

Talle poleks see kunagi pähe tulnud. Mitte kunagi!

Kõigil on alati õigus, ainult mitte temal, sest tema teab palju saladusi, mis rõhuvad pead, õlgu, käsi, jalgu ja suud, kuid rääkida ei tohi neist kellelegi, isegi mitte tüdrukule. Isegi temale. Just nimelt temale mitte. Lõppude lõpuks

võiks ju teistele rääkida, kuid see on täiesti asjatu, sest teiste jaoks pole sellel kõigil mingit tähtsust ega otstarvet. Tüdrukule peaks rääkima, aga ei saa. Ei mingil juhul! Ei, ei!

Ta teadis hästi, kus on selle kapi võti, milles hoitakse leiba. Täna oli sinna jäänud väike kannikas. Alati, kui ei õnnestunud oma viilakast pisut näpistada ja tasku pista, nii et keegi ei näe, võttis ta harilikult võtme — ilma et keegi oleks näinud —, keeras kapiukse lahti, haaras järeljäänud leivatüki ning viis tüdrukule.

Seni polnud keegi talle sõnagi lausunud.

Nüüd oli veelgi raskem leiba muretseda, ning ta märkas, et isa oli kuidagi rahutu. Kuid ta ei pööranud sellele tähelepanu, sest ainuüksi tema võis oma tüdrukut toita.

Ta isegi nagu tundis, et keegi teda jälgib, kuid avas siiski kapi, kahmas leivakannika, pistis tasku, lukustas kapi, asetas võtme rutuga oma kohale ja volksas uksest välja.

Isa tabas ta koridoris.

Küllap isa ootas nimme, oli nimme end ära peitnud ja ootas, millal poeg tuleb varastatud leivaga.

Ta tundis kuklal isa rasket kätt ja näol tema kuuma hingust.

«Söö ära! Miks sa ei söö?!» lõõtsus isa kuuma hingeõhku.

Ta tõmbus kühmu ja vaikis.

«Söö!» karjus isa. «Miks sa ei söö?!»

Ta vaikis.

Isa tõstis ta ühe käega üles ja viskas tuppa.

«Kellele sa leiba tassid, räägi?!»

Ta vaikis.

Isa vallandas aegamisi rihma, laia sõduririhma, võttis sellel keskelt kinni, et pannal kõlguks, ja hakkas lahmima. Võib-olla viis, võib-olla ka kümme korda lõi pannal vilistades õhku, isa aga aina ähkis, just nagu raiuks puid.

«Ähh... ähh...»

Ta lamas ikka veel kõssis põrandal ega viiksatanudki.

Isa väsis, viskas rihma käest ja istus.

«Varastad leiba,» ütles ta. «Varastad majast viimse leiva!»

Kuid tema, tõmbunud kõverasse, vaikis.

«Söö nüüd. Söö-öö!»

Isa silmitses poega, kes lamas põrandal, ja ütles lahkel häälel:

«Söö, ma palun sind...»

Ja naeratas.

Alles nüüd nägi ta isa.

Isa oli alati olnud isa.

Ta polnud kunagi mõelnud ega täpsemalt uurinud, kuidas isa välja näeb. Ta polnud kunagi pikemalt mõelnud ega püüdnudki mõelda, mis värvi on isa juuksed, missugused on käed või nägu või naeratus.

Isa palus tal leiva ära süüa ja naeratas.

Ning kui isa naeratas, liikusid tema peast eemale hoiduvad kõrvad.

Kui isa, istudes siin, rihm käest visatud, naeratas, märkas ta, et isa juuksed on punased nagu tuli.

Kui isa naeratas, oli ta nii ilus, üleni tedretähti täis nagu väike laps. Küllap kõik, nii naeratus kui ka suu, oli ilus, punane.

Ta nägi isa, nägi esimest korda ja mõistis, et tuleb otsida laulatussõrmust, mida isal polnud ialgi olnud.

Ta hakkas pilguga otsima ja leidis.

Isa vasaku käe väikeses sõrmes oli kollane sõrmus.

Ta pidi peaaegu oigama, kui tõusis põrandalt, aga sal siiski püsti, tegemata häältki. Enne seda, veel põrandal olles, roomas ta mahavisatud rihma juurde. Võttis selle ja alles siis tõusis aegamisi püsti.

Ta haaras rihmal keskest kinni, et pannal kõlguks, ja võttis hoogu. Siis vuhises pannal läbi õhu.

Ent see vuhises vaid õhus, ta ei püüdnudki isa tabada. Ta tahtis näha, kas ehk isa värv muutub, kui naeratus kaob.

Isa kargas püsti, taandus. Seisis, silmad jõllis, ega naeratanud enam. Kuid ta oli ikkagi ilus oma tulipunaste juustega, ja pruune tedretähti oli ta täis nagu väike laps, ning punakalt läbipaistvad kõrvad hoidusid peast eemale, ja isegi ripsmed olid kollased.

Ning ta mõistis, et oli oodanud liiga kaua. Et juba ammu oleks pidanud tegema nõnda, nagu kavatses siis, kui nägi tüdrukut soojas kleidis, mis oli kuulunud teisele tüdrukule ja jäänud alles, ehkki toda teist tüdrukut enam ei olnud.

Ammu oleks pidanud talitama nõnda, nagu oli kavatsenud.

Nüüd siis oli lõõnud viimane tund.

Kaua ei suutnud ta leida oma taskut, kobas, kobas, lõpuks ometi leidis. Siis ei saanud ta taskust kuidagi kätte seda väikest leivakannikat, püüdis, püüdis, viimaks ometi jäi see kohmetunud sõrmede vahele. Seejärel oli raske kätt taskust välja tõmmata, tal ununes järsku, kuidas seda teha — kas tõsta käsi üles või lükata alla —, lõpuks ometi tõmbas ta selle välja ning virutas leivatüki hooga isa jalge ette.

«Söö, ma palun sind...» ütles ta.

Ja naeratas.

«Söö-öö!» kordas ta.

Siis pöördus ümber ja läks.

Isa ei liikunud paigast. Ta seisis, suur ja ilus, ning oli üleni punane — otsekui tuli.

Väga hea, et isa paigast ei liikunud. Polnud vaja joosta, ta avas ja sulges enese järel ühe, seejärel teise ukse ning väljus kiirustamata õuest.

Ta suundus kitsale põiktänavale. Sinna, varemete vahele, oli ta peitnud sõduri pungil ranitsa. Ta polnud ranitsa rihmu lahti teinud ega sealt midagi võtnud. Ta ei oleks seda isegi kohalt nihutanud, kui taas poleks pähe tulnud mõtted vanamehest. Ta mõtles vanamehele ja mõistis, et küürakas tuleb ilmtingimata sellele kitsale tänavale, haarab ranitsa ja viib kõik minema. Seda ta aga ei tahtnud. Parem saagu süüa rotid või hulkuvad koerad, ainult mitte see vana küürakas.

Ta oli ranitsa peitnud varemete vahele.

Nüüd tuli vaatama, kas see on veel alles.

Nüüd oli tal ükspuha, ning ta võis tulla ja viia ranitsa kaasa, teha rihmad lahti, võtta enesele kõik, mis seal on.

Nüüd ta võis tulla ja ranitsa endale võtta.

Väga hea, et ta nüüd võis.

Ranitsas oli toit, mis neile mõlemale marjaks ära kulub. Nad lahkuvad täna õhtul, võib-olla ka öösel, kui täiesti pimedaks on läinud. Nad ronivad läbi seinalõhe, tulevad siia, nende varemete juurde, tema paneb ranitsa selga, võib-olla nad söövad pisut ehne teeasumist, siis aga lahkuvad linnast ja lähevad kaugele, läbi külade ja metsade. Nad on siis vend ja õde, ning neil on hea olla. Kui keegi neid enda juurde ei võta, pole ka midagi katki. Suvel on soe, võib elada metsas, lehtonis — veelgi parem! Nad ei

jää hätta. Kui neil on tõesti peenike pihus, läheb tema inimeste sekka, sirutab käe välja:

«Halastage vaeste orbude peale!»

«Ärge laske orbudel nälga surra!»

Ükskõik, mis saab pärast, peaasi, et tüdruk rutem avausest läbi poeks ja oleks siinpool seina, siinpool traataeda. Kui ta nägi tüdrukut, kellel oli seljas soe, pikkade käiste ja kinnise kaelusega kleit, mida kaunistasid punased elevandid, valged maod ja sinised linnud, mõistis ta kohe, et tüdruk tuleb siit minema viia, kaugele eemale kõigist inimestest, kuid ta polnud ikkagi veel otsusele jõudnud, ootas ikka veel midagi, kuigi ise ei teadnud, mida.

Täna, nii nagu iga päev, mõtsid nad aegamisi oma kahteist sammu, ning poiss ei kriimustanud ennast üldse, kui ronis läbi seinalõhe. Ta surus tugevasti tüdruku väikest kätt, mis vastu laternavalgust näis alati läbi paistvat, ega rääkinud veel midagi.

Alles hiljem, kui nad pikali olid heitnud, toetudes külgedega teineteise ja punastest tellistest seinte vastu, mis ikka veel tolmasid, rääkis ta sellest tüdrukule.

Tüdruk oli kohe nõus.

«Hea küll...» lausus ta. «Ma tulen sinuga. Kuid ma kardan ema siia jätta. Ta ju tuleb haiglast tagasi.»

«Muidugi tuleb,» vastas poiss. «Ma käin iga nädal siin vaatamas, kas ta on juba tulnud.»

Ning tüdruk oli nõus.

«Hea küll... Ma tulen sinuga.»

Ta ei mõelnud sugugi, et poiss ei tunne tema ema, sest pole teda kunagi näinud, ning ka poiss ei mõelnud sellele.

Nad oleksid võinud juba minna, kuid tüdruk palus:

«Olgem siin veel. Olgem veel pisut.»

«Hea küll. Võime veel oodata, kohe läheb päris pimedaks, siis ongi parem minna. Öösel läheb alati pimedaks. On ju hea, et me siit lahkume, eks?»

«Kahju,» vastas tüdruk. «Siin on alati nii hea, meie aga ei tule siia enam iialgi tagasi. Ja kui ükskord tulemegi, siis pole meil enam midagi karta ja siis ei ole siin enam nii hea kui praegu.»

Poiss ei vaielnud vastu, sest tüdrukul oli õigus.

Nad lamasid vaikselt, rahulikult, teineteise vastu liibunult. Nad vaatasid laternat, millel oli nagu kübar peas ja mis nüüd põles, vaatasid veelgi kõrgemale, taevasse.

Ilmselt oli möödas juba nädal, sest kuu oli ümmargune,

süüas heledalt, ei olnud valgusega kitsi. Tal oli kõver nina, kõver suu ja viltused silmad.

Kui nad silmad kinni pigistasid, nägid nad vilkumas sadu heledaid lampe ja tuhandeid kuusid. Oli mõnus vaadata ja näha kinnisilmi ning mõtelda imelistest maailmadest, mis olid kirev-kirjud nagu linnud, või lindudest, mis olid kirev-kirjud nagu imelised maailmad.

Nõnda oleks võinud lamada ja vaadata lõpmatuseni, kord silmi avades, kord sulgedes.

Ta tahtis tüdrukule meelde tuletada, et oli rääkinud õigust, öeldes, et noorkuu aina kasvab ja kasvab aegamööda ning muutub nädala pärast täiskuuks. Ent puudutades tüdruku kätt, mis oli alati olnud paljas, tundis ta kaunistustega kleidi sooja käist ning võpatas.

«Lähme. Aitab,» lausus ta.

«Hea küll,» vastas tüdruk ja tõusis istukile. «Kuid oleme siin veel natuke. Ma ei rääkinud veel sulle... Täna leidsin ma käärid. Võta.»

Ta ulatas poisile väikesed, mustad, vististi roostetanud käärid.

Poiss mõistis hästi, mida tüdruk tahab, kuid vastas:

«Pole enam vaja... Milleks meil seda vaja on...»

«Ei,» käis tüdruk peale. «Meie läheme ära, teised aga jäävad talismanidest ilma. Mida nad ilma talismanideta teevad? Mis?»

Ta pistis poisile pihku mustad käärid ja tüki paberit.

«Siia on kirjutatud, et kõik teaksid.»

Poiss keeras paberi lahti ning luges laterna tuhmis valguses suurte trükitähtedega kirjutatud sõna TALISMANID.

«Lõika!» ütles tüdruk.

Poiss tõmbas käega üle tema pikkade juuste, mis lebasid teravatel õlgadel, ning asus lõikama. Lõikas ühe kahlu, teise, kolmanda.

Ta surus lõigatud juuksed tugevasti pihku, et ükski karvake maha ei kukuks ega kaotsi läheks.

Ta tahtis hirmsasti nutta, kuid hoidis end tagasi.

Ta ütles:

«Nüüd jätkub kõigile. Aitab.»

«Kuid meile?» küsis tüdruk.

Nad tõmbasid üliettevaatlikult kumbki ühe juuksekarva ning pigistasid tugevasti pihku.

Siis ronisid nad oma peidikust välja, aetasid juuksed

seina äärde, katsid paberilehega, millele oli kirjutatud TALISMANID, ning vajutasid kivi peale, et tuul laiali ei kannaks.

Tuul aga tõusis tõepoolest, aina kõvenes. Uhus, puhus hooti, veeretask midagi kolinal siinsamas läheduses. Ning vaibus järsku taas, just nagu poleks teda olnudki. Nad ei ehmunud, surusid ennast vaid vastu seinat, seejärel aga tekkis soov kas või üks kord, kõige viimane kord, mitte enam lugeda samme kaheteistkümnest üheni, katta see lühike vahemaa seinalõheni joostes, pugeda rutem sealt läbi ning minna ära, minna ära, minna ära — minna, kuhu silmad sihivad, kuhu jalad kannavad.

«Jookseme,» ütles poiss, pigistades tüdruku kätt.

Nad pistsid jooksu.

Kuid ei jõudnud kaugele.

Nad astusid millelegi peale, poiss kukkus, ning keegi oleks otsekui noaga jalga lõiganud.

Ta karjatas.

Tahtmatult, hambad kokku surutud, karjatas ta valust, suutmata end vaos hoida. Ent ümberringi oli ikka veel vaikne. Ta jõudis tõusta, end üle vaadata ning terve jalaga tolele teravale esemele hoobi anda. See tinises ja veeres eemale. Siis ta mõistis, et see oli võru. Seesama roostes, katkine võru, millega kunagi mängis väike tüdruk, kellel oli soe, kaunistustega kleit. Siis puudutas ta jalga, ning kogu peopesa sai otsekohe märjaks.

Ta mõistis, et see on veri, ning kohkus. Mitte sellepärast, et verd nii rohkesti voolas, ei. Ta ei olnud nõnda palju verd veel näinud ning lõi kartma, et valvurid seda järsku haistavad.

Samal hetkel kõlas:

«Wer ist da? Halt! Halt!»*

Ta ei tundnud enam valu, mõtles ainult verele ja valvureile, rõõmustas, et ümberringi on pime, ning tõmbas tüdruku kättpidi seinavani.

Tüdruk ronis esimesena, siis tema.

Veel oli tarvis minna mõned sammud seinat äärt mööda, varemete vahel.

Võtnud teineteisel käest kinni, astunud need sammud, jõudsid nad tänavale, ning siin pimestas neid kohutav valgus. Just nagu oleks täiskuu alla kukkunud ja säranud nagu päike.

* Kes seal on? Seis! Seis!

«Halt! Halt!»

Kuid nad ei jäänud seisma.

Nad nihkusid edasi piki seinat, pilgud maas, ning prožektori valgussõõr liikus koos nendega.

Kuid nad ei jäänud siiski seisma.

«Halt! Halt!»

Nad pistsid jooksu, tahtes sellest valguse nõiaringist välja pääseda.

Nüüd elustusid linnud, hakkasid toksima rähnid:

«Tra-ta-ta-ta-ta... Tra-ta-ta-ta-ta-ta... Ta-ta-tata-ta!»

Ta oleks tüdruku varjanud, kuid ei jõudnud.

Nad kukkusid koos, teineteise kõrvale.

Ja nõiaring kadus.

Kuu — ümmargune, silmade, nina ja suuga täiskuu oli jälle kõrgel, kõrgel, vististi taevast.

Poiss toetus vaevaliselt käele, tõstis pea.

Ta puudutas oma tüdruku teravat õlga, kuid tüdruk ei vastanud, ei liigatanudki. Tema silmad olid niisked ja läikisid nagu hallid klaasid.

Poiss mõistis, et tüdruku ei ole enam ega saa iialgi olema. Ta mõistis, et uinub kohe ka ise alatiseks, seepärast asus ta kiirustades hammaste ja käega lõhki rebima tüdruku sooja kleiti, mida kaunistasid punased elevandid, valged maod ja sinised linnud. Ta pidi selle kohe katki kiskuma, et mõni teine tüdruk seda kleiti enam selga ei paneks.

Kui ta jõud otsa sai, kui ta ei suutnud enam kätt kergitada, pani ta pea oma tüdruku rinnale, lõhkikistud punastele elevantidele ja sinistele lindudele, ning mõtles, kuni suutis veel mõelda:

«Miks meid maha lasti?»

Sellepärast, et ma tapsin tolle sõduri?

Miks?

Sellepärast, et ei jätku leiba?

Miks?

Sellepärast, et täna on täiskuu?

Miks?

Sellepärast, et surnuid on kerge auku tõugata, sest neid pole enam kellelegi tarvis, ja üksipuha, kui nad ka veel elus olid?

Miks?

Sellepärast, et inimesed tulistavad ja tapavad üksteist?

Miks siis?

Miks?

Sellepärast, et tüdruk leidis käärid, mina lõikasin tema juukseid, ning me jätsime talismanid kõigile, kõigile inimestele?

Miks?

Ta ei teadnud, miks, ning aina mõtles, mõtles, kuni kuivas kokku viimnegi jõud ja ta ei suutnud enam isegi mõelda.

Tema silmad, samuti niisked, löid sädelema nagu ümmargused klaasid, ning nendes peegeldusid kuu ja tähed ning kogu must taevas.

NAINE JA MEES

«Joo,» palus naine, sest mees jõi üsna vastutahtmist.

Rohekas vedelik oli juba ammu jahtunud, kuid naine puhus ikka veel igale lusikataiele, jahutas, et mitte kõrve-tada mehe huuli.

Ta ei näinud enam tedretähti mehe suu ümber ja tal oli hea meel, et ei näe neid.

Ta silmitses kogu aeg mehe huuli — need olid kuivad, lõhenenud, tulised. Ta aina tõstis lusikat mehe suule. Silmad pärani, ripsmed tardunud, ootas ta, millal need huuled viimaks ometi liikuma hakkavad, tõesti hakkavad, ja lausuvad kas või üheainsa sõna, tõesti lausuvad.

Ta võis niiviisi, ripsmeid liigutamata, põlvitada mehe voodi ees kaua, väga kaua.

Oli juba öö, vaikne, must öö ja kollane kuuvalgus. Selles kollases valguses hingas suvi — igas värahtavas oksas, tumerohekas lehestikus ja valendavais, vilkuvais õites.

Naise voodi oli ühegi kortsuta, sile, padi pehme ja kohev, nii et näis, nagu poleks keegi siin maganud või siis öö läbi lamanud, saamata sõba silmale. Nii valge, sile, pehme oli see voodi, ja tundus uskumatuna, et seda kellelegi vaja on läinud.

Ning ärgu mingi seda tarvis mitte kunagi, mitte kellelegi, igatahes temale endale seda vististi küll enam vaja ei lähe.

Ta teadis, et temale seda enam tõesti tarvis ei lähe.

Liigutagu mees vaid oma pahtunud huuli.

Kas või korrugi.

Õelgu ta ometi midagi — mitte mõttes, vaid kuuldavalt.

Kas või ühe sõnagi.

Esimese sõna.

Kõige tähtsam on esimene sõna.

Kui inimene on kord juba rääkima hakanud, siis pole see talle enam raske.

Ta silmitses pahtunud, palavikus huuli, habemetüükaid nende ümber ja ninaotsa — ega näinud tedretähti.

Mitte seepärast, et oli öö.

Ei!

Ta lihtsalt ei näinud tedretähti!

Rohekas vedelik hakkas otsa lõppema, ta pidi kastrulit kallutama, et lusikat täis saada, puhus taas peale, jahutas, andis mehele.

Järsku mehe huuled värahtasid ja paotusid.

«Sina?» küsis ta.

«Minä,» vastas naine.

Ja hakkas silitama mehe käsi. Õrnalt, vaevu puudutas, ikka veel kartes.

«Kas ei valuta enam?» küsis vaikselt.

«Ei, ei valuta,» vastas mees.

«Tõepoolest ei valuta?»

«Ei. Tõepoolest.»

Siis asus naine sidemeid lahti mähkima.

Ta alustas kätest.

Ta mähkis esialgu aeglaselt, ikka veel kartes, seejärel aga söakamalt.

Siis hakkas ta kiirustama.

Rutemini...

Rutemini!

Nüüdsama, täna öösel, kui taevas paistab kuu, peavad nad siit alatiseks lahkuma. Kuu oli nagu eilegi ikka veel ümmargune, kõvera suu, kõvera nina ja viltuste silmades.

Nüüd võis ta julgelt eemaldada kõik valged mähised, visata nad valge palati rohelisele põrandale, võtta mehel käest kinni ja viia ta ära, joosta siit minema. Ükskõik kuhu. Järve äärde, milles peegeldub taevas ja millest võib püüda tähti, need purustada ja korjata nende sädelevaid pritsmeid. Metsa, kus on marjad, seened, pähklid ja oravad, selged vulisevad allikad, väikesed linnupojad, üsna noorukesed, kes piiksuvad ja on kirjud nagu rähnid.

Algul ilmus nähtavale sõrm, seejärel kämmal.

Ta suudles sõrmi, kämmalt, ja teda ei häirinud, et käsi

oli muutunud suureks, kasvanud — nii palju aastaid oli ju möödas! — see oli ikkagi jäänud sama tugevaks kui varem.

Ta vabastas ühe käe, siis teise.

Seejärel asus ta kärsitult maha kiskuma marlit, mis ümbritses keha. Nagunii polnud mehel enam valus, sidemed aga olid pikad — lõppematu valge lint, millel ei paistnud otsa ega äärt.

Kuid need sidemed polnud siiski lõputud, nagu algul näis. Viimaks oli keha neist vaba, pundrik põrandal suureks kasvanud, ning mähistesse jäi veel vaid pea. Mees vaikis, ehkki võis juba kõnelda, aga naine ei tahtnudki, et ta räägiks, sest oli juba korra kuulnud tema häält — tõelist, mitte kujuteldavat, nagu varem. Naine teadis, kuidas ta liigutab sõrmi, käsivarsi, naeratab rahulolevalt, ning polnud vaja mingeid sõnu. Pea oli veel sidemeis.

Naine nägi suveööd akna taga ja täiskuud — ümmargust, nina, suu ja silmadega —, ning kuulis, kuidas suvi oli pakil haljust, kirevaid õisi ja tähistaevast.

Tema voodi oli kohev, sile, just nagu poleks keegi seda puudutanudki.

Ta kiirustas lahti mähkima pead, et näha mehe nägu ja niiskeid silmi.

Mees naeratas.

Oli rahul, rõõmustas, et naine on tema kõrval ja vabastab teda sidemeist.

Ka naine naeratas.

Liigutades vaevu huuli, sosistas ta hääletult:

«Kohe... Veel natuke... Kohe oled vaba, ning me lahume siit.»

Siis muutusid tema liigutused aeglasemaks.

Ta kõneles tasa, endamisi:

«Kas ongi vaja rutata? On jäänud veel üsna vähe, ning ma ei tea, mis tuleb siis. Ehk on parem olla veel viivuke koos — vaikides, liikumatult, mõtelda teineteisest ja kõigist inimestest, kes magavad rahulikult oma voodites ja näevad ilusaid unenägusid. See hetk ju möödub ega kordu enam, isegi kui me siia kunagi tagasi tuleme. Muidugi ei tule me siia enam iialgi tagasi, ja kes teab, mis järgneb sellele põgusale viivule.»

«Oota, ära kiirusta,» ütles mees. «Las pea olla sidemeis. Ta võibki niiviisi jääda, tee ainult silmade jaoks augud, et ma võiksin näha.»

«Ei!» hüüatas naine. «Sa oled terve! Sa pead üles tõusma ja kõik sidemed minema viskama. Sa oled terve!»

«Tõesti?» küsis mees ja muigas veidralt, otsekui tehes nalja tema ja iseenda arvel. «Kas sa usud seda?»

«Jah, usun!»

«Ära usu. Sa virgutasi mind elule, aga mitte kauaks. Vaid mõneks viivuks.»

«Ei!» karjus naine ja asus taas kiiruga maha kiskuma valget linti, valgeid mähiseid, mis katsid mehe nägu ja silmi.

«Hüva. Tee, kuidas soovid. Küll näed varsti ise.»

Ja ta nägigi.

Kui otsatu valge lint lõppes ja viimne keerd siugles põrandale, sirutas naine käed ette, tahtis emmata seda, keda ta juba ammu oli tundma õppinud ja nii kaua aastaid otsinud, seda, kelle kätest ta oli söönud ploome ja leiba, kes soojendas, kui oli külm, ja jutustas muinasjutte, lugesid, mis olid võib-olla tõesti sündinud, aga võib-olla ka mitte.

Ta tahtis tormata mehe kaissu, ning ka mees igatses seda väga.

Nende näod lähenesid ja oleksid kohe ühinenud, kui naine poleks silmanud tedretähti.

Mees oli nii kena, üleni tedretähti täis nagu väike laps.

Tema juuksed olid nii ilusad, punased nagu tuli...

Ta oli nii hea, naeratas, ja kui naeratas, liikusid tema peast eemale hoiduvad kõrvid.

Mis sellest, et leiba ei jätkunud. Neil oli niigi hea.

Mis sellest, et too meesterahvas leivapätsi neile ei andnud.

Naine kattis kätega silmad, kuid nägi ikka veel toda inimest.

«See pole tõsi!» karjus ta, teades, et see pole tõesti tõsi.

Ent võtnud käed silmade eest ja vaadanud taas mehele otsa, nägi ta jälle tema isa.

Tal oli hirm.

Ta hüppas voodist eemale ja karjatas.

«Ma ei taha!» kisendas ta. «Ma ei taha enam!»

Kuid ta teadis, et kusagil käib ja kõnnib, kõnnib ja käib jällegi tedretäheline inimene, ilus nagu väike laps, ja pakub midagi väga vajalikku vahetuskaubana millegi muu — kõige tähtsama vastu, ning võtabki selle kõige

tähtsama, kuid väga vajalikku vastu ei anna. Nõnda on see nüüd ja küllap veel kaua edaspidigi.

Ta nägi meest suures saalis valge seina ääres, leivapäts kaenla all, ja iseennast tema vastas, läikiv relv käes. Ta oli revolvri tõmmanud oma seeliku laiast taskust.

Ta kaotas uuesti selle mehe, keda oli otsinud pikki aastaid, kes tahtis inimestele kinkida imekiired, niisamuti nagu tema võlurohu.

Tõmmanud välja revolvri, tahtis ta kõigepealt maha lasta enese, seejärel tema. Kuid teadis, et nõnda pole võimalik, elada aga ei saanud nad niikuinii — kumbki ei oleks säärase eluga leppinud. Sellepärast laskis ta viis kuuli mehe pihta, sihtides silmadesse, ning seejärel viis kuuli enda pihta.

Tegelikult aga polnud see tõsi — ta ei lasknud maha ei teda ega ennast, sest ei saanud teda ja ennast maha lasta teist korda.

Ta ei saanud, sest nad mõlemad olid juba ammu surnud, ning võib-olla oli keegi nad maha matnud, võib-olla varemete vahele visanud ja sinna jätnudki, võib-olla aga nad põletati ja tuhk puistati tuulde, sest surnuid ei ole enam kellelegi tarvis.

Ja kui nad taas tahaksid elada, peaksid nad ümber kehastuma, võtma teise kuju ning mitte enam tundma teineteist, mitte mäletama, mis oli, mitte nägema, mis on, ning olema ausad ja õiglased, kuid muretsesema üpris vähe teiste ja üpris palju enda eest, inimeste eest, kes magavad rahulikult ega kuule äikest. Siis elavad nad taas ja saavad õnnelikuks. Kui nad oskavad elada pärast sõda.

«Ma ütlesin sulle...» sõnas mees aegamisi, ning naine, kuulnud seda häält, langetas pea.

«Ma ütlesin sulle,» kordas mees, «et sa virgutasid mind elule ainult viivuks. Nõnda see peabki olema. Mul on kaks palet. Ma olen mina ja mu isa. Teda aga on võimatu ellu äratada, seepärast pean ka mina kaduma.»

Tema hääl jäi aina nõrgemaks ja nõrgemaks ning oli veel vaevalt kuuldav.

«Oota,» palus naine. «Oota veel pisut. Ole minuga. Ma ei vaata enam su nägu.»

«Ma olen veel siin,» vastas mees vaevu kuuldavalt. «Tuul peab meid mõlemaid mööda maailma laiali kandma, sest meie tunneme imekiiri ja elurohtu.»

«Oota!»

Naine silmitses taas tema käsi ning tahtis kas või korakski heita pilku tema näkku ja näha teda ning ainult teda. Teadis aga, et see on võimatu. Siis hakkas ta oma käsi küünistama, seejärel hammustama. Ta rebis lahti juba kinnikasvanud haavad, need, mille olid tekitanud teravad hundikihvad. Kätest purskus veri.

Ikka veel mehele otsa vaatamata võttis naine tema näo oma käte vahele, ning kui see oli üleni verine, tõstis pea ja vaatas. Ning nägi teda, ainult teda, ei kedagi muud. Ja nad naeratasid teineteisele. Nad olid jälle koos. Isegi lahkudes ei saanud nad teineteist jätta. Nad ei saanud jääda ükski, teineteiseta.

Ning veri lõi kirkama sel suveööl valges palatis.

Palatis põles tuleriit — kõrge, suitsuta. Leek tõusis laeni ja veelgi kõrgemale, nõnda kõrgele, et selle harja polnud näha. Nad mõlemad põlesid selles tules. Talumatu kuumus kõrvetas, lämmatas, piinas, kuid nad vaikisid, ning sel hetkel, sel viimsel viivul olid nad õnnelikud.

Nad poleks suutnud kustutada seda tulekahju, seda lõõma, ning olid õnnelikud, et leek tõusis kõrgele, nõnda kõrgele, et silm selle harja enam ei seletanudki.

Täiskuu laskus palatisse, pahvas ergama prožektorina, mille valguse nõiarینگist nad kord ammu välja ei olnud pääsenud.

Ja siis kostsid lasud. Needsamad, mis olid kõlanud tookord, ning need, mis kõlasid sel hetkel maailma kõigis nurkades.

Ja kõik torud olid suunatud neile mõlemale, kuid tappa neid ei suudetud, sest nad lõõskasid nii pimestavat valgust, et kõik need, kes tulistasid, pidid silmad sulgema, relvad minema viskama ja pagema, sest niisugust leeki ei olnud nad eluilmaski näinud.

Ja valla paiskus aken, hiiglasuur, palati seina laiune, ning tõusis tuul, enneolematult tugev, kandis minema nende tuha ja puistas laiali üle kogu maailma.

Ja igas selle tuha kübemes olid lasud läiklevast relvast, kiired purustatud klaasilindrist, tibakesed rohekast elunestest.

Ja sõnad — valjud sõnad, valjemad aatomikõuest, lihtsad ja lapselikud:

«Olgem lapsed ka pärast sõda.»

KÜMNES PEATÜKK

MINA

Ma elasin enne, elan praegu ja küllap ka edaspidi. Ma vaatasin ja nägin tollal, silmitsen ja näen praegu, ning küllap näen ka tulevikus. Ma olen paljutki kuulnud varem, ning võib-olla hiljem kuulen samuti, praegu aga kuulatan ma vägagi tähelepanelikult — ja kuulen. Ma ei tea, kas olen suuteline mõtlema, sest mõtlemist peab oskama. Kuid ma elan tõepoolest, tõepoolest näen ja kuulen.

Kuulen.

«Siin Moskva. Tere õhtust, kallid seltsimehed...»

«Siin Peking. Tere õhtust, kallid raadiokuulajad...»

«Siin «Ameerika Hääle». Tere õhtust, head kuulajad Leesidus.»

Muusika. Kõikjal muusika.

Maailma kõige täpsemad kellad on juba andnud oma signaalid, näidates aega.

Inimesed, kontrollige oma kelli, seadke nad õigele!

Muusika.

Kõikjal muusika.

«...kallid seltsimehed. Täna on nõukogude inimesed...»

«...kallid raadiokuulajad. Seltsimees Mao Ze-dong õpetab meid...»

«...head kuulajad. Järgnevalt kutsume teid jälgima meie tähelepanekuid desarmeerimise kohta, saate lõpus aga ülevaadet ettevalmistustest uueks teekonnaks maailmaruumi. Kõigepealt päevauudistest lähemalt. Ameerika lennukid pommitasid täna...»

Muusika.

Kõikjal muusika.

Seda esitavad maailma parimad muusikud.

Inimesed, kuulake muusikat!

Ma elasin enne, elan praegu ja küllap ka edaspidi.

Ma vaatasin ja nägin tollal, silmitsen ja näen praegu, ning küllap näen ka tulevikus.

Ma olen paljutki kuulnud varem, ning võib-olla hiljem kuulen samuti, praegu aga kuulatan ma vägagi tähelepanelikult — ja kuulen.

Ma ei tea, kas olen suuteline mõtlema, sest mõtlemist peab oskama.

Kuid ma elan tõepoolest, tõepoolest näen ja kuulen.

Mõnikord aga näib mulle, et sellest on vähe.

Kas piisab nägemisest?

Kas piisab kuulmisest?

Kas piisab ainult elamisest?

Erinevail hääliil kõnelevad kogu maailma linnad.

Ka mina tahan kõnelda.

Võib-olla lubate?

Inimesed, millal ometi...

«Siin «Ameerika Hääle». Sulle ei meeldi meie demokraatia?»

«Siin Peking. Sa kardad paberist tiigrit? Seltsimees Mao Ze-dong õpetab...»

«Siin Berliin...»

«Siin Bonn...»

«Siin Hanoi...»

«Siin Saigon...»

«Siin Kairo...»

Hulk hääli eestrist — ja mitte üksnes eestrist, vaid ka maa pealt — sööstavad mulle kallale ja karjuvad, vaidlevad kõigis maailma keeltes.

Väga kummaline, kuid vahel võib näida, et kõigil neil on õigus!

Mina aga, kes ma elasin enne, elan praegu ja küllap ka edaspidi, püüan mõelda — mõtlemist peab õppima.

Kas piisab ainult elamisest?

Minu elu oleks lausa tore, kui ei muutuks naha värv.

Minu nahk on mõnikord must ja lõhnab neegrihigist.

Minu nahk tõmbub vahel kollakaks nagu neil, kes elavad lõunamaal ja mujalgi.

Mõnikord tekib tahtmine joosta metsa ja otsida mustlaslaagrit.

Vahel olen hall või helepruun nagu mestiitsid ja mulatid.

Mul tursub üles kõht. Seejärel lähevad juuksed halliks ja nahale ilmuvad kohutavad kärnad. Mõne aja pärast suren ma tummas meeleheites 10 000 korda päevas.

Siis muutun ma valgeks. Samasuguseks nagu kõik valgenahalised.

Kuid isegi siis — kes ma olen? Kes?

Ma elasin enne, elan praegu ja küllap ka edaspidi. Ma vaatasin ja nägin tollal, silmitsen ja näen praegu, ning küllap näen ka tulevikus... Ma olen paljutki kuulnud varem, ning võib-olla hiljem kuulen samuti, praegu aga kuulatan ma vägagi tähelepanelikult — ja kuulen.

Ma elan tõepoolest ja tahan mõista seda, mida näen ja kuulen.

Raadio kõneleb minuga kõigis keeltes kõigist maailma linnadest.

Inimesed, kontrollige oma kelli, seadke nad õigeks. See on väga tähtis.

Muusika.

Kõikjal muusika.

Inimesed, võtke mugavasti istet pehmetes tugitoolides ja kuulake head muusikat.

Milleks ilmaasjata erutada?

Eks?

Kui vaja, siis...

Lahinguis fašistliku Saksamaa ning Jaapani vastu said surma miljonid Nõukogude sõjamehed, üle 380 000 Briti impeeriumi sõduri, üle 270 000 USA sõduri, üle 170 000 Prantsuse sõduri...

Teine maailmasõda nõudis enam kui 50 000 000 inimelu, arvestamata miljoneid haavatuid ja vigastatuid.

TASS-i teadaanne

KUUD TERVITAB ESIMENE TEHISKAASLANE

3. aprillil kell 21.44 Moskva aja järgi viidi automaatjaam «Luna 10» selenotsentrilisele (Kuu-lähedasele) orbiidile ja temast sai esimene Kuu tehiskaaslane.

ARGENTIINA

ÜLEUJUTUS TEKITAS SUURT KAHJU

BUENOS AIRES. Veetase Paraguay, Parana ja Iguazu jões tõuseb endiselt.

Üleujutuse tagajärjel on selles piirkonnas hävinud umbes 80 protsenti põllumajanduslike kultuuride külvidest. Esialgsel and-

meil hävis 60 000 tonni puuvilla ja 100 000 karilooma. Peale selle on rikutud maapealne sidesüsteem.

UGANDA

MAA-ALUSED TÕUKED BWANDA LINNAS

KAMPALA. Lääne-Ugandas leidis aset maavärin, mis purustas hulgaliselt elumaju. Üle saja inimese sai surma ja ligikaudu sada vigastada.

«NEWSWEEK»

HUNGER ROUND THE WORLD — 10 000 DIE EVERY DAY

Algul tursub üles kõht. Seejärel lähevad juuksed halliks ja nahale ilmuvad kärnad. Mõne aja pärast sureb ohver tummas meeleheites.

Nälg kogu maailmas — iga päev sureb kümme tuhat inimest.

EKUADOR

LASUD NÄLJASTE MEELEAVALDUSE PIHTA

HAVANNA. Ekuadori suurima sadamalinna Guayaquili üliõpilased ja töölised korraldasid näljaste protestimarsi sõjaväelise hunta poliitika vastu. Nagu teatab agentuuri Prensa Latina Quito korrespondent, saatis valitsus marsist osavõtjate vastu sõjaväeosad, kes avasid tule.

UUS MAA-ALUNE TUUMAPLAHVATUS USA-s

WASHINGTON (TASS). Nevada osariigi polügoonil sooritati väikese võimsusega tuumarelva maa-alune katsetus.

*

Guami saarel baseeruvad Ameerika strateegilised pommilennukid pommitasid Mekongi jõe deltas vietkonglaste positsioone.

Siin «Ameerika Hääle», Washington. Kuulete meie saateid iga päev.

«KULDNE JUMALANNA» LEITI

LONDON (TASS). Koer Pickle leidis jalgpallikarika «Kuldne jumalanna», mis oli varastatud möödunud nädalal.

Pickle leidis karika oma peremehe paagivalvur David Corbetti aiast Londoni eeslinnas Norwoodis. Karikas oli mähitud ajalehtedesse ja kinni seotud.

Pickle'i leidu seletades ütles tema peremees Corbett: «Ma jalu-tasin Pickle'iga, kui ta äkki midagi haistis. Nägin ajalehtedesse mähitud kompsu. Tegin selle lahti ning leidsin musta aluse ja kuldse karika pealdisega «Brasiilia 1962».»

«Kuldset jumalannat» otsis suur hulk detektiive. Kahe viimase päeva kestel uurisid nad läbi palju hooneid Londonis. Vaatamata sellele, et leidjale lubati tasuks 6100 naelsterlingit, näis, et karikas on jäljetult kadunud. Pickle'i leid tegi tagajärjetutele otsimistele lõpu.

Eelseisvate jalgpallimaailmameistrivõistluste juhtivate organite esindaja kinnitas, et Corbetti aiast leitud ese on tõepoolest karikas «Kuldne jumalanna».

PAADIGA ÜLE TASMANI MERE

CANBERRA (TASS). 27-aastane austraallane Brannigan, elektrik Brisbane'i linnast Queenslandis, sõitis purjepaadiga üle Tasmani mere. Vahemaa 3000 kilomeetrit Austraaliast Uus-Meremaani (Oaklandi linnani) läbis ta 42 päevaga.

«Siin...»

«Siin...»

«Siin...»

«...kallid seltsimehed...»

«...kallid raadiokuulajad...»

«...head kuulajad...»

Kõnelevad kogu maailma linnad.

Kuulete?